

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ESKİÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI**

HİTİT TAPINAK KENTLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Sevgül ÇİLİNGİR

92090004532

Danışman

Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN

İZMİR-2011

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum **Hitit Tapınak Kentleri** adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Seygü Çilingir

İmza

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 08/..01../2011 tarih ve 18/17 sayılı kararı ile oluşturulan jüri TARİH. anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Sevgül ÇİLİNGİR'in aşağıda (Türkçe ve İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve aday 01/07../2011 günü saat 10.'da 90 dakika süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna oybirliğiyle / oyçokluğuyla karar vermiştir.

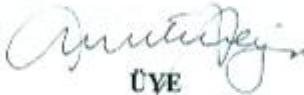

BAŞKAN

Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

ÜYE

Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Zafer DERİN

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (Üç ay süreli)

Tezin Türkçe Başlığı : Hitit Tapınak Kentleri

Tezin İngilizce Başlığı : The Sacred Cities of the Hittites

* 1. Yüksek Lisans Tezi savunma süresi asgari 45 azami 90 dakikadır.

2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) bilgisavarda doldurulmalıdır.

3. Tez başlığı (İngilizce ve Türkçe) mutlaka belirtilmelidir.

4. Yüksek Lisans Tez savunmasında üyelerden en az birinin E.Ü.Lisansüstü eğitim öğretim yönetmeliğinin 17(2) maddesi gereğince anabilim dışından olması zorunludur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HİTİTLER

1.1. Hititler Kimdir?	3
1.2. Hitit Yazı Sistemleri ve Arşivler	6
1.3. Hitit Siyasi Tarihi	9
1.3.1. Eski Hitit Devri	13
1.3.2. Orta Hitit Devri	18
1.3.3. Hitit İmparatorluk Devri	21

İKİNCİ BÖLÜM

2. HİTİTLERDE YÖNETİM BÖLGELERİ

2.1. Hatti Ülkesi	30
2.2. Aşağı Ülke	33
2.3. Yukarı Ülke	36
2.4. Vasal Devletler	39
2.5. Krala Bağlı Sınır Eyaletleri/Genel Valiye Bağlı Eyaletler	42
2.6. Tapınak Kentleri	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HİTİT TAPINAK KENTLERİ

3.1. Önde Gelen Tapınak Kentleri	46
3.1.1. Boğazköy-Hattuşa	46
3.1.1.2. Kazı Tarihi	47
3.1.1.3. Kentin Coğrafyası	49
3.1.1.4. Tapınaklar	51
3.1.2. Alacahöyük-Arinna	59
3.1.2.1. Kazı Tarihi	60
3.1.2.2. Kentin Coğrafyası	61
3.1.2.3. Arinna Şehri ve Alacahöyük	61
3.1.2.4. Arinna Şehri Güneş Tanrıçası	62
3.1.2.5. Alacahöyük/Arinna Kabartmaları	63
3.1.2.6. Saray-Mabet Yapısı	71
3.1.3. Kuşaklı/Sarissa	72
3.1.3.1. Kazı Tarihi	72
3.1.3.2. Kentin Coğrafyası	72
3.1.3.3. Mimari Buluntular	73
3.1.4. Ortaköy/Şapinuva	77
3.1.4.1. Kazı Tarihi	77
3.1.4.2. Kentin Coğrafyası	77
3.1.4.3. Tapınaklar	80
3.1.5. Oymağaç Höyük/Nerik	86
3.1.5.1. Kazı Tarihi	87
3.1.5.2. Kentin Coğrafyası	88
3.1.5.3. Hitit Tapınağı	89
3.1.5.4. Nerik Şehri Fırtına/Hava Tanrısı	91
3.1.6. Şamuha	92
3.1.7. Zippalanda	97
3.1.8. Karahna	99

3.2. Metinlerde Geçen Diğer Tapınak Kentleri	100
3.3. Kazısı Yapılmış Tapınak Yerleri	106
3.3.1. İnandıktepe	106
3.3.2. Bitik	113
3.3.3. Hüseyindedede	115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HİTİTLERDE TAPINAK VE KUTSAL ALANLAR

4.1. Hitit Tapınakları	122
4.2. Açık Hava Tapınakları ve Kaya Anıtları	127
4.2.1. Yazılıkaya Açık hava Tapınağı	127
4.2.2. İmamkulu Kaya Anıtı	132
4.2.3. Fıraktin Kaya Anıtı	132
4.3. Kutsal Pınarlar ve Havuzlar	134
4.3.1. Eflatunpınar	135
4.3.2. Yalburt	137
4.3.3. Köylütolu Yazıtı	138
4.3.4. Hatip Kaya Anıtı	139
4.3.5. Hattuşa'da Bulunan Kutsal Havuzlar	140
4.3.6. KASKAL.KUR	141
4.4. Huwaşi Taşları	142
4.5. Tapınak Görevlileri	144
4.6. Dini Bayramlar	150

SONUÇ	162
KAYNAKÇA	166
LEVHALAR	184
ÖZGEÇMİŞ	207
ÖZET	209
ABSTRACT	210

ÖNSÖZ

Günümüze kadar Hitit dini ile ilgili yerli ve yabancı bilim adamları tarafından pek çok araştırma yapılmış ve bu konu çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Gerek yapılan çalışmalar gerekse yayınlanan kitaplar ve makaleler arasında, konusunu başlı başına tapınak kentlerinin oluşturduğu bir çalışma mevcut değildir. Bu nedenle, Anadolu'da kurulan en önemli medeniyetlerden biri olan Hititlerin, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde inşa ettikleri tapınak kentleri tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Yüksek lisans yaptığım Eskiçağ Tarihi bilim dalında almış olduğum dersler sırasında özel ilgi duyduğum Hitit Tapınak Kentleri konusunu, hocam Prof. Dr. Süleyman Özkan'ın teklifi ile yüksek lisans tezi olarak hazırladım.

Tez çalışmalarım sırasında her hafta çalışmalarımı kontrol eden, kütüphanesini kullanımına açan ve konuya farklı açılardan bakmamı sağlayan Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndaki değerli danışman hocam Prof. Dr. Süleyman Özkan'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca fakülte yıllarımdan beri akademik çalışmalarım sırasında desteklerini esirgemeyen ve fikirleriyle önümü aydınlatan hocam Yrd. Doç. Dr. İsmail Gezgin ve bu çalışmayı baştan sona okuyarak yazım ve dilbilgisi hatalarını görmeme yardımcı olan eşi yazar Deniz Gezgin'e minnettar olduğumu belirtmek isterim. Kütüphanesini kullanımına açan hocam Yrd. Doç. Dr. Serap Özdöl'e de teşekkür ederim. Ayrıca yabancı kaynaklara ulaşma konusunda desteğini esirgemeyen ve tüm makalelerini tarafıma ileten değerli Hititolog Gary Beckman'a da teşekkürlerimi sunarım. İstanbul'a gitme fırsatı bulamadığım zamanlarda kaynakları tarafıma ulaştıran kardeşim Sevgin Çilingir'e de minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Sevgül Çilingir

KISALTMALAR

ABoT	Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri
AÜ.	Ankara Üniversitesi
Bkz. (bkz.)	Bakınız
C.	Cilt
CANE	Cambridge Ancient Near Eastern Studies
CTH	E. Laroche, Catalogue des Textes Hittites, Paris, 1971
DTCFD	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Fs	Festschrift
IBOT	İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri
İÜ	İstanbul Üniversitesi
JANES	Journal of the Ancient Near Eastern Society
JAOS	Journal of the American Oriental Society
JCS	Journal of Cuneiform Studies
JNES	Journal of the Near Eastern Studies
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazköi, Leipzig / Berlin 1916 vd
Krş.	Karşılaştırınız
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin, 1921 vd.
Lev.	Levha
M.Ö.	Milattan Önce
Res.	Resim
Rs.	Rückseite
S.	Sayı
TTK	Türk Tarih Kurumu, Ankara
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Ankara
vd.	ve devamı
Vd.	ve diğerleri
Vol.	Volume
Vs.	Vorderseite
yy	Yüzyıl

GİRİŞ

Kültür, “*tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü*” şeklinde tanımlanmaktadır. Din ise, kültürü şekillendiren ve toplumların bir arada yaşamasını sağlayan birleştirici bir unsurdur.

Anadolu’da yaşamış halklar, günümüze çok sayıda maddi kalıntı bırakarak dönemin din ve kültürü hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamışlardır. Bölgedeki kutsal yapılara verilebilecek en eski örnek, arkeologlar tarafından M.Ö. 11000’e tarihlendirilen Göbeklitepe’dir. Burada ele geçirilen dikilitaşların üzerinde yer alan bitki ve hayvan kabartmaları yapının kutsal bir amaca hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Bilim adamları, Göbeklitepe’de yalnızca din adamlarının yaşadığı kutsal bir alanın oluşturulduğu görüşünde uzlaşmaktadır. Neolitik dönemden sonra da tapınak yapıları mimari açıdan gelişerek varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Hititler de Anadolu topraklarına geldiklerinde kendilerinden önce bölgede yaşayan çok tanrılı Hatti kültüründen etkilenmiş ve onların tanrılarını benimsemişlerdir. Öyle ki Hatti kültürünün Fırtına Tanrısı Teşup, Hititlerin baş tanrısı eşi Hepat ise Güneş Tanrıçası olarak tapılmaya devam etmiştir. M.Ö. 15. yy’a gelindiğinde ise Hitit İmparatorluğu sınırlarını oldukça genişletmişti. Bu dönemde Hitit kralı, ülke içinde yönetim bölgeleri oluşturarak tek bir kral tarafından yönetilen geniş toprakların kontrolünü sağlamak istemişti. Bu yönetim bölgeleri içerisinde incelenen Hitit tapınak kentleri gerek Hatti kültüründen gerekse Hitit kültüründen çeşitli izler taşımaktadır.

Hitit halkı için tanrılarla arasını iyi tutmak hayati bir önem taşımaktaydı. Bu nedenle tapınaklarda sıvı ve kurban sunumları yapılarak tanrılarla ilişkiler iyi tutulmaya çalışılıyordu. Bu kültürde tapınaklar Tanrının Evi olarak algılanıyor ve bu yapıya özel bir ilgi gösteriliyordu. Bu yapılar kutsal mekanlar olmalarının yanında, oldukça geniş topraklara da sahiptir. Ayrıca imparatorluk dönemine gelindiğinde içlerindeki depoları, iş evleri ve çeşitli odalarıyla tam bir kompleks şeklinde hizmet vermeye başladıklarını söyleyebiliriz. Kendilerini *LIM DINGIR.MEŠ* yani “Bin Tanrılı Halk” olarak

nitelendiren Hititler, inşa ettikleri bu komplekslerle tanrıların kendilerinin yanında olduklarını düşünüyorlardı.

Tezimizin konusunu oluşturan tapınak kentleri ise belirli bir ya da bir kaç tanrı/tanrıçaya adanmış, imparatorluğun diğer kentlerine göre kutsiyeti daha fazla olan yönetim bölgeleridir. Bu kentler çalışmamızda detaylı bir biçimde incelenmiş ve okuyucunun beğenisine sunulmuştur.

Çalışmamızın başında konu ile ilgili kaynakları gözden geçirerek yerli ve yabancı yayınlara nasıl ulaşabileceğimizi ve bu kaynaklardan ne şekilde yararlanabileceğimizi belirledik. Ulaşabildiğimiz bu yerli ve yabancı kaynakların tapınak kentleri ile ilgili kısımlarını tarayarak, doğru ve güncel bilgilere ulaşmaya gayret gösterdik. Ayrıca Hitit devletinden günümüze kadar gelen çivi yazılı belgeleri ve arkeolojik kazı bulgularını da değerlendirerek çeşitli sonuçlara varmaya çalıştık.

Tezimizin I. ve II. bölümünde Hitit devletinin siyasi tarihi, imparatorluğun kurulduğu coğrafya ve yönetim bölgeleri incelenmiştir. III. bölümde ise bu yönetim bölgeleri içinde yer alan tapınak kenti oldukları kazılarla tespit edilmiş şehirler, metinlerde geçen tapınak kentleri ve kutsal yerler hakkında bilgi verilmiştir. Burada “Önde Gelen Tapınak Kentleri” başlığı altında ele alınan kentlerin dini açıdan önemleri vurgulanmış ve kentler içerisindeki kutsal yapılar ele alınmıştır. Ayrıca Hattuşa'nın öncelikle bir yönetim merkezi olduğu ve ülkeye başkentlik yaptığı elbette göz ardı edilmemiştir. Ancak bu kentin dini açıdan da önemli olduğu, sınırları içerisinde çok sayıda tapınak yapısı bulunmasından anlaşılmaktadır. Bu nedenle kentin tez içerisinde yalnızca dini yönü işlenerek aynı zamanda kutsal bir kent olduğu da vurgulanmak istenmiştir. Tezimizin son bölümünü oluşturan IV. bölümde imparatorluğun çeşitli yerlerine dağılmış kutsal anıtlar, pınarlar ve havuzlar anlatılmış, “Bir Hitit tapınağı nasıl olmalıdır?, Tapınak görevlilerinin sorumlulukları nelerdir?, Hitit bayramları ve ritüelleri nelerdir?” gibi sorulara yanıtlar aranmıştır.

Bu tezi yazmamızdaki amaç daha önce toplu bir halde yazıya dökülmemiş olan Hitit tapınak kentlerini bütüncül bir yaklaşımla incelemek ve bu konuda yapılacak çalışmalara bir örnek teşkil etmesini sağlamaktır.

Son olarak, bu çalışmanın yaklaşık olarak bir asırdır üzerinde araştırmalar yapılan Hitit kültürünün aydınlatılması sürecine katkıda bulunacağı ümidindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HİTİTLER

1.1. Hititler Kimdir?

Hitit Devleti, M.Ö. 17. yüzyıl ortalarından 12. yüzyıl başlarına kadar Anadolu'da hüküm sürmüş ilk merkezi krallıktır. Hititler, Asur Ticaret Kolonileri çağında¹ Anadolu'da varlığını sürdüren kent devletlerini egemenlikleri altında toplayarak merkezi bir düzen sağlamışlardır.

Hitit halkının, Anadolu'ya ne şekilde, nereden ve ne zaman geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Kimi bilim adamları bu halkın Anadolu dışından geldiğini öne sürerken, kimileri ise Anadolu kökenli olduğunu iddia etmektedir. Bu konuda, 1930'larda Hititolog Albrecht Götze (1897-1971), Hititlerin diğer Hint-Avrupalı topluluklar gibi batıdan, Boğazlar üzerinden Anadolu'ya girdiklerini iddia etmiştir.² Buna karşılık 1940'lara gelindiğinde Hititolog Ferdinand Sommer (1875-1962), Hitit halkının Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girerek bir süre Yeşilirmak havzasında

---

¹ Asur Ticaret Kolonileri dönemi, M.Ö. 1950-1750 yılları arasında sürmüştür. Yazılı kaynaklara göre Asurlu tüccarlar, M.Ö. 2. binyıl başlarında Anadolu ile yoğun bir ticari ilişkiye girmiş ve Mezopotamya'da M.Ö. 3. binyılın başından beri kullanılan çivi yazısını Anadolu'ya getirmişlerdir. Anadolu'da bu dönem ile ilgili en kapsamlı bilgiyi, Hattuşa'nın 124 km güneyinde, Kayseri'nin ise 21 km kuzeydoğusunda bulunan Kültepe-Kaniş'ten elde etmekteyiz. Daha önceleri 3000 kadar tableti dünya müzelerine dağılmış ve yayınlanmış olan Kaniş'teki ilk sistemli kazılar, 1948 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç tarafından başlatılmıştır. Günümüze kadar bu yerleşimden, sayıları 20.000'e ulaşan kil tablet parçaları ele geçirilmiştir. Bu tabletlerin çoğunluğunu Asurlu tüccarlar ile yerli halk arasındaki iş mektupları oluşturmaktadır. En çok bulunan belgeler borç senetleri, çeşitli kayıt ve mahkeme tutanaklarıdır. (Özgüç 2004, 11; Gül 1990, 51-59) Az sayıda da aile hukukunu ilgilendiren evlenme, boşanma, miras, ev ve köle satışları hakkında belgeler bulunmaktadır. (Özgüç 2004, 11) Asurlu tüccarlar, Anadolu'ya kalay ve madeni aletler gibi ticari ürünlerin yanı sıra çeşitli baharatlar, dokumalar ve kokular da getiriyorlardı. Bunun karşılığında ise Anadolu'dan yün, arpa ve bakır madeni götürüyorlardı. Bu dönemde Anadolu'da, yaygın ticari dil olan Eski Asurca'nın yanında, Hititçe, Luvice, Palaca, Hattice, Hurrice ve daha pek çok dil konuşulmaktaydı. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dinçol 1982, 20-23; Kınal 1962, 61-66, Memiş 1999, 67 vd., Şahin 2004; Kültepe kazıları hakkında detaylı bilgi için bkz. Özgüç 2005; Özgüç 1959; Özgüç 1971.

² Kınal 1987, 82; Frig ve Galatları örnek göstermiştir.

oturduktan sonra, Kızılırmak yayı içerisinde yerleşmiş olduklarını öne sürüyordu.³ 1950'lerde ise arkeolog Leonard Woolley, bu halkın Orta Anadolu'ya gelmeden önce Kuzey Mezopotamya'da oturduklarını iddia etmekteydi.⁴ Bu görüşe Eskiçağ Tarihi profesörlerimizden Füzûzan Kınal da katılmaktadır. Hititolog Ali M. Dinçol ise bazı yeni kanıtlara göre, Hititlerin Orta Karadeniz'den Kayseri civarına göç ettiklerini söylemiştir.⁵ Arkeolog Önder Bilgi'nin iddiası ise, Hititlerin zaten o dönemde Anadolu'nun kuzeyinde yaşayan yerli halk oldukları yönündeydi.⁶

Bütün bu varsayımlara göre: Eğer Hititler göç yoluyla Anadolu'ya geldiler ise hangi güzergâhı kullanmışlardı? İddia edildiği gibi Doğu (Kafkasya) ya da Batı (Trakya, Boğazlar) yolunu kullandıysa, göç yolu üzerinde herhangi bir iz bırakmışlar mıydı? Ne yazılı kaynaklarda, ne de geride bırakmış oldukları maddi kalıntılarda onların bir yerlerden göç ederek Anadolu'ya geldiklerine dair izler mevcuttur.⁷ Fakat günümüze kadar gelmiş olan yazılı kaynaklar, Hititlerin en eski Hint-Avrupa⁸ kavimlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.⁹

Bilim dünyasının Hititler ile ilk karşılaşması 1887 yılına rastlar. Bu tarihte, Orta Mısır'da Tell el-Amarna'da ele geçirilen tabletler, Mısır firavunları III. Amenofis, IV. Amenofis ve Tuthankamon'un Önasya'daki çeşitli devletlerin kralları ile yaptıkları diplomatik yazışmaları içeriyordu. Çivi yazısı ve Babil lehçesi ile yazılmış olan bu tabletlerin birinde, Hitit kralı Şuppiluliuma, firavuna "kardeşim" diye hitap ediyordu. Bazı belgelerde ise, Hititlerin Suriye üzerinde siyasi bir baskı ögesi oldukları ve buraya seferler düzenledikleri kaydedilmişti. Mısır'ın Yeni İmparatorluk dönemine ait mektuplarda ise Mısır-Hitit çatışmalarından söz edilmekteydi.¹⁰

Hititler ile ilgili ilk somut bilgilere ise 1834 yılında, Felix Marie Charles Texier ulaşmıştır. Orta Anadolu'daki Tavium isimli Kelt kentinin kalıntılarını araştırmaya geldiğinde yerli halk, Çorum yakınlarındaki bir harabeden ve kalıntılardan bahsetmiş,

---

³ Kınal 1987, 82

⁴ Kınal 1987, 82: Bunu, Hititlerin kullandıkları çivi yazısının biçimine dayandırmıştır.

⁵ Dinçol 1982, 23-29

⁶ Bilgi 1998, 67

⁷ Ünal 2002, 15-16

⁸ Tarihsel kayıtlara girmiş, Hint-Avrupa dili konuşan en eski halk, M.Ö. 19. yüzyılda yaşadıkları bilinen Anadolulular'dır. Anadolu'da Hint-Avrupalılar'ın kökenleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mallory 2002, 31-38

⁹ Kınal 1987, 83

¹⁰ Dinçol 1982, 24

Texier de Boğazköy olarak adlandırılan bu bölgeyi ziyaret etmiştir. 1876 yılına gelindiğinde ise İngiliz bilim adamı, Asurolog Archibald Henry Sayce katıldığı bir sempozyumda, Hitit isminin Filistin'deki küçük bir kabile için geçtiğini, ancak Hititlerin daha geniş bir alana hatta tüm Ortadoğu'ya egemen olduklarını ve merkezlerinin de Suriye'de olduğunu söylüyordu.¹¹

1896 yılında Alman arkeolog Hugo Winckler, Texier'in ziyaret ettiği Boğazköy'ü kazmaya başlamış ve Mısır firavunu II. Ramses ile Hitit kralı III. Hattuşili arasında imzalanan Kadeş Antlaşması'na ait Akadca dilinde yazılmış bir tablet nüshası bulmuştur. Akad dili, o dönemde bilim adamları tarafından rahatlıkla okunabildiği için sıkıntı yaşanmasa da, ele geçirilen diğer tabletler Hitit dilinde yazıldığından metinlerin çözümlenmesinde herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir.

Hitit dilinin çözülmesi ise, Çek bilim adamı Bedrich Hrozny'nin (1879-1952) 1915 yılında, bir dini tablet üzerindeki cümleyi tercüme etmesiyle gerçekleşmiştir. Hâlbuki 1902 yılında, Norveçli araştırmacı Jorgen Alexander Knudtzon, Mısır'da Tell-el Amarna arşivindeki iki Hititçe tablete dayanarak, yeni bir Hint-Avrupa dili keşfettiğini duyurmuştu. Ancak o dönemde Knudtzon'un bu görüşü pek kabul görmemiş, hatta eleştirilmişti. İşte, ondan tam 13 yıl sonra Hrozny, Hititoloji bilimi için büyük bir keşfe imza atmış ve bir dini tablette yazan “*nu NINDA-an ezzatteni nu watar-ma ekutteni*” yani “ekmek yiyiniz ve su içiniz” cümlesini çevirmeyi başarmıştı.¹² Bu çeviriyle birlikte o ana kadar bilinmezliklerle dolu olan Hitit dünyası da aydınlanmaya başlamıştır.

Bizim “Hititçe” olarak adlandırdığımız ve Hitit Devleti'nin başkenti Hattuşa'daki (Boğazköy) arşivlerde bulunan binlerce çivi yazılı tabletin yazıldığı dili, kendilerine sık sık Neşalıyız diyen Hitit halkı, *Neşaca (Kaneş)/Neşa dili* olarak

¹¹ Tevrat'ta geçen bu kavmin adı “Het Oğulları”dır.

¹² Cümlede geçen “NINDA” kelimesinin, Sümerce ekme anlamına geldiği zaten biliniyordu. Hrozny, “Watar” kelimesinin, İngilizce'de “water”, Almancada ise “wasser” kelimesinin karşılığı olduğunu iddia etmiş ve bunun “su” anlamına geldiğini, Hint-Avrupa dilleriyle aynı kökten gelen ancak günümüzde ölü bir dil olan Hititçede de bu anlamda kullanılmış olduğunu öne sürmüştü. “ezzatteni” kelimesi ise, İngilizce'deki “eat” yemek fiiline, daha çok da Almanca'daki “essen” fiiline olan benzerliğiyle dikkati çekiyordu. Son olarak, “ekutteni” kelimesini ise Latince'de “su” anlamına gelen “aqua” ile özdeşleştirmişti. Hititçenin aglütinant yani bitişken bir dil olması sebebiyle cümledeki “-teni” ekinin ise çekim eki olarak kullanılmış olduğunu ileri sürmüştü. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Kinal 1987, 173-174; Alparslan 2009, 73-77

adlandırıyor. Ayrıca metinlerde *naşili*, *neşili* ve *neşaumnili* (Neşa tarzında) gibi kelimeler de geçmektedir.¹³

1.2. Hitit Yazı Sistemleri ve Arşivler

*Yazı, en genel tarifıyla, ağızdan çıkan seslerin, dolayısıyla sözcüklerin, kulak ya da jest yardımı olmaksızın, gözle görülebilen, bazen de dokunulabilen işaretler halinde biçimlendirilerek kaydedilmesini sağlayan araçtır.*¹⁴ Latin kaynaklarının dediği gibi “Söz uçar, yazı kalır” özdeyişi, yazının önemine işaret etmektedir. Pek çok toplumda olduğu gibi Hitit halkının geride bıraktığı yazılı kaynaklar da tarihin aydınlatılmasında önemli bir yer teşkil etmektedir.

Hititler, *bigraph* yani iki yazı sistemine sahip bir toplumdur.¹⁵ Bu yazı sistemleri Anadolu kökenli “hiyeroglif” ve Mezopotamya kökenli “çivi yazısı”dır.

Çivi yazısı (İng. cuneiform), Latince “cuneus” kama ve “forma” biçim kelimelerinden oluşmakta olup “çivi biçimli yazı, çivi yazısı” anlamına gelmektedir.¹⁶ Çivi yazısı işaretleri, üzerine yazıldıkları kil levhacıklar nedeniyle resim değerlerini kaybedip, çivi biçimine benzer çizgisel özellikler kazanmıştır.¹⁷ Zamanla geniş bir coğrafyaya yayılan bu yazı sistemiyle İç Anadolu’nun tanışması, Asur Ticaret Kolonileri döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Anadolu’ya gelen dil ve yazı sistemi Eski Asurca idi. En az 200 yıl kullanılan Eski Asur çivi yazısı, Asurluların Anadolu’dan ayrılmasıyla ortadan kalkmıştır. Hitit devletinin çivi yazısıyla tanıştıran ise kral I. Hattuşili olmuştur. O, krallığının ilk yıllarında gittiği Alalah seferinden çeşitli kâtipler getirmek suretiyle, çivi yazısını¹⁸ kendi diline uygulamıştır. Bu nedenle bu yazı sisteminin Anadolu’ya, Kuzey Suriye aracılığıyla girdiği kabul edilmekte ve Babil’deki III. Ur Hanedanı’nın kullandığı çivi yazısıyla olan ilişkisi de vurgulanmaktadır.¹⁹ Ayrıca dönemin uluslararası dili Akkadca da resmi yazışmalarda kullanılmıştır.

¹³ Dinçol 2004, 23; Alparlan 2009, 12

¹⁴ Hırçın 1995, 1

¹⁵ Hırçın 1995, 19

¹⁶ Çivi yazısı ile ilgili bilgi edinmek için bkz. Eren 1982, 29-30

¹⁷ Dinçol 2004, 26

¹⁸ Hitit çivi yazısı uzmanları hakkında detaylı bilgi için bkz. Seeher 2006, 88-97

¹⁹ Yiğit 2005, 81

Hitit Devleti ile ilgili günümüze kadar ulaşan belgelerin büyük bir kısmı, çivi yazısı ile yazılmıştır. Başkent Hattuşa'daki devlet arşivlerinde ve diğer Hitit kentlerindeki idari binalarda veya tapınlarda bulunan arşivlerde, siyasal, yasal, tarihsel, dinsel ve edebi içerikli binlerce çivi yazılı kil tablet ortaya çıkarılmıştır.

Hitit çivi yazısı, hecelere dayalı bir yazı sistemidir ve bu sistem pek çok Eski Önasya dilinde de uygulanmıştır. Çivi yazısı sisteminin uygulandığı diller; Sümerce, Akadca, Eblaca, Elamca, Asurca, Babilce, Hurrice, Urartuca, Eski Persçe ve Ugarit Dili'dir.²⁰ Bu dönemde Anadolu'da, Luvice, Palaca, Hurrice ve Hattice metinler de yazılmıştır. Aynı dönemde kullanılmış ancak yazıya geçirilmemiş eski Anadolu dillerini tespit etmek olanak dışı olsa da, bunlar arasında Kaşkaca, Arzavaca, İştanuvaca, Hayaşaca ve Hurrice-Luvice karışımı bir dil olan Kizzuvatnaca'yı saymak mümkündür.²¹

Hititçe, hece, ideogram ve sayı işaretleriyle beraber toplam 375 işarettten oluşur²² ve Hint-Avrupa dil ailesinin Anadolu grubundadır. Bugüne kadar tespit edilen en eski Hint-Avrupa dili olan bu dil, Almanca, İngilizce, Fransızca ve İtalyanca gibi günümüz Avrupa dilleriyle de akrabadır.²³ Günümüze kadar Hitit çivi yazılı belgelerinin bulunduğu merkezler, başkent Hattuşa (Boğazköy), Şapinuva (Ortaköy), Tapigga (Maşathöyük), Sarissa (Kuşaklı), Nerik (Oymağaç), Tarşa (Tarsus), Alalah (Tel Açana), Ugarit (Ras Şamra), Emar (Meskene), Alacahöyük (Arinna), İnandıktepe (Hanhana) ve Kayalıpınar'dır.²⁴

Bunlar arasında Hattuşa, başkent olması nedeniyle önemli arşivlere sahiptir. Burada ele geçirilen arşivlerin tabletleri, Almanya'da iki farklı dizide yayınlanmıştır. Birinci dizi, bugün hala devam etmekte olan *Keilschrifttexte aus Boghazköi* ya da kısaca *KBo* olarak adlandırılan dizidir. Bu dizi ilk defa 1916 yılında yayınlanmaya başlanmıştır. *KBo* ciltlerine oldukça fazla benzeyen bir diğer dizi ise *Keilschrifturkunden aus Boghazköi* adlı, toplam 60 ciltten oluşan ve *KUB* olarak gösterilen dizidir. Bu dizide, Ankara, İstanbul ve Berlin'deki koleksiyonlar

²⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Alparslan 2009, 63-67; Hırçın 1995, 13-20

²¹ Ünal 2002, 57

²² Alparslan 2009, 13

²³ Alparslan 2009, 14

²⁴ Alparslan 2009, 26

yayınlanmıştır. Satın alma yoluyla müzelere intikal etmiş olanlar ayrıca yayınlanmıştır. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndekiler ABoT kısaltmasıyla (Ankara Boğazköy Tabletleri) iki cilt, İstanbul'dakiler IBoT kısaltmasıyla (İstanbul Boğazköy Tabletleri) dört cilt halinde neşredilmiştir. Louvre, British Museum, Cenevre ile Amerika'daki özel koleksiyonlarda yer alan tablet ve tablet parçaları da yayınlanmıştır. İzmir (56 parça) ve Uşak (1 parça) müzelerindekiler ise henüz yayınlanmamıştır.

Hititlerin kullandığı bir diğer yazı sistemi ise Hiyeroglif'tir.²⁵ Hiyeroglif kelimesi, hieros "kutsal" ve gyphein "yazmak" kelimelerinden oluşmakta olup, "kutsal yazı" anlamına gelmektedir. Daha önce de vurguladığımız gibi Anadolu'da bu dönemde pek çok dil konuşulmaktaydı.²⁶ Bunlardan biri de Luvice²⁷ idi. "Hiyeroglif Hititçesi", çivi yazısı Hititçesinden çok Luvice'ye²⁸ yakındır ve bu nedenle "Luvi Hiyeroglifi" veya "Anadolu Hiyeroglifi" olarak da adlandırılmaktadır. Luvi ve Hitit Hiyeroglif yazıları, aynı dilin farklı lehçeleri gibi görünmektedir.²⁹ Bu yazı sisteminin esin kaynağını ise Ege Hiyerogliflerinin oluşturduğu düşünülmektedir.

Hitit hiyerogliflerinin çözümü ile ilgili ilk denemeler, Asurolog Archibald Henry Sayce tarafından yapılmıştır. Ancak, ilk yoğun çalışmalar 1930'da Helmuth Theodor Bossert, Emile Forrer, Ignace Jay Gelb, Bedrich Hrozny ve Piero Meriggi gibi bilim adamları tarafından yapılmış ve elle tutulur sonuçlar elde edilmiştir.³⁰ Ünlü Hititolog Bossert, "*Šantaš ve Kupapa. Girit ve Hitit Resim Yazısının Çözümüne Dair Yeni Katkılar*" isimli kitabıyla Luvi hiyerogliflerinin çözülmesine önemli katkılar sağlamıştır.³¹ Bunlardan sonra Hans Gustav Güterbock, Boğazköy'de bulunan kral mühür baskılarını inceleyerek hiyeroglif çözümlerine büyük katkıda bulunmuştur.³²

Hiyeroglif yazısının anlaşılması, çivi yazısına göre daha kolay olduğu için halk arasında sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Çünkü çivi yazısı hecelerden oluşurken, Hiyeroglif yazı sisteminde bazen bir işaret bir kelimeye denk gelebiliyordu. Aynı

---

²⁵ Hitit Hiyeroglif uzmanları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Seeher 2006, 116-121

²⁶ Hititler devrinde Anadolu'da konuşulan diller ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Dinçol 1970

²⁷ Luvi Hiyerogliflerinin çözümü konusunda detaylı bilgi için bkz. Alparslan 2009, 77-82

²⁸ Luviler daha çok Anadolu'nun batı ve güney kısmında ve az da olsa Orta Anadolu'da yaşamışlardır. Çivi yazılı metinlerde Luvice, *Luwili/Luili* olarak geçmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Melchert 2010

²⁹ Macqueen 2009, 25

³⁰ Akurgal 1995, 21

³¹ Alparslan 2009, 80

³² Akurgal 1995, 21

zamanda bu yazı, fırçayla deri veya tahta üzerine kolayca yazıldığı için de tercih edilmekteydi. Kayalara yapılmış kabartmalara eşlik eden ve taş stellerdeki yazıtlarda, kral ve şahıs mühürleri üzerindeki ibarelerde, bazı madeni kaplar ya da mızrak ucu gibi silahlar ile az da olsa çanak-çömlek üzerinde rastlanan kısa yazıtların hepsinde hiyeroglif yazısı kullanılmıştır.³³

Hiyeroglif yazıtlı halka açık kaya anıtlarının yayılış alanı, Luvice konuşan ya da anlayan insanların yaşadıkları coğrafi mekan hakkında genel bir fikir verir ki, bu da batıdan doğuya doğru Karabel, Eflatunpınar, Hatip, Karadağ, Kızıldağ, Emirgazi, Fıraktin, Hanyeri, Hemite, Sirkeli, Kayseri bölgeleri ve Boğazköy civarını kapsar.³⁴ Hiyeroglif Luvicesi ile yazılmış olan belgelerin günümüze kadar ulaşmamasının nedeni, tahta ya da deri gibi dayanıksız maddeler üzerine yazılmalarıdır. Likya kıyılarına yakın, Uluburun mevkiinde bulunan M.Ö. 14. yüzyıla ait gemi batığında ele geçen yazı tahtası bu konuda fikir vermektedir. İki yapraklı bir defter biçimli, yüzeyleri ve kenarları yüksek kalacak şekilde hafifçe oyulmuş ve birbirine fildişinden silindirik üç menteşe ile tutturulmuş tahta levhalardan oluşan bu yazı aracı, Yunan ve Roma dönemindeki benzer buluntuların yardımıyla anlaşıldığına göre, balmumu ile kaplanıyor ve üzerine rahatlıkla yazı işaretleri çizilebiliyordu.³⁵

Anadolu'da çivi yazısı kültürü, M.Ö. 1200'lü yıllarda Deniz Kavimleri'nin sebep olduğu kargaşa döneminde Hitit devletinin yıkılmasıyla sona ermiştir. Bu olaydan sonra "Geç Hitit Devri" olarak adlandırılan dönemde, ağırlıklı olarak Luvi Hiyeroglifleri kullanılmaya devam edilmiştir.

Hititlerin kökenleri ile ilgili bilinmezlikler devam etse de dillerinin büyük oranda çözülmesi, bu topluluğun kültürünü az da olsa anlamamıza katkı sağlamıştır. Ancak burada belirtmek isteriz ki depolarda bulunan çok sayıda tablet parçalarının tümlenmeleri ve yayınlanmaları, Hitit devleti hakkındaki bilgilerimizi çoğaltacaktır.

1.3. Hitit Siyasi Tarihi

Geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyu varlığını sürdüren Hitit Devleti, ilk kuruluşundan birçok devleti ve kenti egemenliğine alarak bir imparatorluk düzeyine

³³ Dinçol ve Dinçol 2006, 28-29

³⁴ Ünal 2002, 62

³⁵ Dinçol ve Dinçol 2006, 30-31

*yükselmeye ve sonuçta tarih sahnesinden silinmesine dek, ana hatları belirli, ancak zaman içinde değişiklikler gösteren siyasal, coğrafi ve kültürel gelişim çizgisine sahip olmuştur.*³⁶

Hititlerin, Anadolu'ya nereden ve ne zaman geldikleri sorusuna ek olarak, bu devletin kurucusunun kim olduğu konusunda da çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Günümüzde genel olarak, krallığın Kuşşara hanedanından Pithana tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Buna ek olarak, Hititlerin ilk krallarından Hattuşili de yazdırdığı tablette Kuşşara soyundan geldiğini anlatmaktadır.

M.Ö. 18. yüzyıl başlarında, henüz tam olarak bilinmeyen bir nedenle İç Anadolu ve Asur arasındaki ticaret ilişkilerinde bir kopukluk yaşanmaya başlamıştı. Bu dönemde, Güneydoğu Anadolu'da oturmakta olan Hurriler ise siyasi açıdan güçleniyorlardı. Asur'un, güç kaybederek Hammurabi döneminde Babil'e katılmasıyla Anadolu ile bağlantısı iyice kopmuştu. Aynı dönemde Anadolu'da varlığını sürdüren birçok kent devleti bulunmaktaydı. Bunların başında Asurca *rubaum* denilen "krallar" vardı. Kuşşara gibi beyliklerin başında da *şarrum* "beyler" bulunuyordu. Bu dönem Anadolusu hakkında çok önemli bilgiler veren bir belge de Kemal Balkan tarafından yayınlanmıştır. Bu belgede şu satırlar geçmektedir:

"Mama rubausu şöyle söyler: Kaniş rubausu Warşama'ya de ki: "Sen bana mektup gönderdin ve (bu mektubunda) dedin ki: 'Kölem Taişamalı'yı ben teskin edeceğim. Fakat sen kölen Şibuhalı'yı teskin ediyor musun? Mademki Taişamalı senin köpeğindir, ne için başka şarrularla münakaşa ediyor? Benim köpeğim Şibuhalı diğer şarrularla münakaşa ediyor mu? Taişamalı bir rubau bizim aramızda üçüncü bir rubau olmalı mı? Düşmanım beni öldürür öldürmez (=yener yenmez, yendiği zaman) Taişamalı memleketime akın edip on iki şehrimi tahrip etti. (Bu şehirlerin) sığırlarını ve koyunlarını alıp götürdü. O şöyle dedi: rubaum ölmüştür. Bu sebepten (benim kuş) avcısının tuzağını kaldırdım. O, memleketimi koruyacak ve bana kalp verecek (=beni cesaretlendirecek) yerde memleketimi yalnız yakmakla kalmadı, fakat dumanı da pis kokuttu. Baban İnar, Harsamna şehrini dokuz yıl boyunca muhasara ettiği zaman benim memleketim (=benim halkım) senin memleketine akın edip tek bir sığır veya tek bir koyun öldürdü mü? Bugün sen bana mektup yazıyorsun ve şöyle diyorsun: "Ne için yolu

---

³⁶ Yiğit 2001, 220

benim için serbest bırakmıyorsun?” Yolu senin için serbest hale getireyim (=getireceğim). Şahitler (=elçiler)...sinler. Şehri [...] ve [...] yolu [serbest hale] getireyim [...] 17 adamla [buraya gel]sin[ler]. [...] onların [...] buraya [...] memleketin [...] buraya getirdikleri ... [...] ve [... Sen] bana [bir mektup gönderdin] ve şöyle dedin: “yemin edelim”. Önceki yemin kâfi değil mi? Senin habercin (=elçin) bana gelsin ve sonra benim habercim sana muntazaman gitsin. Tarikutana gümüş yerine taşları mühürleyip (burada) bıraktı. Bu (hareketler) tanrılara (=tanrılar nazarında) iyi midir?”³⁷

Bu metin aslında o dönemde İç Anadolu’nun durumunu açıkça göstermektedir. Birçok küçük devletçiğin/beyliğin bulunduğu bu bölgede, siyasal bir birlikten söz etmek mümkün değildir. İşte Kuşşara da, baş karum Kaniş’e bağlı bu beyliklerden biriydi.

M.Ö. 18 yüzyıl sonları 17. yüzyıl başlarına gelindiğinde ise, İç Anadolu’da Kuşşara kralları güç kazanmaya başlamıştı.³⁸ Yapılan kazılarda elde edilen tabletlerin çevrilmesi sonucu, bu hanedanlığın kralı Anitta ve babası Pithana’nın, Hititler ile ilişkili oldukları tespit edilmiştir. Anitta’nın Peruva veya Pirva isimli bir oğlu olduğu bilinmekteyse de günümüze yalnızca hükümdarlığını takip eden olaylar ile ilgili tablet parçaları kalmıştır.³⁹

Kuşşara, önceleri Alişarhaöyük ile eşitlenmek⁴⁰ istenmişse de, sonradan bu kentin daha güneyde yer alması gerektiği anlaşılmıştır. Şehir muhtemelen Anti-Torosların yer aldığı bölgede, Kızılırmak nehrinin güneydoğusunda veya Asur’dan Anadolu’ya ulaşan ana ticaret yollarından birinin yakınında yer almaktaydı.⁴¹ Tabletlerden elde edilen bilgilere göre, Pithana’nın oğlu Anitta, M.Ö. 17. yüzyıl başlarında burayı terk ederek, başkenti Kaneş/Neşa olan yeni bir krallık kurmuştu. Boğazköy tabletlerinin sekiz parçası Kuşşara şehri kralı Pithana’nın oğlu Anitta’nın icraatlarından bahseder. Bu tabletler kısaca “Anitta Metni” olarak adlandırılan 79 satırlık bir belgenin birbirlerini tamamlayan üç nüshasını teşkil ederler.⁴² Metinde özellikle Neşa ve Kaneş isimlerinin birbirlerinin yerine kullanılmaları dikkati

³⁷ Balkan 1957, 8 vd.

³⁸ Macqueen 2009, 21

³⁹ Gurney 1990, 29

⁴⁰ Dinçol 1982, 28

⁴¹ Bryce 2005, 36

⁴² Dinçol 1980, 5

çekmektedir. Kral bu tablette öncelikle Kaneş-Neşa, Ullama, Harkiuna ve Hatti şehirlerine karşı giriştiği seferlerden bahsetmektedir. Anitta metni şu sözlerle başlamaktadır:

“Anitta, Pithana ’nın oğlu, Kuşşara kralı şöyle:

O, Gökyüzü ’nün Fırtına Tanrısı ’nın sevgilisi idi.

Kuşşara kralı şehirden büyük bir kudretle inip Neşa ’yı

Bir gecede gücü sayesinde aldı. Neşa kralına saldırdı ama

Neşa ’nın ahalisine kötülük etmedi.

Onları “analar” ve “babalar” yaptı (öyle muamele etti).

Babam Pithana ’dan sonra ben bir isyanı bastırdım

Hangi ülke ayaklandı ise, onu tanrı Şiu ’nun yardımıyla mağlub ettim”⁴³

Metinde, Hattuşa isminin geçtiği yer ise şu şekildedir:

“Hattuşa şehri açlıktan kırılınca, tanrım Şiu onu Taht Tanrıçası Halmaşuit ’e teslim etti. Ve ben bir gecede onu güçle aldım ve şehrin yerine yabani otlar ekdim. Benden sonra kim kral olur da Hattuşa ’yı yeniden iskân ederse, Gökyüzü ’nün Fırtına Tanrısı ’nın lanetine uğrasın!”⁴⁴

İşte tüm bu lanete rağmen Hattuşa ’da bir devlet kurulmuş ve bu krallığa ait ilk yazılı belgeler, I. Hattuşili zamanında kayda geçmiştir. Bu kralın isminin “Hattuşalı Adam” anlamına geldiği de bilinmektedir.

Bu kısımda Hitit devletinin siyasi tarihini anlatmaya başlamadan önce devletin ne şekilde yönetildiği konusunda da kısa bir açıklama yapmak gerektiği kanaatindeyim.

Hititlerin yönetim sistemi, Eski Hitit döneminden beri monarşiydi. Devletin başında kral bulunuyordu. Kral, devletin dinsel, askeri ve yönetsel açıdan başkanıydı. Bütün yetkiler onda ve kraliyet ailesinde toplanmıştı. Öyle ki, hayati önem taşıyan tüm mahkemelerde son sözü söyleme hakkı, yine krala aitti. Bu durum, imparatorluğun yıkılışına kadar devam etmiştir. Ancak, devlet yönetiminde kralın herhangi bir durumda danışma mercii olarak belirlenmiş iki kurum, dikkati çekmektedir. Bunlar, *panku* ve *tuliya*’dır. *Panku*, devletin üst düzey yetkililerinden oluşan daha geniş kapsamlı bir

---

⁴³ Dinçol 1980, 5

⁴⁴ Dinçol 1980, 5

meclis iken; *tuliya* ise daha sınırlı ve daha özel nitelikteki adli sorunlar konusunda yetkiliydi.⁴⁵ Bu iki kurumun devlet yönetiminde söz sahibi olduğu bilinse de yine son sözü söyleme yetkisi krala aitti. Zaten bu kurumlar muhtemelen Eski Hitit dönemindeki varlıklarını İmparatorluk dönemine kadar sürdürememişlerdir.

Eski Hitit döneminde genellikle krala verilen unvan “*Labarna/Tabarna*” idi. Ancak kimi tabletlerde bu unvanın, özel isim olarak da kullanıldığı görülmektedir. *Labarna*’nın özel isim olarak kullanılması, kimi zaman Hitit tarihinin aydınlatılmasında engel teşkil etmiştir. Çünkü bu unvanı özel isim olarak taşıyan kralların gerçek isimleri tabletlerde geçmemektedir.

İmparatorluk dönemine ait tabletlerde, kraldan “majestem, güneşim” olarak söz edilmektedir. Ancak bunun yanında “*Güneşim DUTU^{SI}*”, “*Labarna/Tabarna*”, “*Büyük Kral*”, “*Hatti Ülkesinin Kralı*”, “*Kahraman*”, “*.....Tanrı/Tanrıça’nın Sevgilisi/Gözdesi*” gibi lakaplar da kullanılmıştır.⁴⁶ Kralların, mühür baskılarında ise güneş (kral), üçgen (iyilik), ankh (hayat) işaretleri vardır.

1.3.1. Eski Hitit Devri (M.Ö. 1650-1400)

I. Hattuşili (M.Ö. 1650-1620*) ve Asur dönemi arasına tarihlenen herhangi bir yazılı belge yoktur. Fakat sonraki kralların yıllıklarında, bu döneme çeşitli atıflar yapılmaktadır. İlk olarak, Telipinu’nun yıllıklarında Hattuşa’da, Hattuşili’den önce *Labarna* adında bir kral olduğundan bahsedilmektedir. Telipinu’ya göre *Labarna*, Orta Anadolu’nun büyük bir kısmını yönetmiştir. Hattuşili ise yıllıklarında, kendisini Tavannanna’nın erkek kardeşinin oğlu olarak gösterir. Bu konuyla ilgili, 1957 yılında Boğazköy’deki K yapısında ele geçirilen, aslı Akadca olan çift dilli metinde; “*Büyük Kral Tabarna Tavannanna’nın erkek kardeşinin oğlu, Hattuşa’da kraldı*” cümlesi geçmektedir. Metnin Hititçe çevirisinde ise şöyle denmektedir: “*Büyük Kral Hattuşa Kralı, Kuşşaralı adam, Tabarna Hattuşili, Hattuşa Ülkesi’nde kraldı.*”⁴⁷ Hattuşili’nin

---

⁴⁵ de Martino 2003, 78

⁴⁶ Hoffner 1995, 563

* Bu çalışmada kralların hüküm sürdükleri zaman dilimine ait tarihler, “Bryce, 2005” kitabı temel alınarak verilmiştir.

⁴⁷ Akurgal 1995, 24

öncelleri konusunda oldukça fazla tartışma olsa da genel olarak kabul gören görüş onun, Kuşşara soyundan geldiğidir.⁴⁸

I. Hattuşili, devleti yönetmeye başladığı andan itibaren fetih ve genişleme politikası izlemiştir. O, tabletlerde de belirttiği gibi Kuşşara hanedanındandır ve başkenti Neşa'dan Hattuşa'ya taşımıştır. Bu hükümdara ait en önemli iki belge, her ikisi de Hititçe ve Akadca olan "Vasiyet" ve "Yıllıklar" dır. I. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi (CTH 6) olarak bilinen, aslında kralın ülkesinin ileri gelenlerine buyruklarını iletmiş olduğu belge, Eski Hitit Devri'nin en çok bilinen fermanıdır.⁴⁹ Kral metinde, kendisinden sonra tahta, büyük oğlu Huzziya'nın değil, küçük oğlu Murşili'nin geçeceğini bildirmektedir. Tablet, kralın eşi Haştayar'a hitaben yazdığı şu sözlerle sona ermektedir: "*Cesedimi geleneklere uygun biçimde yıka; beni kollarına al ve kollarında toprağa ver!*"⁵⁰

Yıllıklarda ise kralların beş yıllık icraatları anlatılırdı. Bu metinler, beş yılda bir tekrar düzenlenirdi. Hattuşili'nin yıllıklarından, fetih politikası izlediğini ve artık devletin Önasya gibi güçlü bölgelere sefer düzenleyecek donanımına sahip olduğunu öğrenmekteyiz. Onun döneminde, Asur ile kesilen ticari ilişkilerle birlikte Anadolu'ya kalay madeninin girişi de kesilmişti. Bu durum kralın fetih politikası izlemesinin en önemli nedenleri arasında görülmektedir.

Hattuşili ilk olarak Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'ye seferler düzenlemiştir. Sefer düzenlenen yerler arasında, Halpa (Halep), Şanahuitta, Zalpa⁵¹, Alalah⁵², Urşu, Arzava⁵³, Haşşu, Hahhu, Ebla gibi kentler vardır. Hattuşili'nin

⁴⁸ I. Hattuşili ve önceli konusunda detaylı bilgi için bkz. Beal 2003, 13-35

⁴⁹ Yiğit 2007, 2

⁵⁰ Dinçol 1982, 28

⁵¹ Bu kentin lokalizasyonu hakkında çeşitli iddialar vardır. Biri, Kuzey Anadolu'da Karadeniz kıyısında diğeri de Suriye'de olmak üzere, Zalpa olarak anılan iki adet kentin var olduğu bilinmektedir. Karadeniz'de bulunan Zalpa/Zalpuwa ile ilgili bir de efsane mevcuttur. Buna göre, Kaneş kraliçesi bir yıl içinde otuz oğlan çocuk doğurur. Bu olay üzerine dehşete kapılan kraliçe çocukları kamış sepetlere koyarak onları Zalpa'ya götürecek olan Maraşantiya/Kızılırmak nehrine bırakır. Çocuklar büyüyünce Kaneş'te bir kadının otuz kız çocuk doğurduğunu duyarak Neşa'ya geri dönerler. Burada kendi kız kardeşleriyle evlenecekken, en küçük erkek kardeş durumu fark eder ve herkesi enest bir ilişkiden kurtarır. Bu olaydan sonra metin kırılır. Tekrar başladığında ise I. Hattuşili döneminde Zalpa ve Hattuşa arasındaki mücadeleyi anlatır ve Zalpa'nın yok olmasından bahseder. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Burney 2004, 322-323; Alp 2000, 56; Alp 2001, 54

⁵² Alalah (Tell Açana), başkenti Halep olan Yamhad Krallığına bağlıydı ve Anadolu ile Suriye arasındaki ulaşım yollarından birine egemen durumdaydı. Alalah, aynı zamanda bölgenin ana limanıydı. Ancak Halep'in de yararlandığı bu limanın Hitit kralının eline geçmesiyle bölgede dengeler bozulmuştu. Alalah kazılarında, VII. tabakada Hattuşili'nin M.Ö. 1650-1600 arasına tarihlenen seferine ait izlere rastlanmıştır.

kazandığı en büyük başarı, bugün Tell Açana olarak bilinen ve Hatay ili sınırları içerisinde yer alan “Alalah” kentinin ele geçirilmesidir.

Kral, ayrıca Halpa'nın komşuları üzerine de saldırılar düzenlemiş ve Zalpa'yı ele geçirmişti. Zalpa'dan sonra Urşu Kuşatması'nı⁵⁴ düzenleyen kral, Anadolu'nun batısına ve Kızılırmak kavsi içinde kalan toprakların kuzey ve güneyine fazla ilgi gösterememişti. Güneydoğu'ya düzenlenen bir sefer sırasında, batıdaki Arzawa ayaklanmış ve kralın dikkatini bu bölgeye yöneltmesine neden olmuştur.⁵⁵ Hitit kralı, batıya yöneldiği sırada da güneydoğudaki düşmanlar ayaklanmaya başlamışlardı. Bir anda pek çok kentin ayaklanması tedirginlik yaratsa da, I. Hattuşili usta bir şekilde bu durumdan kurtulmayı başarmış ve pek çok kenti egemenliği altına alarak başkente çok sayıda ganimet (altın, gümüş) ve köle getirmiştir. Ayrıca sefer düzenlenen ülkelerin tanrı heykelleri de başkente getirilmiş ve bu heykeller tapınaklarda kutsanmıştır. Tüm bu askeri başarılarına rağmen Hitit kralı, Halpa'yı ele geçirememişti ve bu görev vasiyetnamesinde⁵⁶, “*tuhkanti*”⁵⁷ veliaht olarak bıraktığı Murşili'ye kalmıştı. Hattuşili'nin ölüm nedenini bir vasiyetname yazdırmasına rağmen bilemiyoruz. Ancak, Kuzey Suriye seferlerinden birinde yaralanmış olması muhtemel görünmektedir.⁵⁸ Onun ölümünden sonra tahta vasiyetinde belirttiği gibi I. Murşili geçmiştir.

I. Murşili (M.Ö. 1620-1590) de babası I. Hattuşili gibi ülkesini genişletme politikası izlemiştir. Murşili'nin askeri icraatlarının ağırlık noktasını iki kentin alınması oluşturur.⁵⁹ Kral, ilk iş olarak Halpa'yı ele geçirmiş ve böylece Kuzey Suriye'ye ulaşan ticaret yolları, en azından Orta Fırat'a kadar, Hitit denetimine girmişti.⁶⁰ Bu dönemde Kuzey Suriye'de Yamhad ve Katna krallıkları dışında, aralarında siyasi birlik olmayan pek çok şehir devletinin bulunması sebebiyle Halpa'ya sefer düzenlemek Hitit devleti

---

⁵³ Arzava ülkelerinin lokalizasyonu hakkında bkz. Umar 1990, 28-29

⁵⁴ Urşu Kuşatması hakkında detaylı bilgi için bkz. Yiğit 2006, 43-55

⁵⁵ I. Hattuşili'nin vasiyetnamesi ve Orta Anadolu'da, güney ve güneydoğuda yaptığı seferlerde kazandığı başarıları anlatan tabletlerin Türkçe çevirisi için bkz. Alp 2000, 65-71

⁵⁶ Hattuşili vasiyetnamesinde Kuşşar'da hastalandığından bahsetmektedir. Bu da Hitit kralı Hattuşili ile Kuşşara arasında bir bağ olduğunu göstermektedir.

⁵⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Gurney 1983, 97-101

⁵⁸ Dinçol 1982, 30

⁵⁹ Dinçol 1982, 30

⁶⁰ Macqueen 2009, 47

için zor bir olay değildi. Halpa'nın ele geçirilmesinden sonra Hanalı müttefiklerinin⁶¹ kendisini desteklemesiyle cesaretlenen Murşili, Babil üzerine bir saldırı düzenlemiş ve Hammurabi hanedanının egemen olduğu şehri işgâl etmişti. Babil kaynaklarında geçen, “*Samsuditana zamanında Hatti'nin erkekleri Akad ülkesine karşı yürüyüşe geçti.*”⁶² cümlesi bu olaydan bahsetmektedir.

Babil seferiyle birlikte Hitit devleti, uluslararası arenada oldukça saygın bir konuma yükselmişti. Ancak bu başarı kısa süreli olmuş, Hitit ordusu uzun ikmal yolu nedeniyle elde ettiği ganimetleri dahi yollarda bırakarak geri çekilmiştir.⁶³ Aynı dönemde Hattuşa'ya yapılan Hurri baskısı da artmıştı. Tüm bu karışıklık içinde, Babil seferinden dönen Murşili'ye en yakınları tarafından bir tuzak kurulmuş ve şehre döner dönmez kayını I. Hantili (M.Ö. 1590-1560) tarafından öldürülmüştür. Telipinu fermanında, bu olay şu sözlerle anlatılır: “*Hantili içki sunucu idi. Ve Murşili'nin kızkardeşi Harapşili ile evliydi. Hantili, Zidanta ile birlik olup, ihanet etti. Ve fena bir şey yaptılar. Murşili'yi öldürdüler, kan döktüler.*”⁶⁴

Murşili'nin ardılları zamanında, artık Hint-Ari kökenli bir hanedan tarafından yönetilmekte olan Hurriler, merkezi bir devlet kurmuş ve yeniden Kuzey Suriye ile Kilikya'ya kadar ilerlemiş, kuzeyin dağlı halkları olan Kaşkalar kutsal kent Nerik'i ele geçirmiş, Batı Anadolu'daki Arzava Devleti ise Hitit'den ayrılarak bağımsızlığını yeniden kazanmıştı. Tüm bu gelişmelerden sonra Hattuşa'nın yeniden tahkim edilmesi gündeme gelmişti.⁶⁵

Hantili'nin Murşili'yi öldürmesiyle başlayıp Telipinu'nun tahta çıkmasına kadar geçen döneme, “Gasıp Krallar Dönemi” (M.Ö. 1560-1525) adı verilmektedir. Hantili'den sonra sırayla, I. Zidanta, I. Ammuna ve I. Huzziya da tahtı gasp yoluyla ele geçirmişlerdir. Bu dönemde taht kavgalarının artmasıyla, Hitit devleti genellikle iç sorunlarla baş etmeye çalışmış ve Eski Hitit dönemindeki genişleme politikası

---

⁶¹ de Martino 2003, 41. Yazar, Hana Devleti ile Hititler arasında bir anlaşma olabileceğinden bahsediyor. Hana devletinin Hurriler'e karşı bir tampon bölge vazifesi görmesi planlanıyordu.

⁶² Gurney 1990, 30

⁶³ Alparslan 2009, 97. Dinçol, Murşili'nin Babil seferinden en kârlı çıkanların, Orta Fırat bölgesinde yaşayan Kasit beyleri olduğunu yazmaktadır. Buna göre, Kasit beyleri zaten uzun süredir Babil'i etkiliyorlardı. Babil'e egemen olan Kasit krallarından II. Agum'un bir belgesinde, adı geçen kralın, Hititler'in Anadolu'ya götürmeden yarı yolda Hana ülkesinde bırakmak zorunda kaldıkları, biri önemli tanrılardan Marduk'a ait iki yontuyu tekrar Babil'e getirdiğini belirtmektedir.

⁶⁴ Dinçol 1982, 30

⁶⁵ Macqueen 2009, 48

yavaşlamıştır. Tüm bu sorunlara rağmen, dönemin Hitit kralı Hantili, Kuzey Suriye’yi elde tutma politikasını sürdürmüştür. Telipinu’nun metninden egemenliğinin 20 yıl kadar sürdüğü düşünülen Hantili’nin, yaşlı olarak öldüğü öğrenilmektedir.⁶⁶ Bu metinde, Hantili’nin ölümüyle ilgili şu bilgilere yer verilmektedir: “*Hantili ihtiyarlayıp, tanrı olmaya yüz tutunca (yani ölüme yaklaşınca), Zidanta Hantili’nin oğlu Kaşşeni’yi oğulları ile birlikte öldürdü. Ve Zidanta kral oldu.*”⁶⁷

Hantili’nin ölümüyle birlikte tahta geçen I. Zidanta da dönemin geleneğini bozmamış ve tahta geçmek için Hantili’nin oğlu Pişeni (Kaşşeni)’yi ve bazı prensleri öldürerek kendi önünü açmıştır. Tahta oldukça ileri bir yaşta geçtiği tahmin edilen Zidanta, öz oğlu Ammuna tarafından öldürülmüştür. Telipinu fermanında bu olaya ilişkin kısım şu şekildedir: “*Sonra tanrılar Kaşşeni’nin kanını aradılar (yani, öcünü aldılar). Ve tanrılar Zidanta’nın oğlu Ammuna’yı babasına düşman ettiler. Ve o, babası Zidanta’yı öldürdü. Ve Ammuna kral oldu. Fakat tanrılar babası Zidanta’nın kanını aradılar; tahılı, bahçe ve bağları, sığırları, koyunları iyi (yani bereketli) kılmadılar ve pek çok ülke ona düşman oldu. Ordu her yere savaşa gitti ve başarısız geri döndü.*”⁶⁸ Ammuna’dan sonra, muhafız başı Zuru, Ammuna’nın oğullarını öldürerek kendi oğlu I. Huzziya’yı tahta geçirmiştir. Huzziya, tehdit olarak gördüğü eniştesi Telipinu’yu öldürmek istemiş, ancak Telipinu daha hızlı davranarak onu tahttan indirmiştir.

Telipinu (M.Ö. 1525-1500) ile ilgili en büyük veri kaynağımız, siyasi, hukuksal ve idari nitelikte, Hititçe ve Akadca yazılmış “Telipinu Fermanı”⁶⁹ olarak adlandırılan metindir. Metinde ilk olarak, Telipinu’nun öncellerinden ve onların icraatlarından bahsedilir. Labarna, I. Hattuşili ve I. Murşili dönemlerinde devletin genişlediği, ancak Hantili ile başlayan ve I. Huzziya ile sona eren dönemde ise iç karışıklıkların yaşandığı ve düşman ülkelerin saldırılarının devam ettiği anlatılmaktadır. İşte, bu olumsuzluklar içinde devleti kurtaracak kişinin Telipinu olduğu, son zamanlardaki kötü gidişat abartılarak özellikle vurgulanmıştır. Telipinu buyruğunda, tahta gasp yoluyla geçmediğini vurgulamak amacıyla Huzziya’yı meşru müdafaa için öldürdüğünü söyler. Uzun ve oldukça karmaşık bir şekilde yaşanan olayları anlattıktan sonra, Hitit devletinin

⁶⁶ Akurgal 1995, 33

⁶⁷ Dinçol 1982, 30

⁶⁸ Dinçol 1982, 31

⁶⁹ Telipinu Fermanı’nın çevirisi için bkz. Alp 2005, 59-64

güç kaybetmesine neden olan taht kavgalarına son vermek amacıyla, tahta çıkış sırasını düzenleyecek kuralı verir. Bu yeni kurala göre; “*Tahta, kralın resmi eşinden olan evlat çıkacaktır; meşru bir oğlun olmaması halinde bir odalığın oğlu kral olacaktır; birinci ya da ikinci sıradan erkek çocuk yoksa, kralıçeden doğan kızın eşi hükümdar olacaktır.*”⁷⁰

Telipinu tahta geçtiğinde ülkenin durumu oldukça karışıktı. Kuzey Suriye üzerindeki gücünü kaybetmeye başlayan Hitit devleti, bir de Anadolu içindeki merkeze bağlı bölgelerin ayaklanmalarıyla sarsılmıştı. Kral, ülkenin güneydoğusunda Haşşu ile savaşmış, Lavazantiya’daki bir isyanı bastırmış ve Kizzuvatna⁷¹ kralı İşputaşu⁷² ile bir antlaşma imzalamıştır. Ancak, Hatti ülkesi güneydoğudaki gücünü iyiden iyiye kaybetmeye başlamıştı.

Telipinu’dan sonraki dönemde sırasıyla, damadı Alluwamna, Huzziya’nın kardeşi Tahurvaili, II. Hantili⁷³, II. Zidanta, II. Huzziya ve I. Muvatalli tahta çıkmıştır.⁷⁴

1.3.2. Orta Hitit Devri (M.Ö. 1400-1350)⁷⁵

Eski Hitit ve İmparatorluk Devirleri arasındaki döneme Orta Hitit Devri (M.Ö. 1500-1380) adı verilmektedir.

II. Huzziya’nın torunu olan “GAL.MEŞEDİ” muhafız başı Kantuzili, I. Muvatalli’yi öldürerek yerine kendi oğlu I/II. Tudhaliya’yı tahta geçirmiştir. Tudhaliya ile başlayan Orta Hitit döneminde Hitit devleti, sınırlarını genişletmeye devam etmiştir. Kral Tudhaliya çok sayıda askeri sefer düzenlemiştir. En önemli seferlerinden birini, Batı Anadolu’nun kuzeyindeki bölgede bulunan “Aşşuva Birliği” topraklarına yapmıştır. Hattuşa’da ele geçirilen bir kılıcın üzerinde bu savaş ile ilgili yazıt dikkati

---

⁷⁰ de Martino 2003, 42-43

⁷¹ Bu tarihte Kizzuvatna, Kilikya ovasının doğusunu ve Pyramus (Ceyhan) Nehri vadisinin bir kısmını içine alıyordu. Gurney 1990, 32

⁷² Tarsus Gözlükule’de yapılan kazılarda, İşputaşu’ya ait bir mühür ele geçirilmiştir. Bu mühür sayesinde Kizzuvatna’nın Çukurova yakınlarına lokalize edilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

⁷³ II. Hantili’nin Alluwamna’nın oğlu olduğu öne sürülmektedir.

⁷⁴ Kimi Hititologlara göre; Alluwamna’dan önce tahta kısa bir süreliğine Zuru’nun oğlu Tahurvaili geçmiştir. Ancak Telipinu’nun buyruğunu yerine getirmek isteyen *panku* meclisi, Tahurvaili’yi devirerek tahta Telipinu’nun damadı Alluwamna’nın geçmesini sağlamıştır.

⁷⁵ Orta Hitit Devri’ne tarihlenen kralların tahtta kalma süreleri konusunda tartışmalar olmasından dolayı bu dönem tarihi genel olarak verilmiştir.

çeker. Akadca yazıtta; “*Büyük Kral Tudhaliya Aşşuva ülkesini yenilgiye uğrattığında, bu kılıçları efendisi Fırtına tanrısına sundu.*” cümlesi yer almaktadır.⁷⁶

Aşşuva seferinden sonra Malatya'nın doğusunda, Doğu Anadolu'daki İşuva bölgesinde yaşayan Hurriler ile çarpışmıştır. Devletin kuruluşundan itibaren sürekli sorun çıkararak ve Anadolu'nun kuzeyinde yaşayan Kaşka⁷⁷ halkı da onun zamanında bastırılmıştır. Ayrıca Kizzuvatna ülkesi ile bir antlaşma imzalandıktan sonra, kaybedilen Halep topraklarına doğru ilerleyerek burayı tekrar ele geçirmiş ve Tunip ile Aştata gibi Suriye krallıklarıyla antlaşmalar imzalamıştır. Görüldüğü üzere Tudhaliya ataları, Hattuşili ve Murşili gibi genişleme politikası izlemiş, kendisinden önceki karışık dönemde yitirilen toprakları geri almak için çalışmıştır. Bu kral döneminde ayrıca Mısır ile “Kuruştama Antlaşması” da yapılmıştır. Bu antlaşma Mısır ile Hatti arasındaki ilk yazılı antlaşma belgesidir.

I/II. Tudhaliya, Nikalmati isminde muhtemelen Hurri kökenli veya Hurri dinine mensup bir kadınla evli idi. Hurri kültürü ve dini, Hititleri yoğun bir biçimde etkilemiştir. Nikalmati ismi, hem Hurriler hem de Hititler tarafından tapınılan, Mezopotamya kökenli tanrıça Ningal adıyla birleşik bir Hurri adıdır.⁷⁸ Nikalmati, bir Hurri adı taşıyan ilk Hatti kral ailesi üyesidir ve onun ardından başka Hurri kraliçeleri de Hitit kraliyet ailesine gelin olarak gelmişlerdir. Bu dönemde kimi hükümdarların da, hem Anadolu kaynaklı hem de Hurri dilinden bir ad edinerek, çift ad benimsedikleri dikkati çekmektedir.⁷⁹

Tudhaliya'dan sonra tahta I. Arnuvanda geçmiştir. I. Arnuvanda tabletlerde kendisini Tudhaliya'nın oğlu olarak anarken, karısı Aşmunikal'den ise “*Büyük Kraliçe Nikalmati'nin kızı*” diye söz eder. Bu durumda yazılı belgelerden, Arnuvanda ile eşi Aşmunikal'in aslında kardeş oldukları sonucu çıkmaktadır. Burada, Henrich Otten'in belirttiği üzere üç olasılık akla gelmektedir. Birincisi, Tudhaliya ve Nikalmati,

---

⁷⁶ Bryce 2005, 126

⁷⁷ Kaşka ülkesi, Hitit tarihi boyunca özellikle ülkenin kuzeyinde sorun çıkarmış ve devletin her zayıf anında saldırıya geçmiştir. Bu ülkenin, Amasya-Merzifon hattının kuzeyinde, Sinop-Ordu arasında yer aldığı ileri sürülmektedir. Kaşka boyları kimi zaman Anadolu içlerine kadar ilerliyordular. Ayrıca boylar halinde hareket ettikleri için bir boyun, Hititler ile yaptığı antlaşmayı diğer boy kabul etmeyip tekrar ayaklanabiliyordu. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. von Schuler 1965, ayrıca Kaşka akınlarıyla oldukça zor durumda kalan Kral Tudhaliya ve eşi Aşmunikal'in tanrılara yalvardıkları bir metin de mevcuttur. Bu metnin örneği için bkz. Dinçol 1982, 35

⁷⁸ de Martino 2003, 45

⁷⁹ Buna örnek olarak III. Murşili'nin ikinci adı Urhi-Teşup'u verebiliriz.

Arnuvanda'yı evlat edinmişlerdir; ikincisi, Arnuvanda Tudhaliya'nın başka bir kadından olma çocuğudur ve iki üvey kardeş, krallığı birlikte idare etmişlerdir; üçüncü olasılık ise iki üvey kardeşin birbirleriyle evli olduklarıdır.⁸⁰ Ancak tüm bu varsayımların içinde en çok kabul göreni ilki yani Tudhaliya ve eşi Nikalmati'nin Arnuvanda'yı evlat edindikleri görüşüdür.

III. Hattuşili'nin eşi Puduhepa'dan sonra Nikalmati, resmi belgelerde en çok adı geçen Hitit kraliçesidir. Boğazköy'de kral I. Arnuvanda ve eşi Tavananna Aşmunikal'in mührüne ait bir baskı da ele geçmiştir. Baskının yarıya yakın kısmı tahrip olsa da önemli yerleri korunmuştur. Bu metnin, transkripsiyonu aşağıdaki gibidir:

*“NA₄ KISIB ta-ba-ar-na
m ar-nu-an-ta LUGAL.GAL
DUMU du-u(t-ha-li-ya----)
NA₄ KISIB^{SAL} ta-va-na-an-na f^{as}-mu-
Ni-kal SAL.LUGAL.GAL D(UMU.SAL ni-
kal-ma-ti SAL.LUGAL.GAL)
u DUMU.SAL^m du-ut-ha-li-y(a---)”*
*“Tabarna Arnuwanda'nın mührü, Büyük
Kral, Tudhaliya'nın oğlu.
Tawannanna Aşmunikal'in mührü, Büyük
Kraliçe, Büyük Kraliçe Nikalmati'nin
Kızı ve Tudhaliya'nın kızı (---)”⁸¹*

I. Arnuvanda'dan sonra oğlu, III. Tudhaliya Hitit devletinin başına geçmiştir. III. Tudhaliya dönemine ait veriler sadece Hattuşa'dan elde edilmez. Anadolu'nun iki yerinde daha bu döneme ilişkin kayıtlara rastlanmıştır. Bunlardan ilki, Maşat Höyük/Tapigga⁸² diğeri ise Ortaköy/Şapinuva'dır.

Tapigga⁸³, Kuzey Anadolu'nun merkezi konumundaydı ve buradan ele geçirilen metinler, Kuzey Anadolu'da devletin kuruluşundan itibaren rahatsızlık veren Kaşkalar'ın yaşattığı zor durumu da anlatıyordu. Şapinuva'daki kazılarda ise yaklaşık

⁸⁰ Akurgal 1995, 38-39

⁸¹ Metnin çevirisi için bkz. Akurgal 1995, 40

⁸² Maşat Höyük ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Özgüç 1991

⁸³ Maşathöyük/Tapigga kazıları hakkında detaylı bilgi için bkz. Özgüç 1982

olarak 3000 adet tablet bulunmuştur. Şapinuva ile ilgili bilgilere III. Tudhaliya'nın yıllıklarında da rastlanmaktadır. III. Tudhaliya döneminde başkentin Şamuha'ya ya da kentin güneydoğusunda bir yere taşındığı bilgisi varsa da bu, henüz netlik kazanmış bir durum değildir.

1.3.3. Hitit İmparatorluk Devri (M.Ö. 1350-1200)

Kral III. Tudhaliya'dan sonra oğlu, I. Şuppiluliuma (M.Ö. 1350-1322) oldukça genç bir yaşta tahta çıkmıştı. Bu kral daha tahta çıkmadan önce ülkenin kuzeyinde elde ettiği zaferlerle adından söz ettirir olmuştu. Öyle ki kendisinden sonra tahta geçen oğlu, I. Murşili yazdırdığı bir tablette şunları aktarmaktadır: *“Büyükbabam (yani Murşili'nin adını hiç vermediği büyükbabası, doğal olarak Şuppiluliuma'nın da babası) Kaşkallı Piyapili'nin yaklaştığını duyunca, kendisi hasta olduğundan sordu “Kim gidecek?”, babam dedi ki “Ben gideceğim!”. Böylece, büyükbabam, babamı yolladı. Babam, büyükbabama şöyle dedi “Ey efendim! Arzavalı düşmana karşı beni gönder!” Böylece büyükbabam Arzavalı düşmana karşı babamı gönderdi.”*⁸⁴

Şuppiluliuma, krallığının ilk dönemlerinde Toros dağlarının ötesine doğru yayılmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır. İlk olarak, bugünkü Elazığ dolayları ile eşitlenen İşuva ile bir çatışması olmuş, arkasından da Mitanni kralı ile bir sürtüşme yaşamıştır. Mitanni kralı Tuşratta, Şuppiluliuma'nın savaş talebine karşılık vermeyince, Hitit ordusu ülkenin iç kısımlarına kadar ilerlemiş ve bu Hatti-Mitanni çekişmesi, Şuppiluliuma aleyhine sonuçlanmıştır.⁸⁵ Krallığının son yıllarında Şuppiluliuma⁸⁶, Mitanni üzerine saldırı düzenleyerek başkent Waşşukanni'yi yağmalamış ve olay sonucunda ayaklanan bir grup Mitannili, kral Tuşratta'yı öldürmüştü. Ülke, Asur ve Yukarı Dicle'de bulunduğu düşünülen Alşe ülkesi tarafından paylaşılmıştı. Bu sırada Mitanni tahtına geçmek isteyen Tuşratta'nın oğlu Mattivaza, Hatti ülkesine sığınmış ve yardım istemişti. Bunun üzerine Hitit kralı, Mattivaza'yı Mitanni tahtına geçirmiş ve kendi kızıyla evlendirmiştir.⁸⁷

⁸⁴ Dinçol 1982, 37

⁸⁵ Dinçol 1982, 38

⁸⁶ I. Şuppiluliuma döneminde Suriye ve Mezopotamya ile ilişkiler hakkında detaylı bilgi için bkz. Gavaz 2004, 26-50

⁸⁷ Dinçol 1982, 39. Mitanni, Suriye seferinden getirilen tutsaklardan geçtiği düşünülen veba salgını nedeniyle Asur baskısı altında yok olmuştur.

Şuppiluliuma tahta gelmeden önce zaten Arzava'yı yenmiş ancak tamamen püskürtmeyi başaramamıştı. Kuzeydoğuda ise Azzi-Hayaşa ülkesiyle ittifak⁸⁸ yapmasına rağmen Kaşka akınları devam ediyordu.

Tüm bu karışıklık içinde Mitanni ile Hatti arasında adeta bir tampon rolü oynayan Kizzuvatna ülkesiyle bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma sonucunda Hitit orduları Kuzey Suriye üzerine yürümüş ve Kinza (=Kadeş, bugün Humus kentinin güneybatısındaki Tell Nebi Mend) ile Amurru (bugün Trablusşam yakınlarındaki kıyı kesimi) bölgelerini ele geçirmiştir. Ayrıca kıyı kesiminden doğuya, yani içerilere girip, Hurri egemenlik alanında kalan Kargamış kentini de kuşatmıştır. Kargamış kuşatması (M.Ö. 1328) sadece sekiz gün sürmüş ve kent Hitit topraklarına katılmıştır. Buraya kral olarak oğlu Şarrikuşuh'u⁸⁹ atayan Şuppiluliuma, Halpa'ya da oğlu Telipinu'yu rahip olarak atamıştır.

Kargamış kuşatması sırasında Hitit kralı, dönemin firavunu Tutankhamun'un ölmesiyle başsız kalmış Mısır topraklarına da saldırmıştır.⁹⁰ Yine aynı tarihlerde, Mısır kraliçesi Tutankhamun'un dul eşi, Hattuşa'ya mektup yazarak kralın oğullarından birini firavun yapmak üzere kendisine eş olarak istemişti.⁹¹ Hititolog Gurney, teklifi gönderen Mısır kraliçesinin adının büyük bir olasılıkla *Anhesenamen* olduğunu yazmaktadır.⁹² Şuppiluliuma, Mısır kraliçesinin bu isteğine önceleri kuşkuyla yaklaşmış ve saray görevlilerinden biri olan baş mabeyinci Hattuşaziti'yi olayın aslını öğrenmesi için Mısır'a yollamıştır. Hattuşaziti'nin bir tehlike olmadığını bildirmesi üzerine Şuppiluliuma, oğullarından birini Mısır'a yollamaya karar vermiş ancak Hitit prensi Mısır'a varamadan yolda öldürülmüştür. Bunun üzerine kral, Mısır'a saldırarak yaya ve arabalı askerleri yenmiştir. Ancak burada kralın Mısır ordusunun tamamıyla çatışmadığı yalnızca bir kısmıyla savaşarak yendiği düşünülmektedir. Oldukça başarılı bir

---

⁸⁸ Bu ittifakı güçlendirmek amacıyla kızını Hayaşa kralı Hukkana'ya vermiştir. Ancak, Hatti ülkesi ile Hayaşa ülkesindeki geleneklerin farklı olması sebebiyle antlaşmaya kızının haklarının korunmasıyla ilgili bir de madde ekletmiştir. Zira, Hititlerde aile içi yasak ilişki kesinlikle uygun görülmemektedir.

⁸⁹ Kimi kaynaklarda bu isim Piyasili olarak da geçmektedir.

⁹⁰ Dinçol 1982, 38

⁹¹ "Mısır kraliçesi Hitit kralına şöyle diyor: "Niçin böyle dedin: 'beni aldatıyorlar.' Eğer bir oğlum olsaydı, kendimin ve ülkemin küçülmesini diğer bir ülkeye yazar mıydım? Sen bana inanmadın ve bana böyle yazdın. Kocam olan kişi öldü. Oğlum da yoktur. Bir hizmetkârımı hiçbir zaman alıp onu kocam yapmayacağım. Ben diğer hiçbir ülkeye yazmadım, yalnız sana yazdım. Senin oğullarının çok olduğunu söylüyorlar. Bana bir oğlunu ver. O, bana koca, Mısır'a da kral olsun." Gurney 2005, 178; Alp 2001, 8

⁹² Gurney 2005, 179

hükümdar olan I. Şuppiluliuma, askerlerinin Suriye seferlerinin birinden getirdiği veba nedeniyle M.Ö. 1322 yılında ölmüştür.⁹³

Şuppiluliuma'nın ölümünden kısa bir süre sonra büyük oğlu II. Arnuvanda (M.Ö. 1322-1321) da veba yüzünden hayatını kaybedince, tahta en küçük oğul II. Muşili (M.Ö. 1321-1295) çıkmıştır. Bu kral ile ilgili bilgilere yine kendisinin yazdırdığı yıllıklarından ulaşılmaktadır. Hitit tarihinde dönemine ilişkin en çok bilgi veren tabletler, büyük bir tarih yazıcısı olan II. Muşili'ye aittir. Tabletlere göre, II. Muşili'nin dört çocuğu vardı. Bunlar Halpaşulupi, Muvatalli, Hattuşili ve bir kız çocuktur.⁹⁴ Kral, tahta oldukça genç yaşta çıkmıştı ve bu nedenle de düşman ülkeleri onu muhatap görmüyorlardı. Ancak kral, yazdırdığı bir tablette bu girişimleri ardı ardına düzenlediği seferlerle ortadan kaldırdığından söz etmektedir. II. Muşili'nin bu tabletinin çevirisi şu şekildedir:

“Kahraman Büyük Kral Şuppiluliuma'nın oğlu kahraman Hatti Ülkesi Kralı Büyük Kral Majestem (Güneşim) şöyle der: Babamın tahtına çıktığım zaman civardaki düşman ülkelerinin hepsi bana düşmanca davrandılar. Babam tanrı olduğu zaman kardeşim Arnuvanda O'nun tahtına oturdu ve o hastalandı. Düşman ülkeleri Arnuvanda'nın hastalığını işittikleri zaman devamlı olarak düşmanlık yapmaya başladılar. Arnuvanda öldüğü zaman o zamana kadar düşmanlık yapmayan ülkeler de düşmanlık yapmaya başladılar. O düşman ülkeleri de savaştılar ve şöyle söylediler: O'nun babası Hatti ülkesi kralı idi. Ve O düşman ülkelerini mağlup etme yetkisine sahipti. Ve O şimdi tanrı oldu (öldü). Babasının tahtına oturan oğlu da eskiden kahraman idi; fakat O da hastalandı ve tanrı oldu. Şimdi babasının tahtına çıkan ise, O bir çocuktur (küçüktür) ve Hatti Ülkesini yaşatamaz (koruyamaz). Ve Babam Mitanni Ülkesine sürekli seferdeydi. Ve O (bayramları) seferdeyken (kutlamayı) geciktirdi. Efendim Arinna Şehri Güneş Tanrıçası'nın bayramlarını sürekli olarak ihmal ettiler.

Ben (majeste) tahta oturduğum zaman, civardaki düşman ülkeleri bana karşı savaştılar ve düşman ülkelerinin herhangi birine gitmediğim sürece, Sahibem Arinna Şehri Güneş Tanrıçası'na başlıca bayramları yaşattım ve onun bayramını kutladım. Ve Sahibem Arinna Şehri Güneş Tanrıçası'na elimi kaldırdım; ve şöyle dedim:

⁹³ Macqueen 2009, 51; Dinçol 1982, 38-39

⁹⁴ Akurgal 1995, 48

*Sahibem Arinna Şehri Güneş Tanrıçası civardaki düşman ülkeleri bana küçük dediler ve beni küçümsediler. Sahibem Arinna Şehri Güneş Tanrıçası'nın sınırlarına sürekli olarak saldırmaya teşebbüs ettiler ve Sahibem Arinna Şehri Güneş Tanrıçası bana (aşağıya) gel ve bahsi geçen civardaki düşman ülkelerini önümde yen. Ve Arinna Şehri Güneş Tanrıçası söylediklerimi işitip bana aşağıya geldi. Babamın tahtına çıktığım zaman o civardaki düşman ülkelerini on yıl içinde mahvettim ve onları öldürdüm.*⁹⁵

Hattuşa'dan ele geçirilen çivi yazılı tabletlerden birinde, II. Murşili'nin Azzi-Hayaşa bölgesine düzenlediği bir sefer sırasında gerçekleşen güneş tutulmasından da bahsedilmektedir. Bu olay, Hitit kronolojisinin belirlenmesinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Astronomi alanında yapılan son araştırmalar, metnin gönderme yaptığı olası bir tutulma için M.Ö. 1339, 1334 veya 1311 yıllarına işaret eder. Hititolog de Martino, Şuppiluliuma'nın tahta çıkışını M.Ö. 1343 olarak tarihlendirir ve Murşili'nin M.Ö. 1321'de iktidarda bulunduğu olasılıklar arasında olduğunu belirtir.⁹⁶

II. Murşili askeri seferler düzenleyerek kuzeybatıda Millavanda'yı ele geçirdi ve bunun yanında da Mira⁹⁷, Hapalla⁹⁸ ve Şeha Nehri ülkesini⁹⁹ çeşitli antlaşmalar yaparak Hatti'ye bağladı. Kuzeyde sürekli rahatsızlık veren Kaşka akınlarını kontrol altına alan kral, bu bölgeyi Hattuşa'ya bağlı bir ülke durumuna getirdi. Azzi-Hayaşa ve Mitanni yeniden ele geçirildi. Kargamış'ı yeniden düzenledi ve ölen ağabeyi Şarrikuşuh yerine onun oğlunu Kargamış yönetimine getirdi. Aynı durum Halpa için de geçerlidir. Halpa'da rahip olan ağabeyi Telipinu yerine, onun oğlu Talmışarruma'yı tahta geçirerek bir antlaşmayla bu toprakları kendisine bağladı.

II. Murşili, Amurru kralı Duppi-Teşup ve Ugarit kralı Niqmepa ile de bir antlaşma imzalamıştır. İkinci antlaşmaya göre eğer Hitit ordusu Ugarit yakınlarında bir yere saldıracak olursa, Niqmepa ona yardım edecektir. Burada da gördüğümüz üzere vasal krallıklar yoluyla daha sağlam bir devlet politikası izlendiğini söylemek

⁹⁵ KBo III 4, Vs. I . Çeviri, derste işlenen metin ile Alp 2000, 125'deki çeviriden derlenmiştir.

⁹⁶ de Martino 2003, 59

⁹⁷ Mira Kuvaliya Kralı Kupanta-Kurunta ile II. Murşili arasındaki antlaşma metni için bkz. Karauğuz 2002, 119-131

⁹⁸ Hapalla Kralı Targaşnallı ve II. Murşili arasındaki antlaşma metni için bkz. Karauğuz 2002, 113-118

⁹⁹ Şeha Nehri Ülkesi kralı Manapa-Tarhunta ve II. Murşili arasındaki antlaşma metni için bkz. Karauğuz 2002, 132-138

mümkündür. Kuzey Suriye'ye yeniden ilgi duymaya başlayan kral, bu yönetim sistemi sayesinde Mısır'a karşı ayakta durabiliyordu.

Anadolu'nun kuzeyinde ise Kaşka akınları devam etmekteydi. Ancak Kaşkalar artık tek bir kişi "Pihhuniya", tarafından yönetilmeye başlamışlardı. Murşili de, Kaşka kralına bir mektup göndererek kendi uyruğundan olanları geri istemiş ancak bu talebi yerine getirilmemiştir. Talebi olumlu karşılanmayan kral, Kaşka'ya sefer yaparak ülkenin bir kısmını yakıp yıkmış, Pihhuniya'yı da tutsak edip Hattuşa'ya getirmiştir.¹⁰⁰

II. Murşili, batıda da çeşitli seferler yapmıştır. Bunların başında Arzava gelmektedir. Ayaklanan bu ülkeyi ilk önce yazdığı sert bir mektupla uyarmış, ancak halkın bir kısmı Murşili'nin buyruklarına uyarken bir kısmı bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Arzava'ya sefer düzenleyen kral, Aştarpa Irmağı kenarında ülkeyi ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Daha sonra kendisine karşı ayaklanan bu halkı bağışlasa da onlara ağır vergiler ödetmeyi ihmal etmemiştir.

Batıda bunlar yaşanırken, ülkenin doğusunda da Azzi Hayaşa ile anlaşmazlıklar devam etmekteydi. II. Murşili, krallığının onuncu yılında bu ülkeye de boyun eğdirmeyi başarmıştır. Azzi-Hayaşa ülkesi sakinleri kraldan kendilerini bağışlamasını isteyince Hitit kralı, sefer düzenlemeden bu halkı uyruğuna kabul etmiştir.

Kralın tahtta olduğu dönemde Hititleri bir salgın daha yakalamıştı. Hem dilinin tutulmasının hem de salgının tekrar ülkeyi sarmasının nedeni ona göre, babasının tanrılara eksik yaptığı sunumlardır.¹⁰¹

II. Murşili'nin egemenliğinin nasıl sona erdiği konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Ondandı sonra tahta geçen oğlu II. Muvattalli (M.Ö. 1295-1272) döneminde, Kaşka akınları iyice artmış ve Hattuşa bu halk tarafından yağmalanmaya başlanmıştı. Ayrıca iyiden iyiye artan Mısır tehlikesi de devleti zor duruma sokuyordu. Hattuşa'nın tahrip edilmesinden sonra başkent daha güneye, Tarhuntaşşa'ya taşınarak bir nevi önlem alma yoluna gidilmiştir. Bu coğrafi bölgenin, Parha (Perge)'dan Hulaya nehri (Göksu) ağzına kadar Anadolu'nun güney sahilleri ve Kizzuvatna'nın kuzeyini de alarak, doğuda Konya-Niğde sınırı, kuzeyde Konya-Kulu'ya kadar uzandığı

---

¹⁰⁰ Dinçol 1982, 41

¹⁰¹ II. Murşili'ni bu olayı, birinci "veba duasında" anlatmaktadır. Bu metnin çevirisi için bkz. Alp 2005, 128-133

saptanmıştır.¹⁰² Başkenti Aşağı Ülke'ye taşıyan Muvattalli, Yukarı Ülke'nin yönetimini I. Şuppiluliuma'nın erkek kardeşi Zida'nın oğlu, Arma-Tarhuntaşşa'ya bırakmıştı. Hattuşa kenti de Mitannamuva adındaki yüksek düzeyde bir kişiye teslim edilmişti.

II. Muvattalli döneminde, Hitit tarihi açısından oldukça önemli bir olay da Mısır ile yapılan Kadeş Savaşı'dır. Bu savaş ile ilgili bilgilere genel olarak Mısır kaynaklarından ulaşmaktayız. Özellikle Luksor, Abu Simbel, Thebai'deki Ramesseum, Abido ve Karnak gibi tapınaklarda, bu savaşla ilgili oldukça detaylı bilgiler verilmektedir. Hitit arşivlerinde ise Kadeş'e sadece Hatti sarayı ile firavun sarayı arasında yazılmış birkaç mektupta, III. Hattuşili'nin Buyruk'unun önsözünde ve kimi uluslararası antlaşmalarda değinilir. III. Hattuşili otobiyografisinde, savaştan şöyle söz etmektedir: *"Kardeşim Mısır'a sefere çıktığında, benim yeniden iskan ettiğim (Hattuşili, olasılıkla Kaşka tehlikesi yüzünden terk edilmiş olan bölgelere yeniden yerleşmeler yaptığını söyler) bölgelerden aldığım askerleri ve arabalı savaşçıları Mısır ülkesine, kardeşimin seferine götürdüm. Komuta bendeydi."*¹⁰³

Mısır kaynaklarında II. Ramses, savaşın kendi lehine sonuçlandığını anlatsa da Hitit kaynaklarının yetersiz olması nedeniyle bu bilgi çok net değildir. Sonuç olarak, iki ülke de ağır kayıplar vermiştir. Bu savaş sonunda, Hitit kuvvetlerinin Şam'a kadar ülkeyi yakıp yıktıkları ve Amurru'nun tekrar Hitit vasallığına döndüğü bilinmektedir.¹⁰⁴ Savaşı fırsat bilen Asur Kralı Adadnirari, Mitanni'ye bir sefer düzenleyerek bölgeyi yağmalamıştır.

Muvattalli öldükten sonra tahta, oğlu III. Murşili (Urhi-Teşup, M.Ö. 1272-1267) geçmiştir. Murşili tahtta kaldığı süre içerisinde Muvattalli'nin iki bölgeye ayırdığı ülkeyi birleştirmiş ve başkenti tekrar Hattuşa'ya taşımıştır. Murşili, III. Hattuşili'nin otobiyografisinde çok yetenekli bir devlet adamı olarak gösterilmese de, IV. Tudhaliya (Hattuşili'nin oğlu) zamanından kalan bir belgeye göre, Asur ülkesi ile iyi ilişkiler kurduğu ve kız kardeşini Şeha Nehri ülkesi beyi ile evlendirdiği bilinmektedir. III. Murşili Hitit tahtında çok uzun süre kalmamış ve onun ardından Hitit devletinin başına III. Hattuşili (M.Ö. 1267-1237) geçmiştir.

---

¹⁰² Karauğuz 2002, 72

¹⁰³ Dinçol 1982, 44

¹⁰⁴ Dinçol 1982, 45

Murşili'nin, amcası Hattuşili¹⁰⁵ ile arasının açılmasına, kralın Yukarı Ülke valisi olan Hattuşili'yi görevden almak istemesi neden olmuştur. Ancak kimi Hititologlara göre, Hattuşili'yi asıl kızdıran şey, Murşili'nin Hakmiş ve Nerik kentlerini elinden almasıdır. Aralarında çıkan savaşı Hattuşili kazanınca Murşili, Mısır'a sürülmüştür. Hattuşili otobiyografisinde, Hatti Ülkesi kralını tanrıların da desteğiyle yendiğini belirtmekte ve bu durumu tanrıların istediğini yazmaktadır.

Kadeş Savaş'ı sonrası ülkesine geri dönerken Lavazantiya kentine uğrayarak, tanrıça İştar'ın rahibi olan Pentipşarri'nin kızı, rahibe Puduhepa ile evlenen¹⁰⁶ III. Hattuşili, tahta çıktığı andan itibaren daha barışçıl bir siyaset izlemiştir. Onun döneminde, ortak tehlike Asur'a karşı, Mısır ve Hitit devletleri bir araya gelerek bir antlaşma yapmışlardı. Bu antlaşma, Kadeş savaşından beri iki ülke arasındaki soğuk savaşı durdurmaya yönelikti. Ancak bu antlaşma da, Asur'un Hitit topraklarına ilerleyişine çare olamamıştı. Bu ilerleyiş, Asur kralı I. Salmanasar'ın Malatya yakınlarında Fırat'a ulaşmasıyla doruğa ulaştı ve bu sefer sırasında İşuva bakır madenlerinin denetimi Hititlerin elinden alındı.¹⁰⁷

Yazdırdığı otobiyografi sayesinde hayatıyla ilgili oldukça fazla bilgi sahibi olduğumuz bu Hitit kralı için A. Dinçol, “*eşi Puduhepa ile birlikte Hitit tarihi içinde tanıdığımız en kişilik sahibi hükümdardır*” cümlesini kullanmaktadır.

Hitit kralı III. Hattuşili döneminde, Mısır ile 26 yıl geciken Kadeş Barış Antlaşması da yapılmıştır. Kadeş savaşından sonra geçen sürede, Mısır ve Hitit arasında herhangi bir savaş olmamış ancak barış antlaşması da yapılmamıştı. Bu durumda Urhi-Teşup'un (III. Murşili) Mısır'a sığınması da etkili olmuş olabilir. Antlaşma metni, zamanın diplomasi dili olan Akadca ve Mısır dilinde hazırlanmıştır. Bir yüzünde Hattuşili, diğer yüzünde eşi Puduhepa'nın mühür damgaları bulunan, gümüş tablet üzerine kazıtılarak yazılmış ve Mısır'a gönderilmiş olduğunu bildiğimiz metnin

---

¹⁰⁵ III. Hattuşili küçükken bir hastalığa yakalanmış ve bu nedenle rahip olarak yetiştirilmesi için tapınağa verilmiştir. Bu olayı otobiyografisinde şu şekilde anlatmaktadır: “*Efendim İştar kardeşim Muvattalli'yi, babam Murşili'ye rüyasında gönderdi: “Yıllar Hattuşili için kısadır; o sağlıklı değildir. Onu bana ver; o, benim rahibim olsun. O zaman sağlıklı olur.” Ve babam beni küçük çocuğunu, aldı ve beni tanrıçanın hizmetine verdi... ”* İşte bu nedenledir ki Hattuşili Hitit tahtında kaldığı sürece İştar'ın kendisini koruduğuna inanmış ve önemli olaylarda onun desteğini almak için çeşitli sunumlarda bulunmuştur. Dinçol 1982, 47

¹⁰⁶ Dinçol 1982, 45

¹⁰⁷ Macqueen 2009, 54

Akadca nüshası ne yazık ki bulunamamıştır. Ancak aynı metnin kil bir kopyası Boğazköy’de yapılan kazılarda ele geçirilmiştir. Bu antlaşma ile birlikte Mısır ve Hitit ülkesi kralları birbirlerini kardeş ilan etmişlerdir.¹⁰⁸

III. Hattuşili’nin ardından Hitit tahtına çıkan Puduhepa’dan olma oğlu IV. Tudhaliya (M.Ö. 1237-1228), İşuva’nın kaybedilmesinin ardından olumlu bir gelişme olarak Kıbrıs’ı (Alaşiya) ele geçirdi. Ancak, kuzeybatıda ve Ege’de toprak kayıpları yaşanıyor, krallık gün geçtikçe kan kaybetmeye devam ediyordu. Asur krallığının giderek daha tehlikeli hale gelmesi bütün dış siyasetin bu duruma göre şekillendirilmesine neden olmuştu. Bu dönemde, ilk önce Asur kralı Salmanassar’a daha sonra da Tukultininurta’ya dostluk mektupları gönderilmiş ve bu krallar ile Hatti ülkesi kralının kardeş olduğu yazılmıştır. Ancak yapılan tüm dostluk gösterileri işe yaramamış, Asur açıkça Hatti ülkesine düşmanlık yapmaya başlamıştır. Bu durumda Hitit kralı IV. Tudhaliya, Amurru ve Ugarit bölgelerini güçlendirerek buraların tampon bölge olarak kullanılması yoluna gitmiştir. Hitit devleti, Asur’un ekonomisini zayıflatmak için girişimlerde bulunurken, bir yandan da Amurru’dan ordu, Ugarit’ten ise maddi destek talep edilmiştir. Gitgide gerginleşen Hitit-Asur ilişkileri bir savaşa sebebiyet vermeden son bulmuş, Tukultininurta egemenlik döneminin ikinci yarısında, Fırat sınırında yeni operasyonlara girişememiş ve oğluyla tuttuğu iktidar kavgaları sırasında öldürülmüştür.¹⁰⁹

IV. Tudhaliya’nın ardılları döneminde yaşanan toprak kayıpları ve kıtlık da eklenince Hitit İmparatorluğu bir çıkmaza doğru sürüklenmeye başlamıştır. Bu kıtlık döneminde Mısır’da firavun olan Merneptah’ın, gemilerle Hatti ülkesine tahıl gönderdiğinden bahsedilmektedir.

IV. Tudhaliya zamanında batıdaki vasal krallıkların da iyiden iyiye güçlenmiş oldukları dikkati çekmektedir. Ayrıca kral, Aşşuva ülkesi ile savaşırken Kaşkalar ayaklanmışlardı. Hitit ordusu Kaşkalar ile meşgul iken batıda yeni bir ayaklanma çıkmış ve Hititler bu savaşa 10.000 asker ve 600 araba ile katılmışlardı

IV. Tudhaliya’nın ölüm sebebi kesin olarak bilinmemektedir. Ondan sonra tahta ard arda iki oğlu geçmiştir. III. Arnuvanda’nın (M.Ö. 1209-1207) din alanında çeşitli

---

¹⁰⁸ Dinçol 1982, 48

¹⁰⁹ Dinçol 1982, 51

düzenlemeler yaptığı ve her zaman ritüelleri yerine getirdiği bilinmektedir. Hukuk alanında yaptığı gelişmelerin yanında yasa tabletlerini yeniden kopya ettirmiş, bayındırlığa dönük icraatlar da yapmıştır. Bu Hitit kralı hakkında bilginiz oldukça azdır. Tabletlerden kuzeyde Kaşka akınlarının devam ettiği, güneydoğuda ise Mita adındaki bir topluluğun Hitit devletinin çekirdeğini oluşturan topraklara sokulduğunu öğrenmekteyiz.¹¹⁰ Ondan sonra tahta geçen kardeşi II. Şuppiluliuma (M.Ö. 1207-??), Deniz Kavimleri göçü nedeniyle zor durumda kalmıştır. Denizde ve karada çeşitli zaferler kazandığını söylese de sonunun ne olduğu bile bilinmemektedir. Bu dönemde Asur ise tekrar güç kazanarak Hititlerin çekindiği bir devlet haline gelmiştir.

Hitit devletinin çöküşünde pek çok etken rol oynamıştır. Ugarit'te yapılan kazılarda ele geçirilen tabletlerden iki tanesi, Hitit devletinin sonu ile ilgili bilgi verir. Birincisi, adı tam okunamayan bir kişiden Ugarit kralına gelen ve açlık tehlikesine karşı yiyecek yardımı isteyen bir mektuptur. İkincisi ise, Hitit kralı tarafından gönderilmiştir ve mektupta Ugarit kralı Ammurapi'nin iki yıldır geciken ziyareti dolayısıyla majestenin yakınması iletilmekte, ayrıca yiyecek gönderilmesi de istenmektedir.¹¹¹ Aslında tüm veriler devletin içinde bulunduğu kötü durumu anlatmaya yeterlidir. Artan Asur baskısı, iç isyanlar, kıtlık ve toprakların kaybedilmesi adeta Hititlerin çöküşünün habercisidir.

M.Ö. 12. yüzyılda yaşanan Deniz Kavimleri istilalarıyla zaten bir gerileme içinde olan Hitit İmparatorluğu'nun iyice güç kaybettiğini gören iç düşmanlar, Hitit başkentine saldırdılar. Batıda Mira Devleti, kuzeyde Kaşkalar ve güneyde Tarhuntaşşa devletleri birleşerek Hitit İmparatorluğu'na son verdiler. İmparatorluk yıkıldıktan sonra Tarhuntaşşa ve Kargamış krallıkları da parçalanmış ve Anadolu'da küçük kent devletleri kurulmuştur. Bunlar "Geç Hitit Krallıkları" olarak adlandırılmaktadır. M.Ö. 700 yıllarına değin süren dönem içinde yaşayan bu toplumların, İncil'de sözü edilen "Het Oğulları" oldukları da ileri sürülmektedir.¹¹²

---

¹¹⁰ Dinçol 1982, 52

¹¹¹ Dinçol 1982, 53

¹¹² Dinçol 1982, 25

İKİNCİ BÖLÜM

2. HİTİTLERDE YÖNETİM BÖLGELERİ

Hititler, gittikçe genişleyen ülkelerini yönetim bölgelerine ayırarak hem daha iyi yönetmek hem de egemenliklerini daim kılmak istemişlerdir. Hatti Devleti zamanla batıda Ege denizine, doğuda Fırat nehrine ve güneyde Suriye’de Asi nehrinin kaynağına kadar genişlemiştir. Ülke, merkezde Hatti Ülkesi, kuzeyde Yukarı Ülke, güneyde Aşağı Ülke gibi yönetim bölgelerine sahipti. Bunların dışında, küçük krallar tarafından yönetilen “vasal/bağlı krallıklar”, valilerin yönetimindeki “merkeze bağlı sınır eyaletleri” ile tüm bu bölgelerde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan “tapınak kentleri” vardı.¹¹³

2.1. Hatti Ülkesi

Anadolu’nun Alp kıvrımları sırasında oluşan ve batıdan doğuya doğru uzanan sıradağları, kereste ve maden kaynakları idi. Bunun yanında batısındaki kıyıya dik, kuzey ve güneyindeki kıyıya paralel uzanan sıradağların arasındaki yüksek platolar ve ovalar, insanların yaşamlarını sürdürebildikleri yerlerdi. Bu bereketli toprakların, kuzeydoğusundaki Kafkaslar, doğusundaki İran, güneyindeki Suriye ve güneydoğusundaki Mezopotamya, batısındaki Balkanlar ve Ege Dünyası ile kurulan ilişkiler nedeniyle çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

Pek çok kaynakta Anadolu’nun, Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü oluşturduğundan bahsedilmektedir. Ancak Anadolu’ya yalnızca iki kıta arasında bulunan bir köprü olarak bakmak da yanlış olacaktır. Bu konumunun yanında önemli hammadde kaynaklarına sahip olması, verimli topraklarının bulunması, ikliminin tarıma elverişli olması da tarih boyunca çeşitli halkların, anayurt olarak Anadolu’yu tercih etmelerinde etkili olmuştur.¹¹⁴ Örnek vermek gerekirse; Kafkaslardan gelen Hattiler,

---

¹¹³ Bryce 2000, 44

¹¹⁴ Sevin 2003, 16-21

Avrupa'dan gelen Frig, Bithyn ve Mysler, daha sonra Galatlar, son olarak da Türkler Anadolu'yu yurt edinmişlerdir. Anadolu ayrıca daha önce de bahsettiğimiz gibi zengin maden kaynaklarına sahip bölgeleriyle de halkları cezbediyordu. Tabii ki dönemin coğrafi koşullarının günümüzdekiyle tam anlamıyla benzer olduğunu söylemek yanlış olacaktır.

Coğrafi şartlar, bir ülkenin kuruluşundan yıkılışına kadar özellikle de eski çağ toplumlarında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu dönemde halklar, geçimlerini çoğunlukla tarım ve hayvancılıktan sağladıkları için, coğrafya ve iklim şartları hayati önem taşımaktaydı. Halkın geçimini sağlaması dışında, nüfusun artması açısından da bulunan bölgenin topraklarının verimli olması önemliydi. Öyle ki, devletlerin tarihinde oldukça sık karşılaştığımız kıtlık dönemlerinde çekilen güçlükler, siyasi, sosyal ve ekonomik hayatın aksamasına, hatta devletlerin yıkılmasına bile neden olan etkenlerdir. Anadolu coğrafyasının bu bakımdan yerleşim için ne kadar uygun olduğu açıktır. Tarih boyunca bu topraklar üzerinde varlığını sürdüren halkların en önemlilerinden biri de şüphesiz Hititlerdir.

Bizim Hitit anavatanı olarak adlandırdığımız bölgeye onlar “Hatti Ülkesi” diyorlardı. Hatti Ülkesi'nin, devletin merkezinde konumlandığını söylesek de, ülkenin sınırlarını tam olarak ortaya koymak mümkün değildir. Ancak, biz Hitit coğrafyası (Lev. I, Res. 1) hakkında pek çok kaynaktan bilgi edinmekteyiz. Elimizde Anadolu'nun bir çok yönünde girişilen mücadeleleri de konu alan siyasi içerikli belgeler, dinsel içerikli metinler, envanterler ve kült eşya listelerinden mektuplara kadar hemen her türde içeriğe sahip çivi yazılı tabletler bulunmaktadır.

Hattuşa arşivlerindeki tabletlerden, M.Ö. 17.-12. yüzyıllar arasındaki Hitit dönemi Anadolu coğrafyası hakkında kısmen de olsa bilgi elde edilmektedir.¹¹⁵ Bununla birlikte Maşat Höyük arşivinden ele geçirilen M.Ö. 14. yüzyılın ilk yarısına ait belgeler de coğrafya ile ilgili bilgiler vermektedir.¹¹⁶ M.Ö. 19. ve 18. yüzyıllara tarihlenen Kültepe tabletleri de bu dönem Anadolu coğrafyasına ilişkin bilgilerimize az da olsa katkı sağlamıştır. Bunlara ek olarak, 1990 yılında başlayan Ortaköy-Şapinuva kazıları

---

¹¹⁵ Bu metinlerde geçen coğrafya adları için bkz. Ertem 1973; del Monte ve Tischler 1978

¹¹⁶ Maşathöyük tabletlerinin transkripsiyonu için bkz. Alp 1991

sonucunda elde edilen tabletlerin yayınlanmasıyla, bölgenin Hitit dönemi kültürel ve tarihsel gelişimi hakkındaki bilgilerimiz artacaktır.

Hitit coğrafi isimleri, diğer yerleşimlerde bulunmuş metinlere başvurmak yoluyla belirlenmeye çalışılmaktadır. Öte yandan, kimi Hititologlar da, bazı kentleri geç dönemlerdeki isimleriyle karşılaştırarak bir sonuç elde etme yoluna gitmişlerdir. Bunlara, Tyana=Tuvanuva (Kemerhisar), Cybistra=Hupışna (Ereğli), Tlos=Tlava, Apasa=Efes, Miletos=Millavanda, Tarsus=Tarşa gibi eşitlemeler örnek verilebilir. Metinlerde adı geçen tüm şehir, dağ, pınar ve devletlerin, bir haritaya işlenmesi şu an mümkün değilse de bu konuda çalışmalar devam etmektedir.

Hatti Ülkesi kabaca, Aşağı ve Yukarı Ülkelerin, kuzeyde Yeşilırmak (Kummeşmaha) havzası, güneyde Tauros (Toros) Dağları¹¹⁷ olarak bilinen dağlar, batıda Ankara-Tuz Gölü-Ereğli hattı, doğuda Kızılırmak nehrinin kaynaklarının oluşturduğu alanda yer almaktaydı. Sivas'ta Kızılırmak'a paralel uzanan Tecer ve Yıldız Dağları, Niğde-Aksaray arasındaki Melendiz silsilesi, Karapınar'daki Karacadağ volkanı, bölgedeki en önemli yükseltilerdir. Volkanların en önemlisi sönmüş bir yanardağ olan Erciyes Dağı'nın (Argaeus) konisidir. Anadolu platosunun orta kısmı, Tuz Gölü'nün bulunduğu çukurca bir havzadır. Kızılırmak'ın aşağı havzası ile Yeşilırmak, dağlar arasında akmakta ve Canik Dağları arasından geçerek Samsun'a, oradan da Karadeniz'e ulaşmaktadır. Ekilebilir ova ve yaylalar bu ırmak ve kollarının sulandığı kesimlerde yer almaktadır. Önemli ovalar, Niğde'de Misli ovası, Aksaray'da Melendiz ovası, Ankara'da Haymana ve Çubuk Ovaları, Ereğli Ovası, Develi-Sultansazlığı Ovası, Çorum'da Sungurlu ve Çorum Ovaları, Kayseri'de Sarımsaklı Ovası ve Kızılırmak boyundaki ovalardır. Sivas'taki Uzunyayla, Yozgat'taki Bozok yaylası gibi çok sayıda yayla ve plato da bölgede bulunmaktadır. Bahsi geçen ova ve yaylalar, dereler ve pınarlar yoluyla sulanmaktadır.

Dağlarda, ardıç, dağ kavağı, karaçam ve meşe kaplı ormanlar bulunmaktadır.¹¹⁸ Niğde-Akdağlarda ladin ve köknar ormanları vardır. Yeşilırmak havzası, Karadeniz'den yükselen yağmurların beslediği sık ormanlarla kaplıdır. Ülkenin iç kesimleri zayıf otsu bitkilerden oluşan bozkır durumundadır. Bölgenin iklimi, karasal olup kışlar soğuk ve

¹¹⁷ Tauros, Türkçede boğa anlamına gelmektedir. Saraçoğlu 1990, 235. Umar 1993, 772'de bu ismin Luvice *Ta/Da-ura* kelimesinden geldiğini belirtmektedir.

¹¹⁸ Saraçoğlu 1990, 50

kar yağışlı geçerken, yazlar kurak ve sıcak geçmektedir. Yağışın çoğu, kışın kar şeklinde olur. Yazın ise kırkikinci yağışları görülür.

Hatti'nin ana bölgesi, Anadolu'nun merkezinde, Kızılırmak nehrinin kavsi içerisinde uzanmaktadır. Hititler, Kızılırmak nehrine Maraşantiya diyorlardı.¹¹⁹ M.Ö. 2. binyılda bu nehir tarafından sınırlandırılmış bölge, Hitit dünyasının çekirdeği, "Hatti Krallığının Anavatani" haline gelmişti. Bu bölgenin Yukarı ve Aşağı Ülke sınırları net bir biçimde bilinmese de, genel olarak Kızılırmak kaynak bölgesini içine alan, Hitit merkez alanının doğu ve kuzeydoğusundaki bölgeyi kaplayan kısım *Yukarı Ülke* (KUR UGU^{TI}), Kızılırmak kavsinin güneyinde kalan kısım ise *Aşağı Ülke* (KUR ŞAPLITI) olarak adlandırılmaktadır. E. Forrer, Hititlerin kullanmış oldukları Aşağı Ülke ve Yukarı Ülke terimlerini Eski Asur Ticaret Kolonilerinden aldıklarını ileri sürmüşse de O. R. Gurney bu görüşe katılmadığını belirterek onların bu tarz bölgeler için *hattum* ve *libbi matim* kelimelerini kullandıklarını öne sürmektedir.¹²⁰

2.2. Aşağı Ülke

Aşağı ülke "düz ülke" anlamına gelmektedir. Ayrıca çivi yazılı belgelerde bölge KUR ŞAPLITI olarak geçmektedir.¹²¹ Bu ülke, muhtemelen II. Muvatalli'den sonra Tarhuntaşşa Ülkesi olarak adlandırılmıştır.

Aşağı Ülkenin sınırları, özellikle Tarhuntaşşa Devleti ile yapılan antlaşmalardan çıkarılmaktadır. Önceleri Dattaşşa olarak, daha sonraları Fırtına Tanrısı'nın ideogramının Luwice "tarhunt" okunması gerektiğine dayandırılması sebebiyle, Tarhuntaşşa olarak okunan bu coğrafi bölgenin, Parha'dan (Perge) Anadolu'nun güney sahilleri ve Kizzuvatna'ya da sınır olarak, Konya-Kulu'ya kadar uzandığı bilinmektedir.¹²²

Tarhuntaşşa Ülkesinin sınırları konusuna pek çok Hititolog yorum getirmiştir. Ülkeyi; E. Forrer, Develi Karahisar'ın (Yeşilhisar) 6 km güneybatısındaki Zengibar Kale'ye; A. Götze, Batı Kilikia'daki Toroslar'ın güneyine; J. Garstang, Suğla Gölü civarına; F. Cornelius, Mut civarındaki Dalisandos'a; E. Laroche, önce Kilikia sonra

¹¹⁹ del Monte ve Tischler 1978, 538-539

¹²⁰ Gurney 2003, 120

¹²¹ Karauğuz 2005, 41

¹²² Karauğuz 2002, 72

Gülnar'ın 9 km güneyindeki Meydancık Kale'ye; J. Garstang- O. R. Gurney, Çarşamba Çayı civarına; E. von Schuler, Batı Kilikia'ya; H. Klengel, Konya'nın güneyine; A. Ünal, Sirkeli yakınlarına; R. Lebrun, Anadolu'nun güneyine ve S. Alp, Karaman-Kızıldağ harabelerine yerleştirmektedir.¹²³ Tüm bu yorumlardan Tarhuntaşşa Ülkesi'nin, kabaca Konya-Karaman¹²⁴ illerinde olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra bölgeye Göksu havzası ve Antalya-Alanya kıyı şeridi de eklenmiştir.

Tarhuntaşşa Ülkesinin baş tanrısı, Fırtına Tanrısı idi. Onun yanında tanrıça Hepat, dağ, nehir, pınar, büyük deniz, tanrı ve tanrıçalarına da tapınılmaktaydı.¹²⁵ II. Muvatalli'nin yalvarı metninde ise Uşşa şehri ile Parşahunta şehrinin fırtına tanrısına tapınılmakta, Huvatnuvanda Dağı ile Hulaya ırmağı da kutsal olarak kabul edilmektedir.

Bu ülke ile Hititler arasında antlaşmalar da yapılmıştır. Buranın kralı Kurunta ile yapılan anlaşmanın yazıldığı Bronz Tablet, lokalizasyona ait bilgiler veren en önemli belgelerden biridir.¹²⁶

Varlığını Hitit Devleti'nin yıkılışından sonraya taşıyan Tarhuntaşşa krallığına bir dönem Murşili ve oğlu Hartapuş¹²⁷ kral olmuşsa da, bu ülkenin 1000 yıllarında Luvilerin eline geçtikten sonra ortadan kalktığı bilinmektedir.

Bölgenin, Hitit devletine bir dönem başkentlik yaptığı da metinlerde geçmektedir. Hattuşa, II. Muvattalli döneminde Kaşka saldırılarından korunmak için Tarhuntaşşa'ya yani Aşağı Ülke'ye taşınmıştır. Bu durum KBo III 6 II 50-53 ve CTH 81'de şu şekilde geçmektedir:

“Kardeşim Muvattalli tanrısının emri üzerine, Aşağı Ülke'ye gidip Hattuşa'yi terk edince, [Kardeşim] Hatti'nin (tanrılarını) ve ölü krallarını aldı ve onları [ ] ülkesine götürdü. Hatti Ülkesi'nin yaya ve arabalı savaşçılarını önden gönderdi. Onlar gittiler. Sonra Hatti'nin tanrılarını ve ölü ruhlarını yerlerinden aldı. Onları aşağıya

¹²³ Karauğuz 2005, 63; ayrıca bkz. Yakar Vd. 2001, 711-720; Singer 1996, 535-541; Melchert 2007, 507-524; Melchert 2002, 137-143

¹²⁴ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Beal 1992, 65-73

¹²⁵ Karauğuz 2002, 90; Alp 2000, 104

¹²⁶ Bu antlaşma ile ilgili yorumlar için bkz. Mora 2003, 289 vd.

¹²⁷ Hartapuş'un kaçınıcı Murşili'nin oğlu olduğu konusunda kesin bir görüş yoktur. Kızıldağ'da bulunan hiyeroglif yazıtta Hartapuş, Murşili'nin oğlu olduğunu söylemekte, yine bu yazıtta Büyük Kral unvanını kullanmaktadır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Bittel 1986, 103-111

Tarhuntaşsa Ülkesi'ne götürdü ve Tarhuntaşsa'yı aldı (ve onu devlet merkezi yaptı.)."¹²⁸

Metinlerde, Aşağı Ülke sınırları içerisinde yer alan Tarhuntaşsa Ülkesi ile birlikte Hulaya Nehri Ülkesi'nin ismi de geçmektedir. Hititologların pek çoğu bu ülkeyi Çarşamba Çayı civarına yerleştirmektedir.¹²⁹ Ancak Karauğuz, Çarşamba Çayı'nın bu ülkenin sınırlarını oluşturacak kadar geniş olmadığını, bu nedenle de Hulaya Nehri Ülkesi'nin Göksu'ya yerleştirilmesinin daha doğru olacağını ifade etmektedir.¹³⁰

Hulaya Nehri Ülkesi, III. Hattuşili tarafından Tarhuntaşsa Ülkesi sınırlarına dahil edilmiştir.¹³¹ IV. Tudhaliya ve Kurunta arasında yapılan ve bronz tablet üzerine kazınan antlaşmada, Tarhuntaşsa-Hulaya Nehri Ülkesi'nin sınırları KBo IV 10'a nazaran daha genişletilmiş olarak verilmiştir. Tarhuntaşsa-Hulaya Nehri Ülkesi'nin sınırlarının, Ulmi-Teşup¹³² antlaşmasında Pitaşsa, Valma ve Valvara'ya ilaveten Parha, Havalıya ve Kaştaraya (Kestros, Aksu) Nehri'ne kadar uzandığı görülmektedir.¹³³

Tarhuntaşsa-Hulaya Nehri Ülkesi yanında, Aşağı Ülke'ye sınırı olan pek çok ülke bulunmaktaydı. Bunlar, batıda Pitaşsa¹³⁴, Şallapa¹³⁵, Valma¹³⁶, doğuda Kizzuvatna

¹²⁸ Karauğuz 2005, 44

¹²⁹ Garstang and Gurney 1959, 69

¹³⁰ Karauğuz 2005, 64

¹³¹ Burney 2004, 128

¹³² Bu antlaşma Ulmi-Teşup ile III. Hattuşili arasında yapılmıştır.

¹³³ Karauğuz 2005, 85 vd.

¹³⁴ Pitaşsa Ülkesi, kabaca Akşehir-Afyon civarına yerleştirilse de bu ülkenin yeri tam olarak saptanamamıştır. Burası için teklif edilen bölgelerde bir birlik söz konusu değildir. Ancak ülkenin Hulaya ve Tarhuntaşsa arasındaki sınır bölgede olduğu ve Arzava, Mira ve Lukka ile komşu olduğu bilinmektedir. Ünal 2002, 189-196. Ayrıca Pitaşsa ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Karauğuz 2005, 64-85; Beckman ve Hoffner 1996, 104-150

¹³⁵ Arzava ile yoğun bir şekilde uğraşan II. Murşili, saltanatının üçüncü yılında Uhha-ziti'nin kendisini aşağılaması üzerine buraya sefer düzenlemeye karar vermiş ve kardeşi Şarri-Kuşuh'un birlikleriyle Şallapa'da birleşmiştir. (Karauğuz 2002, 110) Mira Kuvaliya kralı Kupanta-Kurunta ve Murşili arasındaki antlaşmanın CTH 68 §5 (D I 34-43) paragrafında Şallapa ismi geçmektedir. Paragraf şöyledir; *Fakat ben Majestem, o meseleyi duyduğum zaman, ben Majestem herhangi bir şekilde Maşhuiluva'ya karşı kötülük planlamadım. Ve [hiçbir şekilde] ona kötülük yapmadım. Ve şöyle söyledim: "Gideceğim ve o meseleyi yerine koyacağım (halledeceğim)". Yola çıktım ve bu meseleyi tekrar halletmeye gittim. Ve Şallapa şehrine vardığımda, Maşhuiluva'ya (haber) gönderdim: "Buraya benim yanıma gel." Fakat Maşhuiluva suçunu gördüğü için, sonra o, bu yüzden [ben Majestemi] reddetti. Ve o, benim önümden kaçtı. Ve [Maşa] ülkesine gitti. Ben majeste gittim. Ve Maşa ülkesini vurdum. Ve onu yakıp yıktım.*

¹³⁶ Bronz tablette (I 64) ve Ulmi-Teşup antlaşmasında Hulaya Nehri Ülkesi ile ilgili olarak geçen Valma, Hulaya nehri ülkesinin batı yönüne yerleştirilmiştir. Ayrıca ülkeyi J. Garstang, Akşehir gölü civarına; J. Mellaart, Emirdağ ile Sultan Dağları arasında kuzey ve batıya uzanan alana; F. Cornelius ise Göksu'nun denize döküldüğü Silifke bölgesine yerleştirmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Karauğuz 2005, 89-90

ve Uşşa¹³⁷’dır. Güneyinde Akdeniz’in yer aldığı Aşağı Ülke’nin batı sınırı, Konya Ovasının batı kenarıydı ve bu hattın gerisinde Hititler ile zaman zaman çatışmaya girmiş olan Arzava Ülkeleri vardı. Bölgenin kuzey sınırı Sakarya Nehri civarında sonlanırken, doğu sınırı ise Aksaray-Niğde hattından geçmektedir.

Aşağı Ülke, Anadolu'nun güneybatısındaki Arzava ile batıda ayaklanabilecek diğer vasal devletlere karşı bir savunma bölgesi olduğu için burada askeri bir karargâh kurulmuştu. Ayrıca bölgedeki pek çok kentte Hitit ambarları olduğu da bilinmektedir.

Aşağı Ülke’nin tarihindeki en önemli dönem, III. Tudhaliya zamanında batıdan gelen Arzava ülkelerinin eline geçmesidir. Ancak, Tudhaliya’nın oğlu I. Şuppiluliuma, Arzava üzerine sefer düzenleyerek toprakları yeniden ele geçirmiş ve Aşağı Ülke’ye yönetici olarak Hannuti isimli bir görevliyi atamıştır. Uzun bir süre Aşağı Ülke yönetimini elinde bulunduran Hannuti’nin bölgedeki en önemli icraatı, kendi birlikleriyle bir atlı birliğini birleştirip, Arzavalıların yaptıkları saldırıları Hapalla’dan engellemek olmuştur. Böylece Lalanda’ya yürüyerek bölgedeki Hitit otoritesini yeniden kurmayı başarmıştır.¹³⁸ Hannuti, II. Murşili’nin henüz tahta geçtiği yıllarda bir sefer sırasında ölmüş ve kral bölgeye Hitit birliklerini yollamıştır. Aşağı Ülke’nin, II. Murşili zamanında Arzava üzerine yapılan seferlerde de önemli rol oynadığı bilinmektedir.¹³⁹

Nitekim, III. Murşili’nin Aşağı Ülke’deki başkenti tekrar Hattuşa’ya taşınmasıyla bölge eski önemini yitirmiştir. Tarhuntaşşa’nın da bu taşınmadan sonra, sıradan bir Hitit kenti haline geldiği, ancak idari açıdan çeşitli ayrıcalıklara sahip olduğu bilinmektedir. Hanuti’den sonra kentte kimin yöneticilik yaptığı bilimese de bir dönem Kurunta’nın vali, ondan sonra ise Ulmi-Teşup’un küçük kral olarak görev yaptığı bilinmektedir.¹⁴⁰

2.3. Yukarı Ülke

Hititçe, KUR^{URU}UGU^{TI} “Yukarı Ülke” anlamına gelmektedir.

Ülke; ilk olarak II. Muvatalli tarafından kardeşi, III. Hattuşili’ye krallığa katılımı üzerine verilen bölge olması dolayısıyla, Hititologların ilgisini çekmiştir. A. Ünal bölge

¹³⁷ Uşşa, Hulaya Nehri Ülkesinin doğusunda bir sınır şehridir. Ayrıca kült merkezleri arasında da geçmektedir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Karauğuz 2005, 90-91

¹³⁸ Dinçol 1982, 41; Karauğuz 2005, 43

¹³⁹ Karauğuz 2005, 43

¹⁴⁰ Dinçol 1982, 50

için, “güney sınırları belirsiz olsa da kuzey ve kuzeydoğuda Kaşka ülkesine, güneydoğuda Azzi-Hayaşa’ya bağlı bir bölge” tanımını yapmaktadır. Del Monte ve Tischler ise bölgenin, kuzeydoğuda İştina, Azzi ülkesi ve Kaşka şehri Tipiya’ya sınırı olduğunu belirtmektedir. R. Lebrun ve E. Laroche da Yukarı Ülke’yi “Sivas-Kayseri-Malatya-Erzincan dörtgeni” içine koymaktadırlar.¹⁴¹ Günümüzde ise bölgenin, Çorum’un Kızılırmak kıyısındaki Osmancık ve Vezirköprü ilçelerinden doğuya doğru uzanarak, Amasya, Tokat ve Sivas’ın doğusunu kaplayan alanda yer almış olabileceğini söylemek mümkündür.

Sözü edilen ülke sınırları içerisinde çok sayıda şehir yer almaktadır. Bunlardan İştina, Zazzişa, Hakmiş, Zippalanda, İştahara, Tapigga, Anziliya, Nerik, Hanhana, Şamuha, Arinna şehirleri önde gelmektedir. Yukarı Ülke’de aynı zamanda çeşitli kült merkezleri de bulunuyordu. Bu kentlerden tezin üçüncü bölümünde detaylı olarak bahsedilecektir.

Yukarı Ülke’nin yönetim merkezi Hakmiş şehri idi. Bu kentin yeri konusunda net bir bilgi yoktur. Fakat, Kaşka ülkesine yakın olması gerektiği düşüncesinden yola çıkılarak genellikle Amasya yakınlarına, bir Hitit heykelciğinin bulunduğu Doğantepe höyüğüne yerleştirilmektedir. Burada görev yaptığı bilinen en eski yönetici I. Şuppiluliuma’nın kardeşi “GAL.MEŞEDİ” Zida idi. Ancak Şuppiluliuma’dan sonra tahta geçen II. Muvatalli, Zida’yı görevden alarak, kardeşi III. Hattuşili’yi buraya vali tayin etmiştir.

Hakmiş hakkında ilk bilgi, bir kurban listesi olan KUB XXXVI 120 I 7-8’den elde edilmektedir.

7 A-NA^m Hu-uz-zi-ia LÚ^{URU} Ha-ak-mi-eš-ša

8 [I] GU4 I UDU QA-TAM-MA

7 Hakmiş’li Huzziya’ya

8 1 sığır, 1 kuzu, aynı şekilde.¹⁴²

Burada Huzziya’dan Hakmişli olarak bahsedilmektedir. Bu cümle kentin Hititler için ne derece önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Öyle ki Hitit krallarından biri olan Huzziya Hakmişli’dir. Hakmiş ile birlikte metinlerde sık sık Nerik kentinin

¹⁴¹ Gurney 2003, 121

¹⁴² Murat 2008, 182

ismi de geçmektedir.¹⁴³ Ayrıca Nerik kenti, Orta Hitit döneminde bir süre Kaşkalar'ın eline geçince Arnuvanda ve Aşmunikal çifti Nerik'in Fırtına Tanrısına yapacakları sunumu Hakmiş kentinde yapmışlardır. Bu da, kentin en az Nerik kadar kutsal olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

II. Muvattalli'nin ardından tahta geçen Urhi-Teşup/III. Murşili, başkenti Tarhuntaşsa'dan tekrar Hattuşa'ya yani Yukarı Ülke'ye taşımıştır.¹⁴⁴ Bu sırada Yukarı Ülke'nin yöneticisi olan III. Hattuşili ile aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle savaş çıkmıştır. III. Hattuşili'nin, yeğeni Urhi-Teşub'un tahtını ele geçirmesinden sonra kendisini haklı göstermek için yazdırdığı metinde, bölgenin dinsel merkezi Şamuha'nın ismine rastlanmaktadır. Buna göre Urhi-Teşup yenilmiş ve Şamuha şehrinde “*ağa takılan balık*” gibi esir edilmiş, öncelikle Nuhaşşi'ye oradan da Alaşiya'ya (Kıbrıs) sürülmüştür. Bu tarihten sonra Yukarı Ülke'ye bir prens atanmış olmalıdır. Ayrıca Şamuha'da askeri bir garnizonun bulunduğu da bilinmektedir.

Metinlerde geçen Tapigga/Maşathöyük ise yine Yukarı Ülke'nin askeri garnizonunun bulunduğu alt yönetim şehirlerinden biriydi. Ayrıca burada yapılan kazılarda ele geçirilen tabletlerde, sık sık Yukarı Ülke'den bahsedildiği de görülmektedir.

Yukarı Ülke, stratejik açıdan da hayli önemliydi. Çünkü onun düşmesi, Sivas'tan Malatya ovasına giden yolun düşman saldırısına açık hale gelmesi demektir. Oysa bu yol, Hititler için Kuzey Suriye'ye giden önemli güzergâhlardan biriydi. I. Murşili döneminden I. Şuppiluliuma dönemine kadar bölgeyle tek iletişim yolunu Sivas-Malatya Ovası arasındaki güzergâh sağlıyordu.¹⁴⁵

Yukarı Ülke, kuzey ve doğudan sık sık Pişuru, İşhupitta ve Tipiya'da bulunan Kaşkalar ile Azzi-Hayaşalılar'ın saldırılarına uğradı. Himmuva, Tiliura, Dankuwa,

¹⁴³ Nerik, günümüzde Oymaağaç'a lokalize edilmektedir. Bu kentin lokalizasyonu ile ilgili bilgi için bkz. Dinçol ve Yakar 1974, 563-572

¹⁴⁴ Bu konunun geçtiği tablet şu şekildedir: CTH 85, KBo VI 29+I 30-39: “*Kardeşim Hatti'nin tanrılarını, Arinna Şehri tanrılarını ve sedir ağacından yapılmış tanrılarını aldı. Tarhuntaşsa'ya getirdi. Tarhuntaşsa'ya başkent yaptı. Tanrılarını orada yerleştirdi. Ama kardeşim öldüğünde, kardeşimin oğlu olmadığından, kardeşimin isteğiyle Urhi-Teşup'u kabul ettim ve Hatti ülkesi krallığına getirdim. Ancak o, Tarhuntaşsa tanrılarını aldı ve Hattuşa'ya geri getirdi.*” Transkripsiyon için bkz. Karauğuz 2005, 33

¹⁴⁵ Macqueen 2009, 59

Şadduppa, İştina ve Kannuvara ile Azzi sınırındaki Ura kalesi de bu saldırılara maruz kalırdı.¹⁴⁶

Fırat nehrinin Malatya Ovası karşısına düşen yakasında, sınırları içinde Yakınoğu'nun en zengin bakır kaynağı, Ergani Madeni bulunan İşuva toprakları vardı. Bu bölgenin Yukarı Ülke'ye doğudan sınırı bulunmaktaydı. Hatti ve Mitanni arasındaki konumu, İşuva'yı bu güçler arasında sürekli bir çekişme kaynağı durumuna getirmiş, sonunda bölgeyi Hititler açısından güvenceye alan yine I. Şuppiliuma olmuştur. Bu sayede III. Hattuşili döneminde Asur'un eline geçene dek İşuva kaynakları, Hitit ordularının donanımı için kullanılmıştır. Keban Barajının suları basmadan Norşuntepe, Korucutepe ve Tepecik gibi höyüklerde yürütülen kurtarma kazıları, bölgedeki güçlü Hitit etkisine dair açık kanıtlar sağlamıştır.¹⁴⁷

2.4. Vasal Devletler

Vasal devlet kelimesi, Hititlerin fethettiği ve bir kral tarafından yönetilen ülkeler için kullanılmaktadır. Bunlar, Batı Anadolu'daki Arzava Ülkeleri, Kuzey Suriye'deki devletler, kuzeydeki Azzi ve Hayaşa ülkeleridir. Bu ülkelerin başında bulunan "küçük krallar" ile vasaliet antlaşmaları yapılmaktadır.

Vasal devletlere idareci olarak, burada yaşayan yerel yöneticiler getirilir ya da bölgedeki üst düzey yetkililerden biri bu konuma yükseltilirdi. Bu devletlerle Hitit İmparatorluğu arasında yapılan antlaşmaların şartları ve hükümleri, Hitit Kralı tarafından belirlenir ve vasalın da yemin ederek bu antlaşmaya riayet etmesi istenirdi. Eğer Hitit kralı herhangi bir nedenle tahttan inerse, onun yaptığı vasallık antlaşmaları da geçersiz kabul edilerek yenilenirdi. Aynı şekilde vasalın ölümünden sonra da topraklar halefinin yönetimine geçiyor¹⁴⁸ ve Hitit devletiyle olan antlaşma yenileniyordu.

Bu siyasi antlaşmalar, askeri yardım sözü veren vasal üzerine belirli yükümlülükler getirirdi. Antlaşmaya göre vasal, kimi zaman vergi ödemekle de yükümlü tutulabiliyordu. Örneğin; Ugarit¹⁴⁹ kralı II. Niqmaddu, I. Şuppiliuma

---

¹⁴⁶ Duran 2003, 43

¹⁴⁷ Macqueen 2009, 59

¹⁴⁸ Reyhan 1996, 206

¹⁴⁹ Suriye'de, günümüzde Ras-Şamra yakınlarında bulunmaktadır. J. Yakar, Ugarit'ten çıkan gemilerin Ura'da demirlediklerini, Hititlerin bu bölgeden kalay ve tunç ithal ettiklerini belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Yakar 1976, 117-128

döneminde vergiye bağlanmış ve devlete Hitit ölçü sistemine göre tartılmış 300 *şekel* (=2,5 kilo) altın vermiştir.¹⁵⁰ IV. Tudhaliya döneminde ise, Asur ile savaş sona erinceye kadar, dönemin Ugarit kralı Ammistamru'dan 50 *mana* (=16,8 kilo) altın vermesi istenmiştir.¹⁵¹ Bu durum ayrıca antlaşmadaki bazı şartların geçici de olsa değiştirilebileceğini göstermektedir.

Kral ve vasal arasındaki antlaşma kimi zaman Hitit kraliyet ailesi ile vasal devlet arasındaki bir evlilik bağıyla da güçlendirilirdi. Bu tarz bir evlilik durumunda yapılan antlaşma, Hitit prensesinin, vasalın diğer eşleri ya da cariyeleri arasında en üst konumda olacağını ve vasalın yönetimine Hitit prensesinden olma oğlun geçeceğini öngörmekteydi.¹⁵² Bu duruma örnek olarak, Şuppiliuma'nın kızkardeşini, Hayaşa ülkesi kralı Hukkana, kızlarından Muvatti'yi Mira memleketi beyi Maşhuiluva, bir diğer kızını da Mitanni ülkesi kralı Şattivaza ile evlendirmesini verebiliriz.¹⁵³ Hattuşili de oğlu Nerikkaili'yi, Amurru kralı Benteşina'nın kızıyla evlendirerek soyunun devam etmesini sağlamıştı. Benteşina ve III. Hattuşili arasındaki antlaşmada ise şu satırlar okunmaktadır:

*Büyük Kral Muvattalli tanrı olduğunda (öldüğünde), ben Hattuşili, babamın tahtına oturdum. İkinci kez [Amurru ülkesine] Benteşina'yı tayin ettim. Krallığın tahtını ve babasının evini ona tahsis ettim. Biz aramızda dostça ilişkiler [kurduk]. [Ben] prenses Gaşşuliiawia'yı, Amurru ülkesine, saraya, Benteşina için zevceliğe [verdiğimde], oğlum Nerikkaili de Amurru ülkesi kralı Benteşina'nın kızını zevceliğe alsın. O, Amurru [ülkesinde] kraliçeliği alsın. Gelecekte, kızımın oğlu ve torunu Amurru ülkesindeki krallığı [alsın].*¹⁵⁴

Anayurdun çevresinde, Hitit İmparatorluğu gücünü Anadolu'nun büyük bir kısmına ve Kuzey Suriye'ye kadar yayılmış olan çok sayıdaki vasal devletle birleştirmişti.¹⁵⁵ İmparatorluğun fetih politikalarının had safhaya ulaştığı 14. yy'da, I.

---

¹⁵⁰ Dinçol 1982, 41; Karauğuz 2002, 163. Ugarit ülkesi ile yapılan antlaşmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Karauğuz 2002, 161-165

¹⁵¹ Dinçol 1982, 51

¹⁵² Bryce 2005, 49

¹⁵³ Reyhan 1996, 205

¹⁵⁴ Metnin çevirisi Karauğuz 2002, 193'ten alınmıştır.

¹⁵⁵ Bryce 2005, 49

Şuppiluliuma ve II. Murşili'nin yönetimleri sırasında vasallık sistemi yaygın bir biçimde uygulanmıştır.

Vasaliyet antlaşmalarında öncelikle, Hitit kralının unvanları sıralanır ve tarihsel olaylar anlatılırdı. Sonraki bölümde ise sınırlar belirlenirdi. Bazı metinlerde vasalın vereceği vergi miktarı da belirtilmiştir. Antlaşmanın son bölümünde ise bu olaya tanık olan kişilerin ve tanrıların adları sıralanarak, bu antlaşmayı bozmaya kalkınların tanrıların gazabına uğrayacakları belirtilirdi. Antlaşmalarda genellikle kalıplaşmış maddeler yer alsa da kimi zaman politik kurnazlıklar ve özel durumlara uygun olarak yapılan değişiklikler de göze çarpmaktadır.¹⁵⁶

Yapılan antlaşmalarla, vasal devlet yöneticisi Hitit kralına sadakat yemini ediyor, herhangi bir savaş durumunda imparatorluğa asker ve maddi yardım yapmakla yükümlü hale geliyordu. Bunun yanında çıkan isyanlarda Hitit kralının yanında yer alıyor, kaçakların yakalanmasında da devlete yardımcı oluyordu. Her vasalın vereceği at, asker, araba ve vergi miktarı vasal devletin maddi durumuna göre değişmekteydi. Vasal ülkeler Hitit İmparatorluğunun düşmanlarıyla düşman, dostları ile dost olmak zorundaydılar. Vasal yöneticileri antlaşmaları her ay okutarak büyük krala hediyeler gönderiyor, kimi zaman da Hitit kralını ziyarete geliyorlardı. Kısacası, bu ülkeler iç işlerinde bağımsız olmalarına rağmen dış işlerinde Hitit kralına danışmadan hareket etmeleri mümkün değildi.¹⁵⁷

Bu antlaşmaların amaçlarından biri de, vasalların birbirleriyle ilişkiler kurarak Hitit kralına karşı bir koalisyon oluşturmalarını engellemektir. Vasal devletler düşman ülkeleriyle de herhangi bir ilişki içerisine giremiyorlardı. Hitit devletini, tarihi boyunca tehdit eden unsurlardan biri olan Arzava Ülkesi, küçük kent devletlerinden oluşmaktaydı ve kimi zaman bu devletçikler birleşerek Hititlere karşı ayaklanıyorlardı. İşte, Hitit kralı yaptığı vasaliyet antlaşmalarıyla, bu statüdeki devletlerin birbirleriyle yakın ilişkiler kurmalarını da engelliyordu.

Hitit kralının başa çıkmak zorunda olduğu karışıklıklarla dolu geniş bölge göz önüne alındığında, ülkenin yönetimi kolay bir iş değildi. Vasal devletlerle yapılan bu antlaşmalar da kralın işini kolaylaştırmaktaydı. Hatti Ülkesi kralı, bu şekilde küçük

---

¹⁵⁶ Brandau ve Schickert 2004, 274

¹⁵⁷ Reyhan 1996, 205; Ünal 2005, 97

krallar ve yerel yöneticiler aracılığıyla yetkisini tüm ülke toprakları üzerinde rahatlıkla uygulayabiliyordu.¹⁵⁸

Vasal devlet statüsü yanında, Hitit kralına antlaşmayla bağlı yerel yöneticiler de vardı. Bunlara *kuirwana* denirdi. Bu, “kral vekilliği, hamilik” statüsü anlamına gelmektedir. Bu unvan vasal statüsüne düşmeden önce, Arzava ülkesi kralına ve Kizzuvatna ile Mitanni krallarına verilmiştir. Bunlar, Hattuşa’ya geldikleri zaman Hitit kralına sadece yıllık bağlılık ücreti ödemek zorundaydılar. Vergiden muaf olma, işgal ettikleri yerleri topraklarına katma ve Hitit kralı ile karşılıklı antlaşmalar yapma gibi belli ayrıcalıklara sahip olmalarına rağmen, vasal yöneticilerden daha az hareket özgürlüğüne sahiptiler. Tüm bunların yanında bağımsız bir siyaset izleme hakları da yoktu. Hatti’nin tüm diğer bağımlı kralları, müttefikleri veya yabancı krallarıyla olan ilişkileri gibi onlarla olan ilişkiler de Hitit kralı tarafından yönetilirdi.¹⁵⁹

2.5. Krala Bağlı Sınır Eyaletleri/Genel Valiye Bağlı Eyaletler

Yukarıda sözü edilen yönetim bölgeleri dışında, Hatti Ülkesi’nde bir de “krala bağlı sınır eyaletleri” mevcuttu. Bu ülkelerle de vasal devletler gibi çeşitli antlaşmalar yapılmıştır.

Bu sınır eyaletlerinin yöneticileri, EN KUR^{T1} “Ülkenin Beyi”, *BEL MADGALTI* “Askeri Vali”, ^{LÚ}*HAZANNU* “Belediye Reisi”, ^{LÚ}*MASKIMURU*^{KI} “Şehir Müfettişi” gibi unvanlara sahiptiler.¹⁶⁰ Küçük krallıklar olarak da adlandırabileceğimiz bu yerleri vasal devletlerden ayıran en önemli özellik, bunların yönetimlerine yerel yöneticilerin değil bizzat Hitit kraliyet ailesinden bir prens ya da üst düzey bir yetkilinin atanmasıdır.

14. yy’da I. Şuppuliuma, Suriye bölgesinde yönetsel bir yenilik uygulamış ve burada iki krallık kurmuştur. Bunlardan bir tanesi Halpa, diğeri de Fırat üzerindeki Kargamış’tır. Oğullarından Telipinu ve Piyaşşili’yi de bu kentlerin başına getirmiş ve onlarla küçük kral olarak antlaşmalar yapmıştır.¹⁶¹ Bu tarihten sonra da bu bölgelerin başına, söz konusu kralların oğulları geçmiştir.¹⁶² Bunlar, Hitit kraliyet ailesinin

¹⁵⁸ Bryce 2005, 50-51

¹⁵⁹ Bryce 2005, 49

¹⁶⁰ Reyhan 1996, 203

¹⁶¹ Karauğuz 2002, 225 vd. (Halpa ile)

¹⁶² II. Murşili, Nuhaşşe’yi ele geçirdikten sonra Kargamış’ı yeniden düzenlemiş ve Piyaşşili yerine onun oğlunu, Halep kralı Telipinu yerine de yine onun oğlu Talmişarruma’yı geçirmiştir. Dinçol 1982, 41

doğrudan kontrolü altına girmiş ve Tunç çağın sonunda Anadolu'daki merkezi krallığın yıkılışına kadar Hitit uygarlığının önemli merkezleri olmaya devam etmişlerdir.¹⁶³

Anadolu'nun güneyinde bulunan Tarhuntaşşa da bu tarz yönetime sahip krallıklardan biri olarak geçmektedir. Bu kent, II. Muvatalli döneminde geçici olarak Hatti Devleti'nin başkenti olmuştur. Tarhuntaşşa, 13. yy'da statü olarak Kargamış ve Halpa valileri ile eşit sayılan Hitit kralının yeğeni Kurunta'nın doğrudan kontrolü altına girmiştir. Öte yandan, Tarhuntaşşa ile yapılan antlaşma şartlarında askeri yükümlülükler yokken, Halpa ile yapılan antlaşmada taraflar birbirlerine karşılıklı olarak yardım edeceklerine, Kargamış ile ilgili bir metinde de Kargamış kralı, veliahtlığı garanti edeceğine söz veriyordu.¹⁶⁴

Hayaşa ülkesi de krallığa bağlı sınır eyaletlerinden biri ve I. Şuppiluliuma tarafından, Kaşka ülkesini doğudan sıkıştırmak üzere oluşturulmuş bir devlettir. Hitit kralı, Azzili olduğu belirtilen Hukkana'yı kızkardeşi ile evlendirerek onu eyaletin başına getirmiş ve bir antlaşma yapmıştır.¹⁶⁵ Genellikle Anadolu'nun kuzeydoğusuna yerleştirilen ve Tanrı Nergal, *huwaşi* taşı, Hayaşa şehri harabesi (URU.DU₆^{URU}Hayaşa), Laha Dağı ile birlikte anılan Hayaşa, çivi yazılı metinlerde hem şehir (^{URU}Hayaşa) hem de ülke adı (KUR^{URU}Hayaşa) olarak geçmektedir.¹⁶⁶ Sonraki dönemlerde bu ülkeden bir daha söz edilmemektedir.

Pala-Tummana ülkesi ise Hitit metinlerinde sürekli olarak yan yana geçen ülke isimleridir. Hatti Ülkesi'nin kuzeybatı sınırında yer alan bu eyaletin de krallığa bağlı sınır eyaletlerinden biri olduğuna şüphe yoktur. Palalıların Anadolu'ya ne şekilde ve nereden geldikleri bilinmese de Tummanalılar gibi onlardan da Kapadokya metinlerinde bahsedildiği görülmektedir. Ayrıca, Palalıların kullanmış olduğu çivi yazısının Hititçe'ye olan benzerliği de dikkat çekicidir.¹⁶⁷

I. Şuppiluliuma, kardeşi Zida'nın oğlu baş komutan Hutupiyanza'dan, Pala ve Tumana ülkelerini fethetmesini ister. Komutan, Pala ve Tummana'yı ele geçirir ve halkını Hattuşa'ya getirir. Ertesi yıl bu bölgeyi tekrar iskân eder, kaleler kurar ve Kaşka

---

¹⁶³ Bryce 2005, 51

¹⁶⁴ Reyhan 1996, 203

¹⁶⁵ Karauğuz 2002, 151-160

¹⁶⁶ Karauğuz 2002, 149

¹⁶⁷ Ertem 1980, 6-18

ülkesini batıdan baskı altına alır.¹⁶⁸ Şuppiluliuma bölgenin yönetimini Hutupiyanza'ya verir. Hutupiyanza, Şuppiluliuma'nın oğlu II. Murşili döneminde bu eyaleti yönetmeye devam eder. Ancak II. Murşili'den sonra tahta çıkan II. Muvattalli, bu eyaletin yönetimini diğer eyaletlerle birlikte Yukarı Ülke valisi, kardeşi III. Hattuşili'ye vermiştir. Bundan sonra Hititçe metinlerde Pala ülkesinden bahsedilmemektedir.

Tumana ülkesi ise, başlangıçta Hititlere düşman olsa da Pala ile birleştirildiği I. Şuppiluliuma döneminden itibaren Hatti ülkesine dost olmuştur ve bu eyaletten III. Hattuşili döneminden imparatorluğun son yıllarına kadar metinlerde bahsedilmemiştir. Hititolog Hayri Ertem kitabında, Pala ülkesinin lokalizasyonunu şu cümlelerle belirtmektedir: “*Kanımızca Pala ülkesinin lokalizasyonu için en uygun yer, E. Von Schuler ve A. Kammenhuber'in görüşleri paralelinde olmak üzere, bugünkü Osmancık ile Saraycık kasabaları arası; daha iyi bir tanımla Çaldağı-Tavşandağı ve İnegöl dağı arasındaki küçük, kuytu bölgedir.*”¹⁶⁹ Pala-Tumana Ülkesi, siyasi açıdan ilk kez I. Şuppiluliuma döneminde Hitit devletine bağlı bir eyalet olarak ortaya çıkmaktadır

Krallığa bağlı sınır eyaletleri ile yapılan antlaşmaların kuralları çeşitli olmakla birlikte, hükümdarlardan beklenen sadakatin yerine getirilmesinin birkaç yolu vardı. En önemlisi, kraliyet verasetinin yasal olarak belirlendiği gibi uygulanmasıydı. Diğer değişmez kurallar, orduya asker vermek ve savaşa gittiğinde kralla birlikte çarpışmak, kaçakları teslim etmek, krallığın güvenliğini tehlikeye atabilecek her haberi bildirmek, gerektiğinde iş yükümlülüğünü yerine getirecek kimseler bulmak ve Hitit kültürüne malzeme sağlamaktı.¹⁷⁰

Bu yönetim sisteminin kullanılmaya başlandığı ilk dönemlerde, fethedilen yeni bölgeye kralın oğullarından biri yönetici olarak atanıyordu. Fakat daha sonraları benzer tayinler kralın akrabaları olan komutanlar arasından da yapılmaya başlanmıştır.¹⁷¹ Ancak bu sistem imparatorluk genişledikçe yetersiz hale gelmişti. Karşılaşılan zorluklar, daha uzun süreli ve iktidar makamına sadakat yeminiyle bağlı bağımsız valilerin atanmasını gerektiriyordu. Kralın bu ‘üst düzey yöneticilere’ talimatlarını anlatan Eski Hitit döneminden kalma bir metinde, bunların halk tarafından

---

¹⁶⁸ Ertem 1980, 50 vd.

¹⁶⁹ Ertem 1980, 13

¹⁷⁰ Kuhrt 1995, 352

¹⁷¹ Gurney 2001, 67

görevlendirildiklerini ve idari bölgelere yollandıklarını görmekteyiz. Bu metinde kral sık sık babası olan bir önceki krala atıfta bulunmaktadır.

“Siz vasal krallar¹⁷² için babam ‘Bölgenize gittiğinizde, fakirlerin katillerini araştırmayacak mısınız?’ diyen bir tablet yazdırmadı mı? Fakat siz şu anda gerçekten hamillerin yargılarını soruşturmuyorsunuz. Dahası, zenginlerin taleplerini yerine getiriyorsunuz. Onların evine gidip, yiyor ve içiyor, ve onlardan hediyeler alıyorsunuz. Fakat fakir insanların sözlerine kulak asmadığınız gibi onların şikayetlerini de araştırmıyorsunuz. Tuttuğunuz bu yol babamın size tutumunuzun sınırı olarak verdiği emir midir?”¹⁷³

Yukarıdaki tablet metni örneğinden anlaşılacağı üzere fethedilen yerlere atanan sınır eyaleti yöneticilerinin temel görevlerinden biri de adaleti sağlamaktır.¹⁷⁴

2.6. Tapınak Kentleri

Hitit imparatorluğunda, Genel Valiye Bağlı Krallıklar ya da Vasal Krallıklar yanında kutsal kentler de vardı. Bu kentlerde, genellikle tapınaklar yönetim merkezi olarak algılanır ve tüm siyasi ve ekonomik işler buradan yürütülürdü. Tapınak kentleri, geçimlerini civardaki geniş arazileri işleyerek sağlardı. Bu kentlerde, çoğunluğu köylü nüfusu ve tapınak görevlileri oluşturmaktaydı. Tapınak kentlerinin bir çoğu *şahhan* ve *luzzi* olarak adlandırılan vergilerden de muaf tutulmuştu. Arinna, Nerik ve Zippalanda gibi kentlerin Eski Hitit Devrine tarihlenen metinlerde bu vergilerden muaf oldukları anlaşılmaktadır.¹⁷⁵

Kral ve aile üyeleri belirli bayramlarda, ritüelleri yerine getirmek, savaşa gitmeden tanrıların desteğini almak ya da tapınmak amacıyla bu kutsal kentlere ziyaretlerde bulunurlardı. Öyle ki Hitit krallarının savaş esnasında buldukları yerden bu kentlere gelerek törenlere ve kutlamalara katıldıkları da bilinmektedir. Bu kentlerin pek çoğunun lokalizasyonu yapılamamasına rağmen Hititler açısından önemli oldukları, çeşitli tabletlerden elde edilen bilgilerle desteklenmektedir.

---

¹⁷² Bizim görüşümüze göre, burada kullanılan “vasal krallar” teriminden kasıt, sınır eyaletlerine atanan yöneticilerdir.

¹⁷³ Hoffner 2001, 561

¹⁷⁴ Gurney 2001, 69

¹⁷⁵ Darga 1985, 17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HİTİT TAPINAK KENTLERİ

3.1. Önde Gelen Tapınak Kentleri

3.1.1. Boğazköy-Hattuşa

Hitit krallığının başkenti, Çorum'un 82 km güneybatısında bulunan ve modern ismi Boğazköy olan (yakın zamanda Boğazkale adıyla ilçe yapılmıştır.) Hattuşa şehri idi. Bu şehir, bir yönetim merkezi olmasının yanında çok sayıda tapınağa sahip ve dini merasimlerin düzenlendiği bir merkezdi. Hala etkileyici kalıntıları olan Hattuşa, bir zamanlar 165 hektarı aşan bir alanı kaplıyordu ki bu, onu tüm eski başkentlerin en büyük ve en etkileyicilerinden biri yapıyordu.

M.Ö. 1900'lerde başlayan Asur Ticaret Kolonileri Devrinde, Hattuşa'da bulunan Asur yerleşmesi baş Karum olan Kaneş'e, Kaneş ise doğrudan Asur devletine bağlı idi. Bu döneme ait metinlerden şehrin adının Hattuş olduğu ve Piyuşti isimli bir kralı olan hanedanlığın merkezi olduğu öğrenilmektedir. Bölgede koloni devri yaklaşık olarak 50 yıl sürmüştür ve kent büyük bir yangınla yok olmuştur.¹⁷⁶ Bu yangından sonra bölgeye gelen Kuşşara hanedanlığı beyi Anitta'nın lanetine rağmen buraya yerleşen Hititler, kentin adını değiştirmemiş ve aynı ismi kullanmaya devam etmişlerdir. Ancak tabletlerde de okunduğu üzere kelimenin sonuna "-a" ya da "-aş" heceleri getirerek "Hattuşa/Hattuşaş" olarak yazmışlardır. Şehrin ilk kurucusu olarak kabul edilen kral Hattuşili'nin ismi de başkent Hattuşa'dan gelmektedir. Fransız arkeolog André Parrot, Mari kazıları esnasında Hammurabi dönemine ait bir mektup bulmuş ve bu mektupta Hattuşa'dan bahsedildiği tespit edilmiştir. Bu belgeyle birlikte kentin en geç M.Ö. 1700'lerde Hitit kenti durumuna geldiği ileri sürülmektedir.¹⁷⁷

---

¹⁷⁶ Bittel 1975, 4 vd.

¹⁷⁷ Akurgal 1995, Şekiller kısmı

3.1.1.1. Kazı Tarihi

Hattuşa'nın 400 yıl boyunca Hititlere başkentlik yaptığını göz önünde bulundurduğumuzda, buradaki arkeolojik verilerin de oldukça zengin olması gerektiği sonucuna varabiliriz.

Kenti ilk olarak 1834 yılında Orta Anadolu'da keşif gezisi yapan ve Tavium kentini arayan Charles Texier ziyaret etmiştir. Yerel halk tarafından Texier'e, Yozgat'ın yaklaşık 30 km kuzeydoğusunda yer alan büyük bir kentin kalıntıları gösterilmiştir. Ancak burası, onun aradığı Tavium¹⁷⁸ kenti değildir. İlk zamanlarda buranın Herodotos'un da bahsettiği Pteria¹⁷⁹ kenti olduğunu düşünen Texier, kent planını çıkarmış ve bina kalıntılarının, kent kapılarının ve şehir surlarının resimlerini çizmiştir. Fransa'ya geri döndüğünde ise konu hakkında konferanslar vermiş, çizimlerini çeşitli bilim adamlarına yollamış ve son olarak da 1839 yılında *Description de L'Asie Mineure* isimli kitabını yayınlamıştır. 1836 yılında ise Texier'in keşfini duyan ve onun konferanslarındaki konuşmalarını okuyan William J. Hamilton, bu kenti merak ederek ziyarete gelmiştir. Bölgede yalnızca bir gün kalan Hamilton, buranın Tavium kenti olduğuna kanaat getirmiş ve Aşağı Şehir'deki Büyük Tapınak ile Yazılıkaya kabartmalarını resimlemiştir. Hamilton'un ardından Boğazköy'e gelen Afrikalı kaşifler Heinrich Barth ve Andreas David Mordtmann ile 1861 yılında kenti ziyaret eden, içlerinde doğu uzmanı Georges Perrot, mimar Edmond Guillame ve fotoğrafçı Jules Delbet'in bulunduğu grup da Texier gibi kentin "Pteria" olduğunu ileri sürmüştür. 1864 yılına gelindiğinde, İngiliz Henry J. Van Lennep de, ziyaretinden sonra yayımladığı kitapta, buranın "Pteria" olduğunu söylemektedir. Bu tarihten sonra kente yapılan ziyaretlere bir süre ara verilmiş ve 1882 yılında bölgeye, Ankara'daki Augustus Tapınağı'nın ve Yazılıkaya kabartmalarının kalıbını çıkarmak üzere, Bergama hafiri Karl Humann ve epigraf Alfred von Domaszewski gelmiş ve onlar da bu harabelerin Pteria kentinin kalıntıları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Görüldüğü üzere M.Ö. 19. yüzyıl sonlarına kadar Boğazköy, Pteria olarak kabul edilmiştir. Ancak 1884 yılında, Tavium kenti Boğazköy'ün 20 km güneyindeki Büyük Nefesköy yakınlarında tespit edilmiş ve bu karışıklık ortadan kalkmıştır.

¹⁷⁸ Galat kavmi Trokmilerin başkentidir. Strabon bu kentten söz etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Hamilton 1842

¹⁷⁹ Pteria ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Dönmez 2004, 67-91

Boğazköy'deki ilk sistemli kazılar, Ernest Chantre başkanlığında, 1893-1894 yıllarında başlamıştır. Chantre ilk olarak, Büyük Tapınak, Büyükkale ve Yazılıkaya'da kazılar yapmıştır. Kazılarda, Akadca olarak yazılmış tabletlerin yanında, M.Ö. 20. yüzyılın başlarında çözülecek olan Hitit çivi yazısıyla yazılmış çok sayıda tablet parçası da bulunmuştur. Bulunan bu tabletler 1906 yılında, Alman Şark Cemiyeti tarafından finanse edilen ilk büyük kazıları yapacak bilim adamlarından Hugo Winckler'in de dikkatini çekmiş ve böylece o da Boğazköy'e yaptığı keşif gezisinin ardından bir yıl sonra Theodor Makridi ile buraya kazı yapmaya gelmiştir. Winckler, tabletleri incelerken, Makridi arazi çalışmalarına devam etmiştir. Ele geçirilen pek çok antlaşma taslağı ve Mısır firavunu Ramses ile III. Hattuşili arasındaki mektup metinleri ışığında ikinci kazı mevsimi başlatılmıştır. Winckler'in, 1913 yılında vefat etmesi ve I. Dünya Savaşı'nın ardından Kurtuluş Savaşı'nın çıkması, kazıları sekteye uğratsa da çalışmalar devam etmiştir. Bu ana kadar yaklaşık 10.000 tablet toplanmıştı ve 1914'te Alman Şark Cemiyeti, tabletleri düzenlemeleri için Hugo Heinrich Figulla ve Bedrich Hrozny'yi göndermişti. Bu tarihten yalnızca bir yıl sonra, Hitit dili Bedrich Hrozny tarafından çözülmüştür.¹⁸⁰

1931 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün İstanbul şubesi müdürü Martin Schede'nin desteğiyle, Boğazköy'de kazı çalışmaları yeniden başlamış ve kazı başkanı olarak Kurt Bittel göreve getirilmiştir. Bittel de Chantre gibi, sosyal yaşam hakkında bilgi edinmek istiyor ve bu nedenle mimari kalıntıların yanında çanak çömlek gibi gündelik eşya kalıntıları üzerinde de araştırmalar yapıyordu. Bu kazılarda esnasında tablet parçaları da bulunmaya devam edilmiştir. İlk yıl 340, ikinci yıl 800, kazı mevsiminin üçüncü yılında ise 2600 adet tablet parçası bulunmuştur. 1933-1936 yılları arasında Hans Gustav Güterbock, filolog olarak kazı çalışmalarına katıldı. 1935 yılında Yukarı Şehir'de bulunan 5 numaralı tapınakta ve Yazılıkaya Açık hava Tapınağı'nda çalışmalar yoğunlaştırıldı. Bu çalışmalara Türk arkeologlarından Halet Çambel ve Sedat Alp de katılmıştır. Heinrich Otten, 1936'dan 90'lı yıllara dek filolog olarak kazılara destek verirken, mimar Rudolf Naumann ise 1937'de geldiği Boğazköy'de, 1956'ya dek kalmıştır. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı patlak verince, kazı çalışmaları kesilmiş ve izinli olarak Almanya'ya götürülen buluntular üzerinde çalışılmaya devam edilmiştir.

---

¹⁸⁰ Seeher 2006, 98-115

Kazılar, 1952 yılında Bittel tarafından tekrar başlatılmış ve kazı ekibinde Rudolf Naumann, Hans Gustav Güterbock ve Heinrich Otten'ın yanında arkeolog Ufuk Esin de görev almıştır. Peter Neve başkanlığındaki kazılar ise 1977'den 1992'ye dek devam ettirilmiş¹⁸¹, bu tarihten sonra ise Jürgen Seeher kazı ekibi başkanı olmuştur. 2007 yılından itibaren de Andreas Schachner bölgedeki çalışmaları sürdürmektedir.

Kazılarda çok fazla buluntu ele geçirilmesine rağmen yeni bilgiler edinmemizi sağlayacak, kazılmamış pek çok alan da bulunmaktadır. Birkaç yıl önce kazılar esnasında “Erken Demir Çağı” M.Ö. 12.-10. yüzyıllar arasına tarihlenen yerleşim tabakalarına rastlanmıştır. Karanlık Çağ olarak adlandırılan Demir Çağı'na ilişkin bu veriler, yaklaşık M.Ö. 1200'lerde yıkılmış olan Hitit İmparatorluğu'nun başkentine 300 yıl boyunca yerleşilmediği düşüncesini değiştirmiştir.¹⁸² Hattuşa'daki kazı alanı ayrıca Frig, Helenistik/Galat, Roma ve Bizans dönemlerine ait buluntular da vermektedir.

3.1.1.2. Kentin Coğrafyası

Hattuşa kenti (Lev. II, Res. 2), Maraşantiya (Kızılırmak) nehriyle çevrilmiş bölgenin yani ana merkezin odak noktasıydı. Kentin korunması amacıyla etrafı 6 km uzunluğunda bir sur duvarı ile çevrelenmişti.¹⁸³ Hitit başkenti, coğrafyası, tapınakları, akropoldeki saray kompleksi, depoları, kapıları ve tahkimli sur duvarlarıyla birlikte kuşkusuz döneminin en korunaklı başkentlerinden biriydi.

Kızılarkayası dere yatağı, kenti doğal bir biçimde kuzey ve güney olmak üzere iki bölüme ayırıyordu.¹⁸⁴ Kimi yerlerde çıkıntılı kimi yerlerde ise düz olan Hitit başkentinin kurulduğu arazi, kuzeyden güneye doğru yaklaşık 300 m yükselmektedir.¹⁸⁵ Engebeli arazi mimari açıdan bir dezavantaj olsa da sur duvarları için avantaj sağladığı da bilinmektedir. Bölgenin kuzeyindeki bölümüne “Aşağı Kent”, güneydeki kısmına ise “Yukarı Kent” adı verilmektedir. Hattuşa sur duvarları içerisinde ayrıca Büyükkale ve Büyükkaya¹⁸⁶ kesimleri de vardır.

---

¹⁸¹ Seeher 2006, 98-115

¹⁸² Seeher 2004, 65

¹⁸³ de Martino 2006, 110

¹⁸⁴ Seeher 1975, 1

¹⁸⁵ Schirmer 1982, 16

¹⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. Schoop 2005, 15 vd.; Schmidt 2000, 1 vd.

Aşağı Şehir için Seeher, “*En eski Hitit şehrine verilen addır. Bugünkü köyün hemen kenarındaki kuzeybatı dış suru ile güneydoğuya doğru, yamacı kaplayarak Hitit kral sarayının bulunduğu plato arasında uzanmaktadır.*”¹⁸⁷ tanımını yapmaktadır. Bölgenin güneydoğusunda Büyükkale dediğimiz kraliyet ve saray yapılarının bulunduğu alan, kuzeydoğusunda ise Hititlerin en önemli tanrısı olan Fırtına Tanrısı ve Arinna Şehri Güneş Tanrıçasına adanan I nolu (Büyük) Tapınak vardır.

Yukarı Şehir ise arkeolog Neve tarafından, “*Eski kentin güneyinden başlayarak yükselen, 1 km²'den daha büyük bir yüzölçümüne sahip, eğimli bir arazidir.*”¹⁸⁸ cümlesiyle tanımlanmaktadır. Bu bölge, tapınak ve kutsal yapıların yoğun olarak bulunduğu mahalledir. Burada sarnıçlar, kutsal odalar, Nişantepe, Sarıkale gibi mevkiler de bulunmaktadır. Bu kesimdeki sur duvarları üzerinde Aslanlı Kapı, Yerkapı, Sfenksli Kapı ve Kral Kapısı denilen, taştan kabartmalarla süslenmiş kapılar vardır. Büyükkaya ise şehrin kuzeyindeki doğal büyük tepe olup üzerinde surla kaplanmış alanda geniş tahıl silolarının bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca Yukarı kentin, Aşağı kentin tersine Hitit tarihinin en parlak döneminde belli bir plana uygun şekilde inşa edildiği de bilinmektedir.

Kral Hantili, yazdırdığı tablette Hattuşa kentini kendisinin tahkim ettirdiğini bildirmekte ve şu cümleleri kullanmaktadır: “*Hatti ülkesinde hiç kimse tahkim edilmiş şehirler yaptırmamıştır. Ben, Hantili, bütün memlekette tahkim edilmiş şehirler kurdurdum ve Hattuşa şehrini de ben yapturdım*” Bittel, bu tahkimatın bir yenileme çalışması olarak yapıldığını, zira I. Hattuşili'nin korunmasız bir kentte oturmasının mümkün olamayacağını belirtmektedir.¹⁸⁹ Hattuşa'da arkeologlar tarafından gün ışığına çıkarılan kalıntıların büyük bir kısmı ise kentin yeniden iskan çalışmalarının yapıldığı, III. Hattuşili ve oğlu IV. Tudhaliya dönemlerine aittir.¹⁹⁰

Hititlerin başkent olarak seçtikleri bu yerleşimin coğrafi açıdan onlara avantaj sağladığı kesindir. Hitit devrinde kentin etrafı ormanlarla kaplıydı. Hatta kazı çalışmalarının ilk yıllarında kentin güneyindeki ormanlar nedeniyle bazı kısımlarda

---

¹⁸⁷ Seeher 1999, 5

¹⁸⁸ Neve 2000, 21

¹⁸⁹ Seeher 1975, 7

¹⁹⁰ de Martino 2006, 111

çalışma yapılamadığı bilinmektedir.¹⁹¹ Bölgede ormanların çok yoğun olarak bulunması, ahşabı sıkça kullanmış olan bu devlet için önemliydi. Ayrıca yedi su kaynağı da tüm yıl boyunca şehrin su ihtiyaçlarını karşılıyordu. Etrafta bulunan tarıma elverişli alanlar, geçimlerini tarım ve hayvancılıkla sağlayan Hatti halkı için önem arz etmiş olmalıdır. Hattuşa kentinin bulunduğu alan konum itibariyle hem kuzey-güney hem de doğu-batı hattının hakimiyetini sağlıyordu.

Tüm bunların yanında, Hattuşa'nın konumu temelde bir kentin kurulmasında etkili olan üç önemli koşulu yerine getiriyordu: Kentin ilk kurulduğu yer olan Aşağı Şehir, dış saldırılara karşı savunulması kolay bir yerdi; tepenin çevresinde yerleşmenin gereksinimine yetecek kadar bol su vardı ve son olarak da kentin çevresinde bol miktarda tarıma elverişli topraklar bulunuyordu. Bu üç koşula ek olarak, dönemin düşman ordularının kolaylıkla erişemeyecekleri kadar Anadolu'nun iç kısımlarında kalması, iklim ve topografya açısından sert olan doğa koşullarını da dengelemekteydi.¹⁹² Kısacası coğrafi açıdan bu denli avantaja sahip bir yerin lanetlenmiş olmasına rağmen, devletin başkenti olarak seçilmesi tesadüf değildir.

3.1.1.3. Tapınaklar

Hattuşa'da günümüze kadar yapılan kazılarda yaklaşık 34 adet tapınak yapısı açığa çıkarılmıştır. Başkentte, Büyük Tapınak'ın dışındaki diğer tapınaklar Yukarı Şehir'de bulunmaktadır.

Büyük Tapınak: Aşağı Şehir'de bulunan en önemli yapılardan biri Büyük Tapınak'tır. (Lev. III, Res. 3) Kentin güneydoğusundaki yükselti üzerinde yer alan Büyükkale'nin kuzeydoğusunda ve daha alçak bir arazide yer almaktadır. Bu tapınağa 1 nolu Tapınak da denir.¹⁹³

Yapı, 65×42 m boyutlarında olup Hattuşa kentinin en büyük yapı kompleksidir. Tapınağın dört bir tarafında toplam 82 odadan oluşan depo alanları vardır. Bunlar da eklendiğinde tapınağın 14.500 m² lik bir alanı kapladığını söylemek mümkündür. Bu kompleksin ana girişi güneybatıdaki kapıdan sağlanırdı. Bunun dışında diğer yönlerde de birer giriş kapısı vardı. Külliye'nin, şimdiki haline M.Ö. 13. yy ortalarında hüküm

¹⁹¹ Seeher 2006, 101

¹⁹² Aktüre 1994, 145

¹⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bittel 1976, 66-73

sürmüş olan kral III. Hattuşili zamanında geldiği düşünülmektedir. T. Bryce; büyük taş bloklardan yapay teraslar üzerine inşa edilen yapının, bir *temenos*¹⁹⁴ ya da kuşatma duvarıyla çevrelendiğini öne sürmektedir.¹⁹⁵

Hitit tapınakları genel olarak kapı, avlu, ön avlu, cella ön odası, cella ve yan odalardan oluşmaktadır. Bu tapınakta da iki sütunla desteklenmiş anıtsal kapıdan geçtikten sonra doğrudan avluya girilirdi. Tanrı heykellerinin bulunduğu *cella*'ya hiçbir zaman doğrudan girilemezdi. Avlunun kuzeydoğusunda bulunan iki adet *cella* nedeniyle burasının Hatti tanrıları olan Fırtına Tanrısı ile eşi Arinna Şehri Güneş Tanrıçasına¹⁹⁶ adandığı öne sürülmektedir.¹⁹⁷

Büyük tapınağa giriş iki aşamalı olarak gerçekleştiriliyordu. Buraya gelen ziyaretçiler önce anıtsal dış kapıdan geçmek zorundaydılar. Tapınak alanına açılan güneydoğudaki bu anıtsal kapının sağında ve solunda çok sayıda küçük odacık bulunmaktadır. Bu odacıkların bekçilere ayrıldığı düşünülmektedir. Hattuşa kazılarında, kentin giriş kapılarının tersine tapınağın giriş kapısına ait herhangi bir mühür bulunmaması burada bekçilerin nöbet tuttuklarını düşündürmektedir. Kapıdan geçtikten sonra büyük taşlarla döşeli ve yaklaşık olarak 8 m genişliğindeki yoldan avluya ve

¹⁹⁴ Duvarlarla çevrilmiş kutsal bir alan ya da tapınak kompleksini içeren bölgeye verilen addır.

¹⁹⁵ Bryce 2002, 264

¹⁹⁶ Hurrice isimleri Teşup ve Hepat olan bu tanrı ve tanrıça çifti, Hitit panteonunun başında bulunmaktadır. Fırtına Tanrısı, ülkenin baş tanrısı ve savaşlarda da ülkenin koruyucu tanrısı idi. Bu tanrı, dağların zirvesinde ve gökte oturur, yağmur ve şimşek gibi gök olayları esnasında ortaya çıkardı. Bu nedenle ülkedeki bereket de onunla ilişkilerin iyi olmasına bağlıydı. Tanrının metinlerde geçen Sümer ideogramı ^DU veya ^DIM'dir. Luvice'de Tarhunza, Hatti dilinde ise Taru olarak geçmektedir. Bu tanrının kutsal hayvanı boğadır. Arabasını *Şeri* "gün" ve *Huri* "gece" adını taşıyan boğalar çekmektedir. Kimi zaman boğa şeklinde tasvir edildiği de görülmektedir. Betimlemelerinde dağların üzerinde tasvir edilen tanrının, kutsal silahı genellikle topuzdur. Ancak, Geç Hitit devrinde bu tasvirin yerini balta ve yıldırım demeti almıştır. (Dinçol 1982, 79) Hatti Ülkesinde her kentin ayrı bir Fırtına Tanrısı vardı. Şamuha kenti Fırtına tanrısı, Nerik kenti Fırtına Tanrısı gibi. Bu tanrıdan metinlerde "*Hatti Ülkesi'nin Gök Tanrısı*", "*Hattuşa'nın Tanrısı*", "*Göğün Tanrısı*", "*Sarayın Tanrısı*", "*Ordunun Göktanrısı*", "*Yağmur Göktanrısı*" şeklinde bahsedilmektedir. Metinlerde, Fırtına tanrısının eşi Arinna Şehri Güneş Tanrıçası'ndan, "*Hitit Ülkesi'nin Kraliçesi, Yerin ve Göklerin Kraliçesi, Hatti Ülkesi'nin kral ve kraliçelerinin hanımefendisi, Hatti'nin Kral ile Kraliçesi'nin hükümetinin yönlendiricisi*" olarak bahsedilmektedir. Hattice adı Vuruşemu'dur. Arinna Şehri Güneş Tanrıçası kentin koruyucusuydu ve kral savaşta olduğunda ya da herhangi bir tehlike durumunda ona başvurulur ve sunular yapılırdı. Bu isim Sümerce ideogramıyla ^DUTU olarak yazılmaktadır. Arinna Şehri Güneş Tanrıçası kültürünün bilinen en görkemli tapınağı Arinna'da olduğu için bu şekilde adlandırılmaktadır. Hatti dininde tanrıça Vuruşemu olarak geçmektedir. Askeri sefere çıkmadan önce yazdırılan metinlerde sık sık tanrı isimleri zikredilirdi ve her zaman en başta Arinna Şehri Güneş Tanrıçası'nın ismi yer alırdı. Bu tanrı çifti ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Gurney 1990, 114 vd.; de Martino 2003, 90 vd.; Akurgal 1997, 120 vd.

¹⁹⁷ Seeher 1999, 8; Schirmer 1982, 9

tapınak binasına ulaşılmaktadır.¹⁹⁸ Bu taş döşeli yol üzerinde dikdörtgen bir tekne bulunmuştur. Üzerinde bulunan aslan başlı kabartmalar sebebiyle “Aslanlı Tekne” olarak adlandırılan buluntunun, su teknesi olarak kullanıldığı ileri sürülmektedir. Teknenin üzerinde herhangi bir akıntı deliğinin bulunmaması da bu iddiaları güçlendirmektedir.¹⁹⁹ Ayrıca burada, yere gömülmüş başka bir su teknesi de bulunmuştur. Bu su teknesinin kültürel işlemlerden önce temizlenme amaçlı kullanıldığı sanılmaktadır. Nitekim tapınakta yapılacak herhangi bir dini merasime katılmadan önce kral ve ailesinin temizlenerek içeriye girdikleri tabletlerden bilinmektedir.

Tapınak avlusuna giriş ise ikinci bir anıtsal kapı ile sağlanıyordu. Kazıda bulunan ahşap izlerinden, bu kapıda ahşabın kullanıldığını söylemek mümkündür. İki tarafta da payeli hollerin bulunduğu giriş kapısı üzerinde bir vestibül vardır. Bu vestibülün iki yanında birer oda bulunmaktadır. Kapı yapısından geçildikten sonra 27×20 m boyutlarında üzeri açık bir iç avlu ile karşılaşılır. Ancak tapınağın diğer mekanları üzeri düz damlı olmak kaydıyla kapalıdır. Avlunun etrafında bulunan odacıklarda tapınak görevlilerinin kaldıkları ya da bu odaların depo olarak kullanıldıkları düşünülmektedir. K. Bittel ise, girişin solunda bulunan altı odalık grubun Hitit kralının dini törene hazırlandığı ve dini kıyafetlerini giydiği yer olabileceğini yazmaktadır. Avlunun güneybatı köşesine açılan dar koridor ise tapınak personelinin bu odalara girebilmeleri için tasarlanmıştır.²⁰⁰

Fırtına Tanrısı ve Arinna Şehri Güneş Tanrıçası adına düzenlenen dini törenler ve bayramların büyük bir kısmının iç avluda geçtiği düşünülmektedir. Avlunun kuzeydoğu köşesinde bulunan ve sunak olarak kullanılmış olabileceği düşünülen ayrı bir yapının kaide blokları günümüze ulaşmıştır. Bu bloklar, tapınağın diğer duvarlarında kullanılan kireçtaşından değil, sert ve koyu yeşil renkli Gabro²⁰¹ taşından yapılmıştır.²⁰² Avlunun kuzeyinde bulunan üç granit paye ile iki duvar payesi, bir koridorun kenarını oluşturmaktadır. Buradan iki kapıyla beş odadan oluşan bir oda dizisine girilir. Tapınağın en kutsal mekanları olan cellalara/aditonlara geçiş de buradan yapılır.

---

¹⁹⁸ Seeher 2004, 64

¹⁹⁹ Bittel 1975, 44; Seeher 1999, 12 “kültle ilgili”.

²⁰⁰ Bittel 1975, 47

²⁰¹ Magmatik ve işlenebilir bir kayadır. Derinlik kayacı olarak da bilinir. Rengi koyu gri, mavimsi ve yeşilimsi olabilir.

²⁰² Seeher 1999, 12-25

Tapınağın cella odalarında tanrı heykelleri, yan odalarda ise değerli ve gerekli kült eşyaları bulunuyordu. Doğu kült odasının arka duvarında, büyük bir taş blok ele geçirilmiştir. Bu blok üzerinde büyük ihtimalle tanrı heykeli bulunuyordu. Odada, oldukça geniş pencere açıklıkları bulunuyorsa da bunların, odanın kutsallığını korumak amacıyla ahşap kepenklerle kapatıldıkları düşünülmektedir. Pencere açıklıkları sadece odaya günışığının girmesini sağlamıyor aynı zamanda tanrı heykelini doğal bir ışıkla aydınlatıyordu. K. Bittel, Hitit ikonografisini göz önünde bulundurarak doğudaki *cellada* güneş tanrıçasının, batıdaki ise fırtına tanrısının heykelinin bulunabileceğini ileri sürmektedir.²⁰³ Tapınakta herhangi bir merdiven sahanlığı bulunmadığı için yapının tek katlı olduğu düşünülmektedir.

Bir kompleks olması sebebiyle Büyük Tapınağın etrafını çevreleyen çok sayıda yapı mevcuttur. Yukarıda da bahsettiğimiz ve kazılarda tespit edilmiş 82 adet odadan bazılarının depo olarak kullanıldıkları, içlerinde ele geçirilen büyük erzak küplerinden anlaşılmaktadır. Bu küpler bize tapınakların yalnızca dinsel anlamda değil aynı zamanda ekonomi ve ticaret alanında da önemli bir yer teşkil ettiklerini göstermektedir. 2000 litreye yakın kapasitesi olan bu eserler, Hititler döneminde erzak saklanması önemli bir rol üstlenmişlerdi. Küplerin içerisinde tahıl, baklagiller, yağ ve şarap gibi ürünler saklanıyordu. Bu ürünler rahipler tarafından tüketildiği gibi tapınakta gerçekleştirilen ritüellerde de kullanılıyordu. Depo odalarının temelleri moloz taştan, sütun kaideleri kesme taştan ve üst kısımları ise taş payeler arasında ahşap hatıllarla kuvvetlendirilmiş kerpiçten yapılmıştır.²⁰⁴

Tapınağın 10-12 nolu odalarında, oldukça fazla sayıda çivi yazılı kil tabletin bulunduğu bir arşiv gün ışığına çıkarılmıştır. Arşivlerin saklandığı odada bulunan rafların da ahşaptan yapıldıkları düşünülmektedir. Güneydoğu, batı ve güneybatı magazinlerinin iki, kuzeydoğu ve kuzeybatı magazinlerinin ise üçer katlı olarak yapıldıkları, kazılarda bulunan merdivenli kısımlardan rahatlıkla anlaşılmaktadır.²⁰⁵

Büyük Tapınak'ta yapılan kazılarda, yapının güney kesiminde, ana yapıdan bir sokakla ayrılan ve "İş Evi" olarak adlandırılan mekanlar, 5300 m²lik bir alana yayılmıştır. Çivi yazılı tabletlere göre burası, tapınakta görevli dansçı, akrobat, aşçı,

---

²⁰³ Bittel 1975, 48

²⁰⁴ Bittel 1975, 44 vd.

²⁰⁵ Bittel 1975, 45

zanaatkâr gibi personelin kaldığı ve üretim yaptığı yerlerdir.²⁰⁶ Tapındaki bu odaların büyük bir bölümüne doğrudan giriş yoktu. Bir odaya girmek için diğer odaların içinden geçmek gerekirdi.

Hitit tapınakları, sadece tanrının korunduğu dini mekanlar ya da tanrının evi değil aynı zamanda krallığa ait pek çok aktivitenin de yapıldığı mekanlardı. Depoları, iş evleri, dansçıları, akrobatları, müzisyenleri, rahipleri, rahibeleri ve zanaatkârlarıyla birlikte tam anlamıyla bir kurum gibi çalışan bu tapınaklara en güzel örneği Büyük Tapınak oluşturmaktadır.

Yukarı Şehir’de Bulunan Tapınaklar: Yukarı şehirde yapılan kazılar sonucunda buranın büyük bir kısmının tapınaklara ve kültüsel işlevleri olan yapılara ayrılmış olduğu ortaya çıkarılmıştır. (Lev. IV, Res. 4) Burada Tapınak Mahallesi olarak adlandırılan alan, bize Hattuşa’nın bir tapınak ve kült kenti olduğunu açıkça gösteren önemli delillerdendir.²⁰⁷

Yukarı Şehir’de temelde 3 yapı evresi görülmektedir. Birincisi, ilk surların yapılmasıyla çağdaş olan evre, ikincisi surların tahrip olması ve tahribatın iç kısımlara az da olsa yayılmasından sonra yeniden imar faaliyetlerinin yapıldığı evre, üçüncü ve son evre ise dinsel amaçlar dışında sivil mimarilerin de yapıldığı evredir.²⁰⁸

Yukarı şehir temelde üç bölgeye ayrılmıştı. Bunlar, Sfenkli Kapı’nın hemen bitişiğindeki merkez bölgesi ile doğu ve batıdaki Kral ve Aslanlı Kapı yakınlarındaki bölgelerdir. Kentin güney kesiminde uzanan surlar, tahribat nedeniyle çift bedenli olarak devam etmektedir ve başkente giriş bu surlar üzerinde bulunan dört kapıdan sağlanmaktadır. Her gece mühürlenmiş kapılar sabah görevliler tarafından açılmaktadır. Hitit kapı mimarisinde bulunan iki kule ve geçit odası kentin güvenliğinin sağlanmasına verilen önemi ortaya koymaktadır.

Şehre girişi sağlayan Sfenkli Kapı, Aslanlı Kapı, Kral Kapısı oldukça görkemli yapılardır. İsmi bugün içine girilebilen tek poterden²⁰⁹ alan Yer Kapı ise, başkentin

---

²⁰⁶ Seeher 1999, 17-25

²⁰⁷ Neve 2000, 21-22

²⁰⁸ Neve 2000, 25

²⁰⁹ Hattuşa şehrini çevreleyen surlar boyunca koruma amaçlı olarak yapıldıkları düşünülen çok sayıda potern yani yer altı tünelleri bulunmaktadır. Bu tünellerden günümüzde yalnızca Yer Kapı’dakinin içerisinden geçilebilmektedir. Bindirme tekniğiyle yapılan bu poternlerin en üst kısmında ise kilit taşı bulunmaktadır. Böylelikle üst kısımları sivri, üçgen bir görünüm kazanmaktadır.

en güneyinde ve en yüksek noktasında bulunmaktadır. 71 metre uzunluğundaki bu kapının, törensel amaçla kullanıldığı düşünülmektedir.

Yer Kapı setinin ortasında Sfenksli Kapı yer almaktadır. Bu kapı ismini üzerinde bulunan Sfenks heykellerinden alır.²¹⁰ Diğer kapılar gibi bu kapının iki yanında kuleler bulunmaz. Güneydoğuda bulunan kapı ise Kral kapısıdır. Bu kapının iç yanında bir savaşçı kabartması vardır. Figürün, uzun, beline kadar inen sivri sorgucu ve yanaklıklılı, boynuz çiftiyle bezenmiş bir miğferi vardır. Tasvir, kısa etek giymiştir; sağ elinde bir savaş baltası taşır ve belinde eğri bir kılıç görünür. Saçları Hitit tarzı, uzundur. Göğüs kılıkları belirgin bir şekilde işlenen tasvirin ayaklarında herhangi bir ayakkabı yoktur. İlk zamanlarda bu figür, bir kral sanıldığından kapı Kral kapısı olarak adlandırılmıştır. Fakat miğferindeki boynuzun tanrı simgesi olarak kullanılması nedeniyle kabartmanın, Tudhaliya'nın koruyucu tanrısı Şarruma olduğu da ileri sürülmektedir.²¹¹ Tanrı, kent girişindeki varlığı, yol göstericiliği ve koruyuculuğuyla, krala ilerideki askeri seferlerde her zaman yanında olacağına teminatını verir.²¹² Kral kapısı, kentin iç kısmına doğru açılmaktadır.

Kentin güneybatı kesiminden giriş ve çıkışları sağlayan kapı ise Aslanlı Kapı'dır. Buraya Aslanlı Kapı denmesinin sebebi, dış kapı pervazında, kentten dışarı doğru bakan bir çift aslanın yer almasıdır.²¹³ Resmi ziyaretçilerin büyük bir olasılıkla kente bu kapıdan giriş yaptıkları söylenmektedir. P. Neve, Yukarı Kentte bulunan bu kapıların bir yay simetrisi içerisinde birbirleriyle bağlantılı olduklarını ve kutsal bir yol güzergâhı üzerinde bulduklarını belirtmektedir.²¹⁴ Bu kutsal yolu ise şu şekilde tanımlamaktadır:

“Bu kutsal yol kral kapısında kentten çıkarak surların dibinden Sfenksli kapının bastionuna varıyor, buradan dik bir merdivenle doğu kanadına ulaşıyordu. Oradan ikinci merdivenle bastionun batı yanından Aslanlı Kapı'ya doğru iniyor ve burada tekrar kentin içine açılıyordu. Yürüyüş yönü kral kapısındaki kabartmanın içte, Aslanlı Kapı'da ise dışta olması ile açıkça belli olmaktadır. Tören yolunun asıl hedefinin

---

²¹⁰ de Martino 2006, 113

²¹¹ Kral kapısında bulunan betimleme hakkında detaylı bilgi için bkz. Darga 1979, 145 vd.

²¹² Bryce 2002, 258

²¹³ Bryce 2002, 256

²¹⁴ Neve 2000, 22 vd.

piramid biçiminde yükselen Sfenksli Kapı bastionu olduğu, buranın merkezi durumundan olduğu kadar içte ve dışta kabartmalarla süslenmiş olmasından da anlaşılmaktadır. Buranın askeri strateji bakımından düşünülmeyeceği belki de Mısır piramidlerinden esinlenilmiş olduğu söylenebilir.”²¹⁵

Yukarı şehrin kuzeydoğu kesiminde bulunan ve kraliyet ailesinin ikamet ettiği saraydan Tapınak Mahallesi'ne geçişte, Nişantepe denilen kayalık yer almaktadır. II. Şuppiluliuma, bu kaya üzerine babası IV. Tudhaliya'nın Yazılıkaya inşaatını ve kendisinin Kıbrıs seferini anlatan, on bir satırlık bir hiyeroglif metin yazdırmıştır. Ayrıca, kabaca Sfenksli Kapı, Kral Kapısı ve Aslanlı Kapı'nın eksenlerinin bulunduğu noktada yer alması dolayısıyla da önem arz etmektedir. Bu nedenle Nişantepe'nin aslında Yukarı Kent'in tamamına hakim bir konumda yer aldığını söylemek mümkündür.²¹⁶

Yapılan kazılar esnasında Yer Kapı'nın hemen aşağısında bulunan düz alanda birden fazla tapınak yapısına rastlanmıştır. III. Hattuşili döneminde yapılan bu Tapınak Mahallesi, M.Ö. 13. yy'da tam bir kült alanına dönüşmüştür. Tapınak Mahallesi, kuzeyde bulunan Nişantepe ve Sarıkale'ye kadar uzanmaktadır. İlk evrede yalnızca 4 no'lu tapınak olduğu, ikinci evrede ise yaklaşık 30 adet tapınak olduğu tespit edilmiştir. Günümüze kadar kazıları yapılan 24 tapınağa ek olarak, güneydoğuda yer alan 2 ve 3 nolu tapınaklar ile doğudaki 5 no'lu tapınak da bu alanın içerisinde bulunmaktadır. Tapınak mahallesinden uzakta bulunan 30 no'lu tapınağa ilaveten daha kuzeyde 7 no'lu tapınak da vardır. Yukarı şehirde daha fazla kutsal alanın olduğu düşünülmektedir.

Tapınakların boyutları farklılık göstermektedir. Kimi 1200-1500 m² iken, kimisi de 400-600 m²'lik daha küçük boyutlu yapılarıdır. Oda sayıları açısından da farklılık gösteren yapıların her biri, bir tanrıya adanıyor ve çeşitli durumlarda bunlara sunular gerçekleştiriliyordu.²¹⁷ Duvarların sıvalı ve renkli oldukları yapılan kazılarda tespit edilmiştir. 2, 3 ve 4 no'lu tapınakların 13. yy'dan daha eski bir dönemde inşa edildikleri ve daha serbest bir plan tipine sahip oldukları görülmektedir. M.Ö. 13. yy sonlarına doğru tapınakların işlevleri kısmen değişmiştir. Bu zamana kadar halk, kentin dışındaki bir yerleşimde yaşamaktaydı. Ancak bu dönemde artan tehditlerden olsa gerek Yukarı

---

²¹⁵ Neve 2000, 22

²¹⁶ Neve 2000, 24 vd.

²¹⁷ Bittel 1999, 67

şehrin Tapınak Mahallesi'ne taşınmışlardır. Burada bulunan yapıların kimi, özel kapılara sahipken, büyük boyutlu olanları ise birkaç yapıyı içine alan bir duvarla çevriliydi. Tapınakların büyük bir kısmı hem birbirine çok yakın hem de bağımsız yapı özelliklerini koruyacak kadar uzaktı.²¹⁸ Hititli mimarlar, eğimin fazla olduğu yerlerde zemine yaptıkları odalarla 2-3 katlı yapılar elde etmişlerdir. Tapınakların temellerinde genellikle işlenmiş ya da ham taşlar kullanılmıştır. Taş kaideli duvarlar, ahşap hatıllarla desteklenerek kerpiçten inşa edilmiştir. Tapınakların yönleri ise farklılık göstermektedir.

Yukarı şehrin en büyük 3 tapınağı 2, 3 ve 5 no'lu tapınaklardı. 2 ve 3 no'lu tapınaklar merkezde bulunurken, 5 no'lu tapınak daha doğuda Kral Kapı'sına daha yakın bir alanda yer almaktaydı. Yaklaşık 3000 m²'lik alana sahip 5 nolu tapınağın boyutları, 1 nolu tapınağa yakındır. İlk kazılarda buranın saray olduğu düşünülse de sonraları ortaya çıkarılan kutsal odalar ve tapınak planına uygun yapısıyla buranın, bir saray olamayacağı ortaya çıkmıştır. Tapınağın giriş kapılarının bulunduğu doğu ve kuzey cepheleri oldukça görkemli yapılmıştır. Yine iç avluda bulunan kutsal oda da 1 no'lu tapınaktakine benzer özelliktedir. Kazılar esnasında bu yapıda da 1 nolu tapınak gibi iki kutsal odanın bulunduğu tespit edilmiş ve dolayısıyla buranın iki tanrıya adanmış bir tapınak olduğu sonucuna varılmıştır. Bu tapınağın da Hatti Ülkesi Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası'na atfedildiği ileri sürülmektedir.²¹⁹

5 nolu tapınağın temenosunun içerisinde yer alan A Evindeki stelin üzerinde, bir savaşı kabartması ele geçirilmiştir. Mızrağı, eteği, başında şapkası ve küpesiyle birlikte bir elini yukarı kaldırmış olarak tasvir edilen bu stelin üzerindeki hiyeroglif yazısından, Tudhaliya ismi okunmuştur. Ancak Hitit siyasi tarihinde Tudhaliya ismini taşıyan dört Büyük Kral olduğu için bu tasvirdekinin hangisi olduğu bilinmemektedir. Tabletlerden ve arkeolojik verilerden elde edilen buluntulara göre, bu kabartmanın Yukarı Şehir'deki Tapınak Mahallesi'nin son şeklini almasında büyük katkıları olan kral IV. Tudhaliya'ya ait olduğu düşünülmektedir.²²⁰ Tudhaliya 5 no'lu tapınağı, tüm Yukarı Kenti dolaşan kutsal yolun başlangıcında bulunan Kral Kapısı'nın yanına yaptırmıştır.

Yine Yukarı Şehrin güneydoğusunda yer alan 2 ve 3 no'lu tapınaklar da daha 1907'li yıllarda Puchstein tarafından ortaya çıkarılmış ve zamanla etraflıca kazılmıştır.

---

²¹⁸ Neve 2000, 25

²¹⁹ Seeher 1999, 73

²²⁰ Bittel 1999, 62 vd.

Bu iki tapınağın *cellalarının* zıt yönlerde olmasının dışında, diğer tüm özellikleri tipik Hitit tapınağına uygundur. Bu tapınakların surların tahribatından sonra yeniden yapıldıkları, kazılarda ele geçirilen çok sayıdaki mühür baskısıyla belgelenmiştir.

Kral Kapısı yakınında bulunan 5 no'lu tapınak gibi Aslanlı Kapı yakınında da ufak bir yükselti üzerine kurulmuş olan 30×40 metre ölçülerindeki 30 no'lu tapınak ise genel tapınak planı olan iç avlulu plana uygunluk göstermektedir. İmparatorluk döneminin sonlarında tahrip olan yapı, tekrar kullanılmamış, krallığın son dönemlerinde evlerin kullandığı bir taş ocağı olmuştur.²²¹

Yukarı Şehir'de bulunan ve 31 no'lu tapınak olarak adlandırılan yapı ise Güney Kale'nin kuzey bölümünde ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınağın da kütle ilgili bir işlevi olduğu ve tipik Hitit tapınağı yapısında olduğu bilinmektedir.²²²

Yukarı Şehir'de oluşturulan bu Tapınak Mahallesi'nin yapımında en etkili kral, IV. Tudhaliya idi. Hitit kralı, bu kentlerin tanrılarına Yukarı Şehir'deki Tapınak Mahallesi'nde devamlı bir ikamet sağlayarak, devletin geçirdiği zor günlerde onların desteğini almak istemiş olmalıdır.²²³

Yukarı ve Aşağı şehirde yer alan tüm kutsal mekanlarda bulunan eşyalar, hemen hemen aynıdır. Neve, bunları altı grupta toplamaktadır. Bunlar; gündelik çanak-çömlekler ve araç-gereçler, silahlar, kült araçları ile objeleri ve yazılı belgelerdir.²²⁴

Hattuşa'da gerçekleştirilen önemli dini olaylardan biri de bahar/yeni yıl bayramı olan Purulli şenliği idi. Kutlamalar tapınak 5'te başlıyor, tanrıların heykellerini taşıyan tören alayı Yukarı şehirdeki Kral kapısından çıkıp surların dışında bir tur atarak, Aslanlı kapıdan içeri giriyordu. Geçit töreni muhtemelen 30 nolu tapınakta son bulmaktaydı.²²⁵

3.1.2. Alacahöyük-Arinna

Arinna kenti tanrıları olarak, Göğün Hava Tanrısı, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Fırtına Tanrısı, Mezulla, Hulla ve Zintuhi zikredilmektedir.²²⁶ Bütün büyük bayramlar bu kentte de kutlanmaktadır.

---

²²¹ Bittel 1999, 45

²²² Bittel 1999, 93

²²³ Neve 2000, 29

²²⁴ Neve 2000, 27

²²⁵ Burney 2004, 87

²²⁶ del Monte ve Tischler 1978, 33-36

Hitit Devleti'nin başkenti olan Boğazköy/Hattuşa'dan sonra en görkemli kalıntılara sahip Hitit kenti Alacahöyük'tür. 350 m çapında ve 16 m yükseklikte olan höyükte, dört arkeolojik tabaka ile on üç mimari seviye bulunmaktadır.²²⁷

Höyükte ilk yerleşme, M.Ö. 4000-3500 yıllarına tarihlenmektedir. Kazılarda bu döneme ait 4 yapı katı tespit edilmiştir. Kalkolitik Çağ'da höyükte bulunan ev yapıları, tek veya iki bölmeli olup ahşaptan yapılmıştır. M.Ö. 2500'e tarihlenen zengin hediyeli on üç prens/prenseler mezarı da kazılarda ele geçirilen Eski Tunç Çağına ait kalıntılar arasındadır. Mezar odaları dikdörtgen planlıdır ve odanın kuzeybatı köşesindeki seki üzerine prens/prenselerin konulduğu bilinmektedir. Mezarların üzeri ise önce ahşap hatıllarla daha sonra da toprakla örtülmüştür.²²⁸ Mezar odaları, bir kişinin ihtiyaç duyabileceği masa, setler ve çeşitli eşyalardan oluşmaktadır. Bu mezarlarda gömülü olan Hattili prenslerin rahip krallar oldukları ve Hititler öncesinde de Arinna kentinin kutsal bir yerleşme olduğu ileri sürülmektedir.²²⁹

Alacahöyük'te yalnızca Eski Tunç ve Kalkolitik Çağlara değil, Frig, Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait buluntular da ele geçirilmiştir.

3.1.2.1. Kazı Tarihi

Alacahöyük bilim dünyasına ilk kez 1835 yılında, W. C. Hamilton tarafından tanıtılmıştır. Bu tarihten itibaren 1861, 1881 ve 1893 yıllarında G. Perrot, W. Ramsey ve E. Chantre de Anadolu'ya yaptıkları gezileri sırasında bölgeyi ziyaret etmişlerdir.

Kentte ilk bilimsel kazı çalışmaları, 1907 yılında Theodor Makridi tarafından başlatılmıştır. Makridi, alanda yaklaşık 15 gün çalışmış ve kazı faaliyetlerini ağırlıklı olarak Sfenkli Kapı yakınlarında sürdürerek buradaki kabartmaları ortaya çıkarmıştır. T. Makridi'den sonra bölgeyi pek çok bilim adamı ziyaret etmiş ve çeşitli yayınlar yazmışlardır.

1935 yılında Remzi Oğuz Arık, kentteki ilk sistemli kazılara başlamış ve yukarıda da bahsettiğimiz Eski Tunç Çağına ait mezarlara rastlamıştır. O dönemde mezarlardan çıkarılan ve güneş kursları denilen eserler, dünya çapında ses getirmiştir. 1936 yılında kazıyı devralan Prof. Dr. Hamit Zübeyr Koşay, uzun yıllar bölgede

---

²²⁷ Akok 1979, 107

²²⁸ Akok 1979, 109

²²⁹ Ünal 2005, 21; Akurgal 2001, 19

çalışmıştır. Sonraki yıllarda kazı ekibine katılan mimar ve arkeolog Mahmut Akok, Koşay'ın vefat etmesi üzerine 1983 yılına kadar Alacahöyük kazılarını yürütmüştür. Akok, Hitit Dönemi *Mabet-Saray* binasını onarmıştır.

Üçüncü dönem kazıları, 1997'de Aykut Çınaroğlu yönetiminde başlamıştır.²³⁰

3.1.2.2. Kentin Coğrafyası

Hitit çağında önemli bir kült merkezi olan kent, Hattuşa'ya oldukça yakındır. Denizden 1060 m yükseklikte olan Alacahöyük, Boğazköy'ün 25 km kuzeydoğusunda yer alır ve Çorum ilinin Alaca ilçe merkezine bağlı, Höyük köyünde bulunur. Üzerindeki köy zamanla dışarıya taşınmıştır. Höyük, Kızılırmak'a akan Horam Özü'nün suladığı vadide yer alır. Hem dere hem de pınarlarla sulanan verimli bir araziye sahiptir. Civarında çok sayıda orman bulunmaktadır.

3.1.2.3. Arinna Şehri ve Alacahöyük

Hitit Metinlerinde geçen Arinna'nın yeri ile ilgili farklı görüşler vardır. Arinna kentinin Hitit çivi yazılı belgelerdeki ideografik yazılışı, ^{URU}PÚ-*na-za* şeklindedir. Sümerce olan PÚ ideogramı, “kaynak, pınar” anlamına gelmektedir. Su ile ilgisinden dolayı Arinna kentini, E. Forrer, Yerköy civarındaki Karaşehir Höyük'e²³¹, A. Götze Zile'ye²³², J. Garstang ve O. Gurney Terzili Hamam'a²³³, F. Cornelius ise Tavium/Nefesköy'e veya Terme'ye²³⁴ yerleştirmektedir.²³⁵ Bu nedenle, Sedat Erkut da makalesinde Arinna'yı suya yakın bir yere lokalize etmek gerektiği kanaatinde. Alacahöyük'ün karşısında yer alan Gölpınar bölgesinde su kaynakları ve su bendi bulunduğu için de Arinna'nın bugünkü Alacahöyük'e yerleştirilebileceğini öne sürer.²³⁶

Varlığı 1920'li yıllardan itibaren bilinen Hitit Barajı (Gölpınar Barajı) da kazılarda ele geçen buluntular arasında olup kentin suyla ilişkisini ortaya koymaktadır.

²³⁰ Çınaroğlu ve Çelik 2009, 64 vd.; Sevin 2003, 163

²³¹ Detaylı bilgi için bkz. Forrer 1938, 194

²³² Bu lokalizasyon hakkında bkz. Götze 1940, 98

²³³ Bu konu hakkında bkz. Garstang ve Gurney 1959, 7 vd.

²³⁴ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Cornelius 1958, 244; Cornelius 1963, 236

²³⁵ Erkut 1992, 159

²³⁶ Erkut 1992, 162

Yalnızca kil kullanılarak su geçirgenliği azaltılan barajın, Hititler döneminde kentin su ihtiyacını karşılamada kullanıldığı ileri sürülmektedir.²³⁷

Öte yandan; Anadolu topraklarında birden fazla Arinna isimli kent olabileceği de iddialar arasındadır. Bu iddialardan ilki E. Forrer'e aittir. O, Likya şehirlerinden Xanthos'un Likçe adının *Arnna* olduğunu bölgeden ele geçirilen paraların üzerindeki isimlere dayanarak iddia etmiştir. F. Cornelius ise batıdaki Arinna'nın günümüzdeki Pamukkale bölgesinde olduğunu ileri sürmüştür. T. Bryce, Arinna'nın Lugga bölgesinde olması gerektiğini yazarken, M. Forlanini ise iki Arinna'nın da aynı kent olduğunu öne sürmüştür.²³⁸

Sonuç olarak, Arinna'nın lokalizasyonu hakkında değişik iddialar olmasına rağmen, Alacahöyük ile eşitlenebileceği görüşünün büyük oranda kabul gördüğünü söylemek mümkündür.

3.1.2.4. Arinna Şehri Güneş Tanrıçası

Arinna kenti, Hitit panteonunun başında bulunan Fırtına Tanrısı'nın eşi "Güneş Tanrıçası"nın kentidir. Proto-Hattice ismi "Vuruşemu" olan bu tanrıçaya, Hitit panteonunun başında bulunması sebebiyle metinlerde oldukça sık yer verilmiştir. O, Hitit devletinin hamisi ve koruyucusu olarak görülüyordu, bu nedenle de güneş tanrıları içinde en çok ona dua ediliyordu.

II. Murşili'nin yazdırdığı tabletlerde bu tanrıçanın ismi ilk sırada yer alırdı. Tabletler genellikle şu sözleri içerirdi: "*Hanımefendim, Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası, ve Efendim yüce Fırtına Tanrısı, ve Mezulla ve önümde giden tüm tanrılar*".²³⁹ Ancak onunla ilgili en güzel bilgiyi III. Hattuşili'nin eşi Puduhepa'nın yazdırdığı bir tablet vermektedir.

"Arinna Şehri Güneş Tanrıçası, Hanımefendim, Hatti topraklarının sahibesi, Gökyüzü ve Yeryüzünün kraliçesi. Arinna Şehri Güneş Tanrıçası, sen tüm ülkelerin

---

²³⁷ Çınaroğlu ve Çelik 2009, 70

²³⁸ Erkut 1992, 165

²³⁹ Bryce 2003, 117

Kraliçesinin. Hatti ülkesinde senin adın Arinna Şehri Güneş Tanrıçası'dır; fakat Sedir Ülkesinde senin adın Hepat'tır."²⁴⁰

Metinden de anlaşılacağı üzere Arinna Şehri Güneş Tanrıçası ile Hurrili tanrıça Hepat eşitlenmektedir. Hepat'ın Yazılıkaya'daki betiminden, kutsal hayvanının aslan olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Ayrıca bu tanrıça hem heykel hem de güneş kursu olarak tasvir edilmektedir.²⁴¹

Tanrıçanın en gözde kralı II. Muşili idi. Öyle ki Muşili yıllıklarında, kendisini küçümseyen düşmanlarından intikamını almak için ondan yardım istiyordu. "*Elimi Hanımefendime, Güneş Tanrıçası Arinna'ya doğru kaldırdım ve şöyle dedim: "Hanımefendim, Güneş Tanrıçası Arinna, bana çocuk diyen ve beni küçümseyen düşman komşuların hep toğrağında gözü vardı; ey Hanımefendim, Güneş Tanrıçası Arinna, bana el ver ve yol et önümdeki şu düşman toprağını!"*"²⁴²

Bu satırlar, tanrıçanın savaşla olan ilgisini de ortaya koymaktadır. Buradan yola çıkarak tanrıçanın hem aşk hem de savaş tanrıçası İştar²⁴³ gibi iki farklı özelliğe sahip olduğunu söylemek de mümkündür.

3.1.2.5. Alacahöyük/Arinna Kabartmaları

Sfenksli Kapı: Sfenksli kapının ilk planı, E. Chantre tarafından 1893 yılında çizilmiştir. Sonraki dönemlerde M. Perrot'un sondajlarıyla ele geçen buluntular ilk plana eklenmiştir. Bu bilgiler, 1908 yılında T. Makridi tarafından yayınlanmıştır.²⁴⁴

Muhibbe Darga ve M. Mellink, M.Ö. 1300 yıllarında inşa edildiği düşünülen bu kapıyı, kral II. Muvatalli dönemine tarihlendirmektedirler.²⁴⁵ (Lev. IV, Res. 5) Kapı diğer Hitit kapılarında görülen iki kule arasına yerleştirilmiş odalar, ön avlu ve kabartmalarla süslü kapı kasasından oluşmaktadır. Kulelerin ön yüzü ve kapı odasındaki ortostatların yer yer iki katlı kabartmalarla donatılmış olması, bu kapı yapısının en

²⁴⁰ KUB XXI 27 (CTH 384) Bryce 2005, 287-288; Aslında Suriye kökenli bir tanrıça olan Hepat'ın hiçbir zaman bir güneş ilahının özelliklerine sahip olmadığı bilinmektedir. Ancak eşi Teşup'un yanındaki baskın konumu, bu önemli iki çiftin Hatti Ülkesi Fırtına Tanrısı ve Arinna Şehri Güneş Tanrıçası çifti ile eşitlenmesine neden olmuş gibi görünmektedir. Bryce 2003, 153

²⁴¹ Erkut 1992, 162; Alacahöyük'te bulunan güneş kursları hakkında bilgi için bkz. Ensert 2005, 25 vd.

²⁴² Bryce 2003, 114

²⁴³ Mezopotamya'da aşk ve sevgi tanrıçası olarak kabul edilen İştar, Hitit devletinde III. Hattuşili'nin koruyucu tanrısıdır ve savaşçı özelliğiyle dikkat çekmektedir.

²⁴⁴ Erkut 1994, 141; Özgüç 2002, 468-469

²⁴⁵ Darga 1992, 140

dikkat çekici özelliğidir. Güneydoğuya dönük²⁴⁶ olan kapının iki yanında bulunan kulelerin üst katında, nöbetçi odaları vardı. Ayrıca, kentin en zayıf noktalarından birinde bulunan bu kapıyı korumak amacıyla, kulelerin üç tarafında, askerlerin ok ve yay atmalarını sağlayacak pencereler açılmıştı.²⁴⁷

Alacahöyük'te bulunan Sfenksli kapının benzerleri, başta Hattuşa olmak üzere kimi kentlerde de bulunmaktaydı. Ancak buradaki kapıyı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, üzerinde dini bir törenin anlatıldığı kabartmaların bulunmasıdır.

*Kabartmalar, Sfenksli Kapı kulelerin kent dışına bakan ön ve yan yüzlerindeki bloklara, dış kapının monolit söveleri ile iç kapı monolitlerinin kapı odasına bakan yüzlerine işlenmiştir.*²⁴⁸ Kapının iki yanındaki 2 m'yi aşan yekpare bloklar üzerinde, Mısır etkisi görülen sfenksler mevcuttur. Kapıya ismini veren bu sfenkslerin, kenti kötülüklerden koruduğuna inanılırdı. Bunlar, Boğazköy'dekilere nazaran daha sağlam ve daha keskin çizgilere sahiptir. Oldukça belirgin yapılan başlar, kabartmanın en dikkat çekici kısmını oluşturur. Gövdeleri ise, ayrı duran kısa bacakların üzerinde, dışarı taşkın ve şişkin olarak tasvir edilmiştir. Sfenkslerin baş kısmında bulunan sivri, konik başlığın ve ondan aşağıya doğru sarkan örtünün, dişiliği vurguladığı belirtilmektedir. Kapının doğu ve batısında yer alan sfenksler birbirinin aynı değildir. Doğu sfenksi bitirilmemiş ve ayak pençeleri net bir biçimde gösterilmemişken, batı sfenksinin pençeleri aslan pençesi şeklinde sonlandırılmıştır ve parmakları dahi sayılmaktadır.²⁴⁹

Kapının yan kısımlarında da kabartmalar devam etmektedir. Doğu kısımda pençelerinde tavşan taşıyan çiftbaşlı kartal ve kentin içine doğru yönelmiş bir tanrıçanın ayaklarıyla birlikte giysisinin alt kısmı izlenmektedir. Batıdaki kısımdaysa kentin dışına yönelmiş tanrıça olduğu düşünülen, uzun giysili bir kabartma mevcuttur. Bu kapı da diğer Hitit kapıları gibi her gece kent muhafızı tarafından mühürlenir ve sabah bu mühür açılırdı. Sfenksli kapının kente bakan kısımlarında da bitmemiş halde sfenks veya aslan protomları görülmektedir. Yalnızca kapı geçitleri değil kapı kulelerinin dışa ve önavluya bakan yüzleri de iki sıra halinde kabartmalarla süslenmiştir.²⁵⁰ Kapının iki

---

²⁴⁶ Schirmer 1982, 21

²⁴⁷ Baltacıoğlu 2006, 24

²⁴⁸ Baltacıoğlu 2006, 24

²⁴⁹ Darga 1992, 131-140

²⁵⁰ Naumann 1991, 296

yanında bulunan kulelerin ön yüzünde iki katlı ve kabartmalı ortostatların alt sırasında kült ve törensel işler ile ilgili tasvirler yer alırken, üst sırada ise av sahneleri betimlenmiştir.²⁵¹ Batı kulesi daha iyi korunmuşsa da ele geçen çok sayıdaki kabartmaların bir kısmının bitirilemeden kalmış olması nedeniyle, burada yapı çalışmalarının yarım kaldığı anlaşılmaktadır.

Alacahöyük kabartmaları alçak kabartma tekniğinde yapılmıştır. K. Bittel, bu kabartmaların boyalı olduğunu ileri sürmektedir.²⁵²

Alacahöyük Sfenksli Kapının batı kulesinin alt kısmı, dikdörtgene yakın düzgün kesme taşlardan yapılmıştır ve burada genel anlamda törensel bir sahne anlatılmaktadır. Kanadın üst kısmı ise daha büyük ve alttakilere uygun biçimde kesilmiş şekilsiz taşlardan oluşmaktadır. Burada ise av sahneleri tasvir edilmiştir. Bu kısımdaki sahneler iki grupta incelenebilir. Batı kulesinin alt sırasının köşesinde yer alan²⁵³ ilk sahnede, profilden betimlenen kral ve kraliçe, bir tapınak cephesi üzerinde duran boğa heykeline tapmaktadır. Arada başka tasvirlerden de tanınan, bir sunak vardır. Boğa, Fırtına Tanrısı'nın kutsal hayvanı olması nedeniyle, bu sahnede kral ve kraliçenin Hatti Ülkesi'nin koruyucu tanrısına sunum yaptıklarını söyleyebiliriz. Kral, uzun tunik giymiştir ve elinde *kalmus* olarak adlandırılan ucu kıvrık bir asa taşımaktadır. Başında takkesi ve kulağında küpesiyle, sol elinin işaret parmağını yukarı kaldırarak sunak taşıyıcıyı göstermektedir. Kralın hemen arkasında duran kraliçe ise, uzun tunik giymiş ve ellerini klasik dua pozisyonunda açmıştır. Bu sahnenin hemen arkasındaki blok ele geçmemiştir. Daha sonraki blokta ise bir tapınak görevlisi, tanrıya sunulacak keçi ve koyundan oluşan kurbanları götürmektedir. Onun hemen arkasında üç kişiden oluşan bir kült alayının betimlendiği blok yer almaktadır. Buradaki görevlilerin ellerinde kült ile ilgili araç gereçleri taşıdıkları ileri sürülmektedir. Kurban hayvanlarının hemen arkasındaki kült alayının ilk sırasında yer alan kişi, elinde bir bıçak tutmaktadır. Bunun "LÚMUHALDİM" aşçı olduğu öne sürülmüştür. Elinde tuttuğu mızrak gibi sapa geçirilmiş, ay biçimli gözlü balta simgesinin üst düzeyde bir unvanı gösterdiği bilinmektedir. Aşçılar, Hitit kült törenlerinde kurbanların kesilmesi ve etlerin

---

²⁵¹ Sevin 2003, 163

²⁵² Darga 1992, 133

²⁵³ Mellink 1972, 15 vd.

sunulmasında önemli rol oynuyorlardı. Metinlerde, aççılarla ve bıçaklarla ilgili cümlelerin olması da onlara verilen önemi göstermektedir.²⁵⁴

Bu sahnenin batısında ise merdiven adamları denilen, ^{LÚ.MEŞ}HUB.BI “akrobatlar”, kılıç yutan adam²⁵⁵, hayvan tutan bir adam ve tara benzer bir çalgı çalan müzisyen yer almaktadır. Kültle ilgili olan kabartmalarda, kral ve kraliçe profilden resmedilirken, akrobatlar ve şarkıcıların bazıları bu şekilde betimlenmemiştir. Burada da merdivene tırmanan akrobatın ve saz çalan çalgıcının baş ve bacakları profilden, gövdesi ise cepheden betimlenmiştir.²⁵⁶ Merdivendeki erkek figürünün başında, süs amaçlı Uraeus yılanının²⁵⁷ bulunması da kabartmalardaki Mısır etkisini bir kez daha göstermektedir.²⁵⁸

Batı kanadının son sahnesinde ise tamamlanmamış bir boğa rhytonu mevcuttur.²⁵⁹ Taş blok üzerine, sağ tarafa yönelmiş bir boğa gövdesinin ön yüzü betimlenmiştir. Protom şeklinde tasvir edilen boğanın arka ayakları belirtilmemiş, başı ve gövdesi profilden, boynuzları ise cepheden tasvir edilmiştir. Boğanın sırtında gövdenin uzantısı olan silindirik bir çıkıntı²⁶⁰ mevcuttur. Ön ve arka ayakları arasında tasvir edilen yuvarlak betimlemelerin güneş kursu oldukları iddia edilse de bunların, libasyon kabının²⁶¹ taşınmasında yardımcı tekerlekler oldukları açıktır. Bu tarz bir libasyon kabı örneğine Kültepe’de de rastlanmıştır.²⁶²

Batı kanadının üst kısmı ile alt kısmının eşzamanlı olarak yapıldıkları konusunda arkeolojik bir veri bulunmamaktadır. Zira üst kısımdaki tasvirlerin, alttakilere nazaran daha amatör bir üslupla yapılmış olmaları, bunların farklı zanaatkârlar tarafından yapıldığını düşündürmektedir. Bu kısımdaki kabartmalar iki katlı av sahnelerinden

---

²⁵⁴ Darga 1992, 144

²⁵⁵ M. Darga, bu figürün kılıç yutmadığını, iki elinde tuttuğu kısa kılıcı başını geriye atarak dikey tutmaya çalıştığını ve böylece bir denge hareketi gerçekleştirmeyi denediğini ileri sürmektedir. Darga 1992, 142

²⁵⁶ Darga 1992, 137

²⁵⁷ Uraeus yılanı Mısır firavunlarının egemenlik simgesidir. Güneş Tanrısı Horus’un, kardeşi Seth ile tutuştuğu bir kavgada gözü çıkmıştır. Bunun üzerine tanrı, çıkan gözünün yerine Uraeus yılanını yerleştirmiştir. Kimi kaynaklarda “engerek yılanı” olarak da geçmektedir.

²⁵⁸ Baltacıoğlu 2006, 25

²⁵⁹ Mellink 1972, 15 vd.

²⁶⁰ Bu silindirik çıkıntı M. Darga ve G. Perrot’a göre bir sunak, H. J. Van Lennep’e göre bir sandık ya da kutu, Garstang’a göre ise saraya götürülmek için boğanın üzerinde tasvir edilmiş bir yüktür. Mellink ise bunun silindirler üzerinde tasvir edilmiş bir boğa rhytonu olduğunu belirtmektedir. Baltacıoğlu 1995b, 1

²⁶¹ Libasyon kaplarının Hititçe isimleri ile ilgili bir çalışma için bkz. Coşkun 1969, 1-61

²⁶² Baltacıoğlu 1995b, 2 vd.

oluşur. Doğudaki ilk bloğun alt katındaki sahnede bir erkek geyik avı tasvir edilmektedir. Sol dizi üzerinde çökmüş, elinde ok ve yay bulunan avcı, silahını avına doğru tutmaktadır. Geyik ise, bir kaptan çıkan üç yapraklı bir bitkiyi yemektedir. Geyiğin burnundaki halka ve bu halkaya bağlı bir ip de dikkati çekmektedir. Ancak parçaların eksik olması sebebiyle ipin nerede bittiği bilinmemektedir. Mellink, bunun avcının beline bağlı olabileceğini ileri sürmüştür. Sahnenin devamının işlendiği diğer blokta ise, üç erkek geyik ve bir yavru geyik telaşlı bir biçimde gösterilmiştir. Hatta bu geyiklerden bir tanesi arkasına bakmaktadır. Geyik avı sahnesinin hemen üzerinde ise yabandomuzu avı sahnesi yer alır. Bu kabartmanın devamı tamamlanmamış ise de bir adamın libasyon yaptığı ileri sürülmektedir. Ayrıca yüksek alanın hemen önünde üzerinde bir şeyler asılı olan bir ağaç durmaktadır.²⁶³

Batı kulesinin doğu köşesindeki blok üzerinde, aslan başı ve bir geyik kabartması bulunmaktadır. Kulenin yan duvarında tasvirler devam etmektedir. Aslanın gövdesi kabartma olarak işlenmiştir. Bunun altındaki blokta yer alan ilk sahnede, bir takım tasvir bulunmaktadır. (Lev. V, Res.6) Solda iri küpeli ve karşılıklı duran üst kısmı gömlekli, alt kısmı ise kısa etekli iki kişi, birer elleriyle üzerinde güneş kursu bulunan bir asa tutmaktadırlar. İki figürün de başları ve bacakları profilden, göğüsleri ise cepheden tasvir edilmiştir. Bloğun sağ tarafında, biri ön planda diğeri arka planda olmak üzere karşılıklı iki kişi durmaktadır. Sağdaki kişi, kısa kollu, geniş ve bol bir manto giymiştir. Bu mantonun altına giydiği elbisenin kuyruğu ise arka ayak bileklerine kadar uzanmaktadır. Figür ellerini öne doğru uzatmış ve ortasından uzun bir sopaya tutturulmuş, yarım ay biçimindeki aleti kavramaktadır. Hititologlar, bunun bir mızrak olduğunu ileri sürmektedirler. Pek çok kabartmada ortaya çıkan bu tasvirin, yüksek rütbeli bir görevlinin betimlenmesinde kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu işaret ayrıca Taşçı kabartmasında baş Meşedi Zida'nın ismiyle birlikte de kullanılmıştır. H. Baltacıoğlu, Hitit metinlerinde gerek "Saray Muhafızları", gerekse "Mızrak Adamları" denilen görevlilerin mızrak taşıdıkları bilindiğinden, kabartmadaki figürün bu vazifelerden birini yapan baş görevliyi temsil ettiğini öne sürmektedir. Bu görevlinin hem askeri hem de dini alanda oldukça etkili olduğu hatta kimi zaman kral yerine dini törenleri yönettiği de bilinmektedir. Hitit tarihinde bugüne kadar belirlenmiş olan Baş

---

²⁶³ Mellink 1972, 18 vd.

Meşediler'in tamamı kral kardeşlerinden oluşmaktadır. Baltacıoğlu'na göre bu kişi kralı temsilen kabartmada bulunmaktadır ve kralı belirtmek için sahneye kanatlı bir güneş kursu tasviri de yapılmıştır. Bu figürün solunda, iyi korunmamış, çıplak, bir eliyle de cinsel organını kapatan daha geri planda bir figür bulunmaktadır.

Ahmet Ünal'a göre bu sahne, kralın "soyunma sahnesi"dir. Hitit kralları hayatlarının tehlikelerle dolu olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle de onların hayatını tehlikeye sokacak bir durum olduğunda "vekil kral" devreye giriyordu. Bu vekil krallar, genellikle savaşta köle olarak alınan kişilerden seçiliyordu. Bunlar, Hitit tahtına oturtularak, kral kıyafetleri giydiriliyor ve kötü güçlere bir nevi "kral burada öldürecekse, öldür" deniliyordu. Bu sırada Hatti Ülkesi'nin asıl kralı çırılçıplak soyunarak bir mağarada saklanıyordu.²⁶⁴

Sfenksli Kapı batı kulesinin doğu yan duvarında, batı sfenksinden hemen önce yer alan boşlukta altı kült görevlisi kabartması vardır. (Lev. V, Res. 7) 2 m uzunluğunda ve 0.85 cm yüksekliğinde andezit bir blok üzerinde yer alan bu görevli betimlemeleri, şehre dönük olarak tasvir edilmişlerdir. Gövdeleri cepheden, baş ve ayakları ise profilden gösterilmiştir. Sol ayakları ileride, sağ ayakları geride ve sol ellerini yumruk yaparak ileri doğru uzatmışlardır. Ayakları çıplaktır ve Hitit tarzı kısa etek giymişlerdir. Yerden yükseklikleri birbirinden farklıdır. Bunun nedeninin Sfenksli Kapıya doğru yükselen rampa olduğu düşünülmektedir.²⁶⁵

Hitit bayram törenlerinde çıplak görevlilerin de bulunduğu ve kralın da izlediği kutsal yıkanma sırasında çıplak komedyenlerin yer aldığı bilinmektedir. Tüm bunların yanında bir bayram töreninde, kör bir adamın çırılçıplak soyulup dövülerek *hestia* evine götürüldüğü de yazılı kaynaklardan öğrenilmektedir. Buradaki çıplak figürün, bu durumlardan hangisini temsilen yapıldığı ise bilinmemektedir. Başu bir insanınkinden çok bir hayvan başına benzeyen sağdan birinci figürün gövdesi, insan şeklinde tasvir edilmiştir. Ayrıca bu kabartmanın, bir hayvan maskesi taşıdığı düşünülmektedir. Maskenin hangi hayvana ait olduğu net olarak anlaşılamasa da bunun, bir kurt ya da köpeğe ait olduğu, uzun yüz hatlarından anlaşılmaktadır. Hitit kaynaklarında geçen "LÚ UR.GI₇" köpek adamların bronz mızrak taşıdıkları, köpekleri taklit ederek onlar gibi

---

²⁶⁴ Ünal 2003, 111

²⁶⁵ Baltacıoğlu 1995d, 1 vd.

havladıkları, şarkı söyledikleri, krala hediyeler getirdikleri, keçileri öldürdükleri ve tapınağa bayram için koyunları sevk ettikleri tabletlerden ele geçen bilgiler arasındadır. Burada da bu tarz bir tasvire yer verildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.²⁶⁶ Sonuç olarak bu altı kişinin tasvirinin dini bir törenle ilgili olduğu açıktır.

Sfenksli kapının doğu kanadı üzerindeki sahneler batıdakilere nazaran daha fazla tahrip olmuştur. Ancak burada da dinsel bir törenin tasvir edildiğine şüphe yoktur. Doğu sfenksinin güney tarafında, Fırtına Tanrısının eşi Arinna Şehri Güneş Tanrıçası kabartması mevcuttur. Bu sahnede kral ve kraliçenin, tahtında oturan tanrıçaya tapınmaları tasvir edilmiştir. (Lev. V, Res. 8) Tanrıça, arkalıksız bir tahtta oturmuş vaziyettedir ve uzun giysili olup baştan aşağıya örtülüdür. Sol elinde ayna, sağ elinde ise ağız hizasında küçük bir kadeh tutmaktadır. Bloğun yeri, E. Chantre ve T. Macridy tarafından birkaç kez değiştirildiği için üst kısımlar tahrip olmuştur.²⁶⁷ Darga ise, tahtta oturanın Fırtına Tanrısı olduğunu yazmaktadır.²⁶⁸

Tapım sahnesinin solunda kılıç yutan bir adam ve merdivenin önünde gösterilmiş bir kişi bulunmaktadır. Bu kişilerin bir ritüel metninde ortaya çıkan LÚ.MEŠ^{GIŠ}KUN₅ “merdiven adamları” oldukları düşünülmektedir. Sahnede bir utçu ve tulumcu da mevcuttur.²⁶⁹

Bu sahnelerin üst kısmındaki frizde iki büyük blok üzerinde, her birinde iki sıra halinde av sahneleri tasvir edilmiştir. Bu sahnede, bir aslan avı canlandırılmış, avcının üzerine doğru yönelen aslan bir mızrakla durdurulmuştur. Aslanın suratından acı çektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, aynı sahnede avcıya ait olduğu düşünülen iki de köpek vardır. Köpekler acıdan oldukça kızgın görünen hayvanı altından ve üstünden ısırılmaktadırlar.

Bu sahneden sonra ise kızgın bir boğa tasviri gelmektedir. Boğanın başı kendisine saldıranlara doğrudur ve dili dışarı sarkıktır. Sonraki sahnelerde geyik avı, bir buzağıya saldıran aslan ve yaban domuzuna ok atmaya hazırlanan avcı tasvirleri mevcuttur.

Dinsel törenler sırasında bu tür av sahneleri sık sık canlandırılırdı. Alacahöyük'te yer alan tüm bu kabartmalarda anlatılan dinsel törenin ise

---

²⁶⁶ Baltacıoğlu 1995c, 1 vd.

²⁶⁷ Baltacıoğlu 1995a, 1 vd.

²⁶⁸ Darga 1992, 146-153

²⁶⁹ Gurney 2002, 208 vd.

AN.TAH.ŠUM^{ŠAR} “bahar bayramı” kutlamalarına ait olduğu ileri sürülmektedir. 38 gün süren bu bayram Hititler’in kutladıkları dört büyük bayramdan biriydi.²⁷⁰

Sözü geçen festival Hattuša’da başlıyordu ve bayramın sekizinci günü “*Arinna kentine gelinir, kral bu şehirde geceyi geçirirken, kraliçe yoluna devam eder, başkent Hattuša’ya döner ve kendi sarayına giderdi.*”²⁷¹ Bayram kutlamalarında, kabartmalarda da görüldüğü üzere rahip, rahibe, atlet, güreşçi, müzisyen, dansçı, ^{LÚ}HUB.BI “akrobat” gibi pek çok görevli yer alıyordu. Bu kişiler tanrıları ve kralları eğlendirmek için orada bulunuyorlardı. Düzenlenen geçit törenlerinde halk, hem kraliyet ailesini hem de tanrının heykelini görme imkânı buluyordu.

Ancak Alacahöyük’te ele geçirilen blokların bir kısmının fazlaca tahrip olması ve yere düşen parçaların ait olduğu yerlerin tam olarak tespit edilememiş olması, buradaki törenin gidişatı hakkındaki bilgilerimizi sınırlandırmaktadır.

Şehrin kapısının sağ tarafında bugün yalnızca temel taşları görülebilen ve Hititçe metinlerde ^{GIŠ}*gazziduri-* olarak geçen bir yapı bulunmaktaydı. Kral, herhangi bir kutlama için kente geldiğinde, bu yapıya girerek ellerini yıkıyordu. Bu konu hakkında elimizde bir de Hititçe tablet metni bulunmaktadır.

KBo XI 43 I

29 [ma-a-a]n LUGAL-uš^{URU}A-ri-in-na ma-ni-in-ku-ua-ah-hi

30 [^{GIŠ}ga]z-zi-id-du-ri a-ri LUGAL-uš-kān^{GIŠ}gaz-zi-id-id-du-ri

31 [an-da] pa-iz-zi ta-za ŠU^{MEŠ}-ŠU a-ar-ri

Metnin çevirisi şu şekildedir:

29 Kral Arinna kentine yaklaştığında

30 *gazziduri-* ‘ye varır. Kral *gazziduri-* ‘nin

31 içine girer ve ellerini yıkar.²⁷²

Yine metinlerden elde edilen bilgilere göre ^{GIŠ}*gazziduri-* kutsal *eya-*²⁷³ ağacından yapılıyordu. Temelleri taştan olan yapının içinde, su biriktirme yeri ve akarı

²⁷⁰ Gurney 1990, 131; bu bayram ile ilgili tabletler için bkz. ten Cate 2003, 205 vd.

²⁷¹ Darga 1984, 72

²⁷² Erkut 1994, 139

²⁷³ Hititçe KUB XXIX ay. IV’ten bu ağacın yapraklarının daima yeşil olduğu, hiç yaprak dökmediği ve uzun ömürlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu ağaç, yapılarda inşaat malzemesi olarak kullanılmaktadır. Sedat Erkut, bu ağacı ardıc ile eşitlemektedir. Bu konu hakkında bkz. Erkut 2002, 37 vd.; Ertem 1987, 110 vd.

bulunuyordu. Alacahöyük'ün Sfenksli kapısının önünden akan su, ^{GIS}gazziduri-'ye getiriliyordu. Zaten daha önce de belirttiğimiz gibi Arinna kenti adını, şehrin girişinde bulunan pınardan almaktaydı. Hititlerde en önemli geleneklerden biri de, kutsal bir mekana girmeden önce ellerin yıkanarak temizlenmesiydi. Hitit panteonunun baş tanrıçasının kentinin girişinde böyle bir yapının olması, bu kentin kutsiyetini bir kez daha doğrulamaktadır.

3.1.2.6. Saray-Mabet Yapısı

Bu yapı yerleşmenin IIIa tabakasına aittir. II. Tudhaliya ve I. Şuppiluliuma dönemlerine tarihlendirilen yapının, günümüzde sadece merkezi avlusu ve batı kanadı görülebilmektedir.²⁷⁴ Yerleşmenin doğu tarafını kaplayan büyük bir yapı grubundan oluşan bu külliye giriş, önavluya açılan çift kapı ile sağlanıyordu. Uzunluğu 76 m, genişliği ise 10-17 m olan avluya, dar kenarlarından birinde bulunan kapıyla giriliyordu. Önavlunun kuzeyinde bulunan dört oda ise sonradan eklenmiştir. Bu odalara ancak önavludan geçerek girilebilmekteydi. Dört odadan en büyük üç tanesi, at ahır olarak kullanılıyordu. Küçük olan diğer odada ise atların eğerleri ve yemleri gibi malzemeler bulunuyordu.

Önavluya girildikten sonra sağdaki ilk büyük oda topluluğu 12×12 m büyüklüğündeki bir kabul salonunu barındırması sebebiyle sarayın resmi bölümü olarak nitelendirilmektedir. Bunlar dışındaki odaların kullanım amaçları bilinmese de, kuzeybatı köşede bulunan bir odanın içerisinde, ortası yarım ay şeklinde oyulmuş 2×2×0.50 ebatlarındaki taş dikkati çekmektedir. Bu odayı H. Zübeyr Koşay, tapınak kısmının en kutsal odası olarak nitelendirmekte ve buranın bir saray-mabet yapısı olduğunu belirtmektedir.²⁷⁵

Sonuç olarak, Alacahöyük ile eşitlenen Arinna kentinin, Hititler'in tapınak kentlerinden biri, hatta en önemlisi olduğunu söylemek mümkündür. Hem başkente yakınlığı hem de panteonun baş tanrıçasının kenti olma özelliğiyle, dini açıdan gözde şehirlerden biri olduğuna şüphe yoktur.

---

²⁷⁴ Sevin 2003, 163

²⁷⁵ Naumann 1991, 410 vd.

3.1.3. Kuşaklı-Sarissa

Sivas'ın yaklaşık 50 km güneyindeki Kuşaklı'nın, tapınak kenti Sarissa olduğu ispat edilmiştir. Kentte, Fırtına tanrısı, İştâr ve ^DKAL'a tapınılmaktadır.²⁷⁶

Yapılan kazılar sonucunda yerleşmenin, M.Ö. 16. yy'da kurulduğu anlaşılmıştır. Yani bu kentin, Arinna ve Hattuşa gibi Hitit öncesi bir tarihe sahip olmadığını söylemek mümkündür. M.Ö. 14. yy'da kuşatılarak yağmalanan ve çıkan yangınla tahrip olan şehrin, daha sonra tekrar kurulduğu, ancak M.Ö. 1200'lerde Hitit devletinin yıkılmasıyla ortadan kalktığı bilinmektedir. Geç Hitit döneminde kentin kalıntıları kullanılmaya devam edilse de, kısa bir süre sonra bölge terk edilmiştir. M.Ö. 7./6. yy'da Hitit kalıntıları üzerine akropoliste bir kale kurulmuştur.

3.1.3.1. Kazı Tarihi

Kuşaklı'da kazılar, 1992 yılında Sivas Müze Müdürlüğü tarafından başlatılmıştır. 1994 yılından itibaren de Almanya Marburg Üniversitesi adına Prof. Dr. Andreas Müller-Karpe tarafından devam ettirilmektedir. Kalıntılar genel olarak, kentin doğu kenarında, 2000 metre yüksekliğindeki dağ ile sınırlanan bir vadide ve zirve kısmı deniz seviyesinden yaklaşık 1650 metre yükseklikteki doğal bir tepe üzerinde yer alır. 19 yıldır devam eden kazılarda, Hitit tapınağı olan C binası, saray yapısı ve kentin dört kapısından ikisi olan güneybatı ve kuzeybatı kapıları ortaya çıkarılmıştır.

3.1.3.2. Kentin Coğrafyası

Sivas'ın Altınyayla ilçesine bağlı Başören köyünün 4 kilometre doğusunda bulunan Kuşaklı, doğal bir tepe üzerinde yer almaktadır. Hitit başkenti Hattuşa'dan 500 m daha yüksektedir.

Şehir, 235x237 metre ebadındadır. En yüksek noktasında yer alan tapınak yapısı, kente giriş kapısından 123 m daha yüksektedir. Şehrin surla çevrelenmiş kısmının kuzeyinde, bir dış mahalle de vardır.

Kentin civarında çok sayıda ekilebilir arazi ve su kaynağı bulunmaktadır. Kent kapılarının önünde üç adet baraj gölet ve su kanallarına rastlanmıştır. Bu kanallarla göletlerde biriken temiz kaynak sularının kente girmesi sağlanıyordu. Ayrıca, Sarissa

²⁷⁶ del Monte ve Tischler 1978, 351-352

kentinin topografyası da tarıma oldukça elverişliydi. Bölgede iklimin karasal özellikler göstermesi sebebiyle yılda yaklaşık 100 gün don olayıyla karşılaşmaktadır.²⁷⁷

3.1.3.3. Mimari Buluntular

18 hektarlık bir alanı kaplayan kentin etrafı, 1.5 kilometrelik bir sur duvarıyla çevrelenmiştir. (Lev. VI, Res. 9) Sandık biçimli sur duvarı birbirine paralel uzanan iki duvardan oluşmaktadır. Duvar boyunca her 25 metrede bir öne çıkan kulelerle karşılaşmaktadır. Surların temeli kireçtaşından yapılmış, üst kısımlardaki ahşap iskeletlerin arasına ise kerpiç bloklar yerleştirilmiştir.²⁷⁸

Kente giriş, dört yönde bulunan kapılarla sağlanıyordu. Bunlardan güneydoğu kapısı kazılmıştır. Bu kapı tipik Hitit kapısı özelliği göstermektedir. Üç aşamalı girişe sahip olan yapı, 3.20 m genişliğindedir ve diğer Hitit kapılarının aksine art arda iki odaya sahiptir. Kazılar sırasında bu kapı yapısının altında bir tunç bıçak ele geçmiştir. Bu bıçağın kutsanma töreninde sunu olarak kapıya bırakıldığı düşünülmektedir. Yine bu bölgede bulunmuş bir kil kapatmada da kapıların, Hattuşa'da olduğu gibi kent görevlisi/valisi tarafından her gece kilitlenip sabahları tekrar açıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ele geçirilen ocak ve mutfak kapları kalıntıları da kapı nöbetçilerinin yemek pişirdiklerini kanıtlamaktadır.²⁷⁹

Sarissa'da her kapının önünde kalıntılara rastlanan Hitit barajları, kentin su ihtiyacını karşılamaktaydı. Ayrıca, kuzeydoğu kapısının güneyinde, kentin içinde bir de su deposunun olduğu bilinmektedir. Daha önce de bahsettiğimiz barajlar ve su depolarının yanında, kentin tahıl ihtiyacını karşılamak için bölgenin güneyindeki yükselti üzerine 1400 metrekarelik bir tahıl deposu yapılmıştı. Bu depo, 1300 metreküplük bir hacime sahipti ve 820 ton kadar tahılı alabiliyordu.²⁸⁰

Akropolün batı yamacında, halkın yaşadığı evlere ait kalıntılar bulunmuştur. Yan yana bulunan dokuz ev yapısından 14×13 m boyutlarındaki bir ev kazılmıştır. Ev planları genellikle dikdörtgen biçimli bir iç avludan ve ona açılan birbirine bağlı yan odalardan oluşmaktadır. Evler, kısmen çok katlıdır ve aralarında geçişi sağlamak için

²⁷⁷ Müller-Karpe ve Müller-Karpe 2004, 32

²⁷⁸ Müller-Karpe 2002, 470

²⁷⁹ Müller-Karpe ve Müller Karpe 2004, 32 vd.

²⁸⁰ Müller-Karpe 2002, 471

dar sokaklar ve meydanlar bulunmaktadır Bu yapılar, hem işlik hem de ikamet etmek amacıyla kullanılmışlardır.²⁸¹

Tapınak: Kentin en yüksek kesimi ise idari ve kült merkezi olarak kullanılıyordu. Burada yapılan kazılarda, C yapısı olarak adlandırılan ve kentin tamamına hakim, 4660 metrekare ve etrafı surla tahkim edilmiş bir yapı topluluğu ortaya çıkarılmıştır. Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilen bu yapı, bilinen en büyük Hitit binasıdır.²⁸² Yapının inşası sırasında eğimli alan teraslanarak düz hale getirilmiştir. Kazılarda, yapının en az iki kata ve 110 odaya sahip olduğu tespit edilmiştir. 76 m genişliğinde dikdörtgen bir iç avluya sahip olan yapının temelleri, diğer Hitit yapıları gibi kireçtaşından, üst kısımları ise ahşap hatıllarla desteklenen kerpiçten inşa edilmiştir. Yapının bu denli büyük olması ve tüm kente hakim bir konumda bulunması Fırtına Tanrısı'na adandığını göstermektedir. Serbest bir plan özelliği gösteren binanın en az altı girişi bulunmaktadır. Anıtsal ana giriş kapısı batı köşesine yakındır. Bir kompleks olarak tasarlanmış yapıda, birbiriyle bağlantılı diğer odalar iç avluya açılmaktadır. Bu odaların Hattuşa'daki büyük tapınakta da belirtildiği gibi depo olarak kullanıldıkları saptanmıştır. Güney kısımda depolar bulunurken, kuzey kısımda ise hizmet/işlik bölümü bulunmaktadır. Buraya yakın bir yerde ele geçirilen çanak-çömlek buluntularında, bira yapımında kullanılan, çimlenmiş arpa kalıntılarına rastlanmıştır. Bira, Hitit toplumunda özellikle kültürel işlemlerde oldukça önemli bir yere sahiptir. Çivi yazılı tabletlerde, "Sarissa'nın Beyi'nin" düzenli olarak tapınağa bira sunduğundan da bahsedilmektedir. Ayrıca Hattuşa'da ele geçirilen ve Sarissa'daki bayram törenlerini anlatan metinlerde de kralın tanrılara, bira sunumu yaptığı anlatılmaktadır.²⁸³

Kuşaklı'da ilk kazı mevsiminde ele geçirilen tablette şu satırlar okunmuştur. "*Kupit Dağı'nın tanrısı için iki bayram (yapılır), biri sonbaharda diğeri ilkbaharda kutlanır. Şehrin adamları (sakinleri) iki okka un verirler...*"²⁸⁴ Ele geçirilen metinlerden anlaşıldığı üzere, kentin koruyucu tanrısı Fırtına Tanrısı'ydı. Büyük tapınaktan çıkarılan, Hitit mitolojisinde Fırtına Tanrısı'nın hayvanları olarak yer bulan Hurri ve Şerri'nin toprak heykelleri de bu durumu kanıtlar niteliktedir. (Lev. VII, Res. 10)

²⁸¹ Müller-Karpe 2002, 472

²⁸² Sevin 2003, 165

²⁸³ Müller-Karpe ve Müller-Karpe 2004, 34

²⁸⁴ Müller-Karpe ve Müller-Karpe 2004, 34

Sarissa'nın Fırtına tanrısı Hatti halkı için oldukça önemli olmalıydı. Pek çok uluslar arası antlaşmada olduğu gibi dönemin süper güçlerinden biri olan Mısır Devleti ile yapılan Kadeş antlaşmasında da bu tanrı üzerine yemin edilmiştir.

Sarissa bayram törenlerinin anlatıldığı çivi yazılı bir belgede, “*Kral ... arabaya biner ve Tanrıça Anzili'nin Huwaşi taşına gider.*” cümlesi geçmektedir. Bu cümleden, kentte yalnızca Fırtına Tanrısı'na değil aynı zamanda Anzili adındaki tanrıçaya da tapınıldığı anlaşılmaktadır. Zile ilçesine adını verdiği düşünülen bu tanrıçanın ideogram yazılışı, İŞTAR idi.²⁸⁵ İhtar, aşk tanrıçası olmasının yanında aynı zamanda savaş tanrıçasıdır. Bu tanrıçaya ait en önemli buluntu Hattuşa'daki 7 no.'lu tapınakta ele geçirilen fildişi figürindir.

Tapınak binasının M.Ö. 16. yüzyılda inşa edildiği ancak kısa süre sonra yaşanan bir depremde hasar gördükten sonra, yeniden onarıldığı bilinmektedir. Son araştırmalarda elde edilen verilere göre yapı, M.Ö. 14. yüzyılın ilk yarısında bir saldırıya uğrayarak yakılmıştır. Bu yıkımdan sonra yeni tapınak binası, C yapısının kuzeybatısında bulunan bir alana inşa edilmiştir.²⁸⁶

Kazılarda, akropolün batısında ortaya çıkarılan yapıların ise tapınak olmadıkları ancak dinsel işlemlere sahip oldukları bilinmektedir. Bu yapılarda, 50 adet kült ve dini törenlerle ilgili çivi yazılı tablet ortaya çıkarılmıştır. Bunların çoğunluğunu fal metinleri oluşturmaktadır. Bu fallardan bazıları kuş falı, niyet falı ve iç organlara, özellikle de karaciğere bakılarak yapılan fallardır. Adak listeleri, törenler için getirilmiş yiyecek ve içecek listeleri ile tapınak eşyalarının envanter kayıtları da diğer buluntular arasındadır. Bu yapı grubunda bulunan A yapısının güney köşesinde ortaya çıkarılan arşiv, buranın rahiplerin ya da tapınak görevlilerinin ikamet ettikleri yer olabileceğini göstermektedir.

Batıda bulunan D yapısında ele geçirilen arşiv kayıtlarında, kralın katıldığı bir kutlama ritüelini ve İhtar adına düzenlenen ritüellerin detaylarını anlatan metinler ele geçirilmiştir.²⁸⁷ Bunun yanında kazı mevsiminin ilk döneminde, kuzey terasta bulunan 54×36 m genişliğindeki yapının da kutsal bir mekan olduğu düşünülmektedir. Bu yapının en alt katında 51 oda tespit edilmiştir. Boyutlarıyla Hattuşa'daki pek çok Hitit tapınağından büyük olan yapının ana girişi güneyde bulunmaktadır. Anıtsal bir giriş

²⁸⁵ Taracha 2009, 56

²⁸⁶ Müller-Karpe 2002, 472

²⁸⁷ Greaves ve Helwing 2001, 139 vd.

kapısına sahip yapı, tipik Hitit tapınak planı özelliği göstermektedir. Burada ele geçirilen künklerin ise tapınakta biriken yağmur sularını dışarıya akıtmak için kullanıldıkları düşünülmektedir. Binanın çevresinde ele geçirilen kil kapamalar, tapınağa getirilen malların mühürlendiğini göstermektedir. Asıl kült odası, dış cepheden biraz çıkıntı yaparak daha dikkat çekici hale getirilmiş olan doğu kanadında bulunmaktadır. Kentin kazıcısı Andreas Müller-Karpe, bu tapınağın tanrıça İstar'a atfedebileceğini söylemektedir. Yapının batı kanadı hizmet bölümüdür. Burada bulunan fırın kalıntıları ve çanak çömleklerden, mutfak olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca çanak-çömlek kalıntılarında burada bira mayalandığı da anlaşılmıştır. Tapınağın güney dış duvarına bitleştirilmiş dar odada ise tuvalet ve temizlik ile ilgili işlerin görüldüğü saptanmıştır. Ayrıca yapının batı kısmına sonradan eklenen binanın ise işlik olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu tapınak da depreme maruz kalmış ancak sonrasında yenilenmiştir. M.Ö. 1200'lerde ise büyük bir yangınla yıkılmıştır.²⁸⁸

Sarissa kentinin dışında ancak yakınlarında yer alan bir kutsal alana da rastlanmıştır. Bu kutsal alanla ilgili akropolisteki A yapısında bulunan bir tablet metninde şu cümleler okunmaktadır: "*Kral baharda şölenleri kutlamak için Sarissa'ya gittiğinde ve kente yaklaştığında hemen kente çıkmaz, Hava Tanrısı'nın Huvaşi Taşları'na ulaşan yukarı yola çıkar.*"²⁸⁹ Sarissa kenti yakınlarında kutsal alanlarıyla oldukça göz önünde bulunan ve kentin 2.5 km dışında bulunan alanda, *temenos* ile çevrilmiş yapay bir gölet ve göletin doğu kenarına üç mekandan oluşan dörtgen planlı bir yapı, bu cümleleri destekler niteliktedir. Ayrıca göletin yukarısında 48×45 m boyutlarında tapınak yapısı olduğu düşünülen bir bina kazılmıştır. Yine tepenin sarp olarak kesildiği yerde hava koşulları nedeniyle aşınmış iki adet kaya kütleleri bulunmaktadır. Müller-Karpe, bunların kralın kutsal Huvaşi Taşları olabileceklerini öne sürer. Kentin yukarısı olarak tanımlanan bölgenin de burası olduğu düşünülmektedir.²⁹⁰

---

²⁸⁸ Müller-Karpe 2002, 473

²⁸⁹ Müller-Karpe 2002, 473

²⁹⁰ Müller-Karpe 2002, 473

3.1.4. Ortaköy-Şapinuva

Şapinuva kenti tanrıları arasında Fırtına tanrısı Teşup ve ^DKAL sayılmaktadır.²⁹¹ Kent hakkındaki ilk bilgiler, Hattuşa arşivinden elde edilmiştir. II. Murşili'ye ait bir metinde: “İlkbahar olduğunda Hattuşa’dan dışarı gittim ve AN.TAH.ŞUM^{ŞAR} bitkisini tanrıların huzuruna koydum, Şapinuva’daki birlikleri teftiş ettim ve orduma öncülük ettim”²⁹² cümleleri geçmektedir. Bu cümleler, Şapinuva’nın dini bayramların kutlanmasında önemli bir yere sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca kentin, Hatti ülkesine kuzeydoğu ve doğu yönünden yapılacak saldırılara karşı stratejik bir noktada yer alması nedeniyle düzenli askeri birliklere sahip olduğu da bilinmektedir.²⁹³

3.1.4.1. Kazı Tarihi

Ortaköy/ Şapinuva kenti, ilk olarak 1987 yılında, Hititolog Prof. Dr. Aygül Süel ve ekibi tarafından yapılan yüzey araştırmaları esnasında tespit edilmiş ve 1990 yılında Kültür Bakanlığı’nın izni ile Ankara Üniversitesi adına kazılmaya başlanmıştır. Öncelikle kurtarma kazıları şeklinde başlayan araştırmalar, 1993 yılında sistemli hale gelmiştir.

Günümüze kadar yapılan çalışmalar, genel olarak iki bölgede yoğunlaşmıştır. Bu bölgelerden ilki, abidevi A binasının da içinde bulunduğu Tepelerarası Bölgesi, ikincisi ise içinde işlikler, dükkanlar, halkın yaşadığı alanlar ve en önemlisi açık tören alanlarının ve kurban sunumu yapılan kuyuların bulunduğu Ağılönü Bölgesi’dir.

3.1.4.2. Kentin Coğrafyası

Ortaköy, Çorum İli’nin 53 km güneydoğusunda, başkent Hattuşa’ya kuşuçuğu 60 km (iki günlük) mesafede bulunmaktadır. Şapinuva Hitit kenti (Lev. VIII, Res. 11) ise, Ortaköy ilçe merkezinin 3 km güneybatısında, Çekerek Nehri’nin bir kolu olan Özderesi Vadisi’nin kuzey yamaçlarındaki sekiler halinde uzanan ve doğu yönüne doğru alçalan, teraslanmış bir plato üzerine kurulmuştur.²⁹⁴ Değişik mevkileri kapsayan bu alana Ortaköy ismi verilmiştir.

²⁹¹ del Monte ve Tischler 1978, 347-348

²⁹² Süel 2008, 8

²⁹³ Süel 2005, 679

²⁹⁴ Süel 1999, 427; Süel 2008, 10 vd.

Kent önceleri, Boğazköy tabletlerinde geçen ve burada *itkalzi* “ağız temizleme”²⁹⁵ ritüellerinin yapıldığını anlatan Hurri etkili metinler nedeniyle, başkentin güneydoğusuna yerleştirilse de, yapılan araştırmalarda kuzeyde olduğu anlaşılmıştır.²⁹⁶

Kentin doğusunda, Göynücek-Amasya Ovası ile Kelkit Vadisi, batısında ise Alaca-Sungurlu Ovaları yer almaktadır. Şehrin doğusundaki Göynücek Ovası’na kadar uzanan 20 km’lik bir koridor bulunmaktadır. Bu koridor üzerindeki kilit noktalar tahkim edilerek ön savunma tesisleri oluşturulmuştur. Güneyinde ise, Özderesi Vadisi uzanmaktadır. Günümüzde yerleşmenin doğusunda Amasya, güneybatısında ise Yozgat illeri vardır.

Şehrin kurulduğu bölge jeopolitik konumunun yanında, iklimi ve tarıma elverişli oluşuyla da dikkati çekmektedir. Ortaköy’ün batısında bulunan Fığla, Gündoğdu ve Kale gibi tepelerden su, yakacak ve kereste ihtiyacı karşılanmış olmalıdır. Dini, askeri ve idari yapıların bulunduğu yukarı şehir de bu bölgede bulunmaktadır. Doğusunda yer alan aşağı şehir ile batısındaki yukarı şehir arasındaki geçişi, Fığla tepesinin güneybatısından başlayan antik bir yol sağlıyor olmalıdır.²⁹⁷

Çekerek vadisinin en batısında ve en korunaklı yerinde bulunan şehrin, Boğazköy’de ele geçirilen metinlerden, tahkimli olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Ayrıca, Hitit kralı Hantili’ye ait bir metne dayanarak²⁹⁸, Şapinuva’nın belirli bir imar planına uygun olarak düzenlendiğini söyleyebiliriz.

Kentin kuzeyinde Karadağ silsilesi, güneyinde ise Alan dağları uzanmaktadır. Bu iki dağ silsilesinin arasında kalan kent, İç Anadolu’nun karasal iklim koşullarına rağmen mikro klima özellikleri göstermektedir.²⁹⁹ Oldukça yumuşak bir iklime sahip olması sebebiyle, geniş olmayan ancak tarıma elverişli topraklarının olduğunu söylemek

---

²⁹⁵ Şapinuva topraklarında ele geçirilen itkalzi kutsal metinleri, her kötülüğün başında insan ve onun yaptığı yanlış davranışların olduğunu düşünen Hitit insanının, temizlenmek ve kötülüklerden arınmak için kullandıkları tabletlerdi. Tabletlerde, bu ritüeller sırasında kullanılacak malzemeler sayıldıktan sonra, törenin Zithara şehrinde yerine getirildiği ve tabletlerin asıllarının Şapinuva kentinden getirildiği belirtilmektedir. Süel 2006, 81

²⁹⁶ Süel 2004, 60

²⁹⁷ Süel 1999, 427

²⁹⁸ Hantili, yazdırdığı bir tablette tahta çıktıktan sonra tahkimli kentler yaptırdığını, kendisinden önce Hitit devletinin tahkimli yerlere sahip olmadığını belirtmektedir.

²⁹⁹ Süel 2008, 9

mümkündür. Ayrıca yerleşim doğu-batı hattında uzanan Kelkit doğal yolunun sağladığı ticari imkânlardan da yararlanmış olmalıdır.³⁰⁰

Doğu-batı yönünde 3 km, kuzey-güney yönünde ise 2.5 km'lik genişliği³⁰¹ ile çağının en büyük kentlerinden biri olan Şapinuva, bulunduğu platoya yayılmakla kalmamış, çevredeki tepelere de yayılmıştır. Yapılan kazılarda yaklaşık 9 km²'lik bir alanı kapladığı bilinmektedir. Kentin bulunduğu alanın engebeli olması nedeniyle Hititli mimarlarca, Hattuşa'da uygulanan teraslama yöntemi burada da uygulanmış ve zemin düz hale getirildikten sonra kent kurulmuştur.³⁰²

Şapinuva ismi, Hattuşa'dan ele geçirilen metinlerde KUR yani "ülke" determinatifi ile yazılmakta ve onunla birlikte Galzana, Kaltarşa, İşkamaha, Kammama, Tivara gibi kentlerin isimleri geçmektedir. Bu kentlerin Şapinuva Ülkesi'ne bağlı oldukları ve bu nedenle ülkede bir kral çiftinin ikamet etmiş olabileceği ileri sürülmektedir. Bunlardan Galzana, Maşathöyük'ün kuzeyine, Yeşilirmak'ın yukarı kısımlarına yerleştirilirken, Kammama Çekerek Nehri'ne yakın bir yere lokalize edilmektedir. Fal ile ilgili bir Ortaköy mektubunda ise ^{URU}Mezulla kelimesi geçmektedir.³⁰³ Tanrıça Hepat ve Fırtına Tanrısı Teşup'un kızlarından biri olan Mezulla'nın isminin verildiği bu kent de, Şapinuva'ya yakın bir bölgede aranmaktadır.

Tüm bunların yanında, kentin çevresinde bulunan ve kutsal sayılan dağlardan da tabletlerde bahsedilmektedir. Metinlerde geçen bu tanrısal dağ isimleri şunlardır: *Harana, Hazalmuna, Lapaşunuva, Marşuna, Şarva, Tahanzi, Hanziva, Şahumişa, Dahaşda, Kuvari, Kammama, Hutpa, Tata, Şapantalliya, Malazziya, Şuppiluliy, Şulupaşşi.*³⁰⁴ Bir Ortaköy tabletinde, kutsal dağ Lapaiunuva için yapılan dini tören anlatılmaktadır. Ayrıca, Lapaşunuva dağına kurban sunulduktan sonra *İyahattateşi* ve *Kuhammişeni* isimli kutsal dağlara da kurban sunumu yapıldığı anlatılmaktadır.³⁰⁵

---

³⁰⁰ Süel 2006, 80

³⁰¹ Süel 1998, 38

³⁰² Süel 2006, 14

³⁰³ Süel 1999, 426; Süel 2005, 680

³⁰⁴ Süel 1998, 43

³⁰⁵ Süel 2005, 684

3.1.4.3. Tapınaklar

Şapinuva'da 1990 yılından beri devam eden araştırmalarda kentin idari, askeri ve dini önemini gösteren çeşitli yapılar ve tabletler ortaya çıkarılmıştır. Gerek Hattuşa'da gerekse Şapinuva'da ele geçirilen metinlerde kentin, Hitit devleti için dini açıdan ayrı bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hititler, burada günahlarından temizlenerek tanrıların himayesine giriyorlardı. Bölgede ele geçirilen dini bir metinden Şapinuva'nın iki adet Fırtına Tanrısı'na sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak neden bu kentte iki Fırtına Tanrısı'nın var olduğu henüz açıklanamamıştır. Hititolog M. Süel kitabında, bunun bir Hurri-Hitit birlikteliği olabileceğinden söz etmektedir. Şapinuva Kenti Fırtına Tanrısı, Boğazköy metinlerinde geçen yemin tanrıları arasında da oldukça önemli bir konuma sahiptir. Ayrıca kentin toprakları kutsal sayılıyor, krallığın her yerinde buradan getirilen Hurrice metinlerle dualar edilerek, bu kent adına kurban törenleri düzenleniyordu.³⁰⁶

A Binası: Şapinuva'nın hakim bir noktasında bulunan A binası, anıtsal görüntüsüyle dikkati çeken bir yapıdır ve diğer Hitit mimari eserlerinin aksine, simetrik bir plana sahiptir. Bu bina yapılmadan önce bölgede yer alan küçük, tek katlı binalar yıkılmış ve onların enkazları kullanılarak engebeli olan arazi düzleştirilmiştir. Binanın temelini 300-400 kg ağırlığındaki kireçtaşı, kumtaşı ve konglamera taşları bloklar halinde yerleştirilmiştir.³⁰⁷

Binanın doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen ana yapısı, 70×22 m boyutlarında olup sağında ve solunda avluyu çevreleyen iki kanat vardır. Bu kanatların dini ve idari hizmet amacıyla kullanıldıkları düşünülmektedir. Günümüzde yapıya ait bodrum katı görünebilse de, buranın ne amaçla kullanıldığına dair herhangi bir bulgu yoktur. Kazı çalışmalarından elde edilen veriler, binanın bodrum katı dışında en az iki kata daha sahip olduğunu göstermektedir. Yapının yer döşemesinde sedir ağacı kerestesi kullanılmıştır. Taş temellerin üzerinde yükselen kerpiç duvarlar, yaklaşık iki metre kalınlığındadır. Binanın şiddetli bir yangın ile tahrip olduğu bilinmektedir.

Yapının üst katında ele geçirilen Hitit arşivinde, büyük bir kısmı M.Ö. 14. yy'a tarihlenen yaklaşık 4000 adet tablet ve tablet parçaları bulunmuştur. Üç farklı arşiv

---

³⁰⁶ Süel 2008, 61

³⁰⁷ Süel 2008, 13 vd.

mekanında bulunan bu tabletler yoğun olarak, yapının 1 ve 5 no'lu mekanlarında ele geçirilmiştir. Askeri, dini, siyasi ve fal gibi krallıkla ilgili pek çok konuyu kapsayan bu tabletlerin çoğunluğu, Hititçe mektuplardan oluşmakta olup Hurrice, Hattice, Akadca yazılmış olanlar da vardır.³⁰⁸ Hurrice tabletlerin büyük bir kısmı *itkalzi* ritüellerini anlatmaktadır.³⁰⁹ Hurrice-Hititçe olan tabletler ise genellikle nehir ve kaynaklara yönelik ritüellerle ^{SAL}SU.GI ritüellerini anlatmaktadır.³¹⁰

Şapinuva'dan ele geçirilen bu mektupların çoğunluğu, büyük kral ve kraliçeye gönderilmiştir. Bu da bize, kentte bir kraliyet çiftinin oturduğu bilgisini vermektedir.³¹¹ Bu kraliyet çiftinin II/III. Tudhaliya (Taşmişarri) ve eşi kraliçe Taduhepa olduğu tabletlerden anlaşılmaktadır.³¹²

Ana binanın kuzeybatı köşesinde, uzunluğu 27 m, genişliği ise 3 m olan dar, uzun bir yapı ele geçmiştir. Tek katlı olduğu düşünülen bu bina, A yapısı ile taş işçiliği açısından benzerlik gösterse de duvar kalınlıkları farklıdır. Burada özellikle kuzey duvarı önlerinde oldukça fazla sayıda tabak, çömlek ve testicik parçaları bulunmuştur.³¹³

A binasının yaklaşık 160 m güneydoğusunda ise dini bir işleve sahip olduğuna kesin gözüyle bakılan, kare planlı bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu yapının kazı çalışmaları 1995 yılından itibaren devam etmektedir. 120 cm genişliğindeki kerpiç duvarların üzerinde 4-5 cm kalınlığında birkaç kez yapıldığı düşünülen sıva kalıntılarına rastlanmıştır. Abidevi bir görünüme sahip ve oldukça dikkatli inşa edildiği görülen bu yapıdaki kazı çalışmaları devam etmektedir.³¹⁴

C Binası: A binasının 150 m doğusunda ve 1250 m² büyüklüğünde asimetrik planlı ticari bir yapı olan B binasının 120 m güneyinde yer almaktadır.

---

³⁰⁸ Süel 1996, 8

³⁰⁹ Archi 2003, 12

³¹⁰ Süel 1998, 552

³¹¹ Hititli bir rahibin Şapinuva'da ikamet eden Hitit kralı ve kraliçesine gönderdiği bir mektupta şu satırlar geçmektedir: “*Efendim Majeste'ye ve Efendim Kraliçe'ye söyle: Köleniz rahip şöyle der: Efendim Majeste'min ve Efendim Kraliçe'min huzurunda her şey iyi olsun ve Efendim Majeste'yi ve Kraliçe'yi tanrılar hayatta tutsunlar, Efendim Majeste'ye ve Kraliçe'ye sağlık, sıhhat, kudret, yaşam, kuvvet versinler ve onları korusunlar...*” Süel 2004, 60

³¹² Süel 2004, 60

³¹³ Süel 1998, 41

³¹⁴ Süel 2008, 15 vd.; Ortaköy Kazı Ekibi 1996, 4

Üç bölüm halinde inşa edilen binanın içinde ve dışında dini tören için hazırlanmış alanlar mevcuttur. C binasına taş döşeli bir yolla ulaştıktan sonra, ana yapıda bulunan salona girilir. Oldukça geniş tutulmuş bu salonun kuzeybatı kısmında kare şekilli bir seki görülmektedir. Bu sekinin kaide gibi kullanılarak, üzerine tanrı heykeli konulduğu ve çeşitli sunumlar yapıldığı düşünülmektedir. Bu salonun sağ tarafında bulunan oldukça geniş bir kapı ile yapının doğusundaki ana binaya bitişik olarak düzenlenmiş, dikdörtgen ve düzgün bir zemin üzerinde bulunan alana girilir. Bu alanın, Hititlerin kimi bayramlarını kutladıkları açık hava tören alanlarından biri olduğuna şüphe yoktur. Kapının hemen önünde taş döşeli ve kare planlı bir alan daha vardır. Dini bir tören için buraya getirilen tanrı heykelleri, taşlar üzerine konur ve heykellerin önünde çeşitli ritüeller yapılırdı. Alanın kuzey kenarı boyunca üç adet taş ile inşa edilmiş heykel kaideleri bulunmaktadır. Kenarlardaki kaideler tahrip olsa da ortada kare planlı, üst kısmı at nalı şeklinde olan bir sunak görülmektedir.

C binasının salonunun kuzeybatısında, bir heykel kaidesi, yapıya girişte bulunan küçük holün batı kısmında ise baltalar ve orak biçimli mızrak uçları ele geçirilmiştir. Bu malzemelerin hepsinin üzerinde çivi yazısıyla “*Büyük Kral*” yazmaktadır. Salonun batısında bulunan bir kapıdan ise at nalı şeklindeki sunağın yer aldığı kutsal odaya geçiş yapılmaktadır. Bu kutsal odada, üzerinde büyük kral ve kraliçenin isimlerinin yazılı olduğu bir kalıp ve dinsel bir törende tanrılara hediye olarak bırakıldığı düşünülen bir adet taş balta bulunmuştur.³¹⁵

D Binası: Şapinuva antik kentinin Tepelerarası bölgesinde yer almakta olup, A binasından 260 m, B binasından ise güneydoğu yönünde 150 m uzaklıktadır. Doğu-batı yönünde 30 m, güney-kuzey yönünde ise 20 m genişliğinde olan yapı, 600 m²'lik bir alanı kaplamaktadır.³¹⁶

Binaya giriş batı tarafından sağlanmaktadır. Gösterişli bir kapıya sahip olduğu düşünülen giriş kısmında, bir giriş holü vardır. Kapının iki ince, uzun mekanının arasında ve ön kısımdan 5.5 m içeri çekilerek bir giriş yapılmıştır. Böylelikle 5.5×5.5 m ölçülerinde bir ön giriş holü oluşturulmuştur. Bu holün sağında ve solunda dört mekan bulunmaktadır. Kapı girişine yaklaşıldığında ince uzun koridorda karşılıklı duran iki

---

³¹⁵ Süel 2008, 28 vd.

³¹⁶ Süel 2005, 687

kızıl kumtaşı platform karşımıza çıkmaktadır. Yerden 30-40 cm yüksekliğe sahip bu platformların, birer kaide oldukları düşünülse de, üzerlerine ne konulduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Bu kaidelerin etrafında kullanılan ahşap, yangın nedeniyle oldukça tahrip olmuştur.³¹⁷

Kapı ağzına gelindiğinde sağda ve solda iki adet ortostat görülmektedir. Bu ortostatlardan sağda yer alanı, kısmen de olsa daha net bir biçimde görülebilmektedir. Omzunda yayı ve sadağı asılı olan figür, giriş holünün başına doğru yönelmiş olarak tasvir edilmiştir. (Lev. VIII, Res. 12) Ayakları yürür pozisyonundadır ve sağ ayağının ucunda yere dayalı bir mızrak ucu vardır. Cepheden tasvir edilmiş figürün omzundan sonrası tahrip olmuştur. Anadolu'da Hitit dönemine ait figürlerle karşılaştırıldığında bunun, Fırtına Tanrısı Teşup'u betimlediği ileri sürülmektedir. Ortostatın girişe doğru olan yan kısmında, yerden yaklaşık 40 cm yükseklikte, ortası hafifçe çukur olan oval gövdeye sahip bir çıkıntı vardır. Bu kısmın tanrıya tören sırasında sunum yapmak için kullanılan sunu havuzcuğu ya da kutsama havuzcuğu olduğu düşünülmektedir. Diğer ortostat tahrip olsa da burada dini bir törenin tasvir edildiği sonucuna varılmaktadır.³¹⁸

Giriş holünden ve anıtsal kapıdan geçtikten sonra, 6 m genişliğinde L biçimli bir salonla karşılaşılmaktadır. Giriş holünün sağında yer alan 10 cm'lik basamakla çıkılan mekanın doğu duvarının önünde, sıralanmış 5 adet küp ve pek çok çanak çömlek açığa çıkarılmıştır. Kazılarda L biçimli odanın dönüş noktasında 4 m çapında, 45-60 cm derinliğinde bir havuz ortaya çıkarılmıştır. Güney yönünde ve salonun ortasında bulunan bu havuzun akacağı sayesinde su salonun dışına akıtılmaktadır.³¹⁹

Oldukça sığ olduğu ve dini tören öncesi temizlenmek için kullanıldığı düşünülen bu havuzun doğusunda, ahşap bir duvarla ayrılan kutsal oda vardır. 13.5×8.5 m ölçülerindeki bu odanın, kuzey kesiminde ahşapla kaplanmış, 6 m uzunluğunda ve 60 cm genişliğinde bir seki görülmektedir. Sekinin odanın iç kısmına bakan tarafı, yuvarlak olarak kullanılan ahşap dikmelerle kaplıdır. Odanın dekorasyonuna önem verildiği, itinalı düzenlemeden anlaşılmaktadır. Seki üzerinde ayrıca pek çok görevli mührü, bronzdan bir zırh, bir miğfer ile balta ve mızrak ucu gibi malzemelere rastlanmıştır. Bir bronz zırhın ise mekanın duvarında asılı olduğu tespit edilmiştir. Bu zırha ait parçalar

---

³¹⁷ Süel 2005, 687 vd.

³¹⁸ Süel 2008, 35

³¹⁹ Süel 2005, 688 vd.

gruplar halinde ele geçirilmiştir. Binanın kuzey kanadını oluşturan, birbirine paralel uzanan iki duvar arasında, iki adet mekan bulunmaktadır. Bunlardan doğuda bulunan magazin, 16.5 m uzunluğunda olup üç bölüme ayrılmıştır. Batı magazini ise birbirine paralel iki koridordan meydana gelmiş olup 4.5 m uzunluğundadır. Her iki magazin de kuzeyde birer kapısı vardır.³²⁰

D yapısının ayakta kalması için güneydoğu köşesinden başlayarak kuzeybatı köşesine kadar bir kuşaklama sistemi geliştirildiği kazılarda tespit edilmiştir. Pek çok Hitit yapısında uygulanan, yıkıp yeniden yapma yöntemini buraya uygulamak yerine yapının ayakta kalması için çaba sarfedilme sebebinin, binanın kutsiyeti ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.³²¹

Ağılönü Bölgesi ve Taş Döşem: Şehrin üst terasının 600 m kadar kuzeyinde, üç yönden sel yataklarıyla çevrili bir yarımada görünümünde olup, 30.000 m² genişliğindedir. Bu alandaki kazılar 2000 yılında başlamıştır. Bölgenin yoğun bir şekilde iskan edildiği yapılan kazılarda karşılaşılan çok sayıdaki mimari yapıyla kanıtlanmıştır. Buranın, Hitit kenti Şapinuva'nın yangınla tahrip olmasından sonra da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Ağılönü bölgesinde genel olarak karşılaşılan yapılar, işlikler ve dükkanlar olmuştur. Oldukça fazla sayıda ele geçirilen kap-kacak buluntuları arasında, hayvan biçimli bir ağızla biten kaplar dikkati çekmektedir. Genellikle uzun boyunlu, yuvarlak gövdeli olan bu testilerin baş kısımlarında, koyun, keçi, koç, dağ keçisi, antilop, boğa, aslan başı kabartmalarının kullanıldığı görülmektedir. Sıvılar, hayvan tasvirinin boynunun arkasındaki bir açıklıktan dolduruluyor ve hayvan başının ağız kısmından akıtılıyordu. Bu kapların özel bir işçilikle yapıldıkları ortada olmakla beraber ritüel amaçla kullanıldıkları düşünülmektedir.³²²

Ağılönü bölgesinin kuzeyinde uzanan bölgede, son yıllarda yapılan kazılar sırasında 12 kat halinde taş döşemli bir alan bulunmuştur. Alan, ortalama 15 cm çapında 2-3 cm kalınlığındaki 20 milyon civarında kırma taşın özel harçla birbiri üzerine yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur.³²³ Bu taş döşemin kuzey kısmında boydan boya özel

³²⁰ Süel 2008, 33 vd.; Süel 2005, 689 vd.

³²¹ Süel 2005, 691

³²² Süel 2008, 36 vd.

³²³ Süel 2009, 2

olarak hazırlandığı görülen bir hendek, güney, doğu ve batı yönlerinde ise oldukça güçlü bir taş istinat duvarı örülmüştür. Bu duvarlardan, güney kısımda olanı 2 m yükseklikte ve 1.80 m kalınlığındadır. Duvarın önündeki alanda fazla sayıda kap-kacak buluntusu ele geçirilmiştir. Minik tabaklar, kol şeklindeki kaplar, boynunun üst kısmı hayvan şeklinde olan testiler ve gösterişli mataralar bunlardan bazılarıdır. Daha önce Ağılönü bölgesinde bulunduğu bahsettiğimiz testiler gibi, buradaki buluntular da dini törenlerde kullanılmışlardır. Alan, yaklaşık olarak 2500 m²'lik bir bölgeyi kaplamaktadır.

Bu yapının ön tarafında kap-kacak dışında bir takım çukurlara da rastlanmıştır. Hitit dünyasında ilk defa karşılaşılan bu çukurların törensel amaçla çeşitli hayvanların kurban edilmesinde kullanıldıkları ileri sürülmektedir. Burada yer altı tanrılarına kurban kanı dökerek, onlarla aralarındaki ilişkiyi sağlamlaştırıyorlardı. Gökyüzü tanrılarına ise kuş kurbanları yapılıyor, kimi zaman da bu kuşlar yakılarak bir takım dilekler yüklendikten sonra bunların, dumanla gökyüzüne yani tanrılara ulaşması sağlanıyordu.³²⁴ Çukurların bazılarının yakma işlemi için kullanıldıkları da kazılar esnasında ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca törenler esnasında ya da sonrasında çukurların üzerini örten kil tabaka üstüne bırakılan eşyalar da vardır. 800 m²'lik bir alana yayılmış, genişlikleri 50-180 cm, derinlikleri ise 40-190 cm arasında değişen bu çukurlardan günümüze kadar 52 adet bulunmuştur.³²⁵ Çukurların bulunduğu alanların kimisinde ocak yapısına da rastlanmıştır.

Taş döşemin doğusunda yer alan yapı da oldukça ilginç özellikler göstermektedir. Bina 3 olarak adlandırılan bu yapı, kuzey ve güney kanatlarından oluşmaktadır. Birbirine benzer özellikte olan bu kanatlardan kuzeyde bulunanı, biraz daha küçüktür. Yapının batısındaki avludan bu iki kanat arasında bulunan çıkmaz bir aralığa giriş vardır. Kuzey kısımda, kapıdan girdikten sonra bir hol bulunuyor ve bu holü geçen, ortasında bir sunak taşı bulunan tören salonuna ulaşıyordu. Güney kısımda ise kapıdan geçtikten sonra ortasında sunak taşı bulunan salona doğrudan geçiş vardır. Bu kısımda da yine tören salonuna açılan iki oda mevcuttur. Yapı taş temelli, kerpiç duvarlıdır. Kazılar esnasında duvarlarının badana yapıldığı da tespit edilmiştir. Bina bir

---

³²⁴ Süel 2007, 2

³²⁵ Süel 2009, 2

yangınla tahrip olduktan sonra aynı bölgeye yeni bir yapı inşa edilmiştir. Bu yeni yapı eski yapıyla benzer özellikler gösterse de daha itinalı inşa edildiğini söylemek mümkündür.³²⁶

Şapinuva çevresinde bulunan nehirlerin sayısının fazla olması halkın onlar için de dinsel törenler düzenlemesine neden oluyordu. Nehirlere yapılan düzenli sunumlarla tarımsal verimin artırılması amaçlanıyordu.³²⁷

3.1.5. Oymaağaç Höyük-Nerik

Nerik kentinde başta fırtına tanrısı olmak üzere, ZA.BA₄.BA₄, Telipinu, Zaşhapuna, Kaştama kenti tanrıları, Hatinzuva'nın KAL'i, Takupşa'nın tanrıların ve Kuliwişna kentinin fırtına tanrısının kültü bulunmaktadır.³²⁸ Ayrıca Nerik kenti Fırtına Tanrısı Hatti ülkesinin önemli tanrılarından biridir ve ismi yemin listelerinde geçmektedir.

Nerik ismi özellikle dini içerikli tabletlerde sık sık geçmektedir. Yukarı Ülke'nin merkezi olan Hakpiş'ten başlayan sınır kaleleri, Hanhana ve Hattena üzerinden kutsal kent Nerik'e ulaşıyordu. Kentin, Kaşka ülkesine olan yakınlığı nedeniyle sık sık saldırılara maruz kaldığı bilinmektedir.³²⁹

Özellikle Kaşka-Hitit savaşlarında adı geçen kentin iki taraf için de önemli olduğu açıktır. Günümüze kadar pek çok Hititolog ve arkeolog kentin lokalizasyonu ile ilgili görüşlerini sunmuşlardır. A. Götze, Nerik şehrinin, Hattuşa'nın kuzeybatısında Hakmiş'in kuzeyinde, J. Garstang ve R. Gurney ise kentin, Hattuşa'nın kuşuçu mu 100-110 km güneydoğusunda, Kanak Su'nun kuzeye uzanan kolu üzerinde aranması gerektiği kanaatindeydiler. Bunlara ek olarak, H. G. Güterbock ise KUB XXXVI 89 nolu belgeden yola çıkarak şehrin lokalizasyonunu belirlemeye çalışmıştı. Metinde;

12 *Maraşantiya Nehri eskiden başka bir yönde akardı.*

13 *Fakat Fırtına Tanrısı onu çevirdi ve onu Tanrıların Güneş Tanrısı'na doğru akıttı. Onu Nerik şehrine*

³²⁶ Süel 2008, 48 vd.

³²⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ünal 1998, 83-97

³²⁸ del Monte ve Tischler 1978, 286-289

³²⁹ Macqueen 2009, 58

14 *yakın akıttı*.³³⁰ cümleleri geçmektedir.

Güterbock, bu metinden hareketle kentin Maraşantiya (Kızılırmak) yakınlarında aranması gerektiği üzerinde durarak, Kargı yakınlarında olduğunu, onunla birlikte geçen dağ isimlerinden biri olan Haharva dağının ise Kargı yakınlarındaki Adadağı olabileceğini ileri sürüyordu. Bu görüş, V. Haas ve E. Von Schuler tarafından da kabul görmüştü. A. M. Dinçol ve J. Yakar ise bu lokalizasyona katılmamakla birlikte kentin, Boyabat-Durağan-Vezirköprü hattının kuzeyinde aranması gerektiği kanaatindeydiler. Orta Anadolu'nun Karadeniz'e iki doğal yolla bağlı olduğunu, bunlardan ilkinin Çorum-Merzifon-Kavak-Samsun üzerinden, ikincisinin ise Çorum-Merzifon-Havza-Vezirköprü-Oymaağaç-Alaçam üzerinden geçtiğini belirterek kentin bu bölgede aranması gerektiğini ifade etmişlerdi.³³¹

Ayrıca A. Ünal da, kentin Kızılırmak Vadisi'nde, Osmancık ile Kargı arasında ve bol yağış alan Zaliyanu Dağı eteklerinde olduğunu, yukarıdaki tableten yola çıkarak Kızılırmak'ın yer değiştirmesi sonucu kentte bir sel baskınının yaşandığını ileri sürmektedir. III. Hattuşili'ye ait metinde geçen, kralın kenti “*suların dibindeki bir çakıl taşı gibi*” kurtardığını anlattığı metin de bu görüşü destekler niteliktedir.³³²

Nerik kentinin önemi, Hitit metinlerindeki ifadelerden anlaşılmaktadır. Hattuşili'nin müdafanamesinde “*Nerik kenti Hantili zamanından beri tahrip edilmiş olduğundan*” gibi cümleler geçmektedir.³³³ Nitekim oğlu IV. Tudhaliya'ya ait bir metinde de şu satırlar okunmaktadır: “*Hantili zamanında [Kaşka]lılar Nerik kentini tahrip etmiş[lerdi]. 400? Yıl boyunca o ...[Hititler oraya gidemedi? Ve kent] metruk kal[dı].*” Kentin işgal altında olduğu dönemlerde ise halk dini bayramları kutlamak için geçici olarak en yakın kent Hakpiş'i tercih etmiştir.³³⁴

3.1.5.1. Kazı Tarihi

Nerik kentinin yerinin saptanması çalışmaları son yıllarda hızla artmış ve 2005-2006 yılı boyunca yapılan yüzey araştırmaları sonucu, Oymaağaç Höyük'ün Nerik ile

³³⁰ Dinçol ve Yakar 1974, 565 vd.

³³¹ Dinçol ve Yakar 1974, 570-572

³³² Ünal 2005, 48

³³³ Ünal 2003, 61

³³⁴ Ünal 2003, 91 vd.

eşitlenebileceği tespit edilmiştir. (Lev. IX, Res. 13) 2007 yılında ise kazılara başlanmıştır. Kazı başkanı, Berlin Üniversitesi'nden Doç. Dr. Reiner Czichon'dur. 2007 yılında yapılan kazılarda ele geçirilen çivi yazılı tablet üzerinde “*Nerik'in Fırtına Tanrısı için bir fedakarlık*” cümlesiyle bölgenin Nerik kentine ev sahipliği yaptığı kesinleşmiştir.³³⁵ Ünal, höyükte Hitit döneminin kentin yakılmasıyla son bulunduğunu yazmaktadır.³³⁶ Kazılardan elde edilen bilgilere göre höyükte yerleşim, Kalkolitik Çağ'da başlayıp Geç Tunç Çağı'na kadar devam etmiştir. Bölge, Hellenistik, Roma ve Bizans çağlarında ise mezarlık olarak kullanılmıştır.³³⁷

3.1.5.2. Kentin Coğrafyası

Oymaağaç Köyü, Samsun ilinin Vezirköprü ilçesine bağlıdır. Samsun'a 124 km, Vezirköprü ilçesine ise 7.5 km uzaklıkta olan köyün, Karadeniz iklimine sahip olduğunu söyleyebiliriz. İlçe toprakları akarsu vadileriyle yarılmış engebeli alanlardan oluşmaktadır. Arazi, güneyden kuzeye gidildikçe alçalmaktadır. En yüksek kesimi batıdaki Kunduz dağıdır. İlçenin dereleri, kuzey ve kuzeybatıda doğal sınırı oluşturan Kızılırmak'a akar. Akçay ve Ustalaz çayı en önemli akarsulardır. Civar dağlar, meşe, kayın, kızılçam, sarıçam ve karaçam ormanları ile kaplıdır. Vadi tabanlarında geniş tarım alanları bulunur.

Oymaağaç Höyük ise Vezirköprü Ovası'nın en büyük yerleşme yeridir ve bu yerleşimin, ovanın kuzey kenarında yer aldığını söylemek mümkündür. Altınkaya Barajı yapılmadan önce Alaçam ve Bafra üzerinden Karadeniz'e kadar devam eden yol, önemli bir kuzey-güney bağlantısı oluşturmaktaydı. Hitit krallarının da festivallerde Nerik kentini ziyaret etmek için bu yol güzergâhını kullandıkları düşünülmektedir. Tavşan Dağları'nda bulunan çanak-çömlek parçaları da bu fikri destekler niteliktedir.³³⁸

Vezirköprü Ovası, tarım, hayvancılık ve maden açısından da oldukça zengindir. Bölgenin iklimi, hububat, zeytin ve üzüm yetiştiriciliğine uygundur. Çevrede bulunan çam ve meşe ormanları, yabani hayvanlar için doğal barınak sağlamaktadır. Tavşan

³³⁵ Oymaağaç-Nerik 2007 Yılı Kazı Raporu

³³⁶ Ünal 2005, 92

³³⁷ Oymaağaç-Nerik 2006 Yılı Kazı Raporu

³³⁸ Czichon ve Klinger 2010, 62

Dağları'nda bulunan bakır yatakları ve platonun çevresinde yer alan çeşmeler bölgenin her açıdan yerleşime uygun olduğunun kanıtıdır.³³⁹

3.1.5.3. Hitit Tapınağı

Yüzey araştırmaları esnasında höyüğün en yüksek kısmında, 50×50 m büyüklüğünde bir yapı tespit edilmiş ve bunun bir tapınak olabileceği düşünülmüştür. Yanmış kerpiç ve duvar parçalarından binanın yangın sonucu büyük bir tahribata uğradığı anlaşılmaktadır.

Nerik Fırtına Tanrısı'nın tapınağı olarak kabul edilen binanın biri büyük biri küçük olmak üzere iki avlusu vardır ve bu avluların etrafında küçük odalara rastlanmıştır. 17×4 m ebadında olan büyük avlu, Hattuşa Tapınak 5 ve Kuşaklı C yapısının avlularına yakın ölçülerde olduğunu söylemek mümkündür. 2008 yılı kazı döneminde, güneybatı köşedeki avlunun kazısı yapılmıştır. Özel amaçlar için kullanıldığı düşünülen avlunun tabanının üzerini örten bir kül tabakası ve yangın sırasında düşmüş olabileceği düşünülen tahta parçaları mevcuttur. Döşemenin altında büyük bir çukur ve tapınağın batı duvarına paralel uzanan bir kanal ortaya çıkarılmıştır. Bu çukurun kazılması sonucu çok sayıda hayvan kemikleri, çanak-çömlek parçaları ve 30×30 cm büyüklüğünde taşlar bulunmuştur. Çanak çömleklerin tapınağın korunması için yapılan bir ritüelde kullanılmış oldukları düşünülmektedir.³⁴⁰

Tapınağın kuzeydoğu yamacında kapı taşları bulunmaktadır. Bu taşların kente 7.5 km uzaklıktaki Oymaağaç'tan getirildiği düşünülmektedir. Binanın bulunduğu bölgede 2006 yılında dini içerikli ve tarihi olayları anlatan 5 adet çivi yazılı tablet, bunların yanında bullalar ve hesaplama tabletleri bulunmuştur. Ayrıca kent surları üzerinde 1970'li yıllarda bir potern olduğu tespit edilmiş ancak köylülerin bu tüneli zaman içerisinde doldurdukları saptanmıştır.³⁴¹

2009 yılı kazıları esnasında 3 adet çivi yazılı tablet daha ele geçirilmiştir. Bunlardan biri Nerik'in Fırtına Tanrısı'ndan bahsetmekte ve tablet üzerinde Hitit kralı II. Şuppiluliuma'nın adı geçmektedir. Tablette ayrıca kâtibin metnin arkasına kardeşi için yazmış olduğu kısım da okunmaktadır. Höyükte bulunmuş, M.Ö. 13. yy'ın ikinci

³³⁹ Czichon 2010, 64

³⁴⁰ Oymaağaç-Nerik 2008 Yılı Kazı Raporu

³⁴¹ Oymaağaç-Nerik II. Çalışma Raporu

yarısına tarihlenen bir başka tablette ise, tapınakta kullanılan aletler, kumaşlar gibi envanterler sıralanmıştır. Tapınağın ikinci katından düşerek kırıldığı sanılan bu envanter metninin orijinal boyutunun 16 cm olduğu sanılmaktadır. Daha küçük olan bir tabletin ise ilk 10 satırı okunabilmiştir. Burada da tanrıların tapınak envanterleri yanında, altın ve gümüşten olduğu belirtilen UD.ZAL.LE'nin sayımı yapılmaktadır. UD.ZAL.LE kelimesinin tam karşılığı bilinmese de tanrı sembolü olabileceği düşünülmektedir.³⁴² Tüm bu buluntulardan tapınağın bir kâtip odasına sahip olduğunu ve burada tapınağa ait eşyaların envanterlerinin tutulduğunu söylemek mümkündür.

Hitit tapınağının taş temelli olduğu ve zaman zaman tahtalarla da desteklenen duvarların taş temel üzerine kerpiç ve taş kullanılarak yapıldığı ortaya çıkarılmıştır. Geç Tunç Çağı'na tarihlendirilen tapınağın duvarlarının 5.2 m kalınlığında kazamat tekniğinde yapıldığı, ancak iki kez onarım gördükten sonra, geç dönemde konglemerat tekniğinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kazılarda tapınağın güney duvarının çeşitli bölümleri açığa çıkarılmıştır. Ayrıca güneydoğu köşesinden kuzeydoğuya giden duvarda pek çok niş bulunmaktadır. Bunların tapınağın kutsallığını destekleyen veriler olduğunu söyleyebiliriz. Güneydoğu köşede bulunan kerpiç bloğun, tapınağın kapı yapısının parçası olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca bu bloğun iki yanında kare şekilli ve içi külle dolu çukurlar da bulunmuştur. Burasının tapınağın avlusuna geçişte kullanılan bir kapı olduğu düşünülmektedir. Güney kısımda açığa çıkarılan iki adet kare planlı odanın doğuda bulunmasında, kırmızı astarlı boğa heykeli parçaları ele geçirilmiştir. Bunların Hava Tanrısının hizmetkârları olan Hurri ve Şerri'ye ait olabilecekleri ileri sürülmektedir. Bunlara ek olarak, höyükte bulunan çok sayıdaki küçük kapların tanrılara sunum yapmak için kullanıldıkları tahmin edilmektedir.³⁴³

Ayrıca önemli Hitit tapınaklarından biri olan *dahanga* da Nerik kentinde bulunmaktaydı. Kazılarda günümüze kadar 11 adet çivi yazılı tablet parçası ve hiyeroglif yazılı bulla parçaları bulunmuştur. Bunlarda, Nerik'in etrafında olduğu tahmin edilen Haharva Dağları'ndan (Tavşan Dağları), Nerik'in Hava Tanrısı için

---

³⁴² Oymaağaç-Nerik 2009 Yılı Kazı Raporu

³⁴³ Nerik Oymaağaç 2007 Yılı Kazı Raporu

düzenlenen törenlerden, Nerik'in Hava Tanrısı'nın karısından ve Nerik'in panteonuna ait diğer tanrılardan bahsedilmektedir.³⁴⁴

3.1.5.4. Nerik Şehri Fırtına/Hava Tanrısı

Fırtına Tanrısı Hitit Tanrıları arasında en önemli konumu işgal etmekteydi. O ülkenin koruyucusu ve Hatti Ülkesi'nin efendisi idi. Ülkede refahın ve bolluğun devam etmesi ona bağlıydı. Zira Hatti Ülkesi'ne kızarak kuraklık saldıdığı anda tarımla geçimini sağlayan halk mahvolurdu. Fırtına Tanrısı'nın dağlarda yaşadığı ve bir çift boğanın çektiği arabasıyla dağları dolaştığına inanılırdı. Kutsal hayvanı boğa idi. Anadolu'da Hatti dilindeki adı *Taru*, Luvi dilindeki adı ise *Tarhunt*'tur. Bu tanrı Hitit ülkesine bağlı her yerde yerel kültler ile tapınılıyordu.³⁴⁵ Ancak Nerik kenti Fırtına Tanrısı'nın tüm bunların içinde her zaman özel bir yeri olmuştur. Bryce, Nerik Şehri Fırtına Tanrısı'nı, Hurrili Tanrıça Hepat ile eşi Hava Tanrısı Teşup'un oğlu Şarruma ile eşitlemektedir.³⁴⁶

Puduhepa'ya ait bir dua metninde, kraliçe Fırtına Tanrısı'na şöyle seslenmektedir: “*Ey Tanrı, kocam senin kült merkezin Nerik'i düşman işgalinden kurtarmak için kellesini koltuğuna aldı, hayatını feda etmeye hazırlandı.*”³⁴⁷ Bu cümlelerden Nerik Kenti Fırtına Tanrısı'nın III. Hattuşili için özel önem taşıyan tanrılarında biri olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Bir tablette geçen cümleler ise Fırtına Tanrısı için Nerik kentinin özel bir yeri olduğunu net bir biçimde göstermektedir. “*Nerik'in hava tanrısı, dokuz dağlardan gel, Maraşantiya nehrinden gel ve senin çok sevdiğin Nerik çeşmesinden çık!*”³⁴⁸ Başka bir tablette ise Nerik kentinde kadınların Fırtına tanrısının kutsal hayvanı olan “Boğa Şarkısı”nı söyledikleri de belirtilmektedir.³⁴⁹

Nerik, ayrıca bayram kutlamaları ve dini törenlerde de oldukça önemli bir yer teşkil ediyordu. Bayram törenleri yalnızca bir kentte değil birkaç kentte kutlanırdı. İlkbahar şenliği olarak bilinen *purulli* bayramı kutlamaları da Hattuşa'da başlayarak Arinna ve Zippalanda'dan sonra Nerik'e geçiyor ve burada son buluyordu. Nerik'te

³⁴⁴ Czichon ve Klinger 2010, 62-63

³⁴⁵ Bryce 2001, 160 vd.

³⁴⁶ Bryce 2001, 153; Gurney 2001, 121; Şarruma aynı zamanda IV. Tudhaliya'nın da koruyucu tanrısıdır.

³⁴⁷ Ünal 2005, 140

³⁴⁸ Czichon ve Klinger 2010, 65

³⁴⁹ Ünal 2003, 137

kutlamaların doruk noktasına ulaştığı ve burada İlluyanka ile Fırtına Tanrısı arasındaki mücadeleyi anlatan mitte geçen bazı sahnelerin canlandırıldığı bilinmektedir.³⁵⁰

M.Ö. 13. yüzyılda III. Hattuşili'nin, kenti Kaşkalılar'ın elinden almasıyla tapınaklar özellikle de Nerik Fırtına Tanrısı'nın tapınağı restore edilmiş ve kent, tekrar *nuntariyaşhaş*³⁵¹ bayramı kutlamalarına katılmıştır.³⁵²

Son olarak Nerik'te Fırtına Tanrısı'nın yanında Bitki Tanrısı Telipinu'ya da tapınıldığı bilinmektedir.³⁵³

3.1.6. Şamuha

Şamuha, Hitit metinlerinde geçen kutsal kentlerin en önemlilerinden biridir. Bu kentte tanrıça İştari, tanrı LIŞ, tanrı GAŞAN, İştari şeri, İştari lil, tanrı LIŞ LIL, güneş tanrıçası, Kara Tanrıça, Hava Tanrısı, Tamininka'nın İştari'yi, Pihaşhaş'ın Hava Tanrısı ve tanrıça Hepat'a tapınılmaktadır.³⁵⁴

Şehrin hem Yukarı Ülke'nin idari merkezi hem de önemli bir dinsel merkez olduğu ileri sürülmektedir.³⁵⁵ Şamuha kentini Yukarı Ülke'de arayan bilim adamları F. Cornelius, J. Danmanville ve A. Götze'dir. S. Alp, H. G. Güterbock ve H. Z. Koşay ise kenti Fırat nehri boyunca aramak gerektiği kanaatindeyler.³⁵⁶ Garstang ise Şamuha'yı ilk olarak Samsat bölgesine yerleştirse de daha sonraki yazılarında, kentin Malatya çevresinde aranması gerektiğini belirtmektedir.³⁵⁷ Bu kentin Yukarı Ülkede bulunduğunu gösteren metinlerden biri de III. Hattuşili'nin otobiyografisinde geçmektedir. Burada, Şamuha ve Yukarı Ülke isimleri birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu konuda bilgi veren bir diğer metin ise Azzili düşmanın Yukarı Ülke'yi yağmalayarak Şamuha'yı sınır yaptığının anlatıldığı metindir. Azzili genel olarak

---

³⁵⁰ Burney 2004, 214

³⁵¹ Nuntariyaşhaş bayramı "Hız Şenliği" olarak da bilinir ve sonbaharda kutlanırdı.

³⁵² Czichon ve Klinger 2010, 62

³⁵³ Ünal 2003, 90

³⁵⁴ del Monte ve Tischler 1978, 338-341

³⁵⁵ Şamuha ismi ilk olarak, Telipinu Ferma'nda Mühür Evi'ne sahip kentlerden biri olarak geçmektedir. Bu belge, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde *wabartumlar* arasında ismi geçen ve bir *rubaum*'u olduğu bilinen kentin, Eski Hitit Dönemi'nde de var olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yiğit 1997, 274

³⁵⁶ Koşay 1972, 465

³⁵⁷ Garstang 1942, 450

Anadolu'nun kuzeydoğusuna lokalize edildiği için bu kentten Yukarı Ülke topraklarına doğrudan saldırmanın mümkün olabileceği ileri sürülmektedir.³⁵⁸

Hangi kral dönemine ait olduğu bilinmeyen Boğazköy'den ele geçirilen KUB XXXI 79 nolu mektupta, Şamuha kentinin nehir kıyısında olduğundan ve burada bulunan liman üzerinden askerler için erzak sevkiyatı yapıldığından bahsedilmektedir.³⁵⁹ Bu mektuptaki bilgilere göre Şamuha, Pittiyarik ve Arziya şehirleri ile nehir yoluyla bağlantılıdır. Bu nedenle bu şehirlerin de Şamuha'ya yakın yerlerde aranması gerektiği düşünülmektedir. Mektupta ilk olarak Pittiyarik'den³⁶⁰ Şamuha'ya götürülmek üzere erzakların sandallara yüklenmesi detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Daha sonra suyun sığ olması nedeniyle sandalların yükünün yeniden düzenlendiği ve Arziya'dan sandala yüklenen az miktardaki erzaktan söz edilmektedir. Nehrin büyük ve yüklü sandalların geçişine izin vermeyecek kadar sığ olması, suyun yaz aylarında azalmış olabileceğini ve kara yolu üzerinden yapılacak sevkiyatın su yoluyla yapılacak olana nazaran daha zor gerçekleşeceğini düşündürmektedir.³⁶¹ Hititolog S. Alp, diğerlerinden farklı olarak, bu kentin İşuva Ülkesi'nin doğusundaki Pertek ile Murat suyunun birleştiği noktada aranabileceğini ileri sürmüştür.³⁶² J. Garstang ve R. Gurney'e göre ise Şamuha kenti, Kızılırmak boyundaki Zara kentindedir.³⁶³

Kentin dini yönünü vurgulayan önemli bir metin II. Murşili'ye aittir. Bu metinde III. Tudhaliya'nın, Kara Tanrıça heykelini Kizzuvatna Ülkesi'nden Şamuha'ya getirdiği ve burada onun adına bir tapınak yaptırdığı anlatılmaktadır.³⁶⁴ Yine II. Murşili'nin eşi Gaşşulaviya ile ilgili bir metinde de kraliçenin Tanrıça İştar'a düzenli olarak hayvan ve ekme kurbanı sunmadığı için hastalandığı belirtilmektedir.³⁶⁵

---

³⁵⁸ Yiğit 1997, 282 vd.

³⁵⁹ Alp 1956, 77

³⁶⁰ del Monte ve Tischler 1978, 319-320'de Forrer, Kemah'a doğru Pekerik köyüne koymuştur. Garstang ise, Pittiyarik/Pittiyariga'yı Fırat'ın yukarısına Pingan/Adatepe ve Malatya arasına lokalize etmektedir. Ayrıca Hattuşili'ye ait metinlerden birinde Pittiyariga'yı ve dolayısıyla Şamuha'yı Hatti Ülkesi merkezine bağlayan bir güzergâhın bulunduğu anlatılmaktadır.

³⁶¹ Koşay 1972, 465

³⁶² Koşay 1972, 466

³⁶³ Garstang ve Gurney 1959, 35-36

³⁶⁴ Yiğit 1997, 276

³⁶⁵ Karauğuz 2006, 153

Şamuha kentinin baş tanrısı İřtar³⁶⁶ idi ve bu tanrıça Hitit metinlerinde geçen yemin tanrıları arasında yer almaktaydı. Bunun yanında Şamuha Kenti İştar'ı, III. Hattuşili'nin de koruyucu tanrıçası idi. Hattuşili yazdırdığı metinlerde kendisini “*Şamuha İştar'ının Gözdesi*” olarak tanımlıyordu.³⁶⁷ çocukken hastalıklı olduğu için şifa verici ve hastalıklardan koruyucu özellikleri olan Şamuha kenti tanrıçası İştar'ın hizmetine verilen kral, sık sık ona şükranlarını sunardı. Kralın tapınağa verilmesi otobiyografisinde şu şekilde anlatılmaktadır:

*“Babam Murşili'nin dört çocuğu oldu: Halpaşulupi, Muvatalli, Hattuşili ve (bir de) kız ocuk. Bu saydıklarımın içinde ben en kukleriydim... Efendim İştar kardeşim Muvatalli'yi, babam Murşili'ye rüyasında gönderdi: yıllar Hattuşili için kısıdır (yani ömrü uzun değildir); o sağlıklı değildir. Onu bana ver; o, benim rahibim olsun. O zaman sağlıklı olur. Ve babam beni, kuk çocuğunu, aldı ve beni tanrıçanın hizmetine verdi... Ve İştar, benim efendim, benim elimden tuttu, bana hükmetti.”*³⁶⁸

Bu metne ek olarak Hattuşili'nin Koruyucu Tanrıçası İştar adına Şamuha kentinde bir tapınak yapılmasını emrettiğini de yıllıklarından renmekteyiz.³⁶⁹

M.Ö. 13. yüzyılda Hattuşili, Yukarı lke'ye yönetici olarak atanınca burada görev yapan Armadatta ayaklanmışır. Hattuşili yazdırdığı metinde, Armadatta'nın kendisini bylemeye çalıştığını ve Şamuha'yı by ile doldurduğunu anlatmaktadır.³⁷⁰

---

³⁶⁶ Mezopotamya kökenli sevgi ve aşk tanrıçası şauşga ile eşitlenen bu tanrıçanın kültünün, Eski Krallık devrinden İmparatorluk dönemine geçiş sürecinde Anadolu'ya geldiği ve Ninive İştar'ı ile benzer özellikler gösterdiği bilinmektedir. Çift cinsiyetli olan Şamuha Kenti Tanrıçası İştar'ın, sevgi ve aşk tanrıçası olmasının yanında savaşçı yönünün de bulunduğunu söylemek mümkündür. (Yiğit 1997, 278 vd.) Ayrıca tanrıçanın hastalıkları iyileştirme özelliği de bulunuyordu. Bu duruma örnek olarak, Ninive İştar'ının heykelinin, rahatsızlanan Mısır firavununun ülkesine götürülmesi örnek verilebilir. Hatti lkesi Şamuha Kenti İştar'ı ise savaşçı özelliğiyle ne çıkmaktadır ve kralların savaşlara giderken bu tanrıçanın sembolünü ya da heykelciğini koruyucu olarak yanlarında gtrdkleri bilinmektedir. Ayrıca tanrıçaya sunulmuş ve tanrıça tarafından kabul görmüş olan kurbanlardan alınan parçaların da koruyucu etkisinin bulunduğuna inanılırdı. Tanrıça İştar'ın kızgınlığı ise Hititler için korku verici bir durumdu. İştar ile ilgili bir tablete göre, eğer tanrıça hayvan kurbanı ile yatışmamış ise ona insan kurbanı da yapılmaktaydı. M. S. Ar tarafından çevrilen ve KUB XXXII 130'da yayınlanan tablette, Şamuha kenti Tanrıçası İştar'ın heykelinin başka bir kente getirildiği, burada tanrıçaya yapılan sunumların sekiz gün boyunca aynı şekilde devam ettiği, yalnızca seyahat sırasında yapılamayan sunumların heykelin Şamuha'ya geri getirildiğinde yapıldığı belirtilmektedir. Sunulan kurbanlardan alınan parçalardan bir miktar ise krala getirilmiştir. Herhangi bir savaş durumunda kral bu parçayı yanında koruyucu olarak taşımaktadır. Bu parçanın aynı zamanda kraliyet ailesini de koruduğuna inanılmaktadır. Ar 1960, 34-37

³⁶⁷ Akurgal 1995, 57

³⁶⁸ Dinçol 1982, 42

³⁶⁹ Burney 2004, 112-137

³⁷⁰ Yiğit 1997, 276-277

Hattuşili, Kadeş Savaşı'nda kendisinden yardım isteyen kardeşi Muvattalli'ye askeri destek vermişti. Mısır seferinden dönüşte, Muvattalli Amanoslar'ı aşarak Ceyhan-Sirkeli üzerinden Aşağı Ülke'nin merkezi Tarhuntaşa'ya ulaşırken, kardeşi Hattuşili ise doğudan Apa ve Kizzuvatna ülkesinin kült merkezlerinden biri olan Lavazantiya şehri İstar'ına kurban sunduktan sonra genel valisi olduğu Yukarı Ülke'deki Hakpiş kentine ulaşmayı planlıyordu. Kral, dönüş yolunda sunum yapmak için uğradığı Lavazantiya kenti İstar tapınağında rahip olan Pentipşarri'nin kızı Puduhepa ile evlenmişti. Bu evliliğin olmasını, Hattuşili'ye rüyasında görünen tanrıça İstar istemişti ve onlara karı koca sevgisi ihsan etmişti.³⁷¹ Puduhepa kendisini *İstar'ın hizmetkârı* olarak nitelendiriyordu. Bu evlilik sonrası Hattuşili'nin İstar'a olan yakınlığı artmış ve tanrıçayı ailesinin koruyucusu ilan etmiştir. Eşi Puduhepa ise eşinin tekrar rahatsızlanmaması ve uzun bir ömür yaşaması için sık sık tanrıçaya sunumlar yapıyordu. Puduhepa ayrıca bir keresinde Tanrıça İstar'ın eşini Arinna Şehri Güneş Tanrıçası rahipliğine yükselttiğini rüyasında görmüştü. Hitit devletinde bu statüye ancak kral nail olabiliyordu.³⁷² Eşi ile birlikte Hattuşili döneminde krallığın pek çok yerinde tanrıça İstar adına tapınaklar yaptırmış, ayrıca Kırların Tanrıça İstar'ı da bu kültte dahil edilmiştir.³⁷³

Hattuşili, otobiyografisinde, tanrıçanın gözdesi olduğu için, Mısır seferi dönüşünde Urhi-Teşup'un kendisini kıskandığını ve bu nedenle kendisine bağlı şehirleri elinden aldığını anlatmaktadır. Bu dönemde yalnızca Hakpiş ve Nerik kentleri Hattuşili'ye bırakılmıştı. Ancak Urhi-Teşup'un bu kentleri de Hattuşili'den almak istemesi sonucu ikilinin arasında savaş çıkmıştır. Bu olayı Hattuşili şu şekilde anlatmaktadır: "*Gel! Şamuha İstarı ve Nerik Fırtına Tanrısı bizim davamızı sonuçlandırсын*". Yaşanan olaylar sonucu Urhi-Teşup Şamuha kentine gelmiştir. Bu olayda Urhi-Teşup'a, III. Hattuşili'den intikam almak isteyen Armadatta'nın oğlu Sipaziti de yardım etmiştir. Metnin devamında Tanrıça İstar'ın Hattuşili'nin eşi Puduhepa'ya rüyasında görüldüğü ve kocasını destekleyeceğini söylediği anlatılmaktadır. Daha sonra Urhi-Teşup'un bir domuz gibi, başka bir metinde ise ağa

---

³⁷¹ Yiğit 1997, 275 vd.

³⁷² Dinçol 1982, 49

³⁷³ Yiğit 1997, 273 vd.

takılan bir balık gibi yakalandığı ve sürgüne gönderildiği anlatılmaktadır.³⁷⁴ Hattuşili bu savaş ile ilgili olarak ayrıca Şamuha kentini kuşattığında, tanrıça İstar'ın yeri göğü sarstığını ve kentin surlarını aşağı indirdiğini yazmaktadır. Ancak kent surlarının deprem sonucu yıkıldığı ve Hattuşili'nin de bu olay nedeniyle tanrıların kendisini desteklediklerini düşündüğü öne sürülmektedir.³⁷⁵

Şamuha ile ilgili metinlerde İstar'dan sonra adı en çok geçen bir diğer tanrıça ise Abara'dır. Bu tanrıçanın antlaşma metinlerinde, yemin tanrıçaları arasında ve dini tören metinlerinde geçtiği de bilinmektedir. Şehrin panteonunda ikinci sırayı alan Abara'nın Hurri kökenli olduğu ve Şamuha şehri tanrıçası İstar'ın Hurri dilindeki özel adı olabileceği ya da Kara Tanrıça ile eşitlenebileceği ileri sürülmüştür. Ayrıca kentte Kara Tanrıça'nın tapınağı olduğu da bilinmektedir.³⁷⁶

Kentin bir diğer önemli tanrısı ise Fırtına tanrısıdır. O da yemin tanrıları arasında ve kimi dini içerikli metinlerde geçmektedir. Hepat'a ise, Muvatalli'nin Fırtına Tanrısı Pihaşaşşı'ye duasında yer verilmiştir. Burada tanrıça Şamuha kenti tanrıçası Hepat olarak zikredilmektedir. Bunlar dışında Şamuha'da kutsanan tanrılar şunlardır: Huvariyanzipa, Huvasanna, Zappana, Hantitaşşu, ideogram yazılışı ^DGE₆ - ^DIM ya da ^DLU₄ olan Kara Tanrıça, Tamininga Şehrinin İstarı, Ninatta ve Kulitta.³⁷⁷ Kentte mühür evi, Büyükbabanın Sarayı, Yıkanma Evi yanında bir de kült objesi olarak tabure bulunmaktadır. Tapınaklarda doktor, müzisyen de istihdam edilmiştir.³⁷⁸ Purulli bayram ritüellerinin bir kısmının Şamuha'da kutlandığı da metinlerden anlaşılmaktadır.³⁷⁹

Şamuha kentinin ismi festival metinlerinde bahsedilen *agrig* isimli görevliler listesinde de geçmektedir. Bu görevliler, tapınağın ihtiyacı olan yiyecek, içecek ve yerel kültle ilgili pek çok işten sorumluydular. Şamuha dışında *agrig* listesine sahip ve önemli kültlere ev sahipliği yapan kentler ise Tuvanuva, Hattuşa, Ankuva, Hanhana, Kaştama ve Nerik'tir.³⁸⁰

---

³⁷⁴ Yiğit 1997, 277 vd.

³⁷⁵ Ünal 2005, 58

³⁷⁶ Garstang ve Gurney 1959, 116 Muvatalli'nin Yalvarı metni. del Monte ve Tischler 1978, 340; Yiğit 1997, 280

³⁷⁷ Bu iki tanrı İstar'ın hizmetkârı olarak metinlerde sık sık geçmektedir.

³⁷⁸ del Monte ve Tischler 1978, 341

³⁷⁹ Burney 2004, 6

³⁸⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Singer 1984, 97-127

3.1.7. Zippalanda

Zippalanda, fırtına tanrısı kültüne sahip kentlerin önde gelenlerinden biridir.³⁸¹ Aynı zamanda kentte ANTAHŞUM^{SAR}, sonbahar, Purulli, KILAM ve Nuntariyaşhaş bayramları da kutlanmaktadır.

Zippalanda kenti tabletlerden ele geçirilen bilgilere göre, Hitit devletine vergi verme yükümlülüğü olmayan kentlerden biriydi. Hitit kanunlarında Zippalanda, Arinna ve Nerik kentlerinde çalışan dokumacıların vergiden muaf oldukları anlatılmaktadır.³⁸²

Popko, Zippalanda'nın Alacahöyük olduğunu ve buradaki kabartmaların Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı adına düzenlenen şenliğe ait olduklarını iddia etmişti. Ayrıca şehrin yakınlarında olduğu tahmin edilen Dahha Dağı'nın da, Alacahöyük yakınlarındaki Kalehisar/Karahisar ile eşitlenebileceğini ileri sürmüştür.³⁸³ Bunun yanında Gorny ise, Zippalanda'nın Kuşaklı höyük ve çevresinde aranması gerektiğini belirtmiştir.³⁸⁴

Son zamanlarda Çadırhöyük'te yapılan kazılarda ise buranın Zippalanda kenti olabileceği ileri sürülmektedir. Alisharhöyük'ün 13 km kuzeybatısında, Peyniryemez Köyü'nün 2 km güneyinde, Eğriöz deresinin doğusunda yer alan höyüğün güneyinden ve batısından da küçük bir dere geçmektedir. Hitit başkenti Hattuşa'ya 70 km uzaklıkta ve 240×185 metre ebatlarındaki höyük, ova düzleminden yaklaşık olarak 32 metre yüksektir. Höyükte yapılan bilimsel kazılar, Ronald Lee Gorny tarafından yürütülmektedir. Çadırhöyük'te kazılar 1924 yılında başlamış, Gelingüllü barajının bölgeyi sular altında bırakmasıyla ilk yıllarda kurtarma kazıları şeklinde çalışmalar yapılmıştır. 1995-1997 yıllarında tepenin kuzey yamacında bir Hitit kapısına ait kalıntılar ele geçirilmiştir. 2007 yılı dışında bölgedeki kazılar kesintisiz olarak devam etmektedir. Höyükte yalnızca Hitit dönemi değil Kalkolitik, Demir ve Bizans dönemlerine ilişkin kalıntılar da ele geçirilmiştir. Kazılarda Hitit dönemine ait çok sayıda kült eşyası bulunmuştur. Libasyon kapları ve dinsel figürinler bunlardan bazılarıdır. Yine metinlerde Zippalanda ile birlikte geçen Dahha Dağı'nın, Çadır Höyük yakınındaki Çaltepe olabileceği düşünülmektedir. Kralın, Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı

³⁸¹ del Monte ve Tischler 1978, 505-509

³⁸² Ünal 2005, 21

³⁸³ Popko 2000, 445 vd.

³⁸⁴ Popko 2000, 445

için törenler düzenlediği bu tepenin Hitit metinlerinde anlatılan özelliklere uygun olduğu tespit edilmiştir.³⁸⁵

2005 yılında yapılan kazılar Hitit kapısı üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Kuzeyde bulunan bu kapının girişinin 5 m genişliğinde olduğu ancak Demir Çağ'da daraltıldığı, sonraki dönemde de kapatıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca kentin güneyinde de 15. yy'a tarihlendirilen bir giriş kapısının kalıntılara rastlanmıştır. Çaltepe'de yapılan kazılarda ise burada 40×80 metre ebadında bir açık hava tapınağının izlerine rastlanmıştır. Bu tapınağın, Hitit kralının Zippalanda Kenti Fırtına Tanrısı'na sunum yaptığı yer olduğu ileri sürülmektedir. Tapınağın taş temelli ve kerpiç duvarlı olduğu tespit edilmiştir.³⁸⁶

Eski Hitit Devri'ne tarihlenen KBo XVI 78 numaralı tablette, Zippalanda kenti, yedi kent ile birlikte geçmektedir. Metinde geçen tanrı Taha'nın kapısı ifadeleri dinsel törenin ya bir tapınakta ya da tanrıya ait bir dağın eteklerinde geçtiğini belirtmektedir. Kaynaklara göre ise Zippalanda ve Daha Dağı tek kutsal yapıyı oluşturmaktadır. Metinde geçen Şanahuitta, Tapigga, Taptiga, Takaşa, Katapa, Karahna ve Hattuşa kentleri ise Zippalanda'da yapılacak olan dini tören için hazırlıkların yapıldığı kentlerdir.³⁸⁷

AN.TAH.SUM festivalinin anlatıldığı bir tablette ise Zippalanda ile ilgili bilgiler verilmektedir. Tablet, şenlik alayının Hattuşa'yı terk ettikten sonra Haitta bölgesine gittiğini ve bayramın 32. ve 33. günlerini Pişkurunva Dağı'nda geçirdiğini anlatır. 34. ve 35. günler ise Hurranaşşa çevresinde geçirilir. Kral 36. günde nihayet Zippalanda'ya varır ve oradan 37. günü geçirmek üzere Ankuva'ya geçer. Buradan Zippalanda ve Ankuva kentleri arasında bir veya iki günlük bir mesafe olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁸

Başka bir tablette, Hitit kralının *nuntarriyaşhaş* bayramını Hattuşa'da kutladıktan sonra aşağıya, Harranaşşi ve Zippalanda kentlerine geldiği anlatılır. Gorny, buradaki aşağıya kelimesinin ülkenin güneyini vurguladığını belirtmektedir.³⁸⁹ Şenliklerin 12. ve 13. günü gerçekleşen bu ziyaret sonrası kral, Tahurpa üzerinden başkente geri dönerdi.

---

³⁸⁵ Çadır Höyük Kazı Sonuçları Web Sayfası

³⁸⁶ Çadır Höyük 2005-2006 Yılı Kazı Sonuçları

³⁸⁷ Popko 2000, 446

³⁸⁸ Gorny 1997, 550-551

³⁸⁹ Gorny 1997, 551

Zippalanda kenti Fırtına Tanrısı yemin tanrıları arasında geçirdi ve Hattuşa'da da tapınağı bulunurdu. Bu tapınağa kralın nöbetçiler diktiği de bilinmektedir. Ayrıca tapınağın yakınlarında kentin önemli depoları da bulunuyordu.³⁹⁰

Zippalanda önemli bir kült merkezi olmasının yanında M.Ö. 15. yüzyıldan başlayarak Hitit edebiyatı için de önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu gibi büyük kentlerde her türlü düşünce, dini inanç ve edebiyat türüne açık kozmopolit bir halkın oturması da bunda etkili olmuştur.³⁹¹

3.1.8. Karahna

Karahna şehri tanrıları olarak, Fırtına tanrısı ile tanrı KAL/LAMA, tanrı Ala, Harabenin Fırtına tanrısı, Ormanın Koruyucu Tanrısı zikredilmektedir.³⁹² Tanrı Lama'nın ise kentin baş tanrısı olduğu ve koruyucu hayvanının geyik olduğu bilinmektedir.³⁹³

Kentte ayrıca, Halki, Telipinu, Aşkaşıpa, Pirva, ZA.BA₄.BA₄, Antaliya, İmmarniza, Mah, Gulşaş, Haşamili, Haşşiggaşanauvanda Ülkesi tanrıları, Tapiniga, Aparu, İştâr'ı ve İştâr LİL'e tapınılırken, Za, Tapala ve Haşala Dağları da kutsal kabul ediliyordu.³⁹⁴

Ayrıca burada "tarla sürülmesi bayramı", "orman bayramı", "tahıl yığıni bayramı", "bağbozumu bayramı", "ölü ruhları için anma günü bayramı", "meyve toplama bayramı" gibi pek çok bayramın kutlanması, kentin dini açıdan ne kadar önemli bir yer teşkil ettiğinin göstergesidir. Karahna şehrindeki tapınakta yüksek rahipler, tanrı anaları, tanrı anası kızı gibi unvanlara sahip pek çok kült görevlisinin yanında, görevli katipler bulunuyordu.³⁹⁵ Kentteki bu görevlilerin sayısının en az 8 bin olduğu ileri sürülmektedir.³⁹⁶

Karahna şehrinde aynı zamanda, Lihzina şehrinin baş tanrısı olan Hava Tanrısı'nın kültü de bulunmaktaydı. Bu tanrı onuruna kentte yıl içerisinde iki bayram

---

³⁹⁰ Ünal 2005, 121

³⁹¹ Ünal 2003, 184

³⁹² del Monte ve Tischler 1978, 177-180

³⁹³ Darga 1973, 19

³⁹⁴ Dinçol ve Darga 1970, 117

³⁹⁵ Darga 1973, 20-28

³⁹⁶ Ünal 2005, 25

düzenleniyordu. Bunlardan biri, “Gök Gürültüsü Bayramı” diğeri ise, “Hasat Alma Bayramı” idi. Bu bayramlar esnasında tanrıya kurban sunumları yapılyordu. Bu konu ile ilgili metinde beş adet koyunun tanrıya sunulduğı belirtilmektedir. Kurban sunumundan sonra Karahna Şehri Saray Adamları tarafından yiyecek sunumları yapılmaktaydı.³⁹⁷

3.2. Metinlerde Geçen Diğeri Tapınak Kentleri

Muvatalli'nin Dua Metni, tanrı tasviri metinlerinde çok sayıda tapınak kentinden bahsedilmektedir. Ayrıca Emirgazi gibi hiyeroglif yazıtları bulunan kentlerden de haberdar olunmaktadır. Bu kentler;

Halpa, Fırtına Tanrısı Teşup ile tanrıça Hepat ve Şarruma'nın tapım yeridir.³⁹⁸

Katapa, şehir tanrıçası Şartiya ile Gökgürültüsünün Fırtına tanrısı, Hepat ve Şahpina'nın Fırtına Tanrısı'na tapınılmaktadır.³⁹⁹

Hattarina, İştari, Pirva, Aşkaşıpa, Karzi ve Hapandali'ye tapınılan bir kent olup etrafındaki , Tatta Dağı, Şummiyara Dağı ve Pişkurunuva dağları da kutsaldır.⁴⁰⁰

Zithara, Zithariya, Ordunun Fırtına tanrısı, Fırtına tanrısının oğlu, av hayvanlarının koruyucu tanrısı KAL'a tapınılan yerdir.⁴⁰¹

Kumani, Fırtına Tanrısı, Hepat, Şinapşi'nin Fırtına Tanrısı, Şinapşi'nin Hepat'ı, Manuzziya dağının Fırtına Tanrısı, NİNGAL, Gallıştapa dağının tanrı Pişanuhisi'ne tapılır. Hitit metinlerinde iki adet Kumani (Kummanni) geçmektedir.⁴⁰² Bunlardan biri, Tufanbeyli'ye bağlı Şar kasabasında bulunan Komana, diğeri Tokat'da Gümenek köyünde bulunmaktadır.

Şanahuitta, Şimşegin Fırtına Tanrısı ve tanrıçasına tapılmaktadır.⁴⁰³

Urauna, Şimşegin Fırtına Tanrısı, Mezulla, Şulupaşi, Turmita ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na tapınılmaktadır.⁴⁰⁴

---

³⁹⁷ Darga 1980, 64

³⁹⁸ del Monte ve Tischler 1978, 72. Halep kentidir.

³⁹⁹ del Monte ve Tischler 1978, 199, başkente yakın bir yer.

⁴⁰⁰ del Monte ve Tischler 1978, 100; Alp 2001, 102. Nerik- Hattuşa arasında.

⁴⁰¹ del Monte ve Tischler 1978, 512; Alp 2001, 102

⁴⁰² del Monte ve Tischler 1978, 221

⁴⁰³ del Monte ve Tischler 1978, 342; Alp 2001, 103

⁴⁰⁴ del Monte ve Tischler 1978, 459; Alp 2001, 102

Aruşna, tanrılığı olarak bir gümüş kartal gösterilmiş olup yemin tanrıları arasında ve bir ritüel metninde geçmektedir.⁴⁰⁵

Hatenzuva, Zithariya, ^DKAL ve Turmita'ya tapınılmakta ayrıca Haharva Dağı da kutsal kabul edilmektedir.⁴⁰⁶

Hurma, Fırtına Tanrısı, Hantidaşsu, Hurma ve Halpa'nın Teşup ve Hepat'ına tapınılır.⁴⁰⁷

Lavazantiya, İştar/Hepat, Haşigaşnavanza ve Mulliara'ya tapınılır.⁴⁰⁸ Asur Ticaret Kolonileri dönemi belgelerinde de hem idari hem de ticari yönden oldukça önemli bir merkez olarak geçen bu kentin Hititler dönemindeki en eski kaydı, I Hattuşili'nin Urşu kuşatması metninde geçmektedir. Telipinu Fermanında kentte çıkan isyandan bahsedilirken, III. Hattuşili Mısır seferi dönüşünde bu kente gelerek İştar rahibi Pentipşarri'nin kızı Puduhepa ile evlendiğini anlatmaktadır. Kentin Hitit devleti yıkıldıktan sonra M.Ö. I. binyılda da iskan edildiğine dair yazılı belgeler mevcuttur.

Lavazantiya'nın lokalizasyonu henüz netlik kazanmamış olsa da Kizzuvatna bölgesinde yer aldığı en güçlü ihtimaller arasındadır. Çünkü hem Hattuşili'nin hem de Kizzuvatna kralı Palliya'nın metinlerinde bölgenin, Kizzuvatna toprakları içerisinde bulunduğu dair izler mevcuttur. Ayrıca suyun Lavazantiya kenti için çok önemli olduğu, kentte bulunan yedi kaynağın temiz sularının kutsanmasından ve Teşup ile eşi Hepat için yapılan bayram törenlerinde Tarmana ve Alda ırmaklarının da adının geçmesinden anlaşılmaktadır. Kentin lokalizasyonunu, Götze, Garelli ve Lebrun Kummani ile Fırat arası; Bilgiç, Tarsus ile Urşu arasında bir yer, Garstang ve Gurney Doğu Kilikya; Ünal, Malatya civarına; Bossert ve Lewy ise Elbistan Karahöyük olarak vermektedir. Yiğit de Lavazantiya'nın Karahöyük'e yerleştirilmesinin mümkün olduğunu ileri sürmektedir.

Lavazantiya kentine dini metinlerde oldukça sık rastlanmaktadır. Burada bulunan İştar kültünün önemi, özellikle III. Hattuşili döneminde İştar'ın rahibesi Puduhepa ile evlenmesiyle daha da artmıştır. Lavazantiya isminin geçtiği bir diğer dini metin, Muvattalli'nin Fırtına Tanrısı Pihassaşşi'ye duasıdır. Bu dua metninde kentin

⁴⁰⁵ del Monte ve Tischler 1978, 41-42

⁴⁰⁶ del Monte ve Tischler 1978, 103

⁴⁰⁷ del Monte ve Tischler 1978, 125; Alp 2001, 103

⁴⁰⁸ del Monte ve Tischler 1978, 237-238

tanrı ve tanrıçaları olarak Haşıgaşnavanza ve Mulliara geçmektedir. Kentte ayrıca, KBo IX 115 öy. 1-4'te geçen “*Kummani/Kizzuwatna kralı Palliya Kummani/Kizzuwatna Teşub'unu kurduğu zaman bunu şu şekilde ilan etti: Lawazantiya'daki*” cümlesinden yola çıkılarak Teşup ve Hepat'ın da tapım gördüğü ileri sürülmektedir.⁴⁰⁹

Pattiyariga, Fırtına Tanrısına tapınılır.⁴¹⁰

Uda, Fırtına Tanrısı, Hepat, Şarruma'ya tapınılmaktadır.⁴¹¹

Parşa, Yerin Güneş Tanrısı'na tapınılmaktadır.⁴¹²

Hişaşhapa, Kuliwişna, Pittiyarik, Sarissa ve Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı ile Teşup'a tapınılmaktadır.⁴¹³

Kuliwişna'da Şauşga, Kuliwişna'nın ve Hişaşhapa'nın Fırtına Tanrısı'na tapınılır.⁴¹⁴

Şugazziya, Fırtına Tanrısı ve Zulima'ya tapınılır.⁴¹⁵

Lihzina, Fırtına Tanrısı, Taşımış, Kamruşepa ve Lelvani'ye tapınılır. Ayrıca Lihzina'nın Fırtına Tanrısı yemin tanrıları arasında da geçmektedir.⁴¹⁶

Turmitta kentinde Fırtına Tanrısı, Gulşeş, Mezulla ve Telipinu 'ya tapınılır. Turmita kenti Telipinu'su, I. Şuppiluliuma ve II. Muşşili'ye ait metinlerde yemin tanrısı olarak geçmektedir.⁴¹⁷

Nenaşsa, Fırtına Tanrısı ve Luşiti'ye tapınılmakta, Maraşantiya ırmağı ise kutsal kabul edilmektedir.⁴¹⁸

Hupışna GAZ.BA.YA, Fırtına Tanrısı, ZA.BA₄.BA₄'ya tapınılır ve Şarlamı Dağı da kutsaldır.⁴¹⁹

---

⁴⁰⁹ Yiğit 1997, 1-14

⁴¹⁰ Alp 2001, 104

⁴¹¹ Alp 2001, 104

⁴¹² del Monte ve Tischler 1978, 307

⁴¹³ del Monte ve Tischler 1978, 111-112

⁴¹⁴ del Monte ve Tischler 1978, 218

⁴¹⁵ Alp 2001, 104

⁴¹⁶ del Monte ve Tischler 1978, 247-248. Kentin denize ve Maraşantiya nehrine yakın olduğu Nerik ile ilgili tabletlerde geçmektedir.

⁴¹⁷ del Monte ve Tischler 1978, 443-444. Kentin Kaşka bölgesinde olduğu II. Muşşili'nin yıllıklarında bahsedilen Kaşka akınlarından anlaşılmaktadır. Garstang ve Gurney tarafından Yenihan yakınlarına lokalize edilmektedir. Garstang ve Gurney 1959, 17.

⁴¹⁸ del Monte ve Tischler 1978, 282-283. Hatti bölgesinde yer almakta ve Nenoassos yani günümüzdeki Nevşehir ile eşitlenmektedir.

⁴¹⁹ del Monte ve Tischler 1978, 118-119. Konya Ereğlisi'dir.

Tuvanuva, Fırtına Tanrısı, İştar, Hurdumana, Aruna ve Tanrıça şahhaşara'ya tapınılır.⁴²⁰ Hattuşa'da bulunan Tuvanuva evi kentin Hititler için önemini vurgulamaktadır.⁴²¹

İllaya, Fırtına Tanrısı ve ZA.BA₄.BA₄'ya tapınılır.⁴²²

şuvanzana, şuvanzipa'ya tapınılır.⁴²³

Arziya, ZA.BA₄.BA₄'ya tapınılır.⁴²⁴

Hurniya, Fırtına Tanrısı, Hurniya'nın kralı Güneş Tanrısı'na tapınılır.⁴²⁵

Zarvişa, Fırtına Tanrısı, Navatiyala'ya tapınılmaktadır.⁴²⁶

şahhaniya, MAH, Hannahanna ve Fırtına Tanrısı'na tapınılmaktadır.⁴²⁷

Pahtima, Fırtına Tanrısı ve İştar'ın tapım yeridir.⁴²⁸

Uşa, Fırtına Tanrısı, Parşahunta'nın Fırtına Tanrısı ve Muvalani'nin kült yeridir. Ayrıca Huvatnuvanda Dağı ve Hulaya nehri de kutsaldır.⁴²⁹

Tupazziya, Fırtına Tanrısı'na tapınılmaktadır.⁴³⁰

Hatra, şulama'nın İştar'ı ve Fırtına Tanrısı'nın tapım yeridir.⁴³¹

Tegarama, Fırtına Tanrısı'nın kültü bulunmaktadır.⁴³²

Alazhana, Fırtına Tanrısı'na tapınılmaktadır. Kent metinlerde, Hanhana ile birlikte geçmektedir.⁴³³

şahpina, Fırtına Tanrısı ve İştar'a tapınılmaktadır. Ayrıca şahpina'nın Fırtına Tanrısı, yemin tanrıları arasında geçmektedir.⁴³⁴

---

⁴²⁰ del Monte ve Tischler 1978, 447-449

⁴²¹ Götze, Forrer, Bilgiç, Garelli ve Coşkun, Tuvanuva ile Tyana antik kentini eşitlemektedirler. Coşkun 1989, 477-485

⁴²² del Monte ve Tischler 1978, 138. Hurri bölgesinde yer almaktadır.

⁴²³ del Monte ve Tischler 1978, 371. E. Forrer, Sivas ile eşitlemektedir.

⁴²⁴ del Monte ve Tischler 1978, 45. Kayseri-Sivas bölgesinde bulunmakta olup Kargamiş'a yakın olduğu da metinlerde geçmektedir.

⁴²⁵ del Monte ve Tischler 1978, 126-127. Konya yakınlarında.

⁴²⁶ del Monte ve Tischler 1978, 496. şarlaimi Dağı yakınlarında.

⁴²⁷ del Monte ve Tischler 1978, 328

⁴²⁸ del Monte ve Tischler 1978, 295

⁴²⁹ del Monte ve Tischler 1978, 464-465. Çorum'un güneyine, Kayseri ve Aksaray yakınlarına yerleştirilmektedir.

⁴³⁰ del Monte ve Tischler 1978, 441. Anadolu'nun güneyinde Niğe ve Amanos çevresinde aranmaktadır.

⁴³¹ del Monte ve Tischler 1978, 104. Samsat yakınlarına yerleştirilmektedir. Kentin, İşuva ülkesinde olduğu metinlerden anlaşılmaktadır.

⁴³² del Monte ve Tischler 1978, 383-384. Sivas'ın Gürün ilçesi ile eşitlenmektedir.

⁴³³ del Monte ve Tischler 1978, 7

⁴³⁴ del Monte ve Tischler 1978, 328-329

Şahhuviya Fırtına Tanrısı, Pahtima'nın fırtına tanrısı ve Malitaşkuri'nin tanrıçalarına tapınılır.⁴³⁵

Malitaşkuri, Fırtına Tanrısı, Pahtima ve Şahhuviya'nın Fırtına Tanrıları ile Güneş Tanrısı'na tapınılmaktadır.⁴³⁶

Harziuna, Vaşhaliya ve Fırtına Tanrısı'na tapınılır.⁴³⁷

Şallapa, Zanduza, Fırtına Tanrısı, Harziuna ve Uşa'nın tanrılarına tapınılır.⁴³⁸

Parşahunta (Puruşhanda), Fırtına Tanrısı'na tapınılmakta ve Huvatnuvanda Dağı ile Hulaya Nehri kutsal kabul edilmektedir.⁴³⁹

Vaşuduvanda, İştâr ve Hepat'a tapınılmaktaydı.⁴⁴⁰

İnnuvita, Vaşuduvanda İştâr'ı ve Hepat'ı ile İnnuvita İştâr'ına tapınılmaktadır.⁴⁴¹

Taviniya, Telipinu, Zintuhi ve Katahha'nın tapım yeridir. Ayrıca Taviniya Telipinu'su, I. Şuppiluliuma'ya ait metinlerde yemin tanrıları arasında geçmektedir.⁴⁴²

Vaşhaniya, Güneş Tanrısı'nın tapım yeridir.⁴⁴³

Lanta, İştâr, Lanta'nın sahibesi ve Kuniyavani'ye tapınılır. Lanta'nın sahibesi, yemin tanrıları arasında da geçmektedir.⁴⁴⁴

Hattina, Fırtına Tanrısı'na tapınılmaktadır.⁴⁴⁵

Hakpişsa, Fırtına Tanrısı'nın tapım yeridir. Ancak kentte pek çok bayram töreni gerçekleştirildiği için Telipinu, Şauşga, Taviniya, Halmaşuit, MAH gibi tanrılara/tanrıçalara da tapım vardır.⁴⁴⁶

Harpişa, Halmaşuit'in tapım yeridir.⁴⁴⁷

Kalimuna, Kalmahi'ye tapınılmaktadır.⁴⁴⁸

---

⁴³⁵ del Monte ve Tischler 1978, 329

⁴³⁶ del Monte ve Tischler 1978, 257

⁴³⁷ del Monte ve Tischler 1978, 93. Kızılırmak'ın güneybatısına Kayseri yakınlarına yerleştirilmektedir.

⁴³⁸ del Monte ve Tischler 1978, 333. Sivrihisar'a yerleştirilmektedir.

⁴³⁹ del Monte ve Tischler 1978, 323-324.

⁴⁴⁰ del Monte ve Tischler 1978, 480. Kizzuvatna'ya yakın bir yerde aranmaktadır.

⁴⁴¹ del Monte ve Tischler 1978, 141-142

⁴⁴² del Monte ve Tischler 1978, 416-418. Tavium-Nefesköy ile eşitlenmek istenmektedir.

⁴⁴³ del Monte ve Tischler 1978, 477-478. İç Anadolu'da Kayseri ile Nevşehir civarına yerleştirilmektedir.

⁴⁴⁴ del Monte ve Tischler 1978, 242-243. Karaman Laranda'ya yerleştirilmektedir.

⁴⁴⁵ del Monte ve Tischler 1978, 101-102. Tokat Sulusaray/Sebastopolis'e yerleştirilmektedir.

⁴⁴⁶ del Monte ve Tischler 1978, 65-67. Amasya ya da Kerkenes Dağı civarına yerleştirilmesi teklif edilmiştir.

⁴⁴⁷ del Monte ve Tischler 1978, 89. İki adet Harpişa vardır. Bunlardan biri kent, diğeri ise Nerik yakınlarındaki Harpişa Dağı'dır.

Ankuva, tanrıça Katahha, Yağmurun Fırtına Tanrısı, Harabenin Fırtına Tanrısı, Göğün Fırtına Tanrısı, Kralın Fırtına Tanrısı, Aydınlığın Fırtına Tanrısı, Gücün Fırtına Tanrısı, Hattili kralların ve insanların Fırtına Tanrısı, Hepat, Hepatşarruma, Katapa, Kumani ve Şulupaşı'nın Hepat'ı, Nikkal, Zithariya, Tanrıça Zavalli ve İştara tapınılmaktadır.⁴⁴⁹ Kentin baş tanrıçasının Hatti kökenli Katahha olması nedeniyle bunun bir Hatti şehri olduğu kanıtlanmıştır. Ankuva'nın adı Asur Ticaret Kolonileri metinlerinde de geçmektedir. Hitit dönemine geldiğinde ise özellikle dini içerikli ve bayram törenlerini anlatan metinlerde Ankuva'nın adı sık sık geçmektedir.

III. Hattuşili ve eşi Puduhepa kültle ilgili işler için Ankuva'ya gitmişler ve kimi zaman da burada rüyaya yatmışlardır. Ayrıca çift, tanrıça Katahha ve Zippalanda kenti Fırtına Tanrısı'na Ankuva'nın yangınla tahrip olmaması için yalvarmış ve eğer kenti kurtarırlarsa onlara kentin gümüşten bir modelini yapıp sunacaklarını belirtmiştir.

Ankuva kentinin baş tanrıçası Katahha idi. Daha pek çok tanrıya tapınılan kentte, bu tanrıların tapınakları bulunsa da yağmurun fırtına tanrısının tapınağı, yağmur bayramının kutlandığı yer olarak önem arz etmiş olmalıdır.

Ankuva'da kentin koruyucu tanrıçasının tapınağında AN.TAH.SUM^{ŞAR} bayramı kutlanmaktaydı. Kentte kutlanan diğer bayramlar ise KILAM, Yağmur Bayramı, Zippalanda ve Daha dağı⁴⁵⁰ bayramlarının bir kısmı, taç giyme bayramı, doğum bayramının bir kısmı ve niteliği belli olmayan başka bir bayramdır.⁴⁵¹

Kent, J. Garstang ve O. R. Gurney tarafından Terzili Hamam'ın güneydoğusuna, H. G. Güterbock tarafından Hattuşa'nın güneyine, Cornelius tarafından ise Alisharhöyük'ün batısına yerleştirilmek istenmiştir. Ünal ise Ankuva'nın Yerköy yöresi ya da onun doğusunda Deliceirmak-Boğazlayan Suyu vadisine veya Alishar bölgesindeki Kanak Su vadisine yerleştirilebileceğini ileri sürmüştür.⁴⁵²

Nenişankuva, tanrı Pirva'ya tapınılmaktadır.⁴⁵³

Duruvaduruva, Pirva'nın tapım yeridir.⁴⁵⁴

---

⁴⁴⁸ del Monte ve Tischler 1978, 165. Kentin İştahara ülkesi toprakları içinde yer aldığı bilinmektedir.

⁴⁴⁹ del Monte ve Tischler 1978, 19-23

⁴⁵⁰ Kral, AN.TAH.SUM^{ŞAR} bayramının 37. gününde Daha dağındaki ritüelleri yerine getirdikten sonra ^{GIŞ}GIGIR "savaş arabası"na binerek Ankuva'daki törenlere katılmak için yola çıkardı.

⁴⁵¹ Ünal 1981, 433-450

⁴⁵² Ünal 1981, 452-454

⁴⁵³ del Monte ve Tischler 1978, 283

Ikşuna, Pirva'ya tapınılır.

Şullama, İştâr ve Halara'nın Fırtına Tanrısı'na tapınılır.⁴⁵⁵

Paliya, kraliçeye tapınılır.⁴⁵⁶

Kariuna, Karuna'ya tapınılır.⁴⁵⁷

Apazişna, Teşup, Hepat ve Büyümenin Fırtına Tanrısı'na tapınılır.⁴⁵⁸

Tapika, Tamişiya'ya tapınılır.⁴⁵⁹

Emirgazi, hiyeroglif metinlerine göre Güneş Tanrısı, Fırtına Tanrısı, tanrı KAL, ZA.BA₄.BA₄, Lallariya, Şarpa dağı ile küçük tanrıların adları geçmektedir.

3.3. Kazısı Yapılmış Tapınak Yerleri

3.3.1. İnandıktepe

İnandıktepe, Çankırı-Ankara yolu üzerinde, Çankırı'nın 22 km güneyinde, İnandık Köyü yakınlarında yer almaktadır. Büyükhacıbey Köyü'nden gelen Hacıbey Deresi ile Terme Çayı'nın kesiştiği yere yakındır. Ebadı 70×50 m olan höyük, 350 m doğusunda akan Terme Çayı'nın iki yanında yer alan verimli ve geniş ovaya ve onun önünden geçen eski yola hakimdir. Deniz seviyesinden 700 m, nehir seviyesinden ise yaklaşık 104 m yüksektedir. Bölge, iklimi dolayısıyla meyve-sebze ve her türlü tahıl yetiştiriciliğine uygundur. Höyüğün karşısında Helenistik, Frig, Hitit ve Eski Tunç çağlarına ait bulgular veren Terme Höyük'te 1967 yılında yapılan kazılar, buranın İnandıktepe ile aynı dönemde iskân edildiğini ortaya koymuştur. Terme höyükte yaşayan Hititler büyük tapınaklarını şehrin dışında, ziyaret edilmesi kolay, doğal yola hakim, yüksek ve gösterişli bir yer olan İnandıktepe'ye inşa etmişlerdir.⁴⁶⁰

Höyükte ilk sistemli kazılar, 15 Haziran 1966 tarihinde başlamıştır. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yapılan kazı çalışmalarının ilk dönemi 45 gün sürmüş, ikinci dönem kazılarına ise 5 Temmuz 1967 yılında başlanmış ve 20 Ağustos 1967'ye kadar devam edilmiştir. Kazılar, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

---

⁴⁵⁴ del Monte ve Tischler 1978, 445

⁴⁵⁵ del Monte ve Tischler 1978, 365

⁴⁵⁶ del Monte ve Tischler 1978, 299

⁴⁵⁷ del Monte ve Tischler 1978, 180-181. Kizzuvatna Ülkesi'nde yer aldığı metinlerden anlaşılmaktadır.

⁴⁵⁸ del Monte ve Tischler 1978, 27-28

⁴⁵⁹ del Monte ve Tischler 1978, 402. Maşathöyük'tür.

⁴⁶⁰ Özgüç 1988, 21; Özgüç 2004, 25; Sevin 2003, 142

Müdürü Raci Temizer başkanlığında yapılmıştır.⁴⁶¹ Ele geçirilen buluntular bu müzede saklanmaktadır.

Kazılar esnasında höyükte beş yapı katına rastlanmıştır. V. yapı katı Eski Tunç Çağına aittir. IV. yapı katındaki Hitit mabedinin yangınla yok olmasından sonra onun üzerine küçük evler inşa edilmiştir. İkinci yapı katında, küçük Frig yapılarına rastlanmıştır. Üsteki tabakada ise bir kilise tespit edilmiştir.⁴⁶²

İnandiktepe höyüğünün tepeye hakim ve en yüksek noktasında yer alan Hitit tapınak yapısı, 65×45 m boyutlarında, dikdörtgen planlı ve kireç taşından yapılmıştır. (Lev. X, Res. 14) Tapınak, tepenin yamaçlarına yapıldığı için, Hititli mimarların sekiler halinde yukarıdan aşağıya doğru inen, arka arkaya ve yan yana odalar inşa ettikleri tespit edilmiştir.

Tapınakta ele geçirilen arazi bağış belgesi, I. Hattuşili'nin hükümdarlık dönemine tarihlendirilmektedir.⁴⁶³ Belge Akad dilinde ve Hitit çivi yazılıdır. Özgüç, bu belgeden yola çıkarak, tapınağın Hitit kralı I. Hattuşili dönemine tarihlendirilebileceğini ileri sürmektedir.⁴⁶⁴

Tapınağın duvarları taşla örülmüştür. Taş duvarlar bazı yerlerde alçak, bazı kesimlerde ise 2 metreyi aşan bir yüksekliğe sahiptir. Burada, kerpiç diğer Hitit tapınaklarına nazaran çok az kullanılmıştır. Ağaç hatılların azlığı, yangının yıkıcı etkilerini de azaltan bir unsur olmuştur. Duvarlar kalın bir çamur tabakası ile sıvalı ve kırmızımsı beyaz badanalıdır. Tapınağın içinde yer alan odaların boyutları oldukça küçüktür. Temelin sağlam ve kalın olmasının yanında depo odasının da bulunması, yapının en az iki katlı olduğunu göstermektedir. Kuzeybatı kısmında kare ve dikdörtgen planlı depo odaları tespit edilmiştir. Bu odalar içerisinde çok sayıda çanak-çömlek, küp, matara, tunç iğne gibi eşyalara rastlanmıştır.⁴⁶⁵

Bunlara ek olarak tapınağın içinde çok sayıda küçük eser de ele geçirilmiştir. Bu eserlerin günlük kullanımdan çok dini törenlerde kullanılmak amacıyla özenle yapıldıkları belirlenmiştir. “*Gaga Ağızlı Testiler, Yuvarlak Ağızlı Testiler, Yonca Ağızlı*

⁴⁶¹ Özgüç 2004, 25; Özgüç 1988, 21

⁴⁶² Özgüç 2004, 25

⁴⁶³ Detaylı bilgi için bkz. Balkan 1973

⁴⁶⁴ Özgüç 1988, 42; Akurgal 2001, 65

⁴⁶⁵ Özgüç 1988, 2-8

Testiler, Şişe Biçimli İri Testiler, Mataralar, Sepet Kulplu Çaydanlıklar, Kantaros, Vazo, Maşrapa, Tencereler, Pişmiş Toprak Sunaklar, Buhurdanlıklar ve Meyvelikler” ve çok sayıda küp ve çömlek parçaları tapınakta ele geçirilen eserlerdendir.⁴⁶⁶

İnandıktepe tapınağında ele geçirilen eserler arasında depo odasında, üzerinde kabartmalar bulunan vazo, Hitit tarihi ve sanatı için oldukça önemli bir yere sahiptir. (Lev. XI, Res. 15) Yüksekliği 82 cm, gövde genişliği 51 cm’dir. Vazonun 46 cm genişliğindeki ağız kenarının ortası, yuvarlak boruyla çevrilidir. Borunun iki ucu, vazonun ağız kenarının üzerine yapılmış teknenin içine açılmaktadır. Böylelikle tekneye koyulan sıvı, bu borudan geçerek dört adet boğa başının ağzından vazonun içine akmaktadır. Eser, koyu kırmızı renkte ve parlak perdahlıdır. Oval bir gövdeye ve uzun içbükey bir boyuna sahip vazo üzerinde, üst üste dört friz boyunca tasvirler, iki friz boyunca ise geometrik desenlerle süslemeler mevcuttur. Tasvirlerin yer aldığı frizlerin genişlikleri birbirinden farklıdır. Vazonun gövde kısmında dört adet kulp bulunmaktadır. Üzerinde yer alan kabartmalar ayrı olarak yapıldıktan sonra esere applike edilmiştir.⁴⁶⁷ (Lev. XII, Res. 16)

Vazonun en alt kısmında yer alan birinci frizde, genel olarak tören için yapılan hazırlıklar anlatılmaktadır. Sahnede kült kaplarının, yemeklerin ve içeceklerin hazırlanması, rahiplerin yemekleri ve müzisyenler yer almaktadır. Friz sağdan sola doğru incelendiğinde ilk sahnede, sağ dizi üzerine çökmüş, önündeki çanak-çömlekleri tören için hazırlayan bir görevli (3) yer almaktadır. Onun hemen karşısında tahrip olmuş ancak yüzünün bir kısmı kalmış muhtemelen aynı işlemi karşılıklı olarak gerçekleştirdikleri bir görevli (1) tasviri daha vardır. Sahnenin üzerinde asılı durumdaki çift kulplu bir tencere ve bir kısmı tamamlanmamış testi de burada tören için yapılan hazırlıkları ispatlar niteliktedir. Burada, ziyafet sahnesi için hazırlıkların yapıldığı açıktır. Hititolog S. Alp, bu sahnede yer alan 3 nolu figürün **LÚ^{NA}4ARA** “erkek öğretücü” ya da **MUNUS^{NA}4ARA** “kadın öğretücü” olduğunu ve taştan bir topuzla tören için tahıl öğüttüğünü ileri sürmektedir. Figürün üzerinde asılı olan nesnelere ise çengele asılmış etler olabileceğini ifade etmektedir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Özgüç 1988, 9-17

⁴⁶⁷ Özgüç 2004, 25; Özgüç 1988, 16-17

⁴⁶⁸ Alp 1999, 24

Bu tasvirin solunda yer alan ikinci sahnede ise iki rahibin birer tabure üzerinde, ortadaki sunağın iki yanında oturdukları kabartma mevcuttur. Ortada bulunan sunağın gövdesi dik prizma şeklindedir, ince boynundan hemen sonra ise kalın, dikdörtgen tablası gelmektedir. Sahnenin sağ tarafında oturan kişi (6) elindeki kadehi yukarı kaldırmaktadır. Sol taraftaki üç ayaklı bir tabure üzerine oturmuş tasvir (9) ise önünde duran testinin içindeki libasyonu sunağa boşaltmak üzere kolunu öne doğru uzatmıştır. Bu sahnede yer alan kişilerin tanrıları temsil ettikleri ya da rahip olabilecekleri öne sürülmektedir. S. Alp'e göre bu **NAPTANU GAL (šalli aššešar)** "büyük yemek" sahnesidir ve altarın sağındaki figür tanrıyı, solundaki figür ise tanrıçayı betimlemektedir. Bunların karı koca olduklarını hatta Fırtına Tanrısı ile Arinna Şehri Güneş Tanrıçası çifti olabileceklerini ileri sürmektedir.⁴⁶⁹ 9 nolu figürün hemen arkasında lir çalan bir erkek tasviri vardır. Ağaçtan yapılmış bu lirin üst kolunun iki ucunda ördek başları, yan kollarının iki ucunda ise yere bakan aslan başı tasvirleri mevcuttur. Bu tasvirin hemen arkasında daha büyük boyutlu bir lir çalan, birbirine dönmüş iki kişi tasvir edilmiştir. Bir önceki lirle aynı özelliklere sahip olan bu tasvir, boyut açısından daha büyüktür.⁴⁷⁰

Büyük lir sahnesinin hemen solunda birbirine dönmüş ve ellerini yukarıya doğru kaldırmış, uzun tunikli iki kişinin (13-14) tasviri vardır. Ellerinin bir kısmı tahrip olduğu için ne taşıdıkları ya da ellerini hangi amaçla yukarıya doğru kaldırdıkları bilinmemektedir. Bunların dua ettikleri öne sürülmektedir. Erkek mi kadın mı oldukları belli olmayan bu figürlerin, lir ve saz eşliğinde dans eden tapınak fahişeleri olabilecekleri de öne sürülmektedir.⁴⁷¹ Onların hemen solunda, göğsünde tuttuğu sazı sağ eliyle çalan erkek figür (15) bulunmaktadır. Lir ve saz çalan bu müzisyenlerin büyük yemek sahnesine eşlik ettikleri söylenebilir.

Son sahnede ise, üstten kulplu bir kap ile üç adet çift kulplu küp yer almaktadır. Bu kaplardan en soldakini elindeki sopayla karıştıran kadının (17) dini tören için içecek hazırladığı öne sürülmektedir. Kaptaki içeceğin ise Hitit törenlerinde yaygın olarak kullanılan şarap ya da bira olması muhtemeldir.⁴⁷²

---

⁴⁶⁹ Alp 1999, 22

⁴⁷⁰ Özgüç 1988, 18-19; Özgüç 2004, 25; Sevin 2003, 142

⁴⁷¹ Alp 1999, 23

⁴⁷² Özgüç 1988, 19-20

Vazonun gövdesi üzerinde yer alan ikinci frize geçiş sırası kırmızı renkli baklava dilimi motifleriyle süslenmiştir. Bu frizi de sağdan sola doğru incelediğimizde ilk sahnede, bir kaide üzerine yerleştirilmiş boğa heykeli (18) görülmektedir.⁴⁷³ Bu boğa heykelinin solunda yere diz çöktürdüğü kurbanlık boğayı (19-20) kesen bir figür (21) betimlenmiştir. Bu işlemi gerçekleştiren görevlinin ^{LÜ}**MUHALDIM** “aşçı” olduğunu söylemek mümkündür. Fırtına tanrısının sembolü olan boğaya yapılan kurban sunumunun anlatıldığı sahne, hem Fırtına Tanrısı’nın *kutsal evlenme* törenindeki öneminin vurgulanması, hem de İnandiktepe’nin Fırtına Tanrısı’nın bir kült şehri olarak yorumlanması açısından önem arz etmektedir.⁴⁷⁴ Kurban sunumunu yapan kişinin hemen arkasında ise uzun boylu ve sağ elinde tuttuğu kadehi öne doğru uzatmış, sol elini ise dua jestinde yukarı doğru kaldırmış bir erkek (22) tasviri vardır. Elinde tuttuğu madeni kap içinde muhtemelen sunum yapmak üzere kesilen boğanın kanı bulunmaktadır. Arada yine lir çalan bir müzisyen tasviri mevcuttur. Arkada yer alan dört figürden ilki (24) sol kolunu dua jestinde öne doğru uzatmış, sağ koluyla ise tapanı, elinden tutup getirmektedir. Arkadaki diğer tapanı, sağ elinde riton olduğu düşünülen objeyi taşıyan kısa boylu bir figür⁴⁷⁵, ellerinde sunak taşıyan iki erkek (28-29) ve elindeki obje korunmamış bir erkek figürü izlemektedir.⁴⁷⁶

Frizdeki diğer sahnede taburenin üzerinde oturan, sol elini yukarı kaldırmış sağ elinde ise kadeh tutan tanrı figürü vardır. Tanrı ayak bileklerine kadar uzanan bir elbise giymiştir. Onun hemen önünde sunak taşı mevcuttur. Sunak taşının solunda bulunan figür, sağ eliyle tuttuğu **işpantuwa** “gaga ağızlı testi”yle tanrıya libasyon yapmaktadır. Onun arkasında lir çalan ve liri iki eliyle alttan tutarak müzisyene yardım eden daha küçük bir figür (34) bulunmaktadır.⁴⁷⁷

Üçüncü frizi ikinci frizden üçgen şekillerle bezeli bir şerit ayırmaktadır. Burada frizin en sağında yer alan yatak üzerinde oturan iki tanrı tasvirine doğru bir tören alayı ilerlemektedir. Tanrı çiftinin üzerinde oturduğu yatağın özenle yapıldığı açıktır. Şiltesi şeritler halinde olup, ayakları boğa bacağı biçiminde tamamlanmaktadır. Yatağın

⁴⁷³ Buna benzer bir tasvir Alacahöyük batı kanadı kabartmalarının ilk sahnesinde de mevcuttur.

⁴⁷⁴ Özgüç 1988, 33; Dinçol 1982, 112

⁴⁷⁵ Özgüç 1988, 20-21

⁴⁷⁶ Özgüç 1988, 20 vd.; Alp 1999, 21

⁴⁷⁷ Özgüç 1988, 21

üzerinde birbirine dönük oturan figürlerden sağdaki (36), dizlerini çenesine kadar çekmiştir. Başından aşağıya uzanan elbisesi dikkat çekmektedir. Onun karşısında oturan erkek tanrının (37) ise kadının duvağını açmak üzere elini uzattığını söylemek mümkündür. Yatağın solunda çift kulplu bir vazo (38) ve onun önünde de bir sunak (39) durmaktadır. **GANNUM** denilen bir desteğin üzerine yerleştirilmiş olan dibi sivri **DUG** **harşiyalli** “kurban ekmeği küpü” bereketi simgelemektedir.⁴⁷⁸ Kutsallığı simgeleyen **iştanana** “sunağın” gövdesi ve tablası ise baklava dilimi motifleriyle süslüdür.

Bu sunağın hemen sol tarafındaki sahnede ise sembolik bir kerpiç tapınak (43) betimi vardır. Yaklaşık olarak 9×9 cm ebadında ve kareye yakın bir plana sahip bu tapınağın görünen kısmında herhangi bir pencere ya da açıklık yoktur. Tapınağın düz damının üzerinde ise üç insan tasviri bulunmaktadır. 40 nolu figür elinde çalpara çalmaktadır. 41 nolu figürün elinde ne tuttuğu tahribat nedeniyle anlaşılamamakta, 42 nolu figürün ise saz çalan bir erkek olduğu anlaşılmaktadır.

44 ve 45 nolu figürler ise tapınağa dönük, ellerini yukarı kaldırmış ve hafif kavisli birer kılıç tutmaktadır. Bu figürlerin arkasında lir çalan bir erkek figürü (46) ve yukarıya doğru kaldırdığı elleriyle bir obje taşıyan figür gelmektedir.⁴⁷⁹ 48 ve 49 nolu betimler stil açısından birbirlerine benzemektedir. Öndeki figür (48), elinde Hitit krallarının taşıdığı “GİŞ₁kalmuş” ya da “lituus”⁴⁸⁰ a benzer bir aleti omuzlarına yaslamıştır. Onun arkasında duran kadın ise iki elini yukarıya doğru kaldırarak dua jesti yapmaktadır. Bunların tapınakta görevli **LÚSANGA** “rahip” ve **LÚGUDU** “merhemli rahip” oldukları ileri sürülmektedir. Frizin sonundaki 50 ve 51 nolu figürler ise çalpara çalan iki kadın tasvirinden oluşmaktadır.⁴⁸¹

Üçüncü frizden dördüncü frize geçişte herhangi bir süsleme bandı kullanılmamıştır. Bu friz boyunca tören kutlamasında görev alan çalgıcı, müzisyen ve akrobat tasvirleri betimlenmiştir. Frizin en sağında yer alan (52 ve 53) figürlerden uzun

---

⁴⁷⁸ Alp 1999, 20

⁴⁷⁹ Ö. Savaş, bu görevlinin elinde bir taht taşıdığını ileri sürmekte ve onun hemen arkasında yer alan ve lituus taşıyan diğer erkek figürle birlikte bunların kraliyeti temsil ettiklerini belirtmektedir. Savaş 2002, 726

⁴⁸⁰ Bu asanın yalnızca bayram ritüellerinde geçtiği ve kraliyeti simgelediği bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Savaş 2002, 720-724

⁴⁸¹ Özgüç 1988, 22-23

elbiseyi kadın eğilmiş, bir erkek ise onun arkasında durmaktadır. Burada kutsal bir cinsel ilişki canlandırılmıştır. Adam kafasını arkasındaki müzisyen kadına çevirmiştir. Bu sahnede müzisyen kadının kesinlikle arkaya bakmaması önemlidir ve bu nedenle erkek arkasına bakarak bu durumu kontrol etmektedir. S. Alp, buradaki erkek figürünün Hitit prensi, öne eğilmiş kadın tasvirinin ise metinlerde ^{MUNUS}**KAR.KID** olarak geçen “tapınak fahişesi” olabileceğini ileri sürmektedir.⁴⁸² Bu sahnenin hemen solundaki sırtı dönük kadın çalpara çalmaktadır. Ona dönük erkek ise solunda ve sağında (56) yer alan ^{MUNUS}**hazqara-** “çalpara çalan çalgıcı kadın”ların arasında elinde sazıyla tasvir edilmiştir. 57. ve 58. figürlerin yer aldığı sahnede ise çeşitli hareketler yapan iki Hititli akrobat betimi mevcuttur. Sağdaki, havada attığı ters takladan sonra yere düşerken, soldaki ise havaya sıçrayarak iki elini yana doğru açmıştır. 58 nolu figürün elbisesinin süsleri dikkat çekicidir. Belinden kemerle tutturulan elbise, dizin hemen üzerinde bitmektedir. Elbisenin yaka, kol ve etek ucunda baklava dilimi şeklinde süsleme şeritleri geçmektedir. Sahnede yer alan iki figür de oldukça canlı ve hareketli tasvir edilmiştir. Son sahnede ise çalpara çalan iki kadın ve ^{LÚ}**NAR** ya da ^{LÚ}**kinirtalla-** “lir çalan erkek” en öndeki kadın figürünü takip etmektedir. Bunların hepsi akrobatlara doğru ilerler pozisyonda betimlenmişlerdir. Kadınların üçü de klasik, ayaklara kadar uzanan elbise giymelerine rağmen, ortadaki kadının elbisesinin üzerine bir de kısa eteklik giymesi dikkat çekicidir.⁴⁸³

İnandıktepe’de bulunan bu kült kabı ve daha pek çok buluntu burasının bir tapınak kenti olduğunu destekler niteliktedir. Bölgenin hangi Hitit kenti olduğuna dair öne sürülen görüşlerin ilki, höyükte ele geçirilen tablette sözü edilen Hanhana’dır. Bu kentte Alazhana’nın fırtına tanrısı, Hanhana’nın Telipinusu ve Mama’ya tapınılır. Hanhana’nın Telipinu’su I. Şuppiluliuma’nın yazdırdığı tabletlerde yemin tanrıları arasında geçmektedir.⁴⁸⁴

Bu kentte Orta Hitit Çağı’nda Hitit kralının bir sarayı bulunduğu ve zaman zaman burada konakladığı da bilinmektedir. Hanhana kentinin koruyucu tanrısı olan Fırtına Tanrısı için düzenlenen törenlere Hitit kralının da katıldığı bilinmektedir.

---

⁴⁸² Alp 1999, 19

⁴⁸³ Özgüç 1988, 23-24; Akurgal 2001, 155-156

⁴⁸⁴ del Monte ve Tischler 1978, 76-77

K. Balkan; İnadık'ta ele geçirilen mülk bağış belgesinde geçen "Hanhana valisi" sözlerine dayanarak İnadıktepe'nin Hanhana ile eşitlenebileceğini öne sürmektedir. Bu görüşünü 1977 yılında yayınladığı makalesiyle Sedat Alp de desteklemektedir.⁴⁸⁵ Ancak Macqueen bu görüşe karşı çıkmaktadır. Ona göre, Eski Hitit dönemine tarihlenen İnadık'ın imparatorluk döneminde öne çıkan Hanhana ile eşitlenmesi mümkün değildir. Ayrıca Hanhana'nın Nerik gibi kentlerle olan yakınlığı ve kentin Kızılırmak'ın batısında yer aldığına dair herhangi bir bulgu olmaması da onun görüşünü desteklemektedir.⁴⁸⁶

Bu durumda bu kentin adı bilinmeyen ama Hanhana yakınlarında bulunan bir tapınak kenti olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.2. Bitik

Bitik Höyük, Ankara'nın 42 kilometre kuzeybatısında, Mürted ovasının ortasında, aynı addaki köyün içinde bulunmaktadır. Höyük, 240×250 metre ebadında olup, 18 m yüksekliğindedir. Remzi Oğuz Arık tarafından 1942 yılında kazısı yapılmıştır. Höyükte Klasik Dönem, Frig, Hitit ve Eski Tunç çağlarına ait buluntular da ortaya çıkarılmıştır.

Bitik Höyük'te Hitit dönemine ait en önemli buluntu, İnadıktepe vazosunun benzeri olan bir vazosunun parçasıdır. (Lev. XIII, Res. 17) Eldeki verilere göre Bitik vazosu, üzerindeki altı adet kabartma şeritle beş frize bölünmüştür. Bu frizlerden üç tanesinde insan kabartmaları mevcutken, iki tanesinde boya bezemeler vardır.⁴⁸⁷

Vazonun üzerinde en alttaki friz, kısmen ele geçmiştir. Bu frize geçişte baklava dilimli, genişçe bir süsleme sırası vardır. Sahnede, 7 cm aralıkla birbirine dönük duran iki erkek, yüzleri hizasında, sivri uçlu birer hançer tutmaktadır.⁴⁸⁸

Vazonun gövdesi üzerindeki üç şeritten ortadakininde, tören için kurban ve hediye taşıyan görevlilerin tasviri vardır. Sahnenin solundaki iki insan kabartması tamdır. Diğer dört figürün ise çeşitli kısımları eksiktir. İnsan tasvirlerinin hepsi sağa doğru yürürken betimlenmiştir. Soldaki iki figür diz kapaklarına kadar inen kısa etekli ve

---

⁴⁸⁵ Alp 1977, 649-652

⁴⁸⁶ Macqueen 2009, 181

⁴⁸⁷ Özgüç 1958, 2-3

⁴⁸⁸ Özgüç 1958, 6-7

kuyruklu kıyafetler giymiştir. Ayakabılarının uçları yukarı kalkıktır. İlk figür arkasında kulbundan geçirilmiş ve göğüs üzerinden çapraz olarak bağlanan iple tutturulmuş, yuvarlak ağızlı bir testi taşımaktadır. Görevli sağ elini dua jestinde yukarı kaldırmıştır. İkinci figür ise iki eliyle kavradığı geniş ağızlı, çift kulplu ve derin bir çanak taşımaktadır. Çanağın içinde katı yiyecek maddeleri tasvir edilmiştir. Bunlar muhtemelen, tanrıya yapılacak yiyecek sunumunda kullanılacak olan sunulardır. A. M. Dinçol, yiyecek ve içki taşıyan figürlerden yola çıkarak bu sahnenin bir ziyafet sahnesinin devamı olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁹ Bu figürün önündeki kabartmanın da tahrip olmasına rağmen ikinci figürün taşıdığına benzer bir çanak taşıdığı düşünülmektedir. Sahnede yer alan dördüncü kabartmanın yalnızca sol elini dua jestinde yukarı kaldırmış olduğu görülebilmektedir. Beşinci ve altıncı figürler ise sağ elleriyle lituus/kalmuş taşımaktadırlar. Arkalarındaki görevlilere rehberlik eden bu tasvirlerin, baş rahip ve rahibe sıfatıyla kral ve kraliçe olabilecekleri de öne sürülmektedir. Bu sahnede genel olarak külte yapılacak sunumları ve hediyeleri taşıyan görevlilerin tasvir edildiklerini söylemek mümkündür.⁴⁹⁰

Ortadaki frizden, ana sahnenin yer aldığı en üstteki frize geçişte baklava dilimi süslemelere sahip, oldukça geniş bir sıra süsleme mevcuttur. Bu frizin en önemli sahnesinde *hieros gamos* “kutsal evlilik” tasviri yer almaktadır. (Lev. XIV, Res. 18) Vazonun boyun kısmına işlenen bu sahnede, büyükçe bir kerpiç binada karşılıklı oturan bir çift tasvir edilmiştir. Kerpiç binanın duvar örgüsü oldukça net bir biçimde verilmiş olup, duvar boyunca herhangi bir açıklık ya da pencere tasviri yapılmamıştır. Binanın tapınak olduğuna şüphe yoktur. Benzer bir tasvir yine İnandıktepe vazosunun üçüncü şeridinde yer alan ilk sahnede de mevcuttur. Çiftin oturdukları yerin üzerinde tapınağın balkonunun yer aldığı öne sürülmektedir. Burada tapınak avlusuna bakan sütunlu galeride yapılan bir törenin gösterilmesi söz konusudur. Vazo üzerindeki bu sahne, dünya tarihindeki en eski kutsal evlilik tasviri örneğidir.⁴⁹¹ Sahnedeki kadın ve erkeğin içinde oturdukları nişin eni 7.4 cm, yüksekliği ise 8.2 cm’dir. Oldukça alçak bir taburenin üzerinde oturan her iki figürün de baş ve gövdeleri profilden tasvir edilmiştir. Erkek, boynundan ayaklarına kadar uzanan uzun bir elbise giymektedir. Siyah renkli

⁴⁸⁹ Dinçol 1982, 112

⁴⁹⁰ Özgüç 1958, 2-3

⁴⁹¹ Özgüç 1958, 1 vd.; Akurgal 2000, 131; Dinçol 1982, 112

saçları da ayak bileklerine kadar uzanmakta ve takmış olduğu küpe oldukça net bir biçimde görünmektedir. Karşısında oturan kadının ise yalnızca yüzü ve ayakları açıkta kalacak şekilde uzun bir elbise giydiğini söylemek mümkündür. İkisi de uçları yukarı kalkık vazounun renginde, yani kırmızı ayakkabı giymişlerdir. Erkek, sağ eliyle kadının duvağını açarken sol eliyle tuttuğu tabağı kadına uzatmaktadır.

Sahnenin devamında onlara sırtını dönmüş daha uzun bir kadın tasviri mevcuttur. Kadının ayaklarına kadar uzanan elbisesini belinden kemerle tutturduğu göze çarpmaktadır.

Ayrıca vazoya yapıştırılamayan iki adet parçadan en büyüğünün üzerinde, ikinci friz üzerindeki figürlere benzer, sırtında bir şey taşıyan erkek figürünün alt kısmı vardır. Bu parçanın en alt kısmındaki friz üzerinde çalpara çalan bir kadın görülmektedir. Diğer parça üzerinde ise başı profilden, gövdesi cepheden yapılmış bir erkek tasviri vardır. Bu figürün bir elini yukarı kaldırarak dua jestinde olduğu ve bunun da ikinci frize ait bir sahne olduğu düşünülmektedir.

Bitik vazosu üzerindeki tüm bu şenlik ve tören havası soylu bir çifte ait olduğu kesin olan kutsal evlilik içindir. Hititlerde kutsal evlilik olarak yalnız Fırtına Tanrısı ve Arinna Şehri Güneş Tanrıçası'nın evlilikleri kabul edilse de, burada bir prens ve prensesin evliliklerinin betimlenmiş olması da olasılıklar arasındadır. Bitik vazosu Eski Hitit Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. İnandıktepe vazosu ile hem stil hem de teknik açıdan oldukça büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu nedenle pek çok Hititolog ve arkeolog vazoların aynı işçilikle yapıldığını, yani aynı zanaatkârların elinden çıktığını ifade etmektedir.⁴⁹²

Bitik Höyük yerleşmesinin hangi tapınak kenti olduğuna dair herhangi bir öneri yapılmamıştır.

3.3.3. Hüseyindedede

Hüseyindedede Tepesi, Sungurlu ilçesine bağlı Yörüklü beldesinin 2,5 km güneybatısında bulunmaktadır. Bu tepenin, Hattuşa, İnandıktepe ve Bitik'e kadar uzanan yol üzerindeki tapınak yerleşimlerinden biri ve Hitit kralı ile kraliçesinin kült

---

⁴⁹² Akurgal 2000, 131

gezileri esnasında ziyaret ettikleri, Fırtına Tanrısı'na adanmış önemli bir tapınak merkezi olduğu öne sürülmektedir.⁴⁹³

Burada 1996-1997 yıllarında Tayfun Yıldırım ve Tunç Sipahi tarafından yapılan yüzey araştırmaları sonucu Hitit çağına tarihlenen önemli bir yerleşimin varlığı tespit edilmiş ve akabinde sistemli kazılar başlatılmıştır.⁴⁹⁴ 1997 yılında başlayarak 2004 yılına kadar devam eden kazılara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyeleri Doç. Dr. Tunç Sipahi ve Doç. Dr. Tayfun Yıldırım ile Çorum Müzesi Müdürü İsmet Ediz başkanlık etmiştir. Kazıların ilk yılında, Eski Hitit Çağı'na tarihlenen kabartmalı vazolar ve çeşitli çanak-çömlek parçaları ele geçirilmiştir.⁴⁹⁵ Yapılan yüzey araştırmaları sırasında bu tepenin güneyinde yer alan Ağburun mevkiinde, çeşitli yapı kalıntıları ve çanak çömlek parçalarıyla karşılaşmıştır. Kazılarda tepenin Eski Hitit Dönemi'ne tarihlenen tek tabakalı bir yerleşime sahip olduğu ve bunun da olasılıkla Hitit kralı I. Hattuşili dönemine tarihlendiği tespit edilmiştir.⁴⁹⁶

Kazılarda toplam 6 yapı kompleksi ortaya çıkarılmıştır. Tipik Eski Hitit ev planına sahip bu yapıların yanında, onlardan daha yüksekte konumlanmış ve depo odaları olduğu tespit edilen çeşitli birimlere sahip bir tapınağa da rastlanmıştır. Tapınak, yaklaşık olarak M.Ö. 1650 yıllarına tarihlendirilmektedir.⁴⁹⁷ Alt katında bulunan depo odaları nedeniyle yapının en az iki katlı olduğu düşünülmektedir. Duvarları, bölgede yaygın olarak bulunan andezit ve kalker kullanılarak yapılmış ve üzerleri çamurdan kalın bir harç ile sıvanmıştır. Tapınağın şiddetli bir yangın nedeniyle ağır şekilde hasar gördüğü saptanmıştır.⁴⁹⁸

Hüseyinde Tepesi'nde çok sayıda çanak-çömlek ve madeni eser ele geçirilmiştir. Bunlar arasında *tapınakta bulunan kabartmalı vazolar, çeşitli boyutlarda çanak ve çömlekler, mutfak küpleri, iri küpler, tabaklar, lengerler, yuvarlak ağızlı iri testiler, gaga ağızlı testiler, sepet kulplu kaplar, maşrapalar, tunç hançer, orak, kabara başı ve iğneler* vardır.

---

⁴⁹³ Sipahi ve Yıldırım 2004, 53; Yıldırım ve Sipahi 2000, 355

⁴⁹⁴ Yıldırım 2008, 58

⁴⁹⁵ Sipahi ve Yıldırım 2000, 355

⁴⁹⁶ Sipahi ve Yıldırım 2004, 53

⁴⁹⁷ Sipahi 2005, 314

⁴⁹⁸ Sipahi ve Yıldırım 2004, 53

Yerleşmede dikkati çeken en önemli buluntular kabartmalı kült vazolarıdır. Bunlar üzerinde bayram kutlamaları esnasında müzik ve dans eşliğinde gerçekleştirilen kült törenleri, hazırlıklar, tapınak ve sunaklar, rahipler, rahibeler, dansçılar, akrobatlar, tanrı ve tanrıçalar, kurban hayvanları ve çeşitli adak eşyalarının tasvirleri bulunmaktadır. Tapınakta ele geçirilen parçalara dayanarak iki adet vazo tümlenmiş, ancak ele geçirilen parçalardan bölgede en az dört adet kabartmalı vazo olduğu tespit edilmiştir.⁴⁹⁹

Onarılan iki adet vazo, büyüklükleri açısından birbirinden ayrılmaktadır. Büyük olan, 86 cm yüksekliğinde ve 50 cm çapındaki vazo, teknik olarak İnandık-Bitik vazoları tarzındadır ve tapınak alanının depo odasında çok sayıda kült seramik parçalarıyla birlikte ele geçirilmiştir.⁵⁰⁰ Silindir boyunlu, oval gövdeli ve yuvarlak dipli olan vazunun gövde kısmında, tasvirler için oldukça uygun bir alan yaratılmıştır.

Vazonun tüm gövdesinin kabartmalarla bezenmesi, Eski Hitit döneminin özellikleri arasındadır. Kırmızı astarlı kabın üzerinde, dört friz boyunca kırmızı, krem ve siyah renkler uygulanmıştır. Oldukça detaylı sahnelerin varlığı nedeniyle sanatçının kült törenlerindeki uygulamalara hakim olduğunu söylemek mümkündür. Tasvirlerin, izleyenlerin göz hizasına gelecek şekilde verilmesi, 86 cm'lik yüksekliğiyle oldukça anıtsal bir yapı sergileyen vazunun önemli özelliklerindedir.⁵⁰¹

Eserin üzerinde bulunan dört adet frizde, Fırtına Tanrısı'nın boğaları, müzik eşliğinde tapma, libasyon, tanrılara çeşitli hayvanların sunulması, tapınak çevresindeki törenler, rahipler, hediye getirenler, dans ve eğlence sahneleri konu edilmektedir. (Lev. XV, Res. 19) Vazo üzerinde Hititler'in ilkbaharda kutladıkları AN.TAH.SUM^{ŞAR} ve Purulli bayramlarına ait törenlerin tasvir edildiği düşünülmektedir. Dört ayrı frizde 41 ayrı kabartma figürü vardır.

Vazonun ağız kenarının içini çevreleyen bir boru, bu boruya bağlı karşılıklı dört adet boğa başı ve dikdörtgen bir tekne yer alır. Boğa başları kısa boynuzludur ve kulakları tasvirde gösterilmemiştir. Bu sistem İnandiktepe vazosunda olduğu gibi tekneye koyulan sıvının borulardan geçerek, boğa başlarından vazoya akmasını sağlamaktaydı. Sıvı sunumları esnasında genellikle bir rahip, vazunun başına gelerek

⁴⁹⁹ Sipahi 2005, 661

⁵⁰⁰ Yıldırım 2008, 58

⁵⁰¹ Yıldırım 2008, 60

teknenin içine sunu sıvısını koyuyor ve boğa başlarından akan libasyon, vazonun içerisine doluyordu. Hitit kültüründe boğa, Fırtına Tanrısı başta olmak üzere hava tanrılarının kutsal hayvanıydı.⁵⁰² Bu nedenle burada Fırtına Tanrısı'na yapılan bir sunumun varlığından söz edilebilmektedir.⁵⁰³

Vazonun dikey kulpları arasında iki adet friz bulunmaktadır. Alttaki frizde, Fırtına Tanrısı'nı temsil eden iki adet boğa tasviri vardır. Bu sahne, Bitik ve İnandık vazolarının en alt frizinde bulunan klasik tören hazırlığı sahnesinden ayrılmaktadır.⁵⁰⁴ Boğalar boynuzlarını öne doğru uzatmış, hörgüçlü, bir ayakları önde ve saldırıya hazır tarzda tasvir edilmişlerdir. İkinci frizde ise birbirini takip eden dört sahne vardır. Sahnelerden üçü, arkalıksız bir tahtta oturan tanrıya yapılacak kurban sunumlarının götürülmesini anlatmaktadır. Burada koç, karaca ya da geyik olduğu düşünülen kurban hayvanları, görevliler tarafından sunak taşına doğru götürülmektedir.⁵⁰⁵ Sunak taşının hemen önünde kral ya da prens dua jestinde, onun arkasındaki görevli ise **GIŠ.D**INANNA, hattice **zinar/zinir** "lir",⁵⁰⁶ çalmaktadır. Lir'in tanrıça İnanna'nın enstrümanı olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁰⁷ Sahnelerdeki adamların hepsi Hitit tarzı kısa etekli ve profilden tasvir edilmiştir.

Vazonun boyun kısmında da iki adet friz mevcuttur. Tanrıya yapılan kurban sunumlarının götürüldüğü sahnenin üzerinde yer alan, vazonun en gösterişli frizi boyunca tüm törenin ana sahnesi işlenmiştir. Sahnenin sol tarafındaki figürler eksiktir. Ancak bunların, erkek ve kadın müzisyenler olabilecekleri ileri sürülmektedir. Sahnede soldan sağa bağlama ya da **GIŠ**TIBULA (ŞÀ.A.TAR) ya da **GIŠ**huhupal "saz" çalan bir erkek müzisyen, zil çalan bir kadın çalgıcı, uzun tören giysileri içerisinde bir rahip, omzunda tanrı asası taşıyan başka bir rahip, iki eliyle kült işleminde kullanılacak portatif ocağı tutan bir kadın ve ellerinde eğri kılıçlar taşıyan kısa etekli figürler tasvir

⁵⁰² Boğa tasvirinin en net görülebildiği yerlerden biri olarak, Alacahöyük batı ortostatları üzerindeki tapım sahnesini verebiliriz. Yıldırım 2008, 60

⁵⁰³ Yıldırım 2005, 341

⁵⁰⁴ Yıldırım 2005, 342

⁵⁰⁵ Özellikle koç, boğa ile birlikte Fırtına Tanrısı'na yapılacak olan kurbanlarda sık sık kullanılan hayvanlardandır.

⁵⁰⁶ Lirler, Önasya'nın en eski çalgısı olarak bilinmektedir. İlk örnekleri, M.Ö. 3. binden itibaren Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Hititlerde müzik terimleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Roszkowska 1987, 23-30; Hitit kültüründe müzikle ilgili bir çalışma için bkz. Celasin ve Beşiroğlu 2006, 35-46

⁵⁰⁷ Yıldırım 2002, 4; Yıldırım 2005, 344-345

edilmiştir. Eğri kılıç tutan figürlerin hemen önünde ise kerpiç dizileriyle gösterilmiş, sembolik bir tapınak tasviri yer almaktadır. Bu mabedin hemen yanında Alacahöyük kabartmalarında da gördüğümüz sunak taşı yer almaktadır. Üçüncü frizin en önemli sahnesi, bir kült yatağı üzerinde betimlenmiş iki kadın figürüdür. Yatağın üzerindeki iki kadından sağdakinin uzun elbisesi, belindeki kemerle tutturulmuştur ve elinde bulunan fırça ya da kalem benzeri bir aletle yanındaki kadının süslenmesine yardım etmektedir. Sahnenin sol tarafında yer alan figürün tanrı ya da tanrıça olabileceği düşünülmektedir. Hitit tapınaklarında tanrı heykelleri belirli aralıklarla temizlenip, süslenir ve dolaşmaya çıkarılırdı. Burada ayakta duran ve ellerini bu iki kadına doğru uzatmış erkeğin törenlerde başrahip olarak yerini alan Hitit kralı olabileceği ileri sürülmektedir.⁵⁰⁸

Bu sahnelerin üzerindeki friz, vazunun dördüncü ve son frizidir. Soldan sağa doğru ilerleyen sahnede en solda sırtında muhtemelen törende kullanılacak olan kült vazosunu taşıyan tipik bir Hititli tasviri vardır. Onun hemen yanındaki sahnede ise öküzlerin çektiği bir yük arabası betimlenmiştir. Bu arabanın örtülerle kapatılmış kısmında, kültte kullanılacak eşyaların taşındığı, arkasında yer alan iki kadın figüründen siyah elbiseli olanın tanrıça heykeli, diğerinin de ona refakat eden rahibe olduğu öne sürülmektedir. Öküzlerin tasviri tahrip olmuş, yalnızca baş kısmından onları çeken bir kişi belirgin bir biçimde korunmuştur. Bu kişi süslü kıyafetiyle dikkati çekmektedir. Onun önünde ise Hitit törenlerinin tipik dansçı ve müzisyen sahneleri gelmektedir. Burada saz çalan iki erkek⁵⁰⁹, zil çalan bir kadın ve ellerini havaya kaldırmış dans eden iki kadın tasviri bulunmaktadır. Dansçıların Hitit törenlerinde oldukça önemli bir yeri olduğu ve bunların normal halktan ve görevlilerden olabileceği gibi çeşitli kentlerden getirilmiş dans gruplarının olduğu da bilinmektedir.⁵¹⁰ Bu kadının elbisesinin siyah olması nedeniyle çalgıcıların başı olarak görev yaptığı ileri sürülmektedir.⁵¹¹ Aynı sahnede, lir çalan bir kadın ve saz çalan bir erkek figürü arasında duran ve ellerini yukarı kaldırmış, dans eder pozisyonundaki kadın kabartması da oldukça önemlidir. Elleri

---

⁵⁰⁸ Yıldırım 2005, 345-347

⁵⁰⁹ Saz çalan erkek figürlerinden sağdaki, kaçak kazılar sırasında çıkarılsa da burada biriken molozlar arasında kalmıştır. 2000 yılında yapılan çalışmalarda bu parça, molozlar arasından ortaya çıkarılarak vazunun eksik kalan kısmı tamamlanmıştır. Bu figür ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yıldırım 2002, 1-7

⁵¹⁰ Ünal; özel olarak dansçı getirilen bu kentlerin, Lumanhila, Tawiniya, Lalupiya ve Himmuva olduğunu ileri sürerken, S. Alp halkın, tapınak görevlilerinin, profesyonel dansçıların hatta zaman zaman kraliçelerin de bu danslara katıldıklarını belirtmektedir. Ünal 1999, 233; Alp 1999, 52 vd.

⁵¹¹ Yıldırım 2008, 58-65; Sipahi-Yıldırım 2004, 53; Yıldırım 2002, 7; Yıldırım 2005, 347-348

yukarı kaldırarak ve parmakları şıklatarak yapılan bu dansın “*tarpaškana dansı*” olarak adlandırıldığı bilinmektedir.⁵¹²

Hüseyindede Tepesi tapınak yapısının depo odasında bulunan ve küçük vazo olarak adlandırılan bir diğer eser, kulpsuz ve boyun kısmında yer alan tek adet frizle diğerinden ayrılmaktadır. (Lev. XV, Res. 20) Bu tek friz üzerinde 13 insan ve 1 boğadan oluşan Hitit dini tören alayı tasviri vardır. Bu tasvir bandı üzerindeki sahnelerden en ilginç, boğa üzerinde ters takla pozisyonunda duran Hititli'dir. Ege-Yunan, Mısır ve Suriye'de de rastlanan bu sahne, frizin merkezinde yer almaktadır. Onun çevresinde şarkı ve müzik eşliğinde dans eden kişiler mevcuttur. Frizin sol tarafında ilk sahnede elele tutuşmuş iki Hititli kadın tasviri vardır. Bunlar, ayak bileklerine kadar uzanan renkli ve püsküllü elbiseler içindedir. Şarkı söyledikleri de düşünülen bu kadınların günümüzde halay olarak bilinen dansı yapmaları, Eski Hitit tasvir sanatı için önemli bir yeniliktir. Bu iki figürden sonra gelen ve yine ayak bileklerine kadar uzanan bir elbise giymiş olan kadının ^{URUDU}galgalturi⁵¹³ “çift zil” çaldığı, elbisesinin göğüs kısmının da oldukça süslü olduğu dikkati çekmektedir. Ziller birbirine siyah bir bağ ile bağlıdır. Bu bağın, kullanılmadığı zamanlarda müzik aletinin omuza asılarak taşınmasını sağladığı düşünülmektedir. Bu detay, Hitit kabartmalı vazolarında ilk kez görülen tasvirlerdendir.⁵¹⁴

Onun önünde yine elinde zil çalan bir erkek figürü bulunmaktadır. Bunların önünde duran figür ise bir saz ya da bağlama çalmaktadır. Sağ el bileğine bağladığı şerit, muhtemelen günümüzde de kimi saz sanatçılarının bağladıkları şeritlerin ilk örneklerindendir.⁵¹⁵ Sahnenin devamında yere diz çökmüş vaziyette karşılıklı zil çalan iki erkek, onların yanında akrobatik hareketler yapan adamlara ve ana sahneye dönük, zil çalan bir kişi ayakta durmaktadır. Hitit tasvir sanatında zil çalanlar her zaman kadın olmasına rağmen burada ilk kez bu müzik aleti erkekler tarafından çalınmaktadır.⁵¹⁶

⁵¹² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Yıldırım 2001, 3 vd.; Sipahi 2005a, 314; Ünal 1999, 232-233; dans çeşitlerinin detaylı anlatımı için bkz. Alp 1999, 53

⁵¹³ Hititlerin müzik aletlerinden *arkammi*, *galgalturi* ve *huhupal* ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Güterbock 1995, 57-72

⁵¹⁴ Yıldırım 2002, 3

⁵¹⁵ Sipahi 2008, 72

⁵¹⁶ Yıldırım 2002, 3

Kuşkusuz vazo üzerindeki en dikkat çekici sahne, boğa etrafında akrobatik hareketler yapan üç kişidir. Hititolog de Martino, bu tasvirleri Çatalhöyük duvar resimlerinde boğanın etrafında çeşitli hareketler yapan insan figürleriyle bağdaştırmaktadır.⁵¹⁷ Bunların birbirlerinden bağımsız hareketler yaptıkları ileri sürülmektedir. Bu sahne, Ege-Yunan, Suriye gibi toplumlarda boğa üzerinden atlama şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle farklı bir durumu göstermesi açısından diğerlerinden ayrılmaktadır. Boğanın önünde, sol eliyle onu yularından tutan, yukarıya kaldırdığı sağ elinde ise ucu kıvrık bir alet taşıyan erkek figürü vardır. Elinde tuttuğu ucu kıvrık aletin dansçı ve çalgıcıların hareketlerinin kontrol edilmesi ve törenin yönetilmesi gibi bir işlevde kullanıldığı düşünülmektedir. Onun arkasında da yine saz çalan bir tasvir mevcuttur.⁵¹⁸

---

⁵¹⁷ de Martino 1995, 2667

⁵¹⁸ Sipahi 2008, 66-73; Yıldırım 2005, 346 vd.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HİTİTLERDE TAPINAK VE KUTSAL KENTLER

4.1 Hitit Tapınakları

Hitit tanrılarının yeryüzündeki konutları, E.DINGIR^{LIM} ideogramıyla belirtilmektedir. Bu ideogram, “tanrının evi” anlamında kullanılmaktadır. Hitit halkı, tanrılarının da insanlar gibi tepki verdiklerini ve onlarla aynı ruh haline sahip olduklarını düşünüyordu. Bu nedenle onların da yaşadıkları ve kutsandıkları evler/tapınaklar inşa ediyorlardı. Bu tapınakların yalnızca dini amaçlara hizmet etmedikleri, kült personeli, hizmetkârları, zanaatkârları ve depo odaları ile sosyo-ekonomik bir örgüt olduklarını söylemek mümkündür.⁵¹⁹ (Lev. XVI, Res. 21)

Hitit İmparatorluğu’na bağlı her kentte en az bir tapınak bulunurdu. Bu tapınaklar, o kentin koruyucu tanrı/tanrıçası onuruna yapılırdı. Tapınaklar aynı büyüklükte değildi. Öyle ki, başkent Hattuşa’da bulunan ve Fırtına Tanrısı ile Arinna Şehri Güneş Tanrıçası’na yapılan tapınak 64×42 m boyutlarıyla Hitit İmparatorluğu’nun en büyük tapınağı iken, çok küçük ebatlara sahip kutsal binalar da vardı.⁵²⁰

Hitit tapınaklarının konut yapısından türediği ileri sürülmektedir. İlk olarak, bir ya da iki odalı tapınaklar yapılırken zamanla daha büyük kutsal yapılar inşa etmişlerdir. Hattuşa ve pek çok kentte gördüğümüz kompleks içinde yer alan tanrı evleri ise Hitit tapınak mimarisinin ulaştığı son noktadır.⁵²¹ Özellikle İmparatorluk devri tapınaklarının Hitit saray kompleksleri ile mimari açıdan oldukça benzerlik gösterdiklerini söyleyebiliriz. Tapınakların yapılış aşamasında belirli bir yöne doğru bakmalarına önem verilmiyordu. Hattuşa Yukarı kentteki tapınakların bazılarının güneye ya da kuzeye, bazılarının da doğuya ya da batıya dönük konumları bu durumu destekler niteliktedir. Yön konusunda herhangi bir kısıtlama olmasa da, kutsal mekanın inşa edileceği alan, büyük bir özenle seçiliyordu.

---

⁵¹⁹ Darga 1984, 71

⁵²⁰ Schirmer 2002, 482

⁵²¹ Naumann 1991, 450

Bu kutsal binalar, düşman saldırısı sırasında zarar görmemesi gereken yerlerin başında geliyordu. Kutsal alanın çevresini bir temenos duvarının çevrelediği ve tapınakların çevresinde kendi surlarının bulunduğu bilinmektedir. Çünkü kentin koruyucu tanrısı ya da tanrıçası burada ikamet ediyordu ve onun zarar görmemesi önemliydi.

Hitit tapınakları hakkında en detaylı bilgiyi günümüzde kazısı yapılmış olan Hattuşa Yukarı kentteki yapılar vermektedir. Bu tapınakların benzer özellikleri olduğu gibi kendilerine has özellikleri de vardır. Ancak burada amacımız genellemeler yaparak bir Hitit tapınağının mimari yapısını ve hangi yapı öğelerini barındırdığını anlatmaktır.

Hitit tanrı evlerinde benzer olan öğeler “*Kapı döşemleri, merdiven, avlu, avlu geçidi, hilammar, en kutsal yerin ön odaları, E.ŞA en kutsal yer, en kutsal yerin dipodaları, yanodalar*” ve Hattuşa Tapınak I ve V’te görülen “*tek odalı avlu yapısı*”dır. Bu yapı öğeleri birbirlerine genellikle bir hücre ile bağlanmışlardır ve yapılar arasında direk geçiş yoktur. Kimi zaman da kompleksteki yapıların önyüzlerinden biri biraz daha geri alınarak diğer yapının belirgin hale gelmesi sağlanmıştır. Bu da yapıların kendi ışıklarını almalarını sağlayarak ayrı birer öge olduklarının vurgulanmasında etkili olmuştur.⁵²²

Tüm bunların yanında şunu da belirtmekte fayda vardır ki, Hitit tapınaklarında en önemli mekanlar kuşkusuz asıl kültün bulunduğu yerlerdir. Bunlar; **É.ŞÀ** “kutsal iç oda”, **É.DU₁₀.ÚS.SA** “yıkama odası”, **halentu-** “ana kült odası” ve **hilammar** “sütunlu koridor, ön avlu” idi.⁵²³

Tapınakların çevresinde depo alanları, zanaatkârların çalıştıkları alanlar, tapınak çalışanlarının ikamet ettikleri odalar gibi birimler mevcuttur. Kompleksten kült odalarının ve asıl kutsal alanın bulunduğu birime geçiş bir kapı ile sağlanıyordu. Her tapınak kapısının bir kapı odası mevcuttur. Tapınağın özellikle büyük kapısına, güvenliği sağlamak için sürgüler konuluyor ve bu sürgülerin konulma işlemi bir kült töreni ile kutsanıyordu.⁵²⁴ Ayrıca kapılarda, görevliler için her iki yanda küçük birer oda da bulunmaktadır. Kimi kapılarda Tapınak I’de olduğu gibi, kapı geçidi de bulunmaktadır. Kapıdan geçildikten sonra herhangi bir odaya girilmeden direk olarak

⁵²² Naumann 1991, 464-465

⁵²³ Karataş 2007, 31

⁵²⁴ Süel 1990, 517; Darga 1985, 136

avluya geçiş sağlanırdı. Hititli mimarlar avluya geçişi sağlamak için kimi zaman merdivenleri de kullanmışlardır. Bunların çatıda gerçekleştirilen kült işlemleri için yapıldıkları düşünülmektedir.⁵²⁵

Tapınağın kapısından geçildikten sonra genellikle üstü açık ve kareye yaklaşan dörtgen planlı bir avluya girilirdi. Bu avlunun çevresinde çeşitli amaçlarla kullanılan odalar bulunurdu. Bunların törenler için hazırlık yapılan birimler oldukları ileri sürülmektedir.⁵²⁶ Odaların girişleri avlunun içinden değil, birbirine bağlanan geçitlerle sağlanıyordu. Avludan dışarıya dönük olarak yapılmaları ise ışık almalarını sağlamaktaydı.

Tapınak avlusunun içinde ve ana kült odasına çok uzak olmayan bir yerde *arkiu* yapısı bulunmaktaydı. *Halentu* “ana kült odası”ndan tapınağın dışına çıkarken bu yapının yanından geçilmektedir. **Arkiu-** yapısının iki katlı olduğu ve üst katında **GIŠ** **paranalla** adı verilen balkon benzeri bir çıkıntı olduğu bilinmektedir.⁵²⁷

Avlunun sonunda en kutsal odaya geçişi sağlayan ve **hilammar** olarak adlandırılan sütunlu bir geçit bulunmaktadır. Hilammar, genellikle belli bir kurala uyularak yapılırdı. Kimi zaman birden fazla sütun yapılarak ziyaretçilerin hizmetine üç ayrı geçit sunulurdu. Sütun ayakları üzerinde çeşitli kabartmalara da rastlanmıştır. *Hilammar*ların avludan en kutsal odaya geçişi direk olarak sağlamadıkları, kimi zaman bu iki birim arasına bir ya da iki ön geçit konulduğu da bilinmektedir. Bu gibi durumlarda kutsal odaya geçişi sağlayan kapı da sola kaydırılmış, yani *hilammardan* direk olarak kutsal odaya geçiş engellenmiştir. Hilammardan geçildikten sonra solda bulunan kapıdan girilir ve genellikle birbirini takip eden iki ayrı odadan geçilerek kutsal mekana ulaşılırdı. Tüm bu aşamalar, tapınağın bu en kutsal bölümünün Hitit halkı için ne kadar önem arz ettiğini vurgular niteliktedir.

Hilammardan sonra gelen **Halentu-** evi “ana kült odası” ise Hitit tapınaklarının önemli kısımlarından biridir. Bu mekanın içinde tanrının betimi, taht, **GUNNI** “ocak”, **GIŠ** **AB** “pencere”, sunak, sürgü tahtası gibi kutsal yerler bulunur ve buralarda libasyon sunumları yapılırdı. *Halentu-* evinin sarayda da var olduğu ileri sürülmektedir. Kimi

---

⁵²⁵ Naumann 1991, 465

⁵²⁶ Schirmer 2002, 483

⁵²⁷ Karataş 2007, 30

Hititologlar ise, bu mekanın tanrı heykelinin bulunduğu kült odası olduğunu ileri sürmektedir.⁵²⁸

Kült odaları genelde dikdörtgen planlı olup tapınağın en geniş birimleridir. Bunların içinde kült betiminin yanında, taht ve ocak da bulunuyordu. Kült objesi genellikle odanın kısa kenarlarından biri önünde, iki pencere arasına konulurdu. Tanrıyı temsil eden bu heykeller her zaman dışarı çıkarılmaz, yalnızca belirli törenlerde ya da bayram kutlamalarında bir yerden başka bir yere taşınır ya da geçit törenindeki yerini alırdı.⁵²⁹ Odanın uzun duvarlarında pencereler olduğu tespit edilmiştir. Zemini genellikle tahtadan olan birimde, ocak için ayrı bir altlık yapılmıştır. Heykelin üzerine konulduğu tahtın ise hareketli olduğu ve yerinin değiştirilebildiği bilinmektedir. Odaya giriş, uzun duvarlardan birinin köşesine yakın bir yerden yapılmaktadır. Öyle ki odaya buradan giren bir kişi, tanrı heykelini görmek için yarım dairelik bir dönüş yapmak zorunda bırakılmıştır. Tapınakların bu en kutsal alanlarına yalnızca rahipler ve kraliyet ailesi girebilirdi. Normal halkın bu kısma girmesine izin verilmezdi. Kült odasının sağında ise içerisinde kült eşyalarının saklandığı düşünülen iki oda daha bulunurdu.⁵³⁰

Kült odasına açılan kapının tam karşısında **É.DU₁₀.ÚS.SA** “yıkama odası” yer almaktadır. Kült odasına sunum yapmak için girmeden önce burada temizlenmek ve tanrının karşısına kirlerden arınmış olarak çıkmak gerekiyordu. Tapınağın en kutsal odası olan **E.ŠA** “kutsal iç oda”ya ise genellikle bir ön oda ve ana odadan oluşan iki odanın geçilmesiyle giriş yapılıyordu. Kutsal iç odalarda, kült heykelinin yıkandığı, temizlendiği kısacası bakımının yapıldığı düşünülmektedir. Bu nedenle diğer birimlerden tecrit edilmiş durumdadırlar.

Tapınaklarda **huwaši** ve **iştananna** gibi sunak olarak adlandırılan objeler de bulunmaktaydı. Ancak bu sunakların yerleri konusunda net bir bilgiye ulaşılamamıştır. *İştanana*- daha çok sunak ya da kurban masası olarak tercüme edilmektedir. Bu sunaklar basamaklı sabit sunaklar ve taşınabilir, konik ayaklı, yuvarlak ya da dörtgen biçimli sunaklar olarak iki grupta incelenebilir. Alacahöyük’te bulunan altı konik ayaklı

---

⁵²⁸ Darga 1985, 62

⁵²⁹ Tanrı, genellikle taştan olan bir kaidenin üzerine yerleştirilmiş heykelle temsil edilirdi. Bu heykel, altın (GUŠKIN) ve gümüş (KÙ.BABBAR) gibi değerli metaller ve taşlarla süslenecek etkileyici bir görünüme kavuşturuluyordu. Daha az gelirli tapınaklarda ise tanrılar bir sembol ya da fetişle temsil edilirdi. Gurney 2001, 126-127

⁵³⁰ Gurney 2001, 126; Naumann 1991, 466-467

ve üst kısmı yuvarlak bir tabla ile biten sunak, Karatepe’de 0.95 cm yüksekliğinde yuvarlak bir bazalt sunak bunlara verilebilecek en iyi örnekler arasındadır.⁵³¹

Özellikle Hattuşa’daki Tapınak I’in güney kısmında görülen yapı grubu, tapınakta çalışan görevlilerin yaşadıkları alanlar ve iş evlerinden oluşmaktadır. Bunların da bir surla çevrili ve tek bir girişe sahip olmaları, aşırı içedönüklüğün bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. É^{GIŞ}KIN.TI “İş Evi” olarak adlandırılan bu mekanlarda çeşitli görevlilerin çalışmaları için düzenlenmiş odalar ve yaşam alanlarının bulunduğu tespit edilmiştir.⁵³² Bu mekanların bir ya da iki katlı oldukları bilinmektedir. Bu nedenle aslında görüldüğünden daha fazla kapasiteye sahip olduklarını söylemek mümkündür.⁵³³

Hitit tapınak yapılarının, çoğu zaman düz damlı oldukları, duvarlarının ise taş temelli ve ahşap destekli kerpiç tuğlalardan yapıldığını söylemek mümkündür. Bu kerpiç duvarları desteklemek için ortostatlar sıkça kullanılmıştır. Bunlar, duvarları rutubete karşı koruma amaçlı yapılmışlardır. Özellikle Boğazköy’de bulunan tapınakların duvarlarında, çok sayıda zıvana deliğine rastlanmıştır. Bunların duvarların iç ve dış kısımlarının tahta ile kaplanmalarında kullandıkları düşünülmektedir. Böylece tapınaklara hem estetik bir görünüm veriliyor, hem de duvarların korunması sağlanıyordu. Hitit yapılarında yer alan anıtsal subasmanı kesimini oturtmak için derin temeller kazılmıştır. Özellikle Hattuşa’nın girintili-çıkıntılı yüzey şekilleri nedeniyle Hititli mimarların tapınak yapılırken teraslama yöntemini de iyi bir şekilde kullandıkları bilinmektedir. Ayrıca subasmanı bloklarının üzerindeki çıkıntılar, caddenin ve avlu döşemesinin üzerinde başlatılmış ve duvar boyunca yükselerek çatıya kadar ulaşmıştır. Böylece duvarlarda oluşan nişlerle iki düzlemlilik bir görünüm elde edilmiştir. Tapınakların önemli kısımlarında granit, bazalt ve diorit gibi taşlar kullanılmıştır. Özellikle tanrı heykelinin bulunduğu kült odaları granitten yapılmıştır.⁵³⁴

Tapınaklar her türlü tehlikeden korunması gereken yerler olduğu için temelinin atıldığı andan itibaren koruma amaçlı önlemler alınmaya başlanıyordu. En başta temel in sağlam ve dayanıklı olması çok önemliydi. Öyle ki temel atma esnasında tanrıların da

---

⁵³¹ Karataş 2007, 46

⁵³² Nauman 1991, 474

⁵³³ Schirmer 2002, 483

⁵³⁴ Schirmer 2002, 483; Süel 1990, 516

desteğini almak için “temel yapı ritüelleri” yapılıyordu. Temelin altına yerleştirilen adaklar “*altın, gümüş, demir, kalay, bakır, tunç, kurşun gibi madenler ve alabaster, dağ kristali, mavi taş*” gibi değerli taşlardan yapılmış tanrı heykelcikleri, eşyalar ya da aletler olabilirdi. Ayrıca bir kap içine konularak ya da doğrudan, *bitkisel ve hayvansal yağlar, kuru sebzeler, yaş meyveler, tahıllar, tuz, bal, ekmek, kurban hayvanlarının yanında şarap ya da bira* gibi sıvı adaklar da kullanılmıştır.⁵³⁵ Temele altın ve bakır konulduktan sonra ise “*Bu tapınak da aynı şekilde dayanıklı olsun ve orada kara topraklar üzerinde ölümsüz olsun*” cümlesi söyleniyordu.⁵³⁶ Tüm bunlara ek olarak Hitit tapınaklarında oldukça sık rastlanan rampalar da yapıya girişi zorlaştırıyor ve bir savunma sağlıyordu.

Son olarak, öznel bir ekonomiye sahip tapınakların çevresinde, kendilerine ait büyük bahçeler bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak ormanlar, tarlalar ve çayırlar gibi tapınağa ait mülkler kentin dışında yer almaktaydı.

4.2. Açık Hava Tapınakları

Hitit toplumunda tanrılar panteonunun dışında çeşitli dağ, nehir gibi yerlerin de tanrıları vardı ve bunlar için çeşitli törenler düzenlenirdi. Bu törenler sadece tapınaklarda yapılmıyor, dağlık bölgelerde, kaynaklarla göllerin kenarında ya da kaya gözeneklerinde de çeşitli ritüeller düzenleniyordu. Açık hava Tapınakları olarak geçen bu yerlerin en önemlilerinden biri Yeni yıl Bayramı kutlamalarının betimlendiği düşünülen Yazılıkaya’dır.⁵³⁷

4.2.1. Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı

Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı, başkent Hattuşa’nın yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda, bir dağ yamacında yer almaktadır.⁵³⁸ Tapınak ilk kez 1834 yılında, bölgeye bir keşif gezisi düzenleyen Charles Texier tarafından tespit edilmiştir. Ancak kazı çalışmalarına 1906 yılında başlanmıştır. Yazılıkaya kazı çalışmalarını, 1931 yılından sonra Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün desteğiyle arkeolog Kurt Bittel, mimar

---

⁵³⁵ Süel 1990, 515

⁵³⁶ Darga 1985, 33-35

⁵³⁷ Haas 2002, 442

⁵³⁸ Unger 1934, 168; Bittel 1975, 56

Rudolf Naumann ve filolog H. G. Güterbock sürdürmüştür.⁵³⁹ Yazılıkaya'nın, açık bir alanda yer almasına rağmen herhangi bir sur duvarıyla korunmamış olduğu iddia edilse de, Hitit kralı III. Hattuşili döneminde bir kompleks haline getirilen ancak tarihinin M.Ö. 1500'lere kadar gittiği bilinen bu yapının, en erken evrede bir temenos duvarı ile çevrelendiği öne sürülmektedir.⁵⁴⁰

Yazılıkaya'nın bir diğer önemli özelliği ise, burada Hitit panteonunun belli tanrıları değil, çok sayıda tanrı ve tanrıça kabartmasının yer almasıdır. Bunun nedeni olarak, tapınakta kutlanan "Yeni yıl Bayramı" törenleri esnasında tüm panteonun "Hatti Ülkesi Fırtına Tanrısı"nın evinde toplanması görülmektedir. Ayrıca burada "kralların ölü kültü" törenlerinin de yapıldığı düşünülmektedir.⁵⁴¹

Hitit yazılı belgelerinde Yazılıkaya'ya ait bilgiler bulunmaktadır. Hattuşa'da ele geçirilen bir tablette Hitit kralı, ikinci kez Babil kralından kabartma zanaatkârı talep etmektedir. Yine başka bir tablette ise, II. Şuppiluliuma babası IV. Tudhaliya'nın resmini bir kaya yapısına yaptırdığını yazmaktadır.⁵⁴²

III. Hattuşili'nin yaptırdığı düşünülen bu tapınak kompleksine anıtsal bir kapıdan giriliyor ve daha sonra bir merdiven yardımıyla ikinci kapıdan geçiliyordu. Avlu tipik Hitit tapınaklarında olduğu gibi dikdörtgen planlı olup, solunda yer alan direkli galeri "hılammar" ana galeriye geçişi sağlamaktaydı. Avlunun arkasındaki ikinci kapı yapısı ise küçük galeriye geçişi sağlamaktaysa da, IV. Tudhaliya döneminde çıkan yangından sonra bu kapı yapısı kaldırılarak küçük galeriye geçiş ana galeriden sağlanmıştır.⁵⁴³ Yapının üst kısmı kerpiçtendir.⁵⁴⁴ (Lev. XVII, Res. 22) Ancak günümüzde yalnızca tapınağın arkasında yer alan iki adet doğal kaya kütlesi üzerine betimlenmiş kabartmalar kalmıştır.

A Odası 12 metre yüksekliğinde, yaklaşık 30 metre uzunluğunda olup sol tarafında tanrılar, sağ tarafında ise tanrıçalar merkez sahneye doğru gider pozisyonda tasvir edilmiştir.⁵⁴⁵ Bu odanın tapınağın en kutsal mekanı yani adytonu olduğu öne

---

⁵³⁹ Seeher 2011, 5

⁵⁴⁰ Darga 1992, 154

⁵⁴¹ Seeher 2002a, 442; Emre 2002, 489

⁵⁴² Burney 2004, 318

⁵⁴³ Macqueen 2009, 138-139

⁵⁴⁴ Bittel 1975, 58

⁵⁴⁵ Seeher 2011, 33

sürülmektedir. Kabartmalarda yer alan her figürün adı öne doğru uzanan el üzerinde, hiyeroglif Luvicesi ile yazılmıştır. Tanrı sembolü ise üstte oval bir sembol içerisinde ve her zaman tasvirlerin önünde yer alırdı. Galerinin sol tarafında yer alan erkek tanrıların neredeyse hepsi kısa etek giymişlerdir ve başlarının üzerinde sivri külahlar bulunmaktadır. Bu sivri külahlar üzerinde bulunan boynuzların sayısının fazla olması *tanrı katının yüksekliğini* göstermektedir.⁵⁴⁶ Ayakkabılarının uçları sivri ve yukarı kalkıktır. Omuzları üzerinde ise hilal biçimli bir kılıç ya da topuz taşımaktadırlar.

12 tanrıdan sonra gelen Dağ Tanrılarının etekleri üzerinde, dağ doruklarını temsil eden boynuz şeklinde çıkıntılar görülmektedir. Galerinin bu kısmında üç adet tanrı tasviri kanatlı olarak betimlenmiştir. Bunlar; Güneş Tanrısı, Ay Tanrısı ve Şauşga'dır. Ay Tanrısı'nın arkasında Gökyüzünün Güneş Tanrısı vardır. O, uzun bir palto giymiştir ve üzerinde kanatlı bir güneş kursuyla tasvir edilmiştir. Bu sahnenin önünde ise iki adet karışık yaratık ellerinde hilal şeklindeki cenneti tasvir eden nesneyi taşımaktadırlar. Hilal işaretinin hiyeroglif yazı sisteminde gökyüzü kelimesi için kullanıldığı bilinmektedir. Bu kabartmaların altındaki şeklin ise yeryüzünü sembolize ettiği ve bunların tanrısal boğalar Hurriş ve Şeriş oldukları öne sürülmektedir.⁵⁴⁷ Yalnızca tanrıların kabartmalarının yer verildiği sol kısımda iki kutsal kadın tasviri vardır. Bunlar Şauşga'nın arkasında duran hizmetçileri Ninatta ve Kulitta'dır.⁵⁴⁸

A galerisinin sağ duvarında ise tanrıçaların kabartmaları yer almaktadır. Hepsi uzun pileli elbiseler ve ucu sivri, yukarı kalkık ayakkabılar giymiştir. Sağ duvardaki tanrıların gövdeleri cepheden tasvir edilirken, tanrıçalar profilden betimlenmişlerdir. Bu duvarın en önemli sahnesi A odasının arka duvarını oluşturan yüksek ve sivrice yükselen kaya külesine işlenmiştir. (Lev. XVIII, Res. 23) Sahnede Hurri Fırtına Tanrısı Teşup ile eşi Güneş Tanrıçası Hepat karşılıklı durmaktadırlar. Tanrı yine kısa etekli tanrıça ise uzun elbiseli tasvir edilmiştir. Fırtına Tanrısı iki dağ tanrısının (Mamni ve Hazzi) omuzları üzerinde, Güneş Tanrıçası ise bir aslanın üzerinde durmaktadır. Teşup'un yanında yarısı görülebilen, kafasında tanrıların giydiği sivri külahı taşıyan,

---

⁵⁴⁶ Darga 1992, 155

⁵⁴⁷ Seeher 2011, 53

⁵⁴⁸ Seeher 2002, 128-133

sıçrar pozisyonda bir boğa tasviri seçilebilmektedir.⁵⁴⁹ Aynı tasvir tanrıçanın eteğinin arkasında da mevcuttur. Tanrı tasvirinin arkasında iki dağ üzerine basan kabartmanın Hatti ülkesinin Fırtına Tanrısı olduğu, onun arkasında yer alan tasvirin ise elinde tuttuğu başak nedeniyle Tahıl Tanrısı Kumarbi'yi gösterdiği öne sürülmektedir.⁵⁵⁰ Tanrıçanın arkasında çiftin oğulları Şarruma da bir aslanın üzerinde resmedilmiştir. Şarruma, sol elinde omuzları üzerine attığı bir balta taşımaktadır. Onun arkasında çift başlı kartal üzerinde duran kutsal çiftin kızları, “Lazu/Alanzu ve Tanrı Teşup’un büyük kızı”dır. Seeher, ikinci tanrıçanın Teşup’un torunu olduğunu öne sürmektedir.⁵⁵¹ Tanrıça figürüyle başlayan zemin üzerindeki çeşitli yükseklikteki çıkıntılar da dikkati çekmektedir. Bunların kült eşyalarını koymak için kullanılmış olabilecekleri düşünülmektedir.⁵⁵²

A galerisinin doğu duvarında 19 tanrıçadan oluşan bir tasvir ve IV. Tudhaliya'nın kabartması (Lev. XVIII, Res. 24) vardır. Bu, tapınaktaki en büyük kabartmadır. Kralın burada tanrılara saygısını sunduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu kabartma, Yazılıkaya'nın IV. Tudhaliya döneminde son değişiklikleri geçirdiğinin de bir kanıtıdır. Kral ayak bileklerine kadar uzanan bir elbise giymiştir ve başında yuvarlak takkesi görülmektedir. Sol elinde lituus tutarken, yukarı doğru kaldırdığı sağ elinin hemen üzerinde ise kralın kartuşu yer almaktadır. Figür dağ şeklinde tasvir edilmiş iki yuvarlak kabartma üzerinde durmaktadır.⁵⁵³

Bu kabartmanın dışarıya bakan yüzünde bir ziyafet sahnesi vardır. Ancak tahrip olduğu için bu sahnedeki tasvirlerle ilgili kesin bir kanaat oluşmamıştır. Masada karşılıklı resmedilmiş tanrı ve tanrıçanın Teşup ve Hepat'ın vezirleri Tenu ve Tipatu oldukları ileri sürülmektedir.⁵⁵⁴

A odasından B odasına açılan dar geçitte karşılıklı duran 1 metre yüksekliğindeki çift kanatlı ve aslan başlı iki demon, bekçilik yapmaktadır.⁵⁵⁵

⁵⁴⁹ Bu kutsal boğaların önünde ^DAMAR *Tisupi hupiti*- “Tanrı Boğa, Teşup’un boğası” yazmaktadır. Darga 1992, 160

⁵⁵⁰ Seeher 2011, 64-65

⁵⁵¹ Seeher 2011, 69

⁵⁵² Darga 1992, 158-162

⁵⁵³ Seeher 2002, 145-146

⁵⁵⁴ Darga 1992, 164

⁵⁵⁵ Bittel 1975, 66

B Odası yaklaşık 20 m uzunluğunda olup IV. Tudhaliya'nın oğlu II. Şuppiluliuma tarafından babasının anısı için yaptırılmıştır. Galerinin girişinde sol duvar üzerinde 12 yer altı tanrısı kabartması vardır. Tanrılar, bellerinden kemerle tutturulmuş kısa tunik giymişlerdir ve başlarında sivri külahlar mevcuttur. Omuzlarının üzerinde hilal şeklindeki kılıçları taşımaktadırlar. Bu sahnenin karşı duvarında ilk olarak, IV. Tudhaliya ve koruyucu tanrısı Şarruma kabartması dikkati çekmektedir. (Lev. XIX, Res. 25) IV. Tudhaliya'nın tanrı Şarruma'nın koruması altında olduğunu gösteren kabartmada, kral yine elinde lituus tutmakta ve uzun bir elbise giymektedir. Kralı sol kolunun altına almış tanrı ise kısa etekli, belinden kemerli bir elbise giymiştir ve kralın sağ bileğini tutmaktadır. Saçları arkasından uzanmakta olup başında kutsiyetini gösteren sivri bir külah bulunmaktadır. Tanrının başlığının arkasında kralın hiyeroglif yazıtlı kartuşu vardır. Galerinin sol duvarında yer alan üç adet sahnede yer alan tek ölümlü varlık kral IV. Tudhaliya'dır.⁵⁵⁶

Şarruma ve kral IV. Tudhaliya tasvirinin yanında 3.39 m yüksekliğinde Kılıç Tanrı ya da Yer altı Tanrısı Nergal olarak betimlenen bir kabartma mevcuttur.⁵⁵⁷ (Lev. XIX, Res. 26) Burada tasvir edilen yere saplanmış bir kılıç ve üzerinde sivri külah başlıklı tanrı betimlemesi, belki de yeryüzü ve yer altı dünyası arasında bir bağ oluşturuyordu. Bu tarz bir betimlemede amacın, "kötülüklerden arınma" olduğunu söylemek mümkündür. Başı sola dönük tanrının omuzları ve kolları yerine iki tarafında da çömelmiş aslan, kılıcın kabzasını oluşturan kısımda ise simetrik olarak uzanmış yine iki aslan kabartması mevcuttur. Yivli kılıç ise odak noktasının belli olmadığı bir yere saplanmıştı. Kılıç tanrı ile 12 yer altı tanrısının, yer altı kültürünün simgesi oldukları ileri sürülmektedir.⁵⁵⁸

B galerisinde yer alan son sahnede, IV. Tudhaliya'ya ait bir kartuş bulunmaktadır. (Lev. XX, Res. 27) Hiyeroglif işaretlerin bulunduğu kartuş üzerinde *labarna* ve *büyük kral* işaretleri okunmaktadır. Bunun, galerinin en kuzeyindeki kabartmalara bakacak şekilde yerleştirilmiş bir kült heykeli olabileceği de ileri

---

⁵⁵⁶ Darga 1992, 165-167

⁵⁵⁷ Emre 2002,489; Detalı bilgi için bkz. Bittel 1978, 21-31

⁵⁵⁸ Darga 1992, 167

sürülmektedir. Ayrıca yine B odasının arkasında bulunan 3 adet nişin de sunumların bırakılması için kullanılmış olabilecekleri ifade edilmektedir.⁵⁵⁹

B odasının kuzeydoğu köşesindeki C odasında bulunan çok sayıdaki odun külü, buranın yakma işlemleriyle ilgili olduğunu göstermektedir. Burada ölü kültüne adanan canlı hayvanların yakılma işlemlerinin gerçekleştirildiği düşünülmektedir.⁵⁶⁰

Son olarak; Yazılıkaya kabartmalarının renkli oldukları ancak zaman içerisinde bunların tahrip olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁶¹

4.2.2. İmamkulu Kaya Anıtı

Kayseri'nin İmamkulu köyündeki Şimşekkaya bölgesinde bulunan⁵⁶² kabartmada üç aşamalı bir tasvir vardır. (Lev. XX, Res. 28) En sağda bir ağaç, kanatlı demon tasviri ve profilden gösterilmiş, uzun giysili bir tanrıça betimi yer almaktadır. Ortadaki sahnede, üç aslan adamın elleri üzerinde duran üç dağ tanrısının üzerinde Fırtına tanrısı, iki boğa koşulu (Hurri ve Şerri) bir arabaya binmiş şekilde tasvir edilmiştir. Teşup, sağ eliyle topuzu sallarken, sol eliyle de boğanın dizginlerini tutmaktadır. Tanrı arabasının üzerinde ise uçan bir kuş tasviri mevcuttur. Bu sahnenin sol tarafında yerel bir kral, sol elinde mızrak, sağ elinde ise omzuna astığı yay ile tasvir edilmiştir. Hiyeroglif yazıtta prens işareti de bulunmaktadır.⁵⁶³

4.2.3. Fıraktin Kaya Anıtı

Hitit kralı III. Hattuşili döneminde yaptırılan Fıraktin kaya anıtı (Lev. XXI, Res. 29) Kayseri'nin 50 km kuzeydoğusunda, Yenice nehrinin kenarındadır.⁵⁶⁴

Anıtın varlığından ilk olarak, 1850'lerde A. H. Sayce bahsetmiş, W. Ramsay ve D. G. Hogarth'ın 1890 yılında yaptıkları çalışmalarda ise kabartmaların ilk betimleri ortaya çıkarılmıştır. Anıtın ebadı 3×1 m olup, yerden yüksekliği 1.20 m'dir.⁵⁶⁵

⁵⁵⁹ Seeher 2002, 149-154; Sevin 2003, 161

⁵⁶⁰ Darga 1992, 169

⁵⁶¹ Seeher 2002, 127

⁵⁶² Kinal 1987, 194

⁵⁶³ Darga 1992, 181; Kinal 1987, 195; Emre 2002, 489

⁵⁶⁴ Burney 2004, 90

⁵⁶⁵ Savaş 2001, 99

Anıtın üzerinde iki ayrı sahne vardır. Sağ taraftaki sahnede bulunan hiyeroglif yazıttan, buradakii figürlerin kraliçe Puduhepa ve tanrıça Hepat, sol taraftakilerin ise III. Hattuşili ve Fırtına Tanrısı oldukları tespit edilmiştir.⁵⁶⁶

Kabartmanın sol tarafındaki sahnede, kral ve tanrı, ortadaki sunak taşının iki yanında ayakta durmaktadırlar. İkisi de kısa etekli elbise giymiş ve sivri uçlu şapka takmışlardır. Tanrı, omzuna dayadığı lituus ile, kral ise omzuna taktığı yay ve belindeki kamayla betimlenmiştir. Kral, sağ eli ile içki sunumu yapmaktadır. Tanrı ise sağ eliyle lituus, sol eliyle ise “üçgen (sağlık, iyilik)” işaretini tutmaktadır.⁵⁶⁷

Kabartmanın sağ tarafında yer alan sahnede ise tanrıça bir tahtta oturmakta ve kraliçenin yapmış olduğu sunumu ellerini uzatarak kabul etmektedir. Buradaki tanrıçanın Fırtına Tanrısı'nın eşi Hepat olduğu öne sürülmektedir.⁵⁶⁸ Ancak kimi Hititologlara bunun kraliyet çiftinin koruyucu tanrıçası İştar olabileceğini de öne sürmüştür. Tanrıça, sol elinde bir kadeh tutmaktadır. İki figür de baştan ayak bileklerine kadar uzanan elbise giymiştir. Buradaki sahnenin yarım kaldığı da tespit edilmiştir. Kraliçenin arkasında bulunan yazıtta “*Kazuvanna (Kizzuvatna) memlektinin kızı, tanrı tarafından sevilen*” ifadesi okunmaktadır.⁵⁶⁹ Ancak Hititolog Ö. Savaş daha önce H. G. Güterbock ve F. C. Woudhuizen tarafından ortaya atılan görüşü benimseyerek buradaki “sevilen” kelimesinin yanlış okunduğunu ifade etmektedir. Ona göre yazıtta;

“*Tanrı <Tarhunt> (Fırtına Tanrısı)*”

“*Büyük Kral Hattuşili büyük kral*”

“*Tanrıça Hepat*”

“*Puduhepa, büyük kraliçe*”

“*Kizzuvatna'nın kızı, tanrısallaştı (tanrı oldu)*” ifadeleri geçmektedir. Bu nedenle de Fraktin anıtının Puduhepa'nın ölüm anıtı olduğunu öne sürmektedir.⁵⁷⁰

Kabartmanın sağ üst kısmında yer alan iki adet suni çukurun Hattuşa'daki kutsal havuzlarla benzer işlevlere sahip olduğu düşünülmektedir.⁵⁷¹ Bu anıtın III. Hattuşili'nin

---

⁵⁶⁶ Emre 2002, 489

⁵⁶⁷ Kinal 1987, 195

⁵⁶⁸ Darga 1992, 178

⁵⁶⁹ Burney 2004, 90; Darga 1992, 178

⁵⁷⁰ Savaş 2001, 101

⁵⁷¹ Savaş 2001, 99

oğlu IV. Tudhaliya ve Puduhepa tarafından krallığı birlikte yönettikleri dönemde yaptırıldığı da iddialar arasındadır.⁵⁷²

4.3. Kutsal Pınarlar ve Havuzlar

Hititler için suyun ayrı bir önemi vardı. İmparatorluğun kurulduğu coğrafyanın karasal iklim özellikleri göstermesi nedeniyle bölgede sık sık kuraklık ve aşırı soğuktan kaynaklanan sıkıntılar yaşanmıştır. Bu iklim felaketleri sonucu, oldukça sıkıntılı dönemler geçiren Hitit halkı için su, kutsal bir hal almış ve nehir, yer altı suyu tanrıları/tanrıçaları ortaya çıkmıştır. Özellikle I. Şuppiliuma döneminde yaşanan kuraklık, II. Murşili'nin Arzava seferini aşırı kar ve soğuk nedeniyle iptal etmek zorunda kalması, yine aynı dönemde komutan Hutupiyanza'nın Pala ülkesi üzerine yapacağı seferi uygunsuz iklim şartları nedeniyle iptal etmesi önemli olaylar arasındadır. Yine kral Arnuvanda ve eşi Aşmunikal döneminde yaşanan kuraklık nedeniyle topraktan verim alınamamış ve ülkede kıtlık baş göstermiştir. Hititlerin bu kıtlık dönemlerinde Mısır'dan tahıl yardımı aldıkları da tabletlerde geçmektedir. Özellikle III. Hattuşili'nin eşi kraliçe Puduhepa, kızlarından birini Mısır firavunu ile evlendireceği sırada Mısır'a yazdığı bir mektupta, firavundan tahıl yardımı istemektedir. M.Ö. 2. binyılda tüm Yakındoğu'da iklimsel değişiklikler yaşandığı ve ülkelerin bundan etkilendikleri de coğrafyacılar tarafından belirtilmektedir. Tüm bu koşullar göz önüne alındığında, bir tarım toplumu olan Hititler için yağış ve su kaynaklarının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle kutsal havuzlar ve barajlar inşa ederek kuraklık zamanında kullanılacak suları depolama ihtiyacı duymuşlardır.⁵⁷³

Bu su depoları ve barajlardan ziyade kutsal anıtların da bulunduğu bölgelerde büyük ihtimalle tanrılar yüceltilmiş ve verimli bir yıl geçirilmesi için dualar edilmiştir. Bu nedenle ilkbaharda baharın gelişini kutlarken ya da sonbaharda ekimin verimli olması için yapılan ritüellerin bazı bölümlerinin bu kutsal pınar ve havuzlarda gerçekleştirilmiş olması yadsınamaz bir gerçektir.

---

⁵⁷² Darga 1992, 179

⁵⁷³ Emre 1993, 13-15

4.3.1. Eflatunpınar

Eflatunpınar Anıtı (Lev. XXI, Res. 29), Beyşehir İlçesi'nin Şarkikaraağaç yolunun 16. km'sinde ve yoldan yaklaşık 9 km içeride, Sadıkhacı Beldesi yakınlarındaki, Beyşehir Gölü'ne dökülen küçük bir çayın kaynağında yer almaktadır. Hititli mimarlar bu suyun doldurduğu küçük bir havuz inşa etmişlerdir.⁵⁷⁴ Anıtın ilk olarak 1837 yılında Hamilton tarafından keşfedildiği söylene de Yazılıkaya'da araştırmalar yapan Charles Texier'in bunu fark etmemesinin imkansız olduğu açıktır. Eflatunpınar Anıtı ismini granit taşlar üzerine düşen güneş ışınlarının eflatunumsu bir renk olarak görünmesinden almıştır.⁵⁷⁵

Anıtta arkeolojik çalışmalara, 1996 yılında başlanmıştır. Dörtgen bir yapıya sahip anıt, 14 taş bloktan oluşmuş olup, 4.5 m yüksekliğinde ve 7 m enindedir. Her blok üzerine çeşitli figürler işlenerek bir bütünlük oluşturulmuştur. (Lev. XXI, Res. 30) Doğal bir kaya kütlesi üzerine yapılmaması nedeniyle diğer Hitit kaya anıtlarından ayrılmaktadır.⁵⁷⁶ Anıtın Hitit döneminden sonra da kullanıldığı su kanallarının birinde ele geçirilen Roma sikkelerinden anlaşılmaktadır.⁵⁷⁷

Anıtın merkez sahnesini, taht üzerine oturmuş, üstlerinde birer kanatlı güneş kursu bulunan tanrı ve tanrıça oluşturmaktadır. Tanrı ve tanrıçanın başında serpuş bulunmaktadır. Bunların Fırtına Tanrısı ile eşi Güneş Tanrıçası olabilecekleri ileri sürülmektedir. Bunlar Konya Arkeoloji Müzesi tarafından yapılan temizlik çalışmalarında ortaya çıkarılan Dağ ve Yer altı Tanrıları üzerinde durmaktadırlar.⁵⁷⁸ Bu tanrıların hepsi, ellerini göğüslerinde birleştirmiş, sivri külahlı, sakallı ve beş adet olup, bunlardan sağ ve sol baştakiler Dağ tanrıları, diğerleri ise Yer altı suyu tanrılarıdır. Dağ tanrılarıyla aynı şekilde betimlenmiş olmalarına rağmen yer altı suyu tanrılarının eteklerindeki dağ sıraları arasında yer alan su delikleri, onları diğer figürlerden farklı kılmaktadır. Anıtın doğu köşesine yakın olan pınardan gelen iki kanalın biri, anıta girmektedir. Su, bu yolla gelip dağ tanrılarının eteklerinden çıkmaktadır. Suyun büyük

---

⁵⁷⁴ Emre 2002, 489

⁵⁷⁵ Kınal 1956, 57

⁵⁷⁶ Karauğuz 2005, 111-112

⁵⁷⁷ Burney 2004, 78

⁵⁷⁸ Özenir 2001, 532-540

kısmı anıtın doğu tarafındaki duvarın üzerindeki açıklıktan havuza dökülmektedir. (Lev. XXII, Res. 31)

Tanrı çiftinin ortasında ve iki yanda kollarını yukarı kaldırmış üst üste duran cin tasvirleri mevcuttur. İki sıra halinde olan bu kabartmalarda, alt sıradaki boğa adamlar ellerini yukarı kaldırarak, üst sıradaki aslan adamları yüceltmektedirler. Üst sırada yer alan aslan adamlar ise tanrı ve tanrıçanın üzerine denk gelen güneş kurslarını tutarken gösterilmişlerdir. Anıtın iki tarafında bulunan ve diğerlerine göre daha büyük yapılmış olan cinler, yukarıdaki büyük kanatlı güneş kursunu yüceltmektedir. Anıtın üstünü tamamlayan ve güneş kursunu bulunduran parça ise, kayıptır. (Lev. XXII, Res. 32)

Ensert, bu kanatlı güneş kursu sembollerinin Hatti Ülkesi Krallığını temsil ettiğini ve dolayısıyla onun altında yer alan kadın-erkek figürlerinin de Hatti Ülkesi'nin kral ve kraliçesi olabileceklerini öne sürmüştür.⁵⁷⁹ Anıtın üzerinde iki adet büyük boyutlarda Fasıllar'daki gibi bir yontunun bulunduğu öne sürülmüştür.⁵⁸⁰ Sadece bir tanrıçayı gösterir bir anıtın ise yalnızca iki parçası bulunmuştur.

Yine havuzun kuzey duvarının üzerinde, anıtın iki yanında ellerini göğsünde birleştirmiş, başında yuvarlak serpuş olan iki kadın tanrıça betimi vardır.

Kutsal havuzun güney duvarına bağlantılı, dikdörtgen bir platformun önyüzünde ise tahtta oturan tanrı ve tanrıça figürü ile onların önünde bir sunak kabartması vardır.

Havuzun doğu duvarının iç kısmında iki adet arka arkaya betimlenmiş figür mevcuttur. Bunların üst kısımları tahrip olmuştur. Figürlerden soldaki uzun etekli olup, arkasındaki kısa etekli kişinin elinden tutmaktadır.⁵⁸¹

Kutsal havuzun güneydoğusunda ve dışında kalan büyük taş bloğun üzerinde ise üç adet boğa protomu tasviri olduğu kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Temizlik çalışmaları sırasında havuzun kuzeydoğu köşesinde altı adet boğa heykeli ele geçirilmiştir.

Kaidenin önünde, tabanı taşlarla döşenmiş 30×34 m ebadında doğal bir havuz bulunmakta ve Hitit çağında bu havuzun genişletildiği ileri sürülmektedir. Eflatunpınar'ın açık hava tapınaklarının gelişmiş bir biçimi olabileceğini de söylemek

---

⁵⁷⁹ Ensert 2005, 37

⁵⁸⁰ Naumann 1975, 453-454

⁵⁸¹ Özenir 2001, 532-540

mümkündür.⁵⁸² Civardan bulunan oturmuş aslan ve boğa heykelleri de yapının anıtsallığını artırmaktadır.

Kınal, Eflatunpınar'ın önündeki kutsal pınarın arkasında abidevi bir yapı olabileceği ihtimalini düşünerek buranın Güneş Tanrıçası'nın kenti Arinna olabileceğini ileri sürmüştür de günümüzde anıttan kalan herhangi bir yazıt olmaması nedeniyle burada hangi kentin bulunduğu konusunda tahmin yürütmek oldukça zordur.⁵⁸³

Anıtın kuzeyinde yer alan büyük bir yerleşim olan Bayat Höyük'te yapılan araştırmada, M.Ö. 2. binyıl izlerine rastlanmış ve asıl yerleşmenin burası olduğu, Eflatunpınardaki küçük yerleşmenin sadece rahiplerin kaldığı bir yer olduğu ileri sürülmüştür. Bu höyükle anıt arasında bir yolun varlığı da ihtimaller arasındadır. M.Ö. 13. yüzyılda Hitit kralı IV. Tudhaliya zamanında yaptırıldığı düşünülen anıtın, üzerindeki kabartmaların eksikliğinden dolayı yarım bırakıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁸⁴

Son zamanlarda Hitit tarihi coğrafyasını belirlemek adına yapılan çalışmalarda buranın Hitit kenti Hapalla'nın toprakları içerisinde olabileceği ileri sürülmektedir. Anıtın ise bölge⁵⁸⁵ Hitit yönetimi altındayken yaptırıldığı bilinmektedir.

4.3.2 Yalburt

Yalburt, Iğın ilçesinin 19 km kuzeydoğusundaki 1300 metre yüksekliğinde bir yaylada⁵⁸⁶ ve dik kayalıklardan oluşan ovaya hakim bir noktada yer almaktadır. Bölgede bir su kaynağı da bulunmaktadır. Hiyeroglif yazıtlı taş blokların olduğu havuz, 1970 yılında tesadüfen tespit edilmiş olup, Anadolu Medeniyetleri Müzesi müdürü Raci Temizer başkanlığında, 1971-1975 yılları arasında kazısı yapılmıştır. Kazılarda, Yalburt'un Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde de kullanıldığı tespit edilmiştir. Kaynaktan çıkan suyun bu havuza döküldüğü düşünülmektedir. Anıtın üzeri, zamanla tepeden inen toprakla örtülmüştür.

Ocak taşlarıyla örülmüş olan dikdörtgen planlı havuzun ebadı, 12.70×8.30 santimetredir. Havuzun iç kısmına bakan üç tarafında, su seviyesinden yüksekte

⁵⁸² Macqueen 2009, 109-125; Bryce 2002, 175; Emre 2002, 489

⁵⁸³ Kınal 1956, 58

⁵⁸⁴ Özenir 2001, 540; Bahar ve Koçak 2004, 23

⁵⁸⁵ Burney 2004, 79

⁵⁸⁶ Özgüç 1988, XV; Karauğuz 2005, 121; Emre 1993, 12

hiyeroglif yazıtlı 22 adet kireçtaşından blok vardır. Dağınık halde bulunan bu bloklar kazı sonunda tekrar yerleştirilmiştir. On parça yazıt ise Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde koruma altına alınmıştır⁵⁸⁷.

Havuzla iniş üç basamaklı bir merdivenle sağlanmaktadır. Buranın bakımını yapan Hitit halkının, Yalburt'a 2 km uzaklıkta bulunan ve M.Ö. 2. binyıl buluntuları veren Çobankaya/Şuhut Höyük'te yaşadığı ileri sürülmektedir.⁵⁸⁸

Hitit İmparatorluğuna ait en uzun hiyeroglif yazıtı sahip anıtın bloklarından birinin üzerinde, Hitit kralı IV. Tudhaliya'nın ismi bulunmaktadır. Devam eden metinde Hitit kralının Lukka bölgesindeki icraatları hakkında bilgiler verilmektedir. Yazıtlarda, Patara Dağı, Ziaya Dağı, Kuvalatarma Ülkesi, Nipira Ülkesi, Kuvakuvaluvanta Ülkesi, Lukka Ülkesi, Viyanavanta Ülkesi, Atpa Ülkesi, Pinata Şehri, Avarna Şehri, Dalava Ülkesi gibi çok sayıda coğrafi isim geçmektedir.⁵⁸⁹

4.3.3. Köylütolu Yazıtı

Kadınhanı'nın 9 km batısında, Ilgın'ın 18 km doğusunda yer alan Köylütolu Köyü'nün, 5 km kuzeybatısında bulunmuştur.⁵⁹⁰ Yazıt, ilk kez M. Sokolowski tarafından yayınlanmış ve çeşitli bilim adamlarından sonra yazıtı, E. Masson ve F. C. Woudhuizen incelemiştir.

Köylütolu yazıtı, 1.80 m genişliğinde 90 cm yüksekliğinde olup kalkerden yapılmıştır. Üzerindeki metin üç satırdan oluşmaktadır. Anıtın yaklaşık olarak 500 m doğusunda bir su kaynağı tespit edilmiştir. Eser, bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunmaktadır.

Köylütolu yazıtının konusunu, Titarma şehrine yapılacak saldırı ve kenti koruması için görevlendirilmiş prens, saray oğlanı, ordunun beyi gibi unvanları olan Şauşga-Ru-(ua)-ti oluşturmaktadır. Titarma şehri çivi yazılı belgelerde geçmemesine rağmen kentin Auarna ve Pina şehirlerinin yakınlarında aranması gerektiği düşünülmektedir.⁵⁹¹ Fakat Masson, Titarma ile eşitlediği Arimatta'nın Köylütolu'nun

---

⁵⁸⁷ Karasu Vd. 2001

⁵⁸⁸ Karauğuz 2005, 121-122

⁵⁸⁹ Karauğuz 2005, 121-127; Yalburt yazıtlarının detaylı çevirisi için bkz. Hawkins 1995, 66-85; Alp 2000, 161-169

⁵⁹⁰ Emre 1993, 8

⁵⁹¹ Karauğuz 2005,142

Hitit dönemindeki adı olduğunu ileri sürmektedir. Bölgeye çok yakın bir alanda ele geçirilen M.Ö. 2. binyıla tarihlendirilen buluntular ise bu görüşü destekler niteliktedir. Ayrıca Arimatta'nın Hulaia Nehri Ülkesi ve Tarhuntaşa'nın batı sınırını oluşturduğunu da ifade etmektedir.⁵⁹²

Yazıtın tarihlendirmesi konusunda da çeşitli görüş ayrılıkları mevcuttur. IV. Tudhaliya, III. Hattuşili ya da II. Muvatalli döneminde yapılmış olabileceği ileri sürülmektedir. Karauğuz'a göre ise anıt Kurunta dönemine aittir.⁵⁹³

4.3.4. Hatip Kaya Anıtı

Hatip Kaya Anıtı, Konya'nın 17 km güneyindeki Hatip Mahallesinde ortaya çıkarılmıştır. Anıtın bulunduğu kayalığın altında gür akan bir su kaynağı bulunmaktadır.⁵⁹⁴ Hiyeroglif yazıt ve bir figürün bulunduğu anıt ise bu suyun çıktığı yerin yaklaşık 5 m yüksekliğinde yer alır. Anıttaki figür, 2×1.75 cm boyutlarında olup onun, yaklaşık 1 m gerisinde hiyeroglif yazıt başlamaktadır. Kral kabartmasının vücudu cepheden, baş ve ayakları ise profilden tasvir edilmiştir. Kısa bir tunik giyen tanrının sol kolunun altından uzanan kama ve kabzası seçilebilmektedir. Sivri külahın üzerine yapılan boynuzlar kutsiyetin göstergesidir. Sol elinde bir ^{GIŠ}ŞUKUR “mızrak”⁵⁹⁵ sağ elinde ise bir yay tutmaktadır.⁵⁹⁶

Kabartmanın arkasında bulunan hiyeroglif yazıtta, “*Büyük Kral Muvattalli'nin oğlu Büyük Kral Kurunta*” yazmaktadır.⁵⁹⁷ Anıtın üzerindeki bu yazıt, Kurunta'nın babası Muvattalli'nin adının ilk kez zikredilmesi ve Kurunta'nın kendisini “*Büyük Kral*” olarak anması açısından oldukça önemlidir.⁵⁹⁸

(H)işuva Bayram törenleri sırasında kaya tahtlarının kutsandığı ve Hatip anıtının da Kurunta'nın egemenliğini ve gücünü temsil ettiğini söylemek mümkündür.⁵⁹⁹

---

⁵⁹² Karauğuz 2005, 68

⁵⁹³ Karauğuz 2005, 143

⁵⁹⁴ Schirmer 2002, 485

⁵⁹⁵ Mızrak, Hitit kültüründe oldukça önemli bir yer teşkil etmekteydi. KILAM bayramında dağa çıkarılan bu aletler, bayramın birinci gününde krala sunuluyor ve büyük toplantı sonrasında da geri alınıyordu. Hitit saray kapısından çalınan mızrağın cezası ise ölümdü. Karauğuz 2005, 129-130

⁵⁹⁶ Bahar 1996, 3

⁵⁹⁷ Schirmer 2002, 485

⁵⁹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Dinçol ve Dinçol 1996, 8-9

⁵⁹⁹ Karauğuz 2005, 130

Anıtın doğu ve batısında bulunan iki tepede de M.Ö. 2. bin izlerine rastlanmıştır. Yaklaşık 250 m güneyinde yer alan batı tepesinde ise Hitit devrine ait bir kalenin izlerine rastlanmıştır.⁶⁰⁰ Ayrıca bölgenin stratejik önemi nedeniyle Tarhuntaşsa kenti ile eşitlenebileceği de ileri sürülmüştür.⁶⁰¹

4.3.5. Hattuşa'da Bulunan Kutsal Havuzlar

Kazılarda Hattuşa kentinde yer alan Güney Kale'nin güneydoğusunda, yaklaşık 60×90 m ölçülerinde iki adet havuz ortaya çıkarılmıştır. Birbirinden 16 metrelik bir setle ayrılan bu havuzların tabanları, su geçirmeyen bir kil tabakası ile kaplıdır. Havuzlar, yakınlarından geçen su kaynakları tarafından dolduruluyordu. Bu havuzların kültürel işlevleri olduğu özellikle havuz 1'in batı ve kuzey köşesinde yer alan iki adet odanın varlığıyla ispatlanmıştır. (Lev. XXIII, Res. 33) 1 no.'lu oda olarak adlandırılan mekan 4 m derinliğindedir.

2 no.'lu oda ise havuz 1'in kuzey köşesinin arkasında yer almaktadır. Odanın içinde kabartmalar ve altı satırlık Luvi Hiyeroglifi ile yazılmış bir yazıt bulunmaktadır.⁶⁰² Odanın içine girdiğimizde hemen karşı duvarda, uzun mantolu, elinde ucu kıvrık değneği ile Güneş Tanrısı tasviri bulunmaktadır. (Lev. XXIII, Res. 34) Tasvirler uzun süre toprak altında kaldıkları için oldukça iyi korunmuşlardır. Tanrının başı üzerinde yer alan güneşli kanat kursu, onun Güneş Tanrısı olduğunun kanıtıdır. Sol elinde tuttuğu ve kimi Hitit krallarının mühürlerinde de karşımıza çıkan hayat sembolü (ankh) de açıkça görülebilmektedir.

Odanın girişinin sol tarafında ise bir savaşçı kabartması vardır. Sivri külahlı, kısa etekli, kemerinde kılıcı, mızrak ve yay tutarken tasvir edilmiş olan bu figürün, odayı inşa ettiren Hitit kralı II. Şuppiluliuma olduğu, sivri külahının üzerinde yer alan üç adet boynuzun hemen yanında başlayan Luvi hiyeroglifi ile kralın adı ve unvanının yazılmasından anlaşılmıştır. Odanın sağ yan duvarında yer alan yazıtta ise kral II. Şuppiluliuma, tanrıların desteğiyle pek çok ülkeyi yendiğini, Tarhuntaşsa'yı ele geçirdiğini, yeni kentler kurduğunu ve tanrılara çeşitli kurbanlar sunduğunu

⁶⁰⁰ Bahar 1996, 4

⁶⁰¹ Karauğuz 2005, 159; 162 seramikler; 163'de Tarhuntaşsa'nın yeri hakkındaki görüşler. Bahar 1998, 108.

⁶⁰² Bu yazıtın tercümesi için bkz. Alp 2000, 170

anlatmaktadır. Son olarak ise tanrısal toprak yoldan bahsetmektedir.⁶⁰³ Kralın kullandığı bu sözcüklerle odanın yer altı dünyasıyla ilişkisi olduğu ve yer altı dünyasının sembolik girişi olduğu ileri sürülmektedir. Yine aynı formda yapılmış olan 1 no.'lu odanın da bu tarz bir işlevi olduğu düşünülmektedir. Hititler, odaların hemen yanında bulunan havuzların ise yer altı dünyasına geçişi sağladıkları öne sürülmektedir.⁶⁰⁴

Hattuşa'da bulunan bu kutsal havuzlara ek olarak Arinna ile eşitlenen Alacahöyük kentinin önünden geçen pınarın da kutsal olduğu hatta kentin isminin ideografik yazılışında geçen *PÚ* hecesinin “kaynak, pınar” anlamına geldiği bilinmektedir. Yine Ortaköy/Şapinuva'da yapılan kazılar esnasında bulunan D binasının girişindeki tanrı kabartmasının hemen yanında yer alan mekanın da bir kutsama havuzcuğu olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca yine D binasının içinde çok sayıda kutsal havuz tespit edilmiştir.

Bunlara ek olarak Fıraktin Anıtı'nın sağ üst kısmında yer alan iki adet sonradan yapılmış olan çukurun Hattuşa'daki kutsal havuzlarla benzer işleve sahip oldukları düşünülmektedir.⁶⁰⁵

4.3.6. KASKAL.KUR

Hitit kaynaklarında KASKAL.KUR olarak geçen ve M.Ö. 13. yy'da var olduğu bilinen bu sistem, yerin altındaki geçiş, yol “tünel” olarak tanımlanmaktadır. KASKAL Hititçe de zaten “yol” anlamına gelmektedir.⁶⁰⁶ Bu yapının da ölümler ülkesine geçişi sağladığı düşünülmektedir. Terim Sümerce'de *kaskal-bar* “yabancı yol”, *kaskal nu-za gaba-kur-ra-ka* “dağın eteğindeki bilinmeyen yol”, *kaskal nu-gi₄-gi₄* “dönüşü olmayan yol” ya da *kaskal-kur-ra(k)* “ölümler ülkesine giden yol” şeklinde geçmektedir.⁶⁰⁷

Yer altı suyu, Hitit mitolojisinde ve inanışında oldukça etkili olmuştur. Hitit insanı bu kaynakların, yer altı dünyasına gitmek, buradan gelmek, mitolojik yaratıkların yuvası ya da ölmüş kişilerin ruhlarını çağırarak (nekromansi) gibi pek çok amaca hizmet ettiğini düşünmekteydi.⁶⁰⁸

⁶⁰³ Metnin çevirisi için bkz. Hawkins 1995, 22

⁶⁰⁴ Seeher 1999, 86-91

⁶⁰⁵ Savaş 2001, 99

⁶⁰⁶ Darga 1985, 84

⁶⁰⁷ Taracha 2009, 160

⁶⁰⁸ Gordon 1969, 70

Bu tarz yer altı bağlantılı yapılara örnek verilebilecek en belirgin Hitit yapısı kuşkusuz Hattuşa'da bulunan I ve II nolu odalar ile kutsal havuzlardır. Özellikle II nolu odada yer alan Luvi hiyeroglifi ile yazılmış metinde de geçen ^DKASKAL.KUR bu görüşü desteklemektedir. Bu yapılardan bir diğeri de Hitit kaynaklarında Wilusa olarak geçen antik Troya kentinde ele geçirilmiştir. Ayrıca Hitit kralı ve Wilusa beyi arasında yapılan antlaşmada ^DKASKAL.KUR “kent tanrısı” ve “yemin tanrıları” arasında geçmektedir.⁶⁰⁹

Tüm bunlara ek olarak Ulmi-Teşup ve Kurunta arasında yapılan antlaşmalarda “*Pitašša sınırı yönündeki Arimatta'nın ^DKASKAL.KUR'u sınırdır fakat Arimatta Pitašša'ya aittir.*”⁶¹⁰ cümlesi geçmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Köylütolu'nun Hititler dönemindeki adının Arimatta olduğu düşünülmektedir. Bize göre burada sınır yapılan ^DKASKAL.KUR'un *huwaşi* taşı olma ihtimali yüksektir.

4.4. *Huwaşi* Taşları

^{NA}₄ZIKIN Sümerogramı ile metinlerde geçen *huwaşi* taşını Hititolog M. Darga, *tanrıların açık havada, yüksek yerlerdeki dikilitaş şeklindeki mekanları* olarak açıklamakta ve bunların kült işlevlerinde büyük bir yer tuttuğunu belirtmektedir.⁶¹¹ Çoğunlukla taş determinatifi ile yazılan *huwaşin*in kimi metinlerde GIŠ “tahta” determinatifi ile yazıldığı da görülmektedir.⁶¹²

R. Gurney ise *huwaşi* taşının çok yaygın bir kült eşyası olduğunu vurgulayarak “*bu, bazen bir tanrı figürü taşıyan kaide üzerine yerleştirilmiş yazıtlı bir dikilitaş veya masseba olurdu*” ifadesini kullanmaktadır.⁶¹³

T. Bryce ise, *huwaşi* taşının tanrıların kült objeleri olduğunu ve tapınakların kutsal odalarında sunak üzerine konan kabartmalı bir taş abide olduğunu ve bu abidenin tanrı muamelesi gördüğünü belirtmektedir. Tapınak görevlileri onu yıkar, temizler, giydirir ve yiyecek-içecek sunumlarında bulunurdu. Tapınağın dışında da *huwaşi* taşlarının olduğunu ancak bunların tapınakdakilerden daha büyük ve kabaca yontulmuş

⁶⁰⁹ Korfmann 2002, 22

⁶¹⁰ Karauğuz 2005, 48

⁶¹¹ Darga 1985, 71

⁶¹² Darga 1969, 496

⁶¹³ Gurney 2001, 128

olduklarını, genellikle de dağların tepeleri, ırmak ya da kaynak korulukları gibi açık alanlara konulduklarını ifade etmektedir. Bunlar, buldukları bölgenin kutsal bir yer olduğunu belirtmek için konulmuş ve her biri farklı bir tanrıyı temsil eden taşlardı. Bu terimin aynı zamanda taşlarla belirlenmiş bir alan için de kullanıldığını öne sürmektedir.⁶¹⁴

J. G. Macqueen'e göre küçük tapınakların başlıca eşyaları silah, hayvan ya da huwaşi taşı idi. Burada huwaşi taşını, “*yontulu bir kaide üzerine dik yerleştirilmiş bir stel*” şeklinde kısaca tanımlamaktadır. İlkbahar ve sonbaharda yapılan bayram törenlerinde tanrı heykelinin *açık havada duvarla ayrılmış bir kutsal alana dikili* huwaşi taşına götürüldüğünü belirtmektedir.⁶¹⁵

Hititolog A. Ünal, tam bir tanrı statüsüne sahip olmayan ve tapınakları yapılmayan tanrıların kült yerlerindeki stellerini, huwaşi taşları olarak nitelendirmekte ve bunların genellikle *su, pınar ve ırmak kenarlarında* yer aldıklarını belirtmektedir. Köylütolu, Emirgazi'deki hiyeroglif yazıtlı taşların ve Eflatunpınar'daki anıtın huwaşi taşı olabileceklerini öne sürmektedir. IV. Tudhaliya'nın huwaşilerin en önemlilerini Hattuşa'da topladığını ve bunları tapınakların avlularına yerleştirdiğini ifade etmektedir.⁶¹⁶

Hititolog M. Darga, bu konuda yazdığı makalesinde bu taşın bir tanrıyı temsil etmek yerine, tanrı heykelinin önüne ya da arkasına yerleştirilen kutsal bir obje olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca pek çok tanrıya sahip Hitit halkının her bir tanrı için ayrı ayrı tapınak yapmak yerine bu dikilitaşları bir nevi tapınak mahiyetinde kullandıklarını da belirtmektedir. Genellikle açık havada yer alan bu dikilitaşların önünde kurban ve libasyon sunumu yapılıyordu. Taşların boyutları ya da şekilleri ile ilgili çok net bilgiler olmasa da metinlerden bunların dik duran ve kimi zaman da üzerinin bezekli olabileceği sonucuna varılmaktadır.⁶¹⁷

Tüm bunlara ek olarak, Kurunta ve IV. Tudhaliya arasında yapılan siyasi antlaşma metninde, Kuvarşavanta şehri ile Hulaia Nehri Ülkesi'ne ait hallapuwanza arasında Kuvarşavanta şehrinin yukarısındaki köpek şeklindeki huwaşi taşının sınır

---

⁶¹⁴ Bryce 2002, 172-173

⁶¹⁵ Macqueen 2009, 125-134

⁶¹⁶ Ünal 2003, 76

⁶¹⁷ Darga 1969, 497-502

olduğu belirtilmektedir. Bu metinden huvaşi taşlarının yalnız tanrının sembolü olarak değil, şehirler arasındaki sınırları belirlemek için de kullanılmış olabilecekleri sonucu çıkmaktadır.⁶¹⁸

Tapınak kentlerinden Sarissa/Kuşaklı'da da bir huvaşi taşının olduğu tespit edilmiştir. Burada ele geçirilen bir tablette, “*Kral baharda şölenleri kutlamak için Sarissa'ya gittiğinde ve kente yaklaştığında hemen kente çıkmaz, Hava Tanrısı'nın Huvaşi Taşları'na ulaşan yukarı yola çıkar...*” cümleleri geçmektedir. Hattuşa'da bulunan bu tabletten, Hitit kralının bayram törenleri esnasında, Sarissa kentinin yukarısındaki kutsal alanda bulunan bu huvaşi taşlarını ziyaret ettiği ancak, geceyi geçirmek için kente indiği anlaşılmaktadır.⁶¹⁹

4.5. Tapınak Görevlileri

Tapınaklar hem Hitit halkı hem de kraliyet ailesi için oldukça önemliydi. Bu binalar, tanrıların yeryüzündeki evleri olduğu için bakımlı, temiz ve düzenli olmaları gerekiyordu. Tapınağın temiz olması aynı zamanda yapının da korunması anlamına geliyordu. Görevliler her gün tapınağı siler, süpürür, su ve güzel kokular serper ve kokulu bitkilerle tutsülerlerdi.⁶²⁰ Ayrıca tehlikelere karşı tanrıyı korumak da yine Hititler için önemli olsa gerektir. Tüm bunların yapılabilmesi için tapınağın çeşitli bölümlerinde çalışacak görevlilere ihtiyaç vardı.

Tapınakta çalışan görevlilere Hititçe'de “*hílamatta*” adı verilmektedir.⁶²¹ Tapınak ekonomisinin sağlanması için çalışan işçiler ve sanatkârlar ile dini işleri yerine getiren rahip ve rahibelerle birlikte görevli sayısı yüzlerce kişiyi bulabiliyordu. Tapınak çalışanlarının görevlerini aksatmaları halinde tanrının kızacağı ve ülkenin zarar göreceği düşünülürdü.

Hitit tapınaklarında çalışan görevlileri temelde LÚ^{MEŠ} É.DINGIR^{LIM} “Tapınak Adamları”, EN^{MEŠ}UTÚL “Mutfak Beyleri” ve LÚ.MEŠ APIN.LAL “Çiftçiler” olarak üç grupta toplamak mümkündür.

⁶¹⁸ Karauğuz 2002, 95

⁶¹⁹ Müller-Karpe 2002, 473

⁶²⁰ Süel 1990, 521

⁶²¹ Darga 1984, 71

Tapınakta bulunan erkek görevlilerden ^{LÚ.MEŠ}SANGA “Rahipler”, tapınaktaki en yüksek düzeyde bulunan kişilerdi. Rahip için kullanılan Hititçe kelime ise ^{LÚ}šankunniš’dir. Bunlardan sonra metinlerde ^{LÚ.MEŠ}GUDU olarak geçen “Merhemli Rahipler” gelmektedir. ^{EN^{MEŠ}} UTÚL “Mutfak Beyleri” ise tapınağın mutfağında hizmet veriyorlardı. Törenler esnasında yapılan kurban ve içki sunumlarını hazırlarlar, ayrıca tören yemeğinin hazırlanmasında da görev alırlardı. Tapınağın mutfağıyla ilgili tüm işlerden sorumluydular. Bu grup içinde ^{LÚ}SAGI “saki”⁶²², ^{LÚ}MUHALDIM “aşçı”, ^{LÚ}NINDA.DÙ.DÙ “fırıncı” gibi alt görevliler bulunmaktadır. ^{LÚ.MEŠ}APIN.LAL “Çiftçiler” ise tapınak arazilerinin bakımından ve işlenmesinden sorumluydular. Bunlar arasında ^{LÚ.MEŠ}SIPAD UDU “Koyun Çobanları” ve ^{LÚ.MEŠ}SIPAD GUD “Sığır Çobanları” ayrımı da bulunmaktaydı. Bunlar geniş tapınak arazilerinde hizmet verirdi. Sığır ve koyun çobanlarının tapınağa sunulacak hayvanları seçtikleri ve onları törenin yapılacağı mekana getirdikleri bilinmektedir. II. Murşili tarafından yazdırılan ve ülkede salgın olması nedeniyle tanrılara sunum yapacak kimsenin kalmadığından bahseden metinde şu cümleler geçmektedir: ⁶²³

“Tanrılar için düzenli kurban ekmeğini hazırlayan kadınlar öldüler, bundan sonra onlar düzenli kurban ekmeği sunamayacaklar. Ahır ya da ağıldan kurbanlık koyun ve sığırları seçen sığır çobanları ve koyun çobanları öldüler ve ağıl! [boştur]. Şimdi tanrılara yiyecek, içecek ve hayvan sunuları durdu ...”⁶²⁴

Bu metinde en önemli nokta koyun ve sığır çobanlarının hayvanları seçmede görev aldıkları ancak sunum işine karışmadıkları bilgisidir.

Hitit tapınaklarında erkeklerin yanında kadın görevliler de önem sırasına göre görev yapmaktaydı. Hitit rahibelerinin en yüksek makamında ise ^{SAL.MEŠ}AMA.DINGIR^{LIM} “Tanrı Anaları” bulunmaktaydı. Bu kadınlar genellikle tanrıçaların kültünde görev alıyorlar ve tapınak listelerinde ^{LÚ.MEŠ}GUDU “Merhemli Rahip”ten sonra zikrediliyorlardı. Bunlar, kültün günlük işlerini yerine getiriyor ve önemli bayramlarda en başta görev alıyorlardı. Tanrı analarının Hititler için ne denli

⁶²² Sakiler, genellikle bayram törenlerinde tapınakta görev alıyorlardı. Onların en önemli görevi ise kralın tanrıya sunacağı içkiyi getirmeleriydi. Metinlerde bu içkileri çömelerek krala getirdikleri de okunmaktadır. Kimi zaman tören sırasında kırılacak kurban ekmeğini de saki getirmektedir. Alp 1999, 72

⁶²³ Süel 1985, 154-155; Yiğit 2003, 179 vd.; Beckman 1988, 33 vd.

⁶²⁴ Yiğit 2003, 186

önemli olduğu Hitit başkenti Hattuşa'da onlar adına bir bayramın kutlanmasından anlaşılabilir.

Yine tapınaklarda, dini törenlerde şarkı söyleyen erkek ve kadın görevliler mevcuttu. Bu görevlilerin çeşitli dillerde şarkı ve ilahi söyledikleri aynı zamanda bir müzik aleti de çaldıkları anlaşılmaktadır. Bu kadınlara ^{SAL}*palvatalla* “ilahici kadın” denilmektedir. Bu kadınların bayram ziyafetlerinden sonra ilahici rahipler ve ^{LÚ.MEŞ}**NAR** “şarkıcılarla” bir dua veya ilahi türünde bir metni okudukları bilinmektedir.

Hitit metinlerinden geçen ^{SAL}**NIN.DINGIR** ise “büyük rahibe” anlamını taşımaktadır. Bunların *nuntariyaşhaş* bayramında kral, kraliçe ve veliahdın yanında yer aldıkları ve Hattice dini tekerlemeler söyledikleri anlaşılmaktadır.

Hitit bayram kutlamalarını anlatan tabletlerde ^{MUNUS.(MES)}**KAR.KID** adı verilen, tapınakta görevli kadınlardan da bahsedilmektedir. Genellikle çoğul olarak hatta sayı verilerek bahsedilen bu kadınların törenlerde belirgin bir rolü yoktur. Kimi zaman tanrının önünde onu eğlendirmek için dans ederken, kimi zaman da Tanrı Tetevatti'nin rahibesi ile birlikte töreni yönetirken görülmektedir. Grup olarak bahsedilen bu kadınların başında ^{MUNUS.(MES)}**GAL KAR.KID** “KAR.KID'lerin Başı” bulunmaktaydı. Bir başka metinde ise bir tören esnasında ^{MUNUS.(MES)}**GAL KAR.KID**'in tanrı Titiutti'nin rahibi ile birlikte asa tuttuğu anlatılmaktadır. Bu kadınların bir grup olduğunu ve bu grubun başında yönetici bir kadının bulunduğunu söylemek mümkündür. Yiğit makalesinde, bu kadınların Sümerce'de olduğu gibi tapınak fahişesi ya da kutsal fahişe olarak tercüme edilebileceğinden bahsetmekte ancak Sümerlerde olduğu gibi Hititlerin de hem kutsal fahişe hem de sıradan fahişe için aynı sümerogramı kullanmış olabileceklerini vurgulamaktadır. Bu durumda bu kadın işlevleri ile ilgili net bir çıkarım yapmak mümkün olmayacaktır.⁶²⁵

Hazgarai- kadınları ise tören sırasında kurbanlık ekmekleri dağa taşır, tanrı heykellerini yerine koyar, sunakları meyve ile donatır. Tören bitiminde ise tanrı heykellerini tapınağa getirir, sunakları tanzim eder, kurban ekmeklerini böler ve kapları kurban içkisi ile doldururdu. Bu kadınların aynı zamanda tanrıların eğlendirilmesi konusunda da görevli oldukları bilinmektedir. Tapınakta çalışan kadınlardan oluşan *udati* isminde bir lonca da vardı. Bu örgüte mensup kadınlar çocuklarıyla birlikte tanrıça

---

⁶²⁵ Yiğit 2002, 73-81

Lelvani tapınağında görevlendiriliyorlardı. Tüm bunların yanında daha pek çok kadın görevli tapınaklarda yer almaktaydı ancak onların işlevleri henüz tespit edilememiştir.⁶²⁶

Özellikle İmparatorluk devrinde Hitit kralları, memurlar için çeşitli görev direktifleri (**išhiul**) vermiş ve bu konularda çeşitli düzenlemeler yapma yoluna gitmişlerdir. Direktif metinleri bulunan memur gruplarından biri de “Tapınak Görevlileri”dir. IV. Tudhaliya (M.Ö. 1237-1228) dönemine tarihlendirilen 19 paragraflık tablet metninde tapınak görevlilerinin işleri ile onlara verilen talimatlar anlatılmaktadır. Metne göre; tapınakta görev alan kişilerin sahip olması gereken en önemli özellik temiz olmalarıydı. Temiz olmayan kişiler görevlerini yerine getiremezdi. Özellikle Hitit kurban maddelerinin en önemlisi olan ekme sunumlarını yapan tapınak görevlileri, diğerleri için de geçerli olan banyo yapmalı, temiz olmalı, vücut kıllarını ve tırnaklarını kesmiş olmalı gibi şartları yerine getirmek zorundaydılar.⁶²⁷ Kral ve kraliçe dahi dini törenin yapılacağı tapınağa girmeden önce ellerini yıkamak ve temiz olmak zorundaydı.

Bir diğer önemli husus ise tapınakta çalışanların görevlerini eksiksiz ve zamanında yerine getirmeleri idi. Tanrıya sunulan kurban etlerinden kendilerine almaları ya da herhangi bir nedenle kurban sunumunu aksatmaları da önemli suçlardandı ve bunu yapanların cezası ölümdü. Ayrıca bu tarz bir davranışın tanrı tarafından hoş karşılanmayacağı düşünülüyordu. Görevin kötüye kullanılması konusunda da uyarıcı metinde, tapınak görevlilerinin sunumlardan yiyebileceklerini, ancak kurban ekmeğini ailesine ya da hizmetkârlarına götürmeyecekleri açıkça belirtilmiştir. Yine şarap ve bira da tapınaktan dışarıya çıkartılamazdı. Bunlardan alan kişiler için af olmadığı ve onun ailesiyle birlikte cezalandırılacağı belirtilmektedir.

Hititli bir kişi tapınakları ziyaret edebilir, tanrılara yiyecek ve içecek de sunabilirdi. Ancak, Hititli olmayan bir kişi tapınağa girer ve tanrı eşiğini aşarsa, bunu yapmasına izin veren tapınak görevlisiyle birlikte öldürülürdü. Tapınaklarda tanrının eşinin yanı sıra “kralın eşigi”nden de geçilirdi. Kral bayram zamanlarında bir süre tapınakta kalırdı. Bu nedenle de ziyarete gelen kişiler aynı zamanda kralın eşiginden de geçmiş olurlardı.

---

⁶²⁶ Darga 1984, 71-80; bu kadınlar belirtilmemiştir.

⁶²⁷ Süel 1985, 156-157

Tapınak adamları tanrılara yapılacak kurban sunumlarından da sorumluydular. Bu kurbanlar genellikle koyun veya sığırdan oluşurdu. Metne göre bunlar kesilip yenilemez, ahıra koyulamaz ve boyunduruğa koşulamazdı. Görevliler, tören zamanı gelinceye kadar onlara iyi şekilde bakmak zorundaydı. Besili hayvanla cılız bir hayvanı değiştirerek tanrıya cılız olanı sunmak da önemli bir suçtur ve tanrı bunu görecekti, cezasını verecekti. Bu kısımda tanrının bu durumun farkına varamayacağını düşünenler için de *“Tanrıların ruhu kuvvetlidir, yakalamakta acele etmez ama yakaladığı zaman da bırakmaz.”* cümlesi yazılmıştır.

Tapınaklar tanrının evleri olduğu için burada çalışanlar, tanrıya ait olan tapınak eşyalarını korumak ve kollamakla yükümlüydüler. Kendilerine ait eşyalar olduğu zaman bunları ispat etmeleri gerekirdi. Tapınak adamlarının altın ve gümüş gibi varlıkları olamazdı. Saray tarafından kendisine bu tarz bir hediye verilirse, bunu en kısa sürede şahitlerin huzurunda satmak zorundaydı. Eğer satış işlemini saraya haber vermeden kendi kafasına göre yaparsa, bunun cezası ölümdü. Tanrıya ait herhangi bir eşya kaybolduğu takdirde, bunu yerine koymak yine tapınak adamlarının işiydi.

Tapınak görevlileri ayrıca bayramların zamanında kutlanmasını sağlamakla da görevliydi. Tapınak görevlilerinin işleri akşam gün batımına kadar devam ediyordu. İşleri biten görevliler şehre inebilir geceyi kendi evlerinde ya da bir kadının yanında geçirebilirlerdi. Ancak sabah olunca tüm çalışanlar tapınağa dönmek zorundaydı. Geceleri tapınaklarda bütün gece tapınak çevresinde dolaşan ^{LÚ.MEŠ}uehešgattalla “devriyeler”, bu devriyelerin başında bir ^{LÚ}SANGA.GAL “yüksek rütbeli rahip”, tapınağın dışında nöbet tutan ^{LÚ.MEŠ}haliatalla “nöbetçiler”, nöbetçilerin başında kapıda duran bir rahip ve tapınağın içinde çeşitli tapınak görevlileri bulunmak zorundaydı. Gece tapınakta görevli olup da, bunu ihmal edenlerin cezası ölümdü. Eğer ölüm cezası verilmezse bile bunlara kuyudan çıplak olarak su taşıma cezası veriliyordu. Bu ceza, Hitit toplumunda çok ağır bir hakaret sayılmaktadır. Gece nöbetleri, görevliler arasında sırayla uygulanıyor olmalıdır.⁶²⁸ Tapınakta çıkacak herhangi bir tartışma törenin niteliğini bozacağı için görevliler bu konuda da dikkatli olmak zorundaydılar.⁶²⁹

⁶²⁸ Tapınakta görev alan nöbetçiler ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Süel 1990, 518

⁶²⁹ Tapınak görevlilerinin işlerini ve onlara verilen talimatların anlatıldığı metnin transkripsiyonu ve yorumu için bkz. Süel 1985, 20-89; Dinçol 1982, 83-84; Sturtevant 1934, 363-406

Tapınaklarda bayram kutlamaları esnasında yakılan ateşin söndürülmesi de tapınak adamlarının işiydi. Gece olunca tapınakta yakılan ateş, su ile iyice söndürülmeliydi. Eğer ateş söndürülmez ve bu nedenle tanrının evinde yangın çıkarsa ve burası tamamen yanarsa, bu büyük bir suçtur. Böyle bir durumda tapınakta çalışan herkes soyuyla birlikte yok edilecektir. İşte bu nedenle ateşin söndürülmesi, tapınak çalışanlarının dikkat etmesi gereken önemli bir husustu.⁶³⁰

Mutfak beylerinin temiz olması kurban ve içki sunumlarını hazırladıkları için daha fazla önem arz etmiş olmalıdır. Mutfağın temizliği de onların yükümlülüğündeydi. Eğer tapınağın bu kısmına Hititlerin pis saydıkları köpek ya da domuz girerse ve mutfak beyleri de bu hayvanlar tarafından kirletilmiş kaplarla tanrılara sunum yaparlarsa, tanrılar da karşılığında onlara yemek ve içmek üzere idrar ve dışkı verirlerdi. Mutfak beyinin ölümünden sonra da öte dünyada bu tarz bir durumla karşılaşacağına inanılırdı. Bu görevliler de diğer tapınak görevlileri gibi gece tapınakta işleri bitince gidip kadınlarla birlikte olabilirlerdi. Ancak sabah olduğunda yıkanmış ve temiz bir vaziyette, tapındaki yerlerini almalıydılar. Eğer herhangi bir sebeple yıkanamamışlarsa, bunu yetkiliye bildirmek zorundaydılar. Eğer bir kimse buna cesaret edemezse, arkadaşına durumu bildirip hemen yıkanmalıydı. Bile bile kirli olarak tanrıya kurban yapan ve buna şahitlik eden kişilerin cezası ölümdü.⁶³¹

Tapınağa ait arazilerde çalışan çiftçilerin görevi ise, ektikleri arazide yetişen ürünleri turfanda iken, henüz kimse tatmamışken tanrılara sunmaktı. Eğer bunu yapmazlarsa bir fala bakılır ve tanrıların uygun gördüğü ceza bu kişilere uygulanırdı. Bu cezalar genellikle, çiftçilerin işledikleri suç karşılığı 1 sığır ve 10 koyunu vermeleri şeklinde uygulanırdı. Aynı şekilde çobanların da yeni doğmuş buzağı, kuzu ya da oğlak gibi hayvanların etini önce tanrılara sunmak üzere tapınağa getirmeleri gerekirdi. Aksine davranan çobanların cezası ölümdü.

Tarlalara ekim yapılacağı zaman tapınak rahibi, çiftçileri kontrol etmesi için bir görevliyi yollardı. Eğer bu görevli olmazsa çiftçiler kendi çıkarlarına uygun hareket edebilirlerdi. Çiftçilerin kendi tarlaları da olduğu için kimi zaman kendi hasatları verimsiz olduğunda, tapınağın tarlasının ürünleriyle değiştirebiliyorlardı. Metinde

---

⁶³⁰ Süel 1985, 170-171; Süel 1990, 519-520

⁶³¹ Süel 1985, 171-172

bunun suç olduğu açıkça belirtilmiştir. Yine tanrının tarlalarından aldıkları ürünleri kendi aralarında paylaşanlar da önemli bir suç işlemiş oluyordular. Bu tarz durumlarda çiftçilerin tüm ürünleri alınır ve tapınağın deposuna aktarılırdı. Ayrıca tanrı bu suçu işleyenleri mutlaka cezalandırırdı.

Benzer şekilde çobanların besledikleri hayvanların belirli dönemlerde tapınağa sevkleri yapıldı. Bu sevkler sırasında çobanlar, hayvanları daha cılız olanlarla değiştirme, aralarından kimisini kesip yeme, başkasının hayvanlarıyla tapınağinkileri değiştirme gibi suçlar işleyebiliyordu. Bu tarz suçların cezası ölümdü. Çiftçilerin tarlaları sürmek için kullandıkları çift öküzleriyle ilgili de çeşitli suçlar işlenirdi. Bu öküzler ya ücret karşılığı satılır ya da yemek için kesilirdi. Bu tarz durumlarda suç kanıtlanamazsa tanrı mahkemeleri düzenlenir ve suçlu olan çiftçiye ölüm cezası verilirdi.⁶³²

Tapınakların zaman zaman bakım ve onarımlarını yapmak ve eksiklerini gidermek de buradaki görevlilerin işiydi. Bu bakım ve onarımlarla tanrının evinin sağlamlığı ve ölümsüzlüğü korunabilecektir. Eskimiş olan sıvaların yenilenmesi, tıkanan ya da bozulan kanalizasyon sisteminin tamir edilmesi, akan damların onarılması yapılan işler arasındadır. Tüm aksaklıkların giderilip giderilmediğini ise **BEL MADGALTI** “muhafız başı” denilen görevliler kontrol ediyordu.⁶³³

Tüm bunların yanında metinde tanrıların da olaylar karşısında insanlar gibi tepki gösterebilecekleri ve tanrı-insan arasındaki ilişkinin bey-köle ilişkisine benzetilmesi önemli noktalar. Sümer, Babil, Asur, Suriye, Mısır, Elam ve Urartu gibi Eski Doğu toplumlarında da görülen bu davranış, Hititlerin tanrıları algılamadaki düşüncelerini ortaya koymaktadır.

4.6. Dini Bayramlar

Hattuşa’da ele geçirilen pek çok tablette bayramlardan ve bu bayramlarda yapılan törenlerden bahsedilmektedir. Hitit tabletlerinde Sümerce EZEN veya EZEN₄ ideogramıyla belirtilen bayramlar, yılın belli dönemlerinde ve belirli kentlerde kutlanmaktaydı. Tanrılar onuruna kutlanan bayram törenlerindeki uygulamalar daha çok

---

⁶³² Süel 1985, 173-177

⁶³³ Süel 1990, 520

Hitit dilinde yazılmıştı. Ancak, ilahiler ve yakarışların yazılı olduğu tablet parçalarında Hattice, Palaca, Luvice, Hurrice, Akadca ve Babilce gibi dillerde yazılmış metinler ya da metin bölümleri bulunmaktadır. Hattice, Palaca ve Luvice metinler Eski Hitit dönemine ait iken, Hurrice metinler genellikle M.Ö. 15. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁶³⁴

Hititler için bayramlar ve bunların dini törenlerle kutlanması özel bir önem arz etmekteydi. Başta kendi tanrıları olmak üzere Hatti, Hurri, Mezopotamya ve Luvi kökenli pek çok tanrıya sahip bu halkın, dini bayramlarının da fazla olması şaşırtıcı değildir. Hititlerin resmi takviminde 165 kadar dini bayramlarının bulunduğu ve bunun yanında pek çok yerel ve kırsal şenliğin olduğu, ancak düzenli olarak kutlanmadıkları için bu bayramların kayıtlara çok fazla geçemedikleri bilinmektedir.⁶³⁵ Öte yandan talimatların yazıldığı bir tablette ise Hattuşa'da kutlanan 18 festivalden bahsedilmektedir.

Festivaller genellikle ekimin yapıldığı Eylül ve Kasım arasında yer alan sonbahar ve hasadın yapıldığı, Mart ortasıyla Haziran ortası arasındaki ilkbahar mevsiminde gerçekleştirilirdi. Bayramlar, kutlandıkları mevsimlerin isimleriyle anıldıkları gibi yağmur, gökgürültüsü, tarımsal bazı işler de bayram adı olarak geçmektedir. *Orak bayramı*, *üzüm koparma bayramı* (bağbozumu), *ekin yığını bayramı* (harman) bunlardan bazılarıdır. Ayrıca ismini yapılan törenlerin en önemli kısımlarından alan bayramlar da mevcuttur. Bunlar arasında, *yıkanma* ve *dağa götürme bayramları* zikredilebilir. Kimi insan ya da insan gruplarından adını alan bayramlara ise *yaşlı adamların bayramı*, *temiz rahibin bayramı*, *Tanrı Anaları bayramı*, *uzak yerlerdeki insanların bayramı* örnek verilebilir.⁶³⁶

Tabletlerden elde edilen bilgilere göre her kentin ayrı bir festival takvimi vardı. Bu festivaller tam zamanında kutlanmalı ve gerekli törenler ve ritüeller eksiksiz yerine getirilmeliydi. Bu konuda taviz vermeyen Hitit tabletlerindeki bir bölümde şu cümleler yazılmaktadır:

“Ayrıca siz tapınak görevlileri, bayramları uygun zamanlarda kutlamazsanız, eğer ilkbahar bayramını sonbaharda kutlarsanız ya da bir bayramın kutlanma zamanı yaklaştığında, bayramı icra etmekle görevli rahiplerden ya da “tanrı anaları”ndan biri

⁶³⁴ de Martino 2003, 93; Alp 2000, 17; de Martino 2002, 445

⁶³⁵ Bryce 2003, 205

⁶³⁶ Gurney 2001, 130; Dinçol 1982, 86

ya da bir başka tapınak hizmetlisi sizin ayaklarınıza kapanıp, derse: “Önümüzde hasat zamanı var” ya da “evlenme hazırlığı var” ya da, “yolculuk var” ya da başka bir (bahane) ile “bana bir iyilik et, önce şu işimi bitireyim, sonra gerektiği gibi bayramı icra ederim”; insanların arzularına kapılma, onlara öncelik tanıma. *Ve eğer kendine bir çıkar sağlarsan, gelecekte tanrılar bunun öcünü senden alır!”*⁶³⁷

Bayramların kutlanmasında zaman kadar kutlama yeri de önemliydi. Kentler ya da tapınaklar dışında Hititler için kutsal olan nehir kıyısında ve dağlarda da törenler yapılıyordu. Bu törenlerin ne şekilde gerçekleştirileceğini anlatan tablet kopyaları diğer kentlere de gönderiliyordu.⁶³⁸ Bayram zamanında kutsal törenin yapılacağı yerin herhangi bir nedenle kullanılamayacak olması halinde, hemen o yerin maketi yapılır ve ritüeller sembolik olarak bu maketin önünde gerçekleştirilirdi.⁶³⁹ Burada şunu da belirtmek gerekir ki Hitit İmparatorluğu'nun son dönemlerinde özellikle III. Tudhaliya yönetiminde kültün merkezileştirilmesi yoluna gidilmiş ve törenler yoğun olarak başkent Hattuşa'da bulunan Yukarı Şehrin Tapınak Mahallesinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır.⁶⁴⁰

Bu törenlerin nasıl yapılacağı ile ilgili tablet parçalarının rekonstrüksiyonlarının yapılmasıyla, törenler esnasında yerine getirilen uygulamaların oldukça benzer oldukları saptanmıştır. Bayramların kutlanmasında farklı uygulamalar olmasına rağmen genellikle bunların bir kutlanış biçimi vardı.⁶⁴¹ Törenlerin odak noktasını tanrılara yapılan sunumlar oluşturmaktaydı. Bu sunumlar kurban edilen hayvanın en güzel yerleri, ekmek, şarap, bira, sebze, meyve gibi maddelerden oluşuyordu. Adaklar, sunak taşlarının üzerine yerleştirilir, libasyon sunumu yapılacağı zaman ise bunlar rhytonlar aracılığıyla tanrı betimlemesinin ya da sunak taşının önüne dökülürdü. Tanrılara sunum yapıldıktan sonra kral, kraliçe ve tüm kraliyet ailesinin katıldığı bir kült yemeği yenirdi. Kurban etinden yemek, insanlar ve tanrılar arasında bir bağ oluşmasını sağlıyordu. Bu yemek sırasında Hitit metinlerinde geçen *“kral (ya da kraliyet çifti) tanrıyı içiyor...”* cümlesi kralın kutsal kaptaki sıvıyı içmek yoluyla tanrıyla bütünleşmesi, bir bakıma

---

⁶³⁷ Dinçol 1982, 85

⁶³⁸ Haas 2002, 441

⁶³⁹ Ünal 2003, 91

⁶⁴⁰ de Martino 2002, 446

⁶⁴¹ Dinçol 1982, 86

tanrının doğaüstü güçlerini kendi vücuduna alması anlamını taşımaktadır. Bu tarz törenlerde müzik önemli bir yer kaplıyordu. Kimi zaman salt enstrümental müzik dinlenirken, kimi zaman ise bu müzıklere şarkının da eşlik ettiği görülmektedir. Bu tarz uygulamalar Hattice, Hurrice ve Luvice metinlerde de görülmektedir. Ayrıca şenliklerde yalnızca tanrılara sunumlar yapılmıyor, çeşitli dansçılar ve sporcular da gösteriler yapıyordu. Bu gösteriler arasında gülle atma, koşu, halat çekme ve araba yarışları gibi uygulamalar vardır. Törenlerde görev alanlar arasında, *yakarış rahipleri, rahibeler, kültlerin kadın ve erkek bekçileri, demircilik, çobanlık ve avcılık gibi meslek gruplarının temsilcileri, şarkıcılar, tapınak müzisyenleri, kadın ve erkek dansçılar, sakiler, aşçılar, sofracılar* gibi pek çok saray ve tapınak görevlisi bulunmaktadır.⁶⁴²

Bayram törenlerinin kutlanması esnasında tapınakta kavga çıkarsa, tören dinsel niteliğini yitirirdi ve tekrar kutlanması gerekirdi. Burada kavgayı çıkaran kişi merasim için gerekli olan kurbanları ve sunum eşyalarını tedarik etmek zorundaydı. Bunlar eksiksiz olarak hazırlandıktan sonra bayram kutlaması yeniden başlatılırdı.⁶⁴³

Ülkelerinin tanrıya ait olduğuna ve onları yöneten krallarının da bu tanrının vekili konumunda yeryüzünde bulunduğuna inanan bir toplum için tanrılarla iyi ilişkiler kurmanın ne kadar önemli olduğu açıktır. Festivallerin başlangıcından bitimine dek yapılan tüm faaliyetlerde insanlar tanrıdan, ülkelerini koruması, bereketli bir dönem geçirmelerini sağlaması ve savaşlarda ülkelerinin galip gelmesi gibi taleplerde bulunuyorlardı. Ancak burada önemli bir nokta da Hitit insanının, tanrının da insanlarla arasını iyi tutmak zorunda olduğu düşüncesine sahip olmasıdır.⁶⁴⁴ Çünkü tanrı insanlarla iyi ilişkilerde bulunursa kendisine daha fazla libasyon ve kurban sunumu yapılacak ve böylelikle daha fazla memnun olacaktır.⁶⁴⁵

Bayram törenlerinin masraflarını devlet karşılıyordu. Ancak kendi ekonomisi olan tapınaklar da bu törenlere destek veriyorlardı. Ayrıca kült gezileri esnasında ziyaret edilen kentler de maddi destek vermekle yükümlüydüler. Yine Hitit İmparatorluğu'na

---

⁶⁴² de Martino 2002, 446; Haas 2002, 441; Ayrıca bayram kutlamaları esnasında yapılan bu gösteriler ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Carter 1988, 185-187

⁶⁴³ Süel 1985, 170

⁶⁴⁴ Ünal 2003, 88

⁶⁴⁵ Hitit kralı II. Murşili veba dualarında tanrılara seslenerek, bu salgını ülkeden kovmazlarsa onlara hizmet edecek kimsenin kalmayacağını belirtmektedir. Alp 2000, 133.

bağlı olan ve vergi vermekle yükümlü olan kentlerin de kendi ülkelerindeki tapınakları ve kutsal alanları maddi açıdan idare etmek zorunda oldukları bilinmektedir.⁶⁴⁶

Törenlerde kral, başrahip sıfatıyla yönetici konumunda bulunuyordu. Ayrıca ona başrahibe unvanıyla eşi kraliçe ve kraliyet ailesi üyeleri de eşlik etmekteydi. Kralın savaşta olduğu kimi durumlarda, başkent dışındaki törenleri kraliçe ya da tapınak görevlilerinin idare ettikleri bilinmektedir. Ancak Hitit Devleti için önem arz eden bir bayram kutlamasına kralın katılmaması gibi bir durum söz konusu değildi. Savaşta olan kral, orduyu başkomutana emanet ederek bayram kutlamaları için başkente gelirdi. Bir tarım toplumu olan Hititler için ekimin ve hasadın yapıldığı sonbahar ve ilkbahar dönemleri oldukça önem arz etmiş ve en önemli bayramları da bu dönemlerde kutlanmıştır.

Hitit devletinin festival takviminde en önemli yerlerden birini alan ve ilkbaharda kutlanan bayramlardan ilki **Purulli** (*Purulliyaş*) **Bayramı**'dır. İlkbahar başlangıcında kutlanması sebebiyle ilkbahar bayramı olarak da anılan Purulli Bayramı yeni bir yılın, baharın müjdecisiydi. Aslı büyük ihtimal Hattice olan Purulli sözcüğü, Gurney'e göre 'Toprak'tan (Yer'den)' demektir. *The Hittites* adlı kitabında Gurney, Hitit törenleri ve bayramları hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre Hitit takviminde yılın başlangıcı, baharda bulunuyordu. Baharın gelişini müjdeleyen ve ilkbaharın başlangıcında kutlanan Purulli Bayramı'nın "Yeni yıl Bayramı" ile eşitlenebileceği de ileri sürülmektedir.⁶⁴⁷ Hattuşa'nın 1.5 km uzağındaki Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'nda bulunan kabartmalarda yeni yıl töreninin anlatıldığı ileri sürülmektedir. Bu bayram hakkında bilgi veren tablette ise şu cümleler geçmektedir:

*"Yıl başında, Fırtına Tanrısı için gökyüzü ve yeryüzünün çok büyük bir bayramı kutlandı. Bütün tanrılar toplandılar ve Fırtına Tanrısı'nın evine gittiler... Bu bayramda yiyin, için! Doyun ve susuzluğunuzu giderin. Kralın ve kraliçenin ömrünü söyleyin! Gökyüzü ve yeryüzünün ömrünü söyleyin! Ürüne bolluk söyleyin!"*⁶⁴⁸

Birçok bayramda olduğu gibi Purulli Bayram törenleri de tek bir kentte kutlanmıyordu. Bu törenler, Hattuşa'da başlayarak Arinna/Alacahöyük ve

⁶⁴⁶ de Martino 2002, 447

⁶⁴⁷ Gurney 2003, 130; de Martino 2002, 447'de purulli sözcüğünün Hattice "toprak" anlamına geldiğine katılmaktadır.

⁶⁴⁸ Dinçol 1982, 83

Zippalanda'dan sonra Nerik/Oymaağaç'a geçiyor ve burada son buluyordu.⁶⁴⁹ Bunun yanında, Hattili, yaban hayvanları ve avın tanrıçası olan Teteşhapi kültüne ait kimi metinlerde, Purulli Bayramı'nda yapılan törensel av danslarından bahsedilmektedir. Bu danslar esnasında dansçıların ayı ya da leopar maskeleri taktıkları bilinmektedir.⁶⁵⁰

Purulli Şenliği Hattuşa'da kutlanan en önemli olaylardan biriydi. Kutlamalar Tapınak 5'te başlıyor, tanrıların heykellerini taşıyan tören alayı, Yukarı Şehir'deki Kral Kapısı'ndan çıkıyor ve surların dış kısmında/kutsal yolda bir tur atarak Aslanlı Kapı'dan içeriye giriyordu. Geçit töreni muhtemelen 30 nolu tapınakta son buluyordu.⁶⁵¹ Hitit kralı II. Muşili, kutladığı bayramlar arasında en büyüğü olarak gördüğü *purulli bayramını* Hattuşa'daki *hešti*-evinde yer altı ve ölüm tanrısı Lelwani onuruna düzenlemekteydi. Yaklaşık olarak bir ay süren kutlamalar, Hititlerin en önemli kült merkezlerinden biri olan Nerik kentinde doruğa ulaşmaktaydı.⁶⁵² Bu kentte her yıl kutlanan *Purulli* bayramında, Fırtına Tanrısı Taru'nun kışı temsil eden yılan İlluyanka'yı etkisiz hale getirdiği efsane canlandırılmaktadır.⁶⁵³ Bu efsanenin bahar bayramı ile ilişkisi oldukça açıktır. Hatti'nin Fırtına Tanrısı, bitki ve hayvan koruyucularının başı olarak ölümü sembolize eden ejderha ile savaşmak zorundadır. Ancak bu canavarı yendikten sonra Hatti ülkesi bolluğa ve refaha kavuşabilir ve *purulli* bayramı kutlanabilirdi.⁶⁵⁴ Bu efsane şu şekilde başlamaktadır:

Bu Purulli Şenliği metnidir. (...) "Ülke müreffeh olsun ve gelişsin ve ülke korunsun" dedikleri zaman ve ülke müreffeh olup geliştiğinde Purulli Şenliği yaptılar. (Bryce 2002, 233, CTH 321)

İlluyanka efsanesinin iki versiyonu vardır ve bunların ikisi de Nerik Kenti Fırtına Tanrısı'nın rahibi Kella tarafından yazıya aktarılmıştır. Metnin birinci versiyonunda, Fırtına Tanrısı ve yılan İlluyanka dövüşe tutuşurlar. Bu dövüşten yılan galip çıkar. Bunun üzerine Fırtına Tanrısı diğer tanrıları yardıma çağırır. Yardıma gelen tanrı İnara, Ziggarratta kentine giderek Hupaşiya'nın yardım etmesini ister. Hupaşiya

---

⁶⁴⁹ Burney 2004, 214

⁶⁵⁰ de Martino 2002, 446

⁶⁵¹ Burney 2004, 87

⁶⁵² Dinçol ve Yakar 1974, 152

⁶⁵³ Bu metnin tam çevirisi KBo III, 7'de yapılmıştır. Ayrıca çeşitli yorumlar için Beckman 1982, 14; Sayce 1922, 177-190

⁶⁵⁴ Collins 2007, 150

yardım teklifini kabul edince, İnara bir plan yapar ve düzenlediği şölene İlluyanka'yı da davet eder. Bu şölen esnasında İlluyanka ve çocukları şarap dolu palhi- kapları⁶⁵⁵,nı içerek sarhoş olurlar. Bu sırada gizlendiği yerden çıkan Hupaşıya, İlluyanka'yı bağlar ve Fırtına Tanrısı böylelikle yılanı yenmeyi başarır. Bu olaydan sonra İnara Hupaşıya'ya Tarukka şehrindeki bir kaya üzerinde ev inşa eder ve onu sevgisiyle ödüllendirir. Ancak Hupaşıya'ya asla pencereden dışarı bakmamasını söyler. Fakat 20 gün sonra Hupaşıya dayanamayarak pencereden bakar ve karısı ile çocuklarını görünce, onları özlediğini anlayarak kırlardan dönen İnara'ya eve gitmek istediğini söyler. Bu olay üzerine tanrıça sinirlenerek Hupaşıya'yı öldürür.⁶⁵⁶

Metinde birinci kısımdan sonra yaklaşık kırk satırlık bir boşluk bulunmaktadır. Bundan sonra metnin ikinci versiyonu gelmektedir. Bu bölümde de Fırtına Tanrısı ile İlluyanka bir kavgaya tutuşurlar ve yılan kavga sonunda tanrının gözleriyle kalbini çalarak uzaklaşır. Bu olay üzerine tanrı, fakir bir adamın kızıyla evlenir ve bir oğul sahibi olur. Bu oğul İlluyanka'nın kızını eş olarak kendisine alır. Ancak burada amaç içgüveysi (Hititçe ^{LÚ} *antiyant*-) olarak kızın evine giden oğul aracılığıyla İlluyanka'nın kendisinden çaldığı gözlerini ve kalbini geri almaktır. Sonunda oğul babasına gözlerini ve kalbini getirir. O da tekrar güçlenerek İlluyanka'yı öldürür. Oğul ise içgüveysi olarak gittiği aileye ihanet ettiği için Fırtına Tanrısından ölüm dilenir. Bunun üzerine babası onu da öldürür. İşte *Purulli* şenliklerinin doruğa ulaştığı Nerik kentinde bu sahneler canlandırılıyor ve Fırtına tanrısı yüceltiliyordu. Bu efsane ayrıca tanrının bir ölümlüden yardım alarak yılanı yenmesi motifiyle de tanrı ve insanoğlu arasındaki yardımlaşmanın açık bir örneğini sunmaktadır.

İlkbaharda kutlanan bir diğer önemli bayram ise **AN.TAH.SUM^{ŞAR} Bayramı**'dır. "Çiğdem bayramı" olarak çevrilen AN.TAH.SUM^{ŞAR},ın hangi bitki için kullanıldığı konusunda pek çok Hititolog görüş sunmuştur. Bu görüşler içerisindeki ortak nokta, bunun soğanlı bir bitki olduğu yönündedir. AN.TAH.SUM'un bahar aylarında çiçeklenen ve meyvesi yenen "çiğdem" bitkisinden ismini almış olduğu öne sürülmektedir.⁶⁵⁷ Festival, "*Güneş Tanrıçası Arinna ve Hatti Ülkesi Tanrıları*"na

⁶⁵⁵ Bronz, demir ve taştan yapılan ve kapağının da bronz olduğu bilinen sıvı koyulan kap.

⁶⁵⁶ Karauğuz 2001, 69-73 devamında metnin ikinci versiyonunun çevirisi de bulunmaktadır.; Haas 2002, 439

⁶⁵⁷ de Martino 2002, 447'de bu bitkinin "rezene" olabileceğini ileri sürmektedir.

yapılırdı.⁶⁵⁸ Bu nedenle Arinna ile eşitlenen Alacahöyük'te yer alan kabartmalarda da bu bayram ile ilgili törenlerin tasvir edildiği ileri sürülmektedir.⁶⁵⁹ Festivalin en önemli kısmı kral ve kraliçenin, tanrı ve tanrıçalar için tapınağın farklı kısımlarında sundukları adaklar ve libasyonlardır.⁶⁶⁰ AN.TAH.SUM^{ŞAR} bayramının kutlandığı merkezlerden bazıları; Hatti şehrindeki tanrı ZA.BA₄BA₄ tapınağı, Hatti şehri fırtına tanrısının tapınağı yakınında bulunan şimşir ağaçlarından mürekkep orman, koruyucu tanrı LAMA'nın tapınağı'dır.⁶⁶¹ Bu bayramın kutlanmasına I. Şuppiluliuma döneminde başlandığı, ancak bayramla ilgili bilgi veren metinlerin önemli bir kısmının III. Tudhaliya dönemine tarihlendiğini söylemek mümkündür.⁶⁶² Babası I. Şuppiluliuma hakkında detaylı bilgiler veren II. Murşili'nin de bu bayramı kutlamak için Arinna kentine geldiğini anlattığı bir metin ele geçmiştir. Bu metinde şu satırlar okunmaktadır:

1 İlk(ahar oldu)ğunda Hat(tuşa'dan giderim)

2 Ve orada (Arinna kentinde) tanrılar için A(N.TAH.SUM bitki)si bulunur.

AN.TAH.SUM^{ŞAR} festivalinin Hattuşa, Arinna ve Zippalanda kentlerinde yoğun olarak kutlandığı bilinmektedir. Bayramın 6. günü Zippalanda Kenti Fırtına Tanrısı onuruna kral, kraliçe, rahip, tanrı anası ve *tazelli-* rahibinin katıldığı bir tören düzenlenirdi. Bu törende saray muhafızlarının başı ve sofrada adamlarının başı da yerlerini alırlardı.⁶⁶³ Bayramın 8. günü Arinna kentine gelen Hitit kralı, geceyi bu kentte geçirirken kraliçe Hattuşa'ya, kendi sarayına dönerdi. Hitit kralının Arinna Şehri Güneş Tanrıçası'na AN.TAH.SUM bitkisi sunduğu bilinmektedir. Bu kentteki ortostatlarda yer alan geyik kabartmalarının önündeki bitki tasvirlerinin de AN.TAH.SUM bitkisine ait olduğu öne sürülmektedir. Hititler bu bitkiyi dağ ve parmak şekilleriyle de betimlemişlerdir.⁶⁶⁴ Bayramın 29. Gününde, soytarı ve *kita-* adamının kralın karşısına geçtikleri ve diğer kült görevlileri ile birlikte tapınağa girdikleri bilinmektedir.⁶⁶⁵ Bu

---

⁶⁵⁸ Bryce 2003, 211

⁶⁵⁹ AN.TAH.SUM^{ŞAR} bitkisi üzerine yapılan araştırmalardan bazıları: Cornelius 1965, 175-177; Güterbock 1964, 62

⁶⁶⁰ AN.TAH.SUM^{ŞAR} bayramının kutlanış biçimi hakkında bilgi veren tablet metninin çevirisi için bkz. Ünal 2003, 95-98

⁶⁶¹ Ar 1943, 58

⁶⁶² de Martino 2002, 447

⁶⁶³ Arıkan 2005, 62

⁶⁶⁴ Ertuğ 2000, 130; Erkut 1998, 193

⁶⁶⁵ Karataş 2007, 27

bayrama ait törenlerde dikkat çeken bir husus da geyiğe verilen önemdir. Bayramın 32. ve 34. günlerinde Pişkuruuva Dağı'nda geyiğe libasyon sunumu yapılmaktadır.⁶⁶⁶

KILAM Bayramı'nın da ilkbaharda kutlandığı öne sürülmektedir. “Bekçi Kulübesi Şenliği” ya da “Kapı Yapısı Bayramı” olarak da adlandırılan bu festival kutlamaları 3 gün sürerdi ve etkinlikler genellikle başkent ve yakın çevresinde gerçekleştirilirdi.⁶⁶⁷ Bu bayram töreninde kral, Hattuşa'da bulunan yapıların kapısı önündeki geçit törenlerini izliyordu. Bayramın halkın, kral ve üst düzey yöneticilerle bir araya gelmesini sağladığı düşünülmektedir.⁶⁶⁸ KILAM bayramı boyunca kral, kraliçe ve görevlilerin oluşturduğu bir alay tarafından resmi geçit töreni yapılırdı. Bu tören esnasında da soytarların, leoparların hareketlerini taklit ederek dans ettikleri ileri sürülmektedir.⁶⁶⁹ KILAM bayramının başlıca tanrısı Fırtına Tanrısı idi. Bayram kutlamaları esnasında tanrının heykeli tapınaktan çıkarılarak huwaşi- taşının üzerine konurdu. Tanrı heykeline, iki yana yerleştirilmiş boğa heykelleri eşlik ederdi. Bu bayram sırasında libasyon sunumlarının yapılması için kabartmalı kült vazolarının kullanıldığı da bilinmektedir.⁶⁷⁰

Sonbaharda kutlandığı bilinen, Hititler için önem arz eden şenlik ise **Nuntariyaşhaş** “Hız Bayramı” (*nuntariya*) idi. Bu bayramın isminin *nuntar-* “hızlı, acele” kökünden türediği ileri sürülmekte ve bu nedenle “Hız Şenliği” olarak adlandırılmaktadır. Kutlamaların, birbirini takip eden 16 gün boyunca Katapa, Hakkura, Arinna gibi çeşitli merkezlerde devam ettiği bilinmektedir. Hitit kralı da bu kentlere gelerek çeşitli ritüelleri yerine getirirdi.⁶⁷¹ Bu bayramın kutlanmasına İmparatorluk Dönemi'nde başlandığı ileri sürülmektedir.⁶⁷²

Sonbaharda kutlanan bayramlardan biri de Gurşamaşşa kentinde düzenlenen **Tanrı Yarriş Bayramı**'dır. Bu bayramda tanrının heykeli dışarı çıkarılarak huwaşi taşı üzerine yerleştirilir ve şarkılar eşliğinde bir oyun sergilenirdi. Bu oyunda genç erkekler

---

⁶⁶⁶ Erkut 1996, 191-194

⁶⁶⁷ Bryce 2003, 212

⁶⁶⁸ Dinçol 1982, 86; de Martino 2002, 447'de bu bayram kutlamalarının olasılıkla Hattuşa'daki Büyük Sarayın kapı yapısının önünde gerçekleştirildiğini ve bunun bir Eski Hitit geleneği olduğunu anlatmaktadır.

⁶⁶⁹ de Martino 1995, 2666

⁶⁷⁰ Daddi 2010, 261 vd

⁶⁷¹ Bryce 2003, 212; daha detaylı bilgi ve bayram metni transkripsiyonu için bkz. Karasu 1988, 407-428

⁶⁷² de Martino 2002, 447

iki gruba ayrılır, bir grup “Hattililer”, diğer grup ise “Maşalılar” adını alırdı. Birbiriyle dövüşen iki gruptan, bakırdan silah taşıyan Hattililer, kamıştan silahları olan Maşalılar’ı yener ve bir esir alarak tanrıya adak olarak sunarlardı. Bu olayın daha önce yaşanmış bir savaşı konu ettiği ve Hititlerin askeri alandaki üstünlüğünü göstermek amacıyla düzenlendiği düşünülmektedir.⁶⁷³

Hadauri Bayramı ise hem ilkbaharda hem de sonbaharda kutlanan bayramlardan biridir. Bu bayram ile ilgili metinlerde çok fazla bilgi olmamasının yanında göze çarpan en önemli özelliği her kutlanılışında koyun sunumunun yapılması ve bu koyunlarının sayısının genellikle on olmasıdır. Bu konuyla ilgili KUB XXV 27 I 14-19 satırlarında şu cümleler okunmaktadır:

14 Güneş Tanrısı (nın) tapınağında (kutlanan) hadauri-bayramı (için) 1 sığır 10 koyun hazırlarlar.

15 Sayısı tespit edilir. (Nereden ne kadar olacağı)

16 Halliari adamları Taht Tanrısını kutlarlar.

17 2 koyun, 2 avuç un, 2 KA.DU kabı onun tapınağından

18 1 koyun, 1 avuç un, 1 KA.DU kabını saray halkı...

19 verirler.⁶⁷⁴

Hadauri kelimesinin “kesmek” anlamına gelen “hattai-“ fiilinden türetildiği bilinmektedir. Bu nedenle bu bayramın “**kurban bayramı**” olarak çevrilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. *Hadauri*’nin AN.TAH.SUM bayramı içerisinde de kutlandığı metinlerde anlatılmaktadır. Buna göre AN.TAH.SUM bayramının 12., 17., 20. ve 21. günlerinde Hadauri bayramından söz edilmektedir. 17. günde tanrı Hannu’nun tapınağında yapılan büyük oturuma katılan kral ve kraliçe *hadauri* bayramını kutlama görevini prene vermektedirler. Başka bir metinde ise hadauri’nin önünde DINGIR “tanrı” determinatifinin kullanıldığı görülmektedir. Bossert ve Laroche, bu kelimeyi ^DTauri(t) olarak çevirmişlerdir. Hadauri bayramı, çoğunluğu Hatti kökenli olmak üzere Zıparva, Şulinkatti, Haşammeli, Katahha ve Halep Şehri Fırtına Tanrısı adına kutlanırdı.⁶⁷⁵

⁶⁷³ Gurney 2003, 132; Dinçol 1982, 87

⁶⁷⁴ Balcıoğlu 1990, 6

⁶⁷⁵ Balcıoğlu 1990, 8 vd.

Kraliçe Puduhepa tarafından Hitit kült takvimine yerleştirilen Hurri kökenli bir bayram ise **(H)İşuva Bayramı**'dır. Bayramın adını İşuva Ülkesi'nden ya da bu bayrama ait metinlerde geçen tanrı ^D(H)İşuva/^DEsuve'den aldığı ileri sürülmektedir.⁶⁷⁶ Bu bayramın da hangi mevsimde kutlandığı bilinmese de, 13 tabletten oluşan ve bu bayramla ilgili bilgi veren metinden 8 gün sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu bayram törenlerinin bir bölümünde ^{GIŠ}**BALAG.DI** “tef çalgıcılarının”, bir çeşit savaş dansı yaptıkları anlatılmaktadır. Dansçılar birbirlerine savaştaymış gibi davranırlar ve bir savaş ortamındaymış hissi yaratmaya çalışırlardı.⁶⁷⁷

Hitit bayram takviminde her bayramın belirli bir zamanı olsa da kimileri uygun görülen zamanlarda kutlanıyordu. Bunlara Kulivişna kentinin Fırtına Tanrısı için düzenlenen **Yakarma Bayramı** ve **Tanrıça Huvaşşanna** için düzenlenen bayram örnek verilebilir.⁶⁷⁸

Haşşumas Bayramı ise Hitit prensi tarafından idare edilmesi dolayısıyla diğerlerinden ayrılan bir bayramdır. Bu bayram kutlanması esnasında yenen tören yemeğinden sonra, tanrıça Katahha, güneş tanrıçası ve kralın koruyucu tanrısı şerefine içilirdi. Bayramın üçüncü günü yemek yenirken sunu maddeleri sayıldıktan sonra güneş tanrısı ve tanrıça Mezulla onuruna içilirdi. Bu tören esnasında bir ocağın önüne koyulan değirmen taşı sırasıyla prens, rahip, mabeyinci, berber ve *minala*- adamları tarafından çalıştırılırdı. Bayramın dördüncü günü ise *tazeli*- rahibi *hesta*- evine gitmekte ve tanrıların şerefine on iki kez içmektedir.⁶⁷⁹

Hatti kökenli ve Hattuşa'da kutlanan 18 bayramdan biri olan ^{EZEN}**ITU.KAM** “Ay Bayramı” kral tarafından yönetilmekte ve kutlamaların anlatıldığı tablette Zippalanda ve Kaneş kentlerinin isimleri geçmektedir. Bu bayram törenleri esnasında Zippalanda kenti kült görevlileri de sık sık anılmaktadır.⁶⁸⁰

Tüm bu bayramlar dışında Hitit dininde, ^{EZEN}**A-IA-LI(LU)** “Geyik Bayramı”, ^{EZEN}**A-IA-RU** “Rozet Bayramı”, ^{EZEN}**šašnumaš arnumaš** “Yatağa Götürme Bayramı”, **tuhšuwaš** “Üzüm Kesme/Bağbozumu Bayramı”, ^{EZEN}**GURUN** “Meyve Bayramı”,

---

⁶⁷⁶ de Martino 2002, 44

⁶⁷⁷ de Martino 2002, 446

⁶⁷⁸ Dinçol 1982, 86

⁶⁷⁹ Arıkan 2005, 57-62

⁶⁸⁰ Arıkan 2005, 71-72

UGU **tiyawaš** “Yukarı Yerleştirme, Hediye Verme Bayramı”, “Hiira Bayramı”⁶⁸¹, “Pudaha Bayramı”, “Šatlašša Bayramı”, ^{EZEN}**BIBRU** “Riton Bayramı”, “Dahiia Bayramı”⁶⁸², “Upati Adamlarının Bayramları”⁶⁸³, ^{EZEN}**pullaš** “ Çoğunluğun Bayramları”, ^{EZEN}**hahrannaš** “Tırmık ya da Tahıl Bayramı”, “Avcı Torbası Merasimleri”⁶⁸⁴, ^{EZEN}**GA** “Süt Bayramı”, ^{EZEN}**DUG** “Kap Bayramı”, ^{EZEN}**MEŠ LÚ.MEŠŠU.GI** “İhtiyar Adamların Bayramı” gibi pek çok dini bayram vardır.⁶⁸⁵

---

⁶⁸¹ Bu bayramın genellikle fal metinlerinde geçtiği bilinmekte ve “yağmur bayramı” olduğu ileri sürülmektedir. Bkz. Süel 1985, 112

⁶⁸² ^{LÚ}tahiia’nın Hattice “berber” anlamına geldiği öne sürülerek, bununla ilişkili bir bayram olabileceği ve bu merasimin ölü kültü ile ilgili olarak düzenlendiği ileri sürülmektedir. İsmi Hattice bir kelimedenden alması dolayısıyla Hititlerin pek çok bayram töreni gibi bu geleneği de Hattilerden alarak devam ettirdikleri söylenebilir. Bkz. Süel 1985, 113

⁶⁸³ Bu bayram için kimi Hititologlar, “doğunun adamları bayramı” tanımını kullanırken, kimileri de “civar yerleşimleri insanların bayramı” tanımını kullanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Süel 1985, 113

⁶⁸⁴ Bu merasim sırasında avcı torbası, Hititlerin tapınak kentleri arasında dolaştırılıyor ve muhtemelen bu kentlerdeki tanrılardan, av mevsiminin verimli geçmesi isteniyordu. Arıkan 2005, 74

⁶⁸⁵ Dinçol 1982, 86; Süel 1985, 27-29

SONUÇ

Hitit Devleti, M.Ö. 17. yy ortalarında kuruluşundan M.Ö. 12. yy başlarında yıkılışına kadar yayılcı bir politika izlemiş ve fethettiği yerlerle kültürel bir etkileşim içerisine girmiştir. Bu imparatorluktan günümüze kadar ulaşan çok sayıdaki maddi kalıntı, kazılar yoluyla tespit edilmeye çalışılmıştır. Kuşkusuz bu halk ile ilgili en detaylı bilgiyi, ağırlığını dini ve siyasi metinlerin oluşturduğu çivi yazılı tabletlerden elde etmekteyiz.

Çivi yazılı bu tabletlerde sıkça yer verilen din konusu, Hitit devleti için vazgeçilmez bir olguydu. Kendilerini “Bin Tanrılı Halk” olarak nitelendiren Hititler’e göre tapınmak ve tanrılara sunumda bulunmak, kimi zaman savaştan bile daha ön planda olabiliyordu. Tüm Hitit kültürünü şekillendiren bu inanış, onların hayatlarının her aşamasına etki etmiştir. Gerek mimari, gerekse siyasi ya da ekonomik tüm işlerde tanrılarla olan ilişkiler etkiliydi. Çevredeki doğal oluşumlara da kutsiyet atfeden bu halk için, dağların, nehirlerin, yer altı sularının tanrıları vardı ve onlara çeşitli törenler düzenlenir, bayramlar kutlanırdı. Öyle ki, Hititçe’nin çözülmesine neden olan “ekmek yiyiniz, su içiniz” cümlesi dahi dinsel içerikli bir tablet metninde geçmekteydi.

Hititler için dinin bu kadar önem arz etmesi, her şehirde en az bir tapınak yapılmasına sebep olmuştur. Ayrıca bunun dışında tapınak kentleri de inşa edilmiştir. Tezimizde tespit ettiğimiz ilk sonuç, kazısı yapılmış olan Hüseyindedede, İnandıktepe ve Bitik yerleşmelerine göre, tapınak kenti inşa etme geleneğinin Hatti kültüründen Hititlere geçmiş olduğudur. Bu yerlerin ortak özelliği, bir tapınak yapısı dışında herhangi bir mimari yapıya sahip olmamalarıdır. Hüseyindedede ve İnandıktepe’nin asıl yerleşmeleri yakınlardaki başka bir höyüktür. Örneğin İnandıktepe’nin asıl yerleşmesinin Terme Höyük olduğu tespit edilmiştir.

Hüseyindedede, İnandıktepe ve Bitik’teki tapınak yapıları içerisinde ele geçirilen ve çeşitli dini ritüellerin tasvir edildiği kült vazoları da bu kutsal yerlere özgü maddi kalıntılardır. Bu kült vazoları, bir Hitit dini ritüelinin nasıl gerçekleştiği ve törende kimlerin görev aldığını aşama aşama göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Ülkenin geniş topraklarının daha iyi yönetilebilmesi için oluşturulan yönetim bölgelerinden biri de tapınak kentleridir. Bu şehirlerin net sayısı henüz bilinmese de çalışmamızda da yer verdiğimiz gibi çok sayıda tanrının varlığı bu tür kentlerin sayısının da fazla olduğunu göstermektedir. Bu kentlerin yayılışına bakarsak, Hattuşa ve Yukarı Ülke içinde yoğunluk kazandığını görmekteyiz. Nerik gibi kimi kentler de Hitit halkının göçettiği düşünülen Orta Karadeniz bölgesinde bulunmaktadır. Onun dışındaki Lavazantiya, Halpa, Kargamış ve Kumana gibi bazı kentler ise Hurri kültür bölgesinde yer almaktadır.

Hitit krallarının, fethettikleri bölgelerdeki yerel tanrıları Hattuşa'ya getirerek burada onlar adına tapınak inşa ettirmeleri, kentte farklı kültürlerin tanrılarına tapınılmasına neden olmuş ve Hitit dininin kozmopolit bir hal almasını sağlamıştır. Hattuşa'da bulunan Fırtına Tanrısı ve eşi Güneş Tanrıçasına atfedilen Büyük Tapınak ile Yukarı Şehir'de bulunan Tapınak Mahallesi bu kentin aynı zamanda kutsal bir yerleşme olduğunu da göstermektedir.

İmparatorluk dönemine tarihlenen Hattuşa ve Sarissa tapınaklarına baktığımızda, Hatti tapınağı olan Hüseyindedede ve İmandiktepe yapılarından mimari açıdan farklı oldukları görülmektedir. Geç dönem yapıları genel olarak birbirine benzemektedir. Bunun dışında Alacahöyük tapınak yapısı ise, planı bakımından diğerlerinden farklı olması nedeniyle bunun saray olabileceği de düşünülmektedir.

Hattuşa'dan sonra başkente en yakın ve en büyük tapınak kentlerinden biri Arinna ile eşitlenen Alacahöyük'tür. 1907 yılından beri kazılan kentin Hatti kültüründe de önemli bir konuma sahip olduğu kral mezarlarından anlaşılmaktadır. Güneş Tanrıçası'nın kenti olan bu yerleşimin diğer tapınak kentlerinden en önemli farkı, giriş kapısı üzerine yapılmış ve bir bayramın tasvir edildiği kabartmalardır. Bir mektup dışında hiç tablet bulunmamış olan Alacahöyük'teki tapınak ve aslanlı kapı üzerindeki kabartmalar, şehrin önemli kutsal kentlerden biri olduğuna işaret etmektedir.

Hitit toplumunda pek çok Eski Önasya toplumunda olduğu gibi coğrafi oluşumlara kutsiyet atfetme geleneği de mevcuttu. Orta Anadolu'da kurulmuş bu devlet için su, hayati bir önem taşımaktaydı. Bu nedenle pınarları, nehirleri, yer altı suyu kaynaklarını ve dağları kutsal sayarak, bunların tanrılarına tapınmışlardır.

Kutsal pınarların yakınına yapılmış bazı anıtlar da Hitit dini işlerinin özelliklerinden biri idi. Bu anıtlarda tanrı kabartmaları veya tanrı isimlerinin geçtiği yazıtlar vardır. Genellikle kral IV. Tudhaliya dönemine tarihlendirilen bu tarz anıtlarda, çeşitli tanrılara libasyon ve kurban sunumlarında bulunulmuştur. Bu gibi yerlerde büyük bir yerleşim izine rastlanmamışsa da yakınlarındaki kimi höyüklerde Hitit dönemine tarihlendirilen eserler ele geçirilmiştir. Açık havada kurulan bu kutsal alanlara verilebilecek en güzel örnek kuşkusuz başkentin yaklaşık olarak 2 km uzağındaki, yeni yıl bayramı (^{EZEN}*purulliya-*) kutlamalarının tasvir edildiği Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'dır. Kutsal pınarlara ise Eflatunpınar ve Yalburt gibi taştan inşa edilmiş havuzlar örnek verilebilir. Bu pınarların kaynağında kurulan havuzlar tanrı, tanrıça ve kral/kraliçe kabartmalarıyla süslenmiştir. Tüm bunlara ek olarak, Köylütolu gibi yazıtlı toprak bendler de mevcuttur. Fıraktin ve Hatip'de ise kral ve tanrıların kabartmaları görülmektedir.

Hitit halkının bu kutsal mekanlarda kutladıkları yaklaşık olarak 36 adet bayramlarının olduğu ve bu bayramların bazılarının bir aya yakın bir süre boyunca kutlandıkları bilinmektedir. Bayramların yalnızca tanrılar için değil bereket, yağmur, gökgürültüsü, avcı, rahip anaları gibi durumlar ve kişiler için de kutlandıkları tespit edilmiştir. Elbette bu kadar çok bayrama sahip bir ülkenin tapınak yaptırmaması düşünülemezdi. Bu nedenle tapınak kentlerinin kurulmasındaki etmenlerden biri de çok sayıda tanrı dolayısıyla da bayram kutlamalarının varlığıdır.

Hitit tapınak kentlerinin genel olarak özelliklerini belirtmemiz gerektiğinde ilk olarak, bunların bir yönetim bölgesi olduğunu ve küçük krallarca Hitit İmparatorluğu'na bağlı olarak hizmet verdiklerini söylemek mümkündür. Tapınak kentleri ayrıca *šahhan* ve *luzzi* olarak adlandırılan ve diğer yönetim bölgeleri tarafından belirli aralıklarla devlete ödenen vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu durum belki de bu şehirleri diğer kentlerden ve yönetim bölgelerinden ayıran en önemli özelliktir.

Hititler öncesi Hatti kültüründe de var olan bu kentlerde tapınak, merkezi bir konumda yer alıyor ve idari işlemlerin tamamı buradan gerçekleştiriliyordu. Bu durumda bu kentlerde görev alan rahiplerin aynı zamanda yönetici/kral olduklarını da söylemek mümkündür. Çok sayıda tapınak görevlisinin çalıştığı bu kentlerin ekonomisi tapınağın sahip olduğu geniş tarım alanlarından sağlanmaktaydı. Halkın genelini

çiftçiler ve rahipler oluşturuyordu. Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta da Hitit tapınak yapılarının yalnızca kutsal işlerde kullanılmadığı, geç dönemlerde de bir kompleks olarak hizmet verdikleri, içerisinde iş evleri, personelin konakladığı odalar, depo odaları gibi çok sayıda yapının barındığıdır.

Sonuç olarak, Eski Önasya dünyasında var olmayan tapınak kenti inşa etme geleneği çok tanrılı bir halka sahip Hitit kültürünün şekillenmesinde oldukça önemli bir yer oynamıştır. Hitit tarihi coğrafyasının henüz net bir biçimde ortaya konulamaması ve maddi buluntuların azlığı sebebiyle bu kentlerin pek çoğunun yeri tespit edilememiş olsa da yapılan kazılar ve çalışmalarla bu konuda gelişme kaydedileceği inancında olduğumuzu belirtmek isterim.

Sevgül ÇİLİNGİR

KAYNAKÇA

- Akok 1979 Mahmut Akok, “Alacahöyük’te Son Dönem Arkeolojik Çalışmalarla Açıklığa Kavuşturulan Yapı Tekniği ve Mimari Gerçekler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. I, 107-114
- Aktüre 1994 Sevgi Aktüre, *Anadolu’da Bronz Çağı Kentleri*, Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Akurgal 1995 Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İstanbul, Net Yay.
- Akurgal 2000 Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, TÜBİTAK
- Akurgal 2001 Ekrem Akurgal, *The Hattian and Hittite Civilizations*, Ankara, Republic of Turkey Ministry of Culture
- Alp 1956 Sedat Alp, “Die Lage von Şamuha”, *Anatolia* 1, 77-80
- Alp 1977 Sedat Alp, “Hitit Kenti *Hanhana*’nın Yeri”, *Belleten* 61/164, 649-652
- Alp 1991 Sedat Alp, *Maşathöyük’te Bulunan Çivi yazılı Hitit Tabletleri*, Ankara, TTK Yay., VI-34
- Alp 1999 Sedat Alp, *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans: Hitit Çağında Anadolu’da Üzüm ve Şarap*, Ankara, Kavaklıdere Kültür Yay., No. 6
- Alp 2000 Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu: Çivi yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara, TÜBİTAK Yay.
- Alp 2001 Sedat Alp, *Hititlerin Mektuplaşmaları*, İstanbul, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yay.
- Alp 2003 Sedat Alp, *Hitit Güneşi*, Ankara, TÜBİTAK Yay.
- Alparslan 2006 Meltem Doğan Alparslan, “İki başkent, İki Serüven: Ankara ve Hattuşa”, *Boğazköy’den Karatepe’ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, İstanbul, YKY, 72-87

- Ar 1943 Mustafa Selçuk Ar, “Etiler’de Bahar Bayramı Törenleri”, *DTCFD* 2/1, 57-63
- Ar 1960 Mustafa Selçuk Ar, “Tanrıça İştar ile İlgili ve Hitit Dilinde Yazılmış Bir Metin Hakkında”, *Türk Arkeoloji Dergisi* 9/2, 34-37
- Archi 2003 Alfonso Archi, “Middle Hittite-“*Middle Kingdom*”, *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner: On the occasion of his 65th birthday*, Indiana, Eisenbrauns Press, 1-12
- Arıkan 2005 Yasemin Arıkan, “Hitit Kültünde Bir Görevli: LÚ tazze-”, V. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 49-82
- Bahar 1996 Hasan Bahar, “Konya-Hatip’te Bulunan Yeni Bir Hitit Anıtı”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 73, 2-7
- Bahar 1998 Hasan Bahar, “Hatip-Kurunta Anıtı ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 1996”, *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. II, 105-120
- Bahar ve Koçak 2004 H. Bahar ve Ö. Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları II*, Konya, Kömen Yay.
- Balcıoğlu 1990 Burhan Balcıoğlu, “Bir Hitit Bayramı (^{EZEN}Hadauri-) Hakkında Bazı İzlenimler”, *DTCFD* 34/1-2, 5-10
- Balkan 1957 Kemal Balkan, *Mama Kralı Anum- Hirbi’nin Kaniş Kralı Warşama’ya Gönderdiği Mektup*, Ankara, TTK Yay. VII-31
- Balkan 1973 Kemal Balkan, *İnandık’ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi*, Ankara, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma Vakfı Yay.
- Baltacıoğlu 1995a Hatçe Baltacıoğlu, *Alaca Höyük Sfenksli Kapıya Ait Tanrıçaya Tapınma Konulu Kabartmaya İlişkin Gözlemler*, Ankara
- Baltacıoğlu 1995b Hatçe Baltacıoğlu, *Alaca Höyük Sfenksli Kapı Tekerlekli Boğa Ritonu Kabartması Konusunda Gözlemler*, Ankara
- Baltacıoğlu 1995c Hatçe Baltacıoğlu, *Alaca Höyük Sfenksli Kapıya Ait Altı Kült Görevlisi Kabartması Konusunda Bazı Gözlemler*, Ankara
- Baltacıoğlu 1995d Hatçe Baltacıoğlu, *Alaca Höyük Sfenksli Kapıya Ait Bir Kabartma Konusunda Yeni Gözlemler*, Ankara

- Baltacıoğlu 2006 Hatçe Baltacıoğlu, “Alacahöyük Sfenksli Kapı Hitit İmparatorluk Çağı Kabartmaları”, *İdol Dergisi* 30, 24-29
- Beal 1992 Richard Beal, “The Location of Cilician Ura”, *Anatolian Studies* 42, 65-73
- Beal 2003 Richard Beal, “The Predecessor of Hattusili I”, *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner: On the occasion of his 65th birthday*, Indiana, Eisenbrauns Press, 13-35
- Beckman 1982 Gary Beckman, “The Anatolian Myth of Illuyanka”, *JANES* 14, 11-25
- Beckman 1988 Gary Beckman, “Herding and Herdsmen in Hittite Culture”, *Festschrift für Heinrich Otten zum 75. Geburtstag*, Wiesbaden, 33-44
- Beckman ve Hoffner 1996 Garry Beckman ve Harry A. Hoffner, *Hittite Diplomatic Texts*, Scholars Press, Atlanta
- Bilgi 1998 Önder Bilgi, “M.Ö. 2. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 63-75
- Bittel 1970 Kurt Bittel, *Hattusha: The Capital of the Hittites*, New York, Oxford University Press
- Bittel 1975 Kurt Bittel, *Boğazköy Rehberi*, Ankara, Ankara Turizmi, Eski Eserleri ve Müzeleri Sevenler Derneği Yay.
- Bittel 1976 Kurt Bittel, “The Great Temple of Hattusha-Boğazköy”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 80, No. 1, 66-73
- Bittel 1978 Kurt Bittel, “Dier Scwertgott in Yazılıkaya”, *Anadolu (Anatolia)* XXI, 21-31
- Bittel 1986 Kurt Bittel, “Hartapuš and Kızıldađ”, *Ancient Anatolia: Aspects of Change and Cultural Development, Essays in Honour of Machteld J. Mellink*, University of Wisconsin Press, 103-111
- Brandau 2004 Birgit Brandau, *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Ankara, Arkadaş Yay.

- Bryce 2003 Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Ankara, Arkadaş Yay.
- Bryce 2005 Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, New York, Oxford University Press.
- Burney 2004 Charles Burney, *Historical Dictionary of the Hittites*, Oxford, The Scarecrow Press
- Carter 1988 Charles Carter, “Athletic Contests in Hittite Religious Festivals”, *JNES*, Vol. 47, No. 3, 185-87
- Celasin ve Beşiroğlu 2006 Cenk Celasin ve Ş. Şahvar Beşiroğlu, “Hitit Medeniyeti Müzik Kültürünün Analizinde Arkeolojik Verilerin Rolü”, *İTU Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2, 35-46
- Collins 2007 Billie Jean Collins, *The Hittites and Their World*, Atlanta, Society of Biblical Literature
- Cornelius 1958 Friedrich Cornelius, “Geographie des Hethiterreiches”, *Orientalia*, N.S. 27, 373-398
- Cornelius 1963 Friedrich Cornelius, “Neue Aufschlüsse zur Hethitischen Geographie” *Orientalia*, N.S. 32, 233-245
- Cornelius 1965 Friedrich Cornelius, “Die ANTASCHUM-PFLANZE”, *Anadolu Araştırmaları* 2/1-2, 175-177
- Cornelius 1967 Friedrich Cornelius, “Neue Arbeiten Zur Hethitischen Geographie”, *Anatolica* I, 62-77
- Coşkun 1969 Yaşar Coşkun, “Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları”, *DTCFD* 27/3-4, 1-61
- Czichon ve Klinger 2010 Rainer Maria Czichon ve Jörg Klinger, “Karadeniz’deki Hititler: Nerik-Zalpa”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi* 18, 58-65
- Çınaroğlu ve Çelik 2009 Aykut Çınaroğlu ve Duygu Çelik, “Höyük Kazılarında Yüzüncü Yıl”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi* 11, 62-71

- Daddi 2010 Franca Pecchioli Daddi, "Connections between KILAM and The Tetešhapi Festival: The Expressions *halukan tarnanzi-* and *heun tarnanzi-*", *Pax Hethitica: Studies on the Hittites and Their Neighbours in Honour of Itamar Singer*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 261-270
- Darga 1969 Muhibbe Darga, "Hitit Metinlerinde Geçen ^{NA}4ZI.KIN= ^{NA}4huwaši Kelimesinin Anlamı Hakkında", *Belleten XXXIII/132*, 493-504
- Darga 1973 Muhibbe Darga, *Karahna Şehri Kült-Envanteri (Keilschrifturkunden aus Boghazköi XXXVIII 12)*, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay. No. 1825
- Darga 1979 Muhibbe Darga, "Boğazköy-Hattuša Kral Kapısındaki Tanrı'nın Adı ve Tanımlaması Hakkında Bir Deneme", *Anadolu Araştırmaları* 6, 145-163
- Darga 1980 Muhibbe Darga, "Hitit Metinlerinde Geçen *taršan* Sözcüğünün Anlamı Hakkında", *Anadolu Araştırmaları* 8, 63-67
- Darga 1985 Muhibbe Darga, *Hitit Mimarlığı/1 Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yay., No. 3221
- Darga 1992 Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları 56
- Dedeoğlu 2003 Fulya Dedeoğlu, *Hitit Krallık Dönemi Kuzey Suriye Yayılım Politikası*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- de Martino 1995 Stefano de Martino, "Music, Dance and Processions in Hittite Anatolia", *CANE*, Vol. IV, New York, 2661-2669
- de Martino 2002 Stefano de Martino, "Hitit İmparatorluğu'nda Kült ve Bayram Kutlamaları: Din Devlet Bağımlılığının Aleni İfadesi", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-und Ausstellungshalle, 445-447
- de Martino 2003 Stefano de Martino, *Hititler*, Ankara, Dost Yay.

del Monte ve Tischler 1978

G.F. del Monte ve J. Tischler, *Die Orts-und Gewässernamen der Hethitischhen Texte*, Wiesbaden

Dinçol 1970 Ali M. Dinçol, *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, İstanbul, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., No. 1583

Dinçol ve Darga 1970

Ali M. Dinçol ve Muhibbe Darga, “Die Feste Von Karahna”, *Anatolica* III, 99-118

Dinçol 1980 Ali M. Dinçol, “Hitit Devletinin Kuruluşuna Ait İlk Yazılı Belgeler”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 10, 5-8

Dinçol 1982 Ali M. Dinçol, “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C. 1, Ankara, Görsel Yay., 17-120

Dinçol ve Dinçol 1996

Ali M. Dinçol ve Belkıs Dinçol, “Hatip Anıtındaki Hiyeroglif Yazıt”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 73, 8-9

Dinçol 2004 Ali M. Dinçol, “Hititler: Son Tunç Çağı”, *Arkeoatlas* 3, 22-61

Dinçol 2006 Belkıs Dinçol, “Müzik, Dans ve Akrobasi”, *National Geographic Ocak 2006*, 63-91

Dinçol ve Dinçol 2006

Ali M. Dinçol ve Belkıs Dinçol, “Eskiçağ’da Doğu Akdeniz Havzası ve Anadolu’da Diller ve Yazılar”, *Boğazköy’den Karatepe’ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, İstanbul, YKY, 20-37

Dinçol ve Yakar 1974

Ali M. Dinçol ve Jak Yakar, “Nerik Şehrinin Yeri Hakkında”, *Bulleten XXXVIII/152*, 563-572

Dönmez 2004 Şevket Dönmez, “Akalan Hakkında Yeni Gözlemler”, *Anadolu Araştırmaları* 17, 67-91

- Duran 2003 Yener Duran, *Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyasının İncelenmesinde Yeni Bir Yaklaşım*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Emre 1993 Kutlu Emre, “The Hittite Dam of Karakuyu”, *Essays on Anatolian Archaeology*, Germany, 1-42
- Emre 2002 Kutlu Emre, “Kaya Kabartmaları, Steller, Ortostatlar, Görsel Sanat: Devletin ve Dinin Anıtsal İfadesi”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-und Ausstellungshalle, 486-491
- Ensert 2005 H. Kübra Ensert, “M.Ö. İkinci Binde “Kanatlı Güneş Kursu” ile Taçlandırılmış Anadolu Hitit Figürleri”, *Anadolu* 28, 25-47
- Eren 1982 Mustafa Eren, “Çiviyazısı”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 4-5, 29-30
- Erkut 1992 Sedat Erkut, “Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna’nın Yeri”, *Sedat Alp’e Armağan: Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, Anadolu Medeniyetleri Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yay., 159-165
- Erkut 1994 Sedat Erkut, “Hititçe ^{GIŠ}gazziduri- Üzerine Bir Araştırma”, *XI. Türk Tarih Kurumu Kongresi Bildiriler*, Ankara, 137-142, lev. 31-32
- Erkut 1996 Sedat Erkut, “Hititlerde AN.TAH.ŠUM^{ŠAR} Bitkisi ve Bayramı Üzerine Bir İnceleme”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 189-195
- Erkut 2002 Sedat Erkut, “Hititçe ^{GIŠ}eya- ve Onun Türkçe Karşılığı Hakkında”, *XIV. Uluslararası Türk Tarih Kurumu Kongresi Bildiriler*, Ankara, 37-42
- Ertem 1973 Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara, AÜ. DTCF Yay. No. 230
- Ertem 1980 Hayri Ertem, *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler*, Ankara, AÜ. DTCF Yay. No.295

- Ertem 1987 Hayri Ertem, Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası, Ankara, TTK Yay.
- Ertuğ 2000 Füsün Ertuğ, "Baharın Müjdecisi: Çiğdem (Crocus) ya da AN.TAH.SUM^{ŞAR} Hititler Devri Anadolu Florasına Küçük Bir Katkı", *TÜBA-AR III*, 129-136
- Fontanille 2005 Isabelle Klock-Fontanille, *Hititler*, Ankara, Dost Yay.
- Forrer 1938 Emile Forrer, "Quelle und Brunnen in Alt-Vorderasien", *Glotta*, Bd. 26, 178–202
- Garstang 1942 John Garstang, "Šamuha and Malatia", *JNES*, Vol. 1, No. 4, 450-459
- Garstang and Gurney 1959 John Garstang and O. Robert Gurney, *The Geography of the Hittite Empire*, Ankara, British Institute of Archaeology
- Gavaz 2004 Özlem Sir Gavaz, *I. Şuppiluliuma Döneminde Suriye ve Mezopotamya ile İlişkiler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Gonnet Hatice Gonnet, "Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısının İlk ve Sonbahar Bayramları Ritüeli", *Anadolu XIX*, 123-162
- Gordon 1969 Edmund I. Gordon, "The Meaning of the Ideogram ^DKASKAL.KUR=Underground Water-Courses and Its Significance for Bronze Age Historical Geography", *JCS XXI*, 70-79
- Gorny1997 Ronal L. Gorny, "Zippalanda and Ankuwa: The Geography of Central Anatolia in the Second Millenium B.C.", *JAOS LXXVII*, No. 3, 549-557
- Götze 1957 Albrecht Götze, "The Roads of Northern Cappadocia", *RHA XI/61*, 91-103

Greaves ve Helwing 2001

Alan M. Greaves and Barbara Helwing, “Archaeology in Turkey; The Stone, Bronze and Iron Ages”, *TÜBA-AR VI*, 125-152

Gurney 1983

O. Robert Gurney, “The Hittite Title Tuhkanti-”, *Anatolian Studies, Special Number in Honour of the Seventy-Fifth Birthday of Dr. Richard Barnett*, Vol. 33, British Institute, 97-101

Gurney 2001

O. Robert Gurney, *Hititler*, Ankara, Dost Yay.

Gurney 2003

O. Robert Gurney, “The Upper Land, mātum elītum”, *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. On the occasion of His 65th Birthday*, Indiana, 119-126

Gül 1990

Şerife Gül, “Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Bulunan Kültepe Tabletlerinden Örnekler”, *AMM 1989 Yıllığı*, 51-59

Güterbock 1964

Hans G. Güterbock, “Religion und Kultus der Hethiter”, *Neuere Hethiterforschung (Historia Einzelschriften 7)*, Wiesbaden, 54-73

Güterbock 1995

Hans G. Güterbock, “Reflections On The Musical Instruments *arkammi*, *galgalturi* and *huhupal* in Hittite”, *FsHouwink tenCate*, İstanbul, 57-72

Haas 2002

Volkert Haas, “Hitit Dini”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-und Ausstellungshalle, 438-442

Hamilton 1842

William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: with some account of their antiquities and geology*, Vol. I, London

Hawkins 1995

J. Davis Hawkins, *The Hieroglyphic Inscription of the Sacred Pool Complex at Hattusa (Südburg): With an Archaeological Introduction by Peter Neve*, Germany, Harrassowitz Verlag

Hoffner 1995

Harry A. Hoffner, “Legal and Social Institutions in Hittite Anatolia”, *CANE*, Vol. I, New York, 555-570

Houwinkten Cate 2003

Philo H. J. Houwink ten Cate, “The Outline Tablets of the AN.TAH.ŠUM^{SAR} Festival”, *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner: On the Occasion of his 65th Birthday*, Indiana, Eisenbrauns Press, 205-220

Imparati 1992

Fiorella Imparati, *Hitit Yasaları*, Ankara, İtalyan Kültür Heyeti

Karasu 1988

Cem Karasu, “Nuntarriiašhaš Bayramında Hitit Kralının Kült Gezileri”, *Bellekten* LII/203, 407-428

Karasu 1992

Cem Karasu, “(H)işuva Bayramı Kolofonları Üzerine Bazı Düşünceler”, *FsAlp*, Ankara, 335-339

Karasu Vd. 2001

Cem Karasu ve Savaş Ö. Savaş ve M. Poetto, “Yalburt Luvi Hiyeroglif Yazıtları ile İlgili Yeni Fragmanlar” *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yılığ*, 229-242

Karataş 2007

Müzeyyen Karataş, *Hitit Bayram Törenlerinde Yer Alan Bazı Görevliler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi An Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Karauğuz 2001

Güngör Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, Konya, Çizgi Kitabevi

Karauğuz 2002

Güngör Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Konya, Çizgi Kitabevi

Karauğuz 2005

Güngör Karauğuz, *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında M.Ö. II. binde Orta Anadolunun Güney Kesimi*, Konya, Çizgi Kitabevi No:120

Kınal 1956

Firuzan Kınal, “Konya Gezisi Raporu”, *DTCFD* XIV/3-4, 55-66

Kınal 1987

Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara, TTK Yay.

Koç 2006

İlker Koç, *Hititler*, Ankara, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yay.

Korfmann 2002

Manfred Korfmann, “Troia-Anadolu: Geleceği Olan Geçmiş”, *Troya: Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk*, İstanbul, YKY-TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 14-31

- Koşay 1972 Hamit Z. Koşay, “Hitit Tapınağı Şamuha Nerededir?”, *Belleten* XXXVI/144, 463-468
- Kuhrt 1995 Amelie Kuhrt, *Eskiçağ’da Yakındoğu I-II (M.Ö. 3000-330)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Lloyd 1989 Seton Lloyd, *Türkiye’nin Tarihi*, Ankara, TÜBİTAK Yay.
- Macqueen 2009 J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Ankara, Arkadaş Yay.
- Macqueen 1995 J. G. Macqueen, “The History of Anatolia and of the Hittite Empire: An Overview”, *CANE*, Vol. II, New York, 1085-1105
- Mallory 2002 James Patrick Mallory, *Hint-Avrupalıların İzinde: Dil, Arkeoloji ve Mit*, Ankara, Dost Yay.
- Melchert 2002 H. Craig Melchert, “Tarhuntašša in the SÜDBURG Hieroglyphic Inscriptions”, *Recent Developments in Hittite Archaeology and History: Papers in Memory of Hans G. Güterbock*, Indiana, 137-144
- Melchert 2007 H. Craig Melchert, “The Borders of Tarhuntašša Revisited”, *VITA Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan*, İstanbul, Ege Yay., 507-524
- Melchert 2010 H. Craig Melchert, *Luviler: Anadolu’nun Gizemli Halkı*, İstanbul, Kalkedon Yay.
- Mellink 1972 Machted J. Mellink, “Observations on the Sculptures of Alaca Hüyük”, *Anadolu XIV*, TTK
- Memiş 1999 Ekrem Memiş, “Asur Devletlerinin Anadolu Politikası”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C. I, Ankara, TTK, 65-73
- Mora 2003 Clelia Mora, “On Some Clauses in the Kurunta Treaty and the Political Scenery at the End of the Hittite Empire”, *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner: On the Occasion of his 65th Birthday*, Indiana, Eisenbrauns Press, 289-296

- Murat 1996 Leyla Murat, “Hitit Coğrafyasında Yukarı Ülke ve Tarihi Önemi”, *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, 175-188
- Murat 2008 Leyla Murat, “Hitit Tarihi Coğrafyasında Hakmiş ve İstahara Ülkelerinin Konumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi XXVII/44*, 181-203
- Müller-Karpe 2002 Andreas Müller-Karpe, “Kuşaklı-Sarissa: Yukarı Ülke’de Bir Kült Merkezi”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Stuttgart, 470-474
- Müller-Karpe ve Müller-Karpe 2004 Andreas Müller-Karpe - Vuslat Müller-Karpe, “Kuşaklı-Sarissa”, *Arkeoatlas 3*, İstanbul, 32-34
- Naumann 1991 Rudolf Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Ankara, TTK
- Neve 1990 Peter Neve, *Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuša*, 22 Mart 2010 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde verilen konferans metni.
- Ortaköy-Şapinuva Ortaköy-Şapinuva Tanıtım Kitapçığı, *Ortaköy-Şapinuva Arkeoloji Araştırmaları*, Ankara 1996, Uyum Ajans
- Özgen 2009 İlknur Özgen, “Geç Hititler”, *National Geographic (Mart 2009)*, 234-238
- Özgüç 1958 Tahsin Özgüç, “Bitik Vazosu”, *DTCFD XVI/1-2*, 1-18
- Özgüç 1959 Tahsin Özgüç, *Kültepe-Kaniş: Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, Ankara, TTK
- Özgüç 1971 Tahsin Özgüç, *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı*, Ankara, TTK
- Özgüç 1978 Tahsin Özgüç, *Maşathöyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara, TTK
- Özgüç 1982 Tahsin Özgüç, *Maşat Höyük: Boğazköy’ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*, C. I-II, Ankara, TTK
- Özgüç 1988 Tahsin Özgüç, *İnandıktepe: Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*, Ankara, TTK

- Özgüç 2002 Tahsin Özgüç, “Adak ve Libasyon”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-und Ausstellungshalle, 448
- Özgüç 2002a Tahsin Özgüç, “Alacahöyük: İmparatorluğun Çekirdek Bölgesinde Bir Kült Merkezi”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-und Ausstellungshalle, 468-469
- Özgüç 2004 Tahsin Özgüç, “Asur Ticaret Kolonileri Kültepe-Kaniş”, *Arkeoatlas 3*, 10-19
- Özgüç 2004 Tahsin Özgüç, “İnandıktepe”, *Arkeoatlas 3*, 25
- Özgüç 2005 Tahsin Özgüç, *Kültepe: Kaniş/Neša*, İstanbul, YKY
- Popko 2000 Maciej Popko, “Zippalanda and Ankuwa Once More”, *JAOS CXX/3*, 445-448
- Reyhan 1996 Esmâ Reyhan, “Ana Hatlarıyla Hitit İdari Sistemi”, *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, 189- 211
- Roszkowska 1987 H. Roszkowska, “Musical Terminology in Hittite Texts”, *Orientalia Varsoviensia I*, 23-30
- Saraçoğlu 1990 H. Saraçoğlu, *Bitki Örtüsü, Akarsular ve Göller*, İstanbul, MEB Yay.
- Savaş 2001 Savaş Özkan Savaş, “Kizzuâtın Büyük Hitit Kraliçesi Puduhepa’nın Evlilik Anıtı ile Ölüm Anıtı”, *Kilikia: Mekânlar ve Yerel Güçler (M.Ö. 2. binyıl-M.S. 4. yüzyıl) Uluslar arası Yuvarlak Masa Toplantısı Bildirileri*, İstanbul, 95-114
- Savaş 2002 Savaş Özkan Savaş, “Tahtlar ve Asalar: Hitit Tanrılarının ve Krallarının Gücü”, *Anatolia Antica: Studi In Memoria Di Fiorella Imperati*, No. XI, Firenze, 705-733
- Sayce 1922 A. Henry Sayce, “Hittite Legend of the War with the Great Legend”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 177-190
- Schickert 2004 Hartmut Schickert, *Hititler: Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Ankara, Arkadaş Yay.

- Schirmer 1982 Wulf Schirmer, *Hitit Mimarlığı*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Schirmer 2002 Wulf Schirmer, “Şehir, Saray, Tapınak: M.Ö. 2. ve 1. bin Hitit Mimarisinin Özellikleri”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-und Ausstellungshalle, 481-486
- Schoop 2005 Ulf-Dietrich Schoop, “Early Chalcolithic in North-Central Anatolia: The Evidence from Boğazköy-Büyükaya”, *TÜBA-AR VIII*, 15-38
- Seeher 1999 Jürgen Seeher, *Hattuşa Rehberi: Hitit Başkentinde Bir Gün*, İstanbul, Ege Yay.
- Seeher 2000 Jürgen Seeher, “Hattuşa/Boğazköy’ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar: Büyükaya Kazılarına Toplu Bir Bakış”, *TÜBA-AR III*, 15-34
- Seeher 2002 Jürgen Seeher, *Hattusha Guide: A Day in the Hittite Capital*, İstanbul, Ege Yay.
- Seeher 2002a Jürgen Seeher, “İmparatorluk Panteonu’na Bakış: Yazılıkaya Tapınağı”, *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: Bin Tanrılı Halk*, Bonn, Kunst-und Ausstellungshalle, 442-443
- Seeher 2004 Jürgen Seeher, “Hattuşa Hititlerin Başkenti”, *Arkeoatlas 3*, 62-69
- Seeher 2006 Jürgen Seeher, “Boğazköy: Pteria? Tavium? Hattuşa!”, *Boğazköy’den Karatepe’ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, İstanbul, YKY, 98-115, YKY
- Seeher 2006 Jürgen Seeher, “Hitit Çiviyazısı Uzmanları”, *Boğazköy’den Karatepe’ye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, İstanbul, YKY, 88-97
- Seeher 2006 Jürgen Seeher, “Hitit Hiyeroglif Uzmanları”, *Boğazköy’den Karatepeye Hititbilim ve Hitit Dünyasının Keşfi*, İstanbul, YKY, 116-121
- Seeher 2011 Jürgen Seeher, *Taşa Yontulu Tanrılar Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, İstanbul, Ege Yay.
- Sevin 2003 Veli Sevin, *Eski Anadolu ve Trakya: Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul, İletişim Yay.

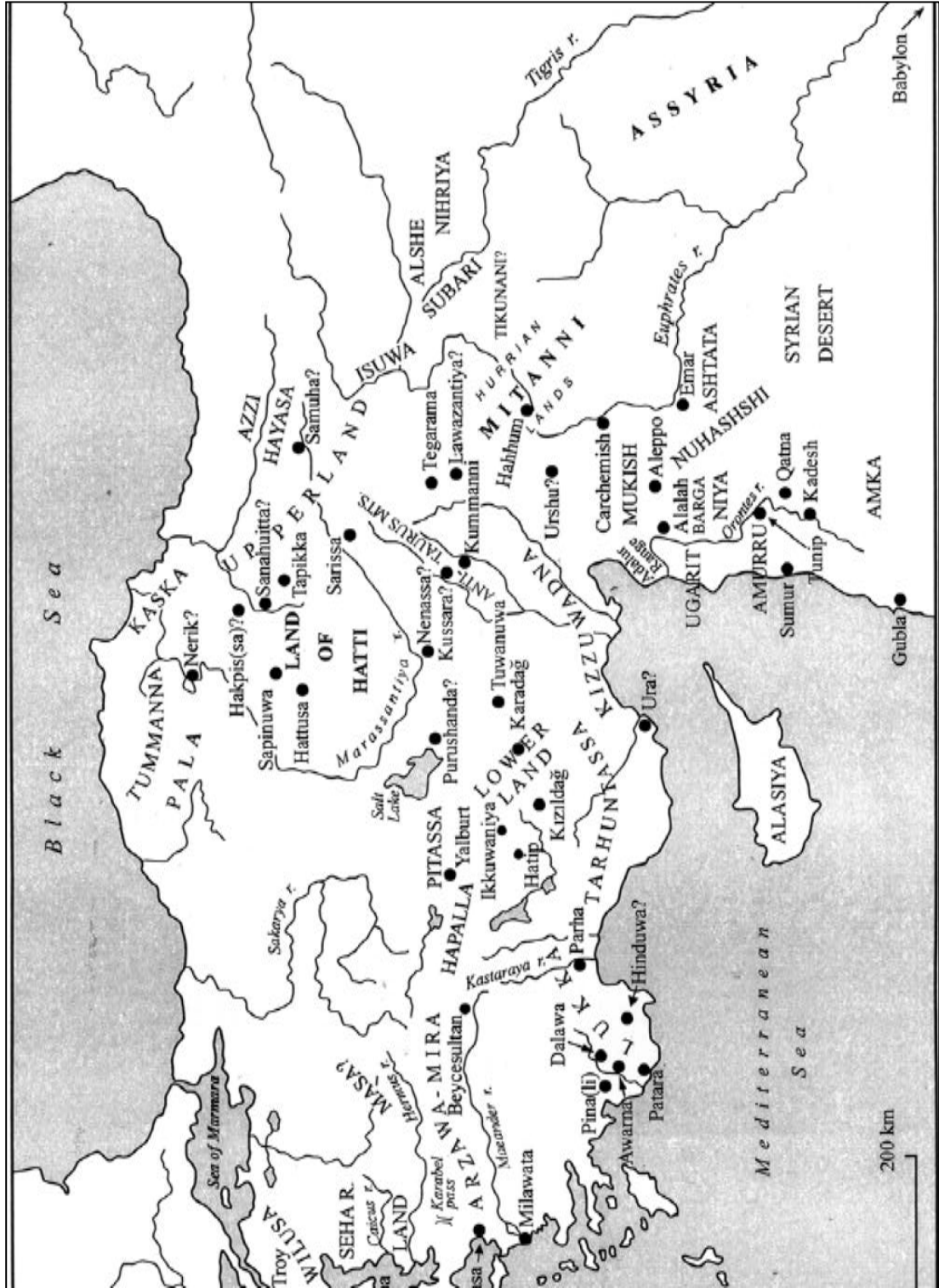
- Singer 1984 Itamar Singer, "The AGRIG in the Hittite Texts", *Anatolian Studies* XXXIV, 97-127
- Singer 1998 Itamar Singer, "From Hattuša to Tarhuntašša: Some Thoughts on Muwatalli's Reign", *III. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 535-41
- Sipahi ve Yıldırım 2000 Tunç Sipahi ve Tayfun Yıldırım, "1999 Yılı Yörüklü/Hüseyinde Kazısı", *XXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, C.1, 349-354
- Sipahi ve Yıldırım 2004 Tunç Sipahi-Tayfun Yıldırım, "Hüseyinde", *Arkeoatlas* 3, 53
- Sipahi 2005 Tunç Sipahi, "Hüseyinde'den Hitit Tasvir Sanatı İçin Yeni Bir Sahne", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 661-675
- Sipahi 2005a Tunç Sipahi, "Yörüklü Hüseyinde Çevresinde Yeni Çalışmalar", *AMM 2005 Yılığ*, 313-338
- Sipahi 2008 Tunç Sipahi, "Hüseyinde Vazosu: Hitit Sanatında Yeni Bir Sahne", *Aktüel Arkeoloji* 7, 66-73
- Sturtevant 1934 E. H. Sturtevant, "A Hittite Text on the Duties of Priests and Temple Servants", *JAOS* 54/4, 363-406
- Süel 1985 Aygül Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni*, Ankara, DTCF Yay. No. 350
- Süel 1990 Aygül Süel, "Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu?", *X. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, C.II, 515 - 522
- Süel 1998 Aygül Süel, "Ortaköy-Şapinuva: Bir Hitit Merkezi", *TÜBA-AR I*, 38-61
- Süel 1998a Aygül Süel, "Ortaköy-Şapinuva Tabletlerinin Tarihlendirilmesi", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 551-557
- Süel 2005 Aygül Süel, "Ortaköy Tabletlerinde Geçen Bazı Yeni Coğrafya İsimleri", *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 679-685

- Süel 2005a Mustafa Süel, “Ortaköy-Şapinuva ‘D’ Yapısı Hitit Dini Mimarisinde Değişik Bir Yorum”, *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Ankara, 687-700
- Süel 2007 Aygül Süel, *Ortaköy-Şapinuva Kazısı 2007 Yılı Bilimsel Raporu*
- Süel 2008 Mustafa Süel, *Bir Hitit Başkenti Ortaköy-Şapinuva*, Ankara, Uyum Ajans
- Süel 2009 Aygül Süel, *Ortaköy-Şapinuva Kazısı 2009 Yılı Bilimsel Raporu*, 1-3
- Süel ve Süel 1999 Aygül Süel ve Mustafa Süel, “Ortaköy-Şapinuva’nın Hitit Mimarisindeki Yeri ve Önemi”, *Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul, Ege Yayınları, 425-435
- Süel ve Süel 2004 Aygül Süel ve Mustafa Süel, “Ortaköy-Şapinuva”, *Arkeoatlas 3*, 60-61
- Süel ve Süel 2006 Aygül Süel ve Mustafa Süel, “Stratejik Bir Başkent: Şapinuva”, *National Geographic (Ocak 2006)*, 80-81
- Süel ve Süel 2006a Aygül Süel ve Mustafa Süel, “Ortaköy Araştırmaları”, *İdol Dergisi* 28, Ankara, 14-21
- Şahin 2004 Hasan Ali Şahin, *Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Devri (M.Ö. 1975-1725)*, Erciyes, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yay. No. 7
- Taracha 2009 Piotr Taracha, *Religions of Second Millenium Anatolia*, Wiesbaden, Hubert&Co.
- Umar 1990 Bilge Umar, “Arzawa Ülkelerinin Lokalizasyonu Üzerine Yeni İpuçları”, *Arkeoloji ve Sanat* 46-49, 28-9
- Umar 1993 Bilge Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, İnkılap Yay.
- Unger 1934 Eckhard Unger, “Yazılıkaya’daki Kabartmaların İzahı”, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* II, İstanbul, Devlet Matbaası, 168-180
- Ünal 1998 Ahmet Ünal, *Hittite and Hurrian Cuneiform Tablets from Ortaköy (Çorum), Central Turkey*, İstanbul, Simurg Yay.

- Ünal 1999 Ahmet Ünal, *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, Etibank Yay.
- Ünal 2002 Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Ünal 2003 Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Ünal 2005 Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu III*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Van den Hout 1995 Theo P. J. Van Den Hout, “Khattushili III, King of the Hittites”, *CANE*, Vol. II, New York, 1107-1120
- Van Soldt 1995 W. H. Van Soldt, “Ugarit: A Second Millenium Kingdom on the Mediterranean Coast”, *CANE*, Vol. II, Newyork, 1255-1266
- Schuler 1965 Einar Von Schuler, *Die Kaškäer*, Berlin
- Yakar 1976 Jak Yakar, “Hittite Involvement in Western Anatolia”, *Anatolian Studies* 26, 117-128
- Yakar Vd. 2001 Jak Yakar ve Ali M. Dinçol ve Belkıs Dinçol ve Avia Taffet, “The Territory of the Appanage Kingdom of Tarhuntassa”, *Studien zu den Boğazköy-Texte Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie Würzburg, 4.-8. October 1999*, Wiesbaden, 711-720
- Yıldırım 2002 Tayfun Yıldırım, “Hüseyinde Tepesi’nde Bulunan İkinci Kabartmalı Vazoya Ait Yeni Bir Müzisyen”, *AÜ. DTCFD XXXXII/1-2*, 1-7
- Yıldırım 2005 Tayfun Yıldırım, “Eski Hitit Çağına Ait Yeni Bir Kült Vazosu”, *AMM 2005 Yıllığı*, DÖSİM, 339-370
- Yıldırım 2008 Tayfun Yıldırım, “Hüseyinde Vazosu”, *Aktüel Arkeoloji* 7, 56-65
- Yiğit 1997 Turgut Yiğit, “M.Ö. II. Bin Yıl Anadolu Kentlerinden Şamuha’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine”, *Bulleten XXX/19*, 273-287
- Yiğit 2001 Turgut Yiğit, “Hitit Krallığında Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not”, *AÜ. Tarih Araştırmaları Dergisi XXII/35*, 219-226

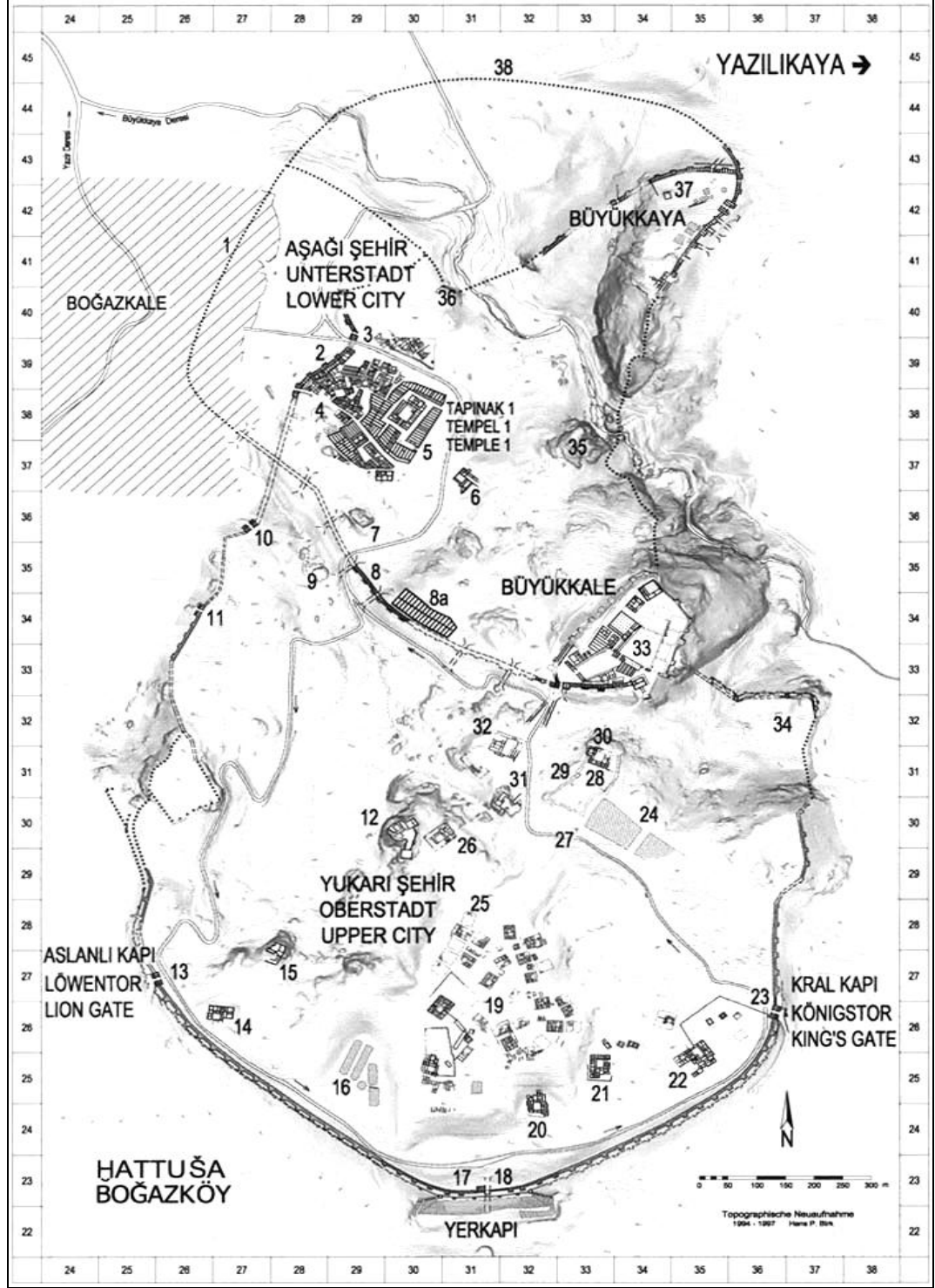
- Yiğit 2002 Turgut Yiğit,” Boğazköy Arşivi Belgelerine Göre
MUNUS(MEŠ)KAR.KID Üzerine Bir İnceleme,” *AÜ. Tarih
İncelemeleri Dergisi XVII/1*, 73-81
- Yiğit 2003 Turgut Yiğit, “Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban”, *Bulleten
LVI/247*, 765-787
- Yiğit 2005 Turgut Yiğit, “Hitit Çivi Yazısının İlk Ortaya Çıkışı”, *AÜ. Tarih
Araştırmaları Dergisi XIV/37*, 79-86
- Yiğit 2006 Turgut Yiğit, “Urşu Kuşatması Metninin Yeniden
Değerlendirilmesi”, *Anadolu/Anatolia XXXI*, 43-55
- Yiğit 2007 Turgut Yiğit, “Eski Hitit Dönemine Ait Bir Ferman”, *AÜ. Tarih
Araştırmaları Dergisi XVI/41*, 1-9

LEVHA I

Resim 1: Hitit İmparatorluğu Coğrafyası, Gurney 2005, 43

LEVHA II

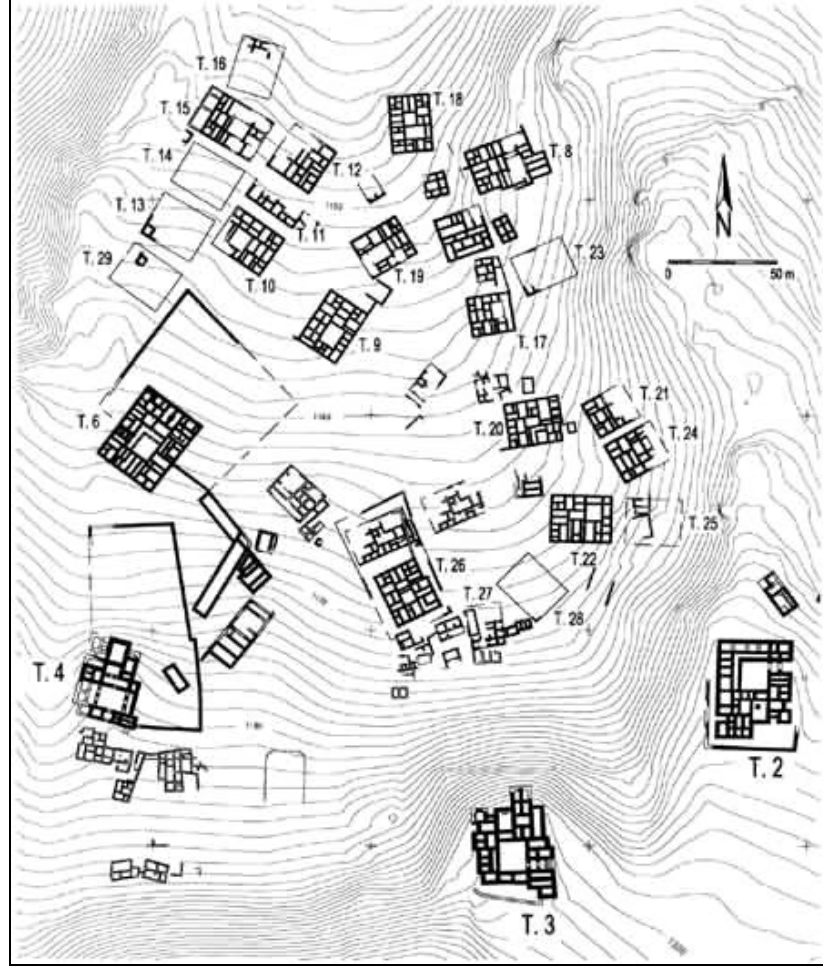
Resim 2: Hitit başkenti Hattuşa'nın planı. Seeher 2002, 185

LEVHA III

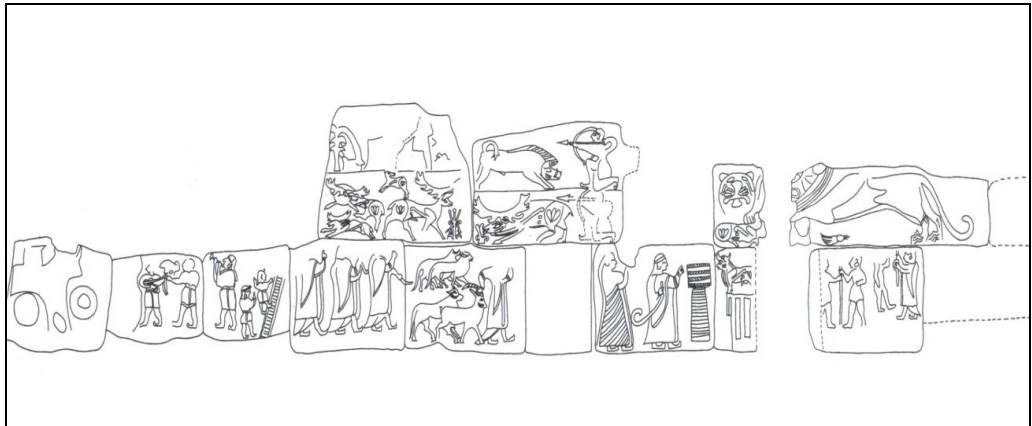

Resim 3: Hattuşa kenti Büyük Tapınak Planı. Seeher 2002, 9

LEVHA IV

Resim 4: Hattuša Yukarı Şehir Tapınak Mahallesi Planı. Seeher 1999, 66

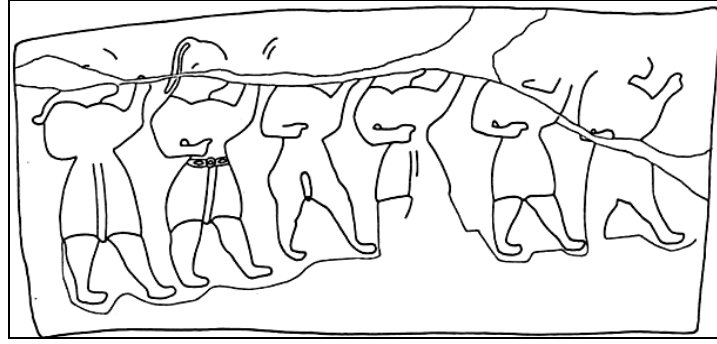

Resim 5: Alacahöyük Sfenksli Kapı Kabartmaları Çizimi. Darga 1992, 146

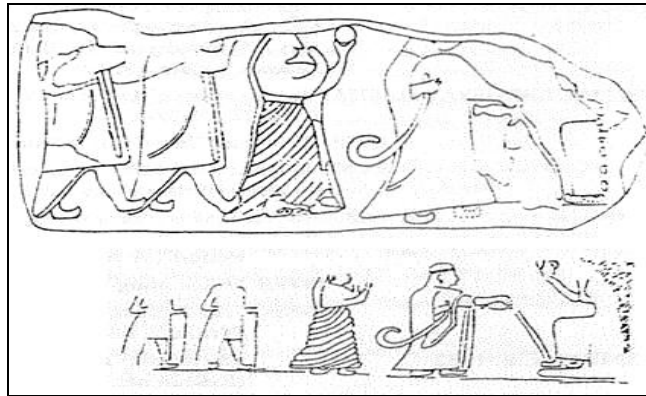
LEVHA V

Resim 6: Alacahöyük Batı Kulesi Üzerindeki Bir Takım Kabartma, Baltacıoğlu 1995d, 10

Resim 7: Alacahöyük Batı Kulesi Altı Kült Görevlisi Kabartması. Baltacıoğlu 1995c, 13

Resim 8: Alacahöyük Tanrıçaya Tapınma Sahnesi. Baltacıoğlu 1995a, 11

LEVHA VII

Resim 10: Kuşaklı Büyük Tapınakta Bulunan Fırtına Tanrısı Boğa Heykelleri. Darga 1992, 27

LEVHA VIII

Resim 11: Ortaköy/Şapinuva Kazı Alanı, Kazı çalışmaları resmi web sitesi

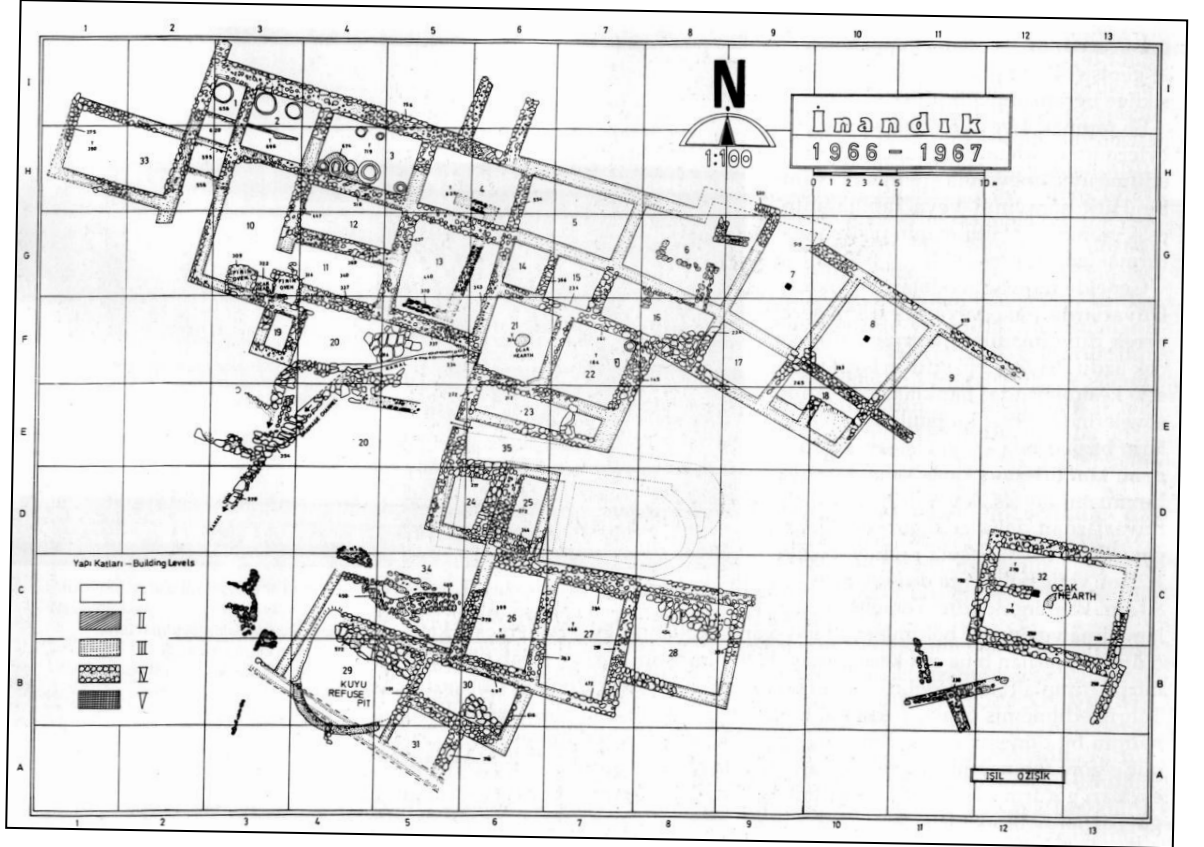
Resim 12: Şapinuva D Binası Fırtına Tanrısı Kabartması, Süel ve Süel 2006, 17

LEVHA IX

Resim 13: Nerik Kenti Kazı Alanı, Nerik Kazı Çalışmaları Resmi Web Sitesi

LEVHA X

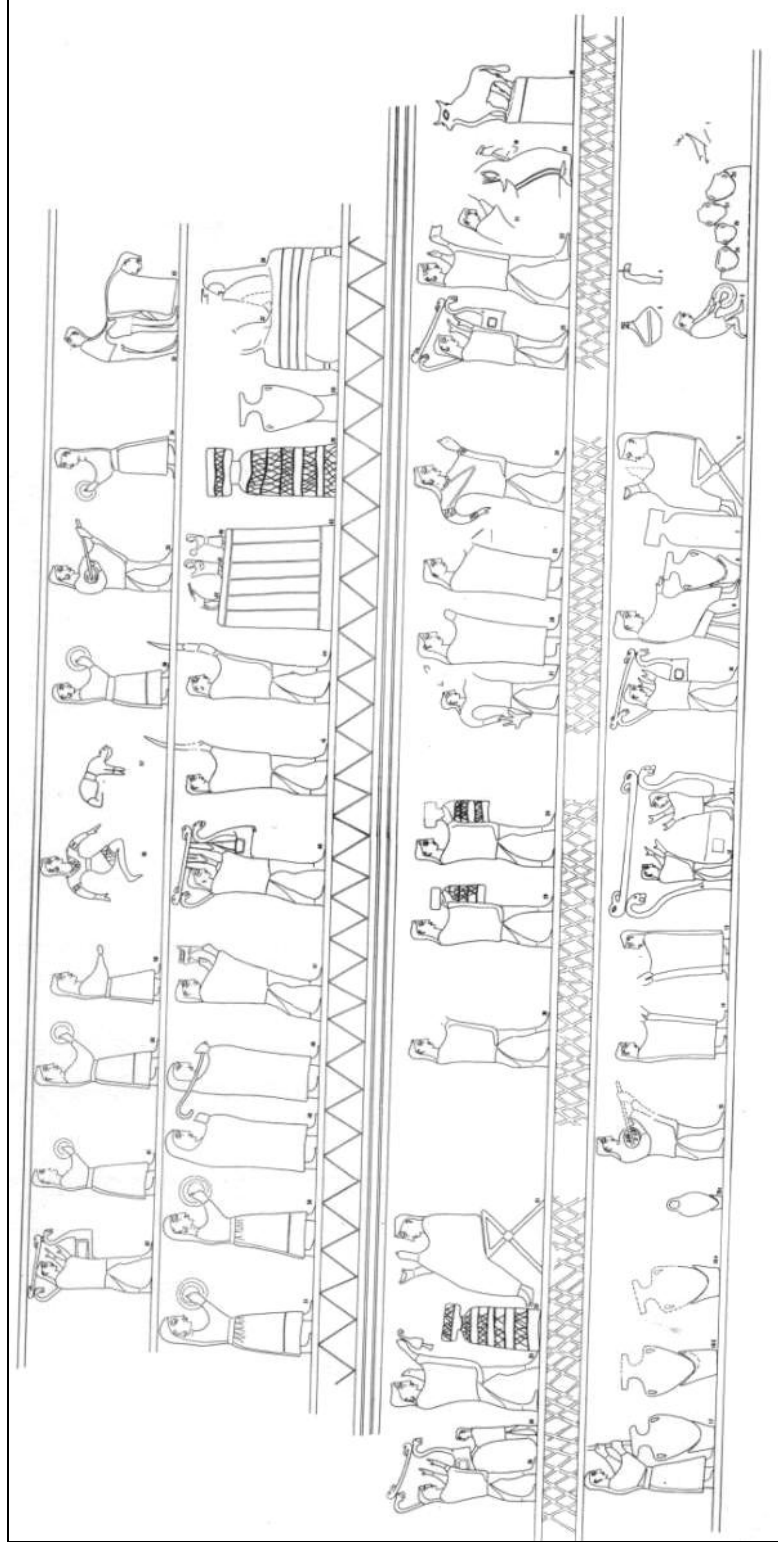
Resim 14: İnandıktepe Tapınak Planı. Darga 1992, 32

LEVHA XI

Resim 15: İnandıktepe Kült Vazosu. Darga 1992, 59

LEVHA XII

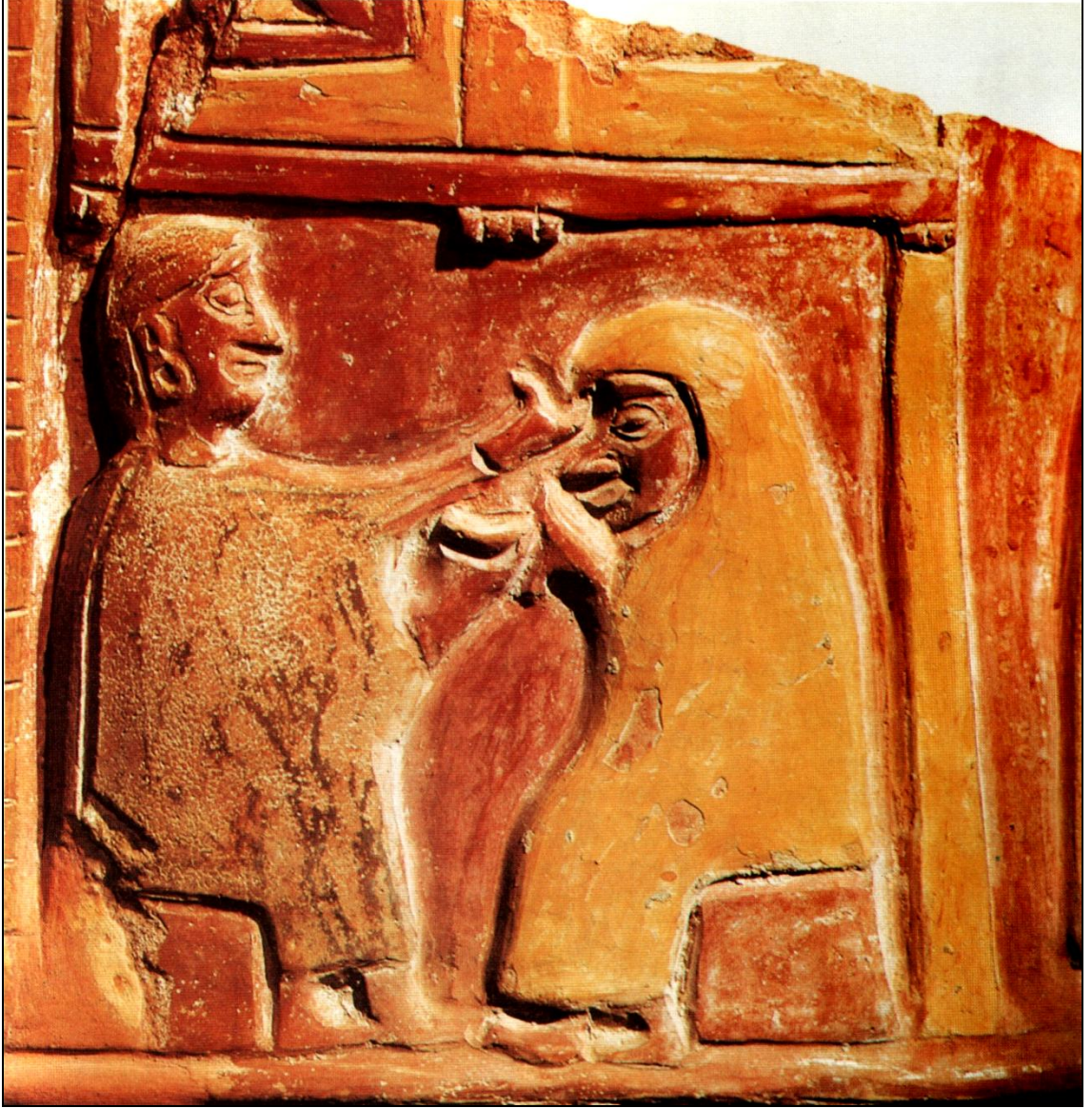
Resim 16: İnanlıktepe Kült Vazosu Kabartmaları Çizimi, Darga 1992, 60

LEVHA XIII

Resim 17: Bitik Vazo Parçası. Darga 1992, 54

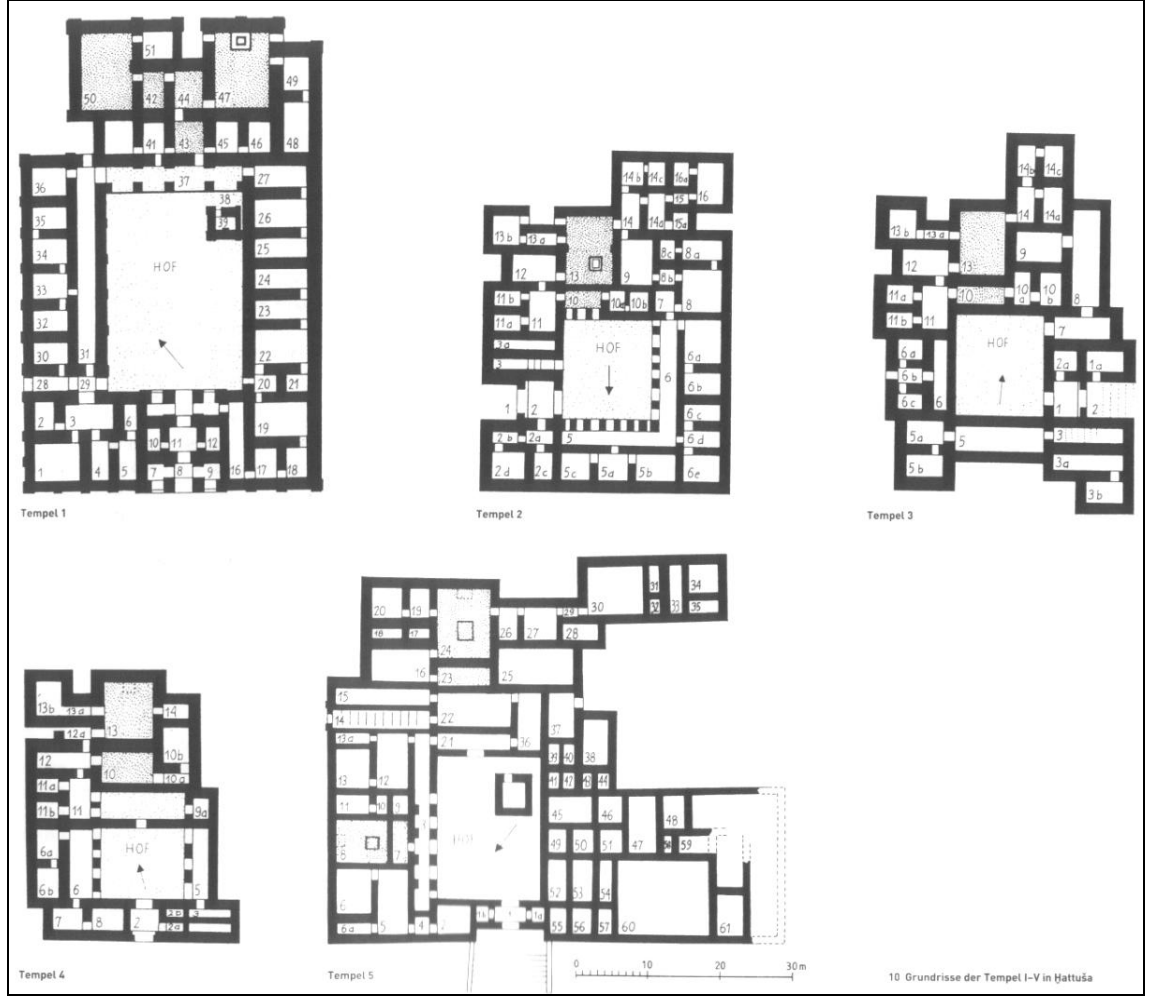
LEVHA XIV

Resim 18: Bitik Vazosu Kutsal Evlilik Sahnesi. Darga 1992, 55

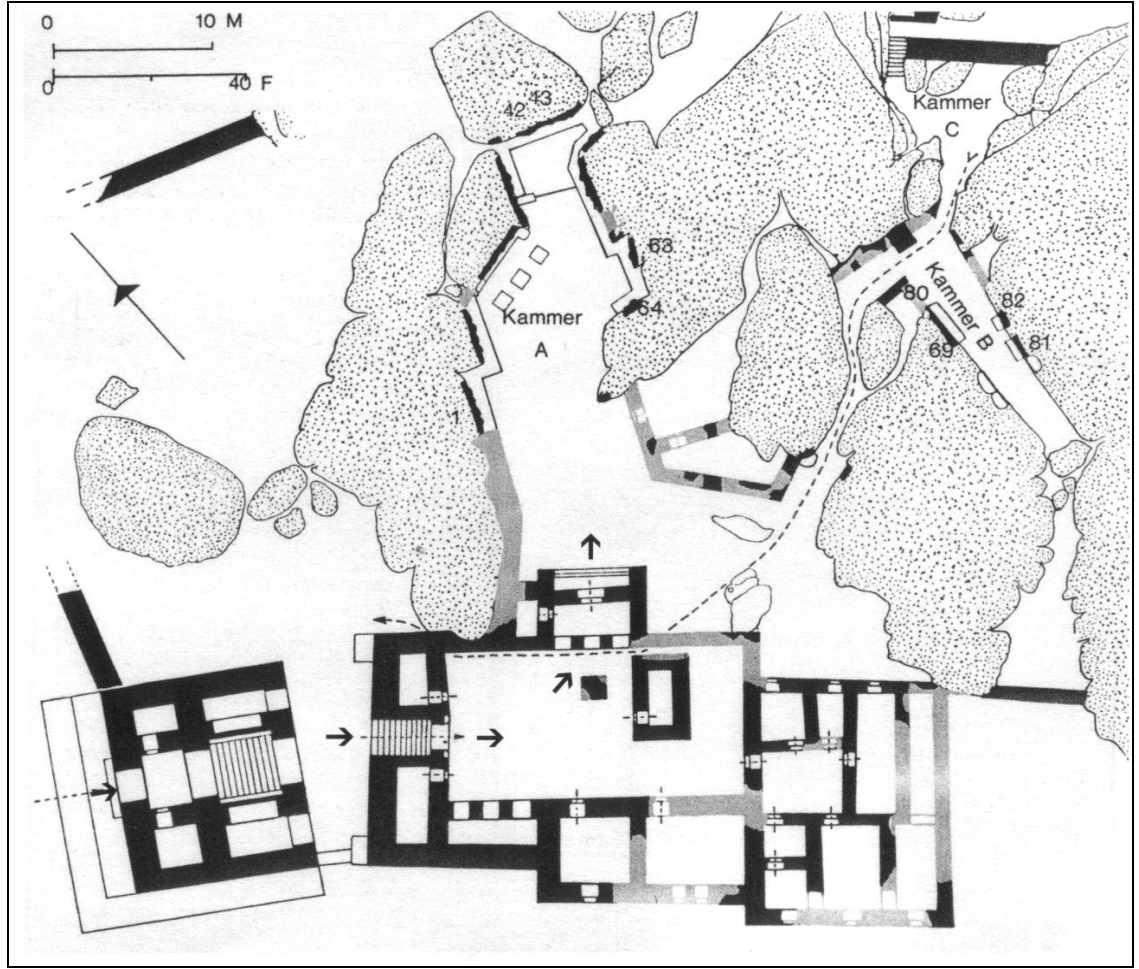

LEVHA XVI

Resim 21: Hattuşa'da bulunan bazı tapınakların planları. Schirmer 2002, 210

LEVHA XVII

Resim 22: Yazılıkaya Açık hava Tapınağı Planı. Seeher 2002, 112

LEVHA XVIII

Resim 23: Yazılıkaya Açık hava Tapınağı A Odası Ana Sahne. Seeher 2002, 116

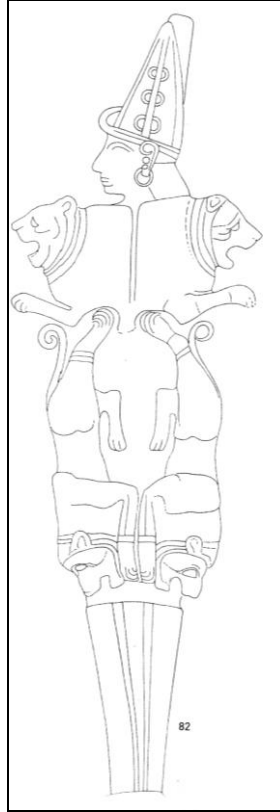

Resim 24: Yazılıkaya Açık hava Tapınağı B Odası IV. Tudhaliya. Seeher 1999, 135

LEVHA XIX

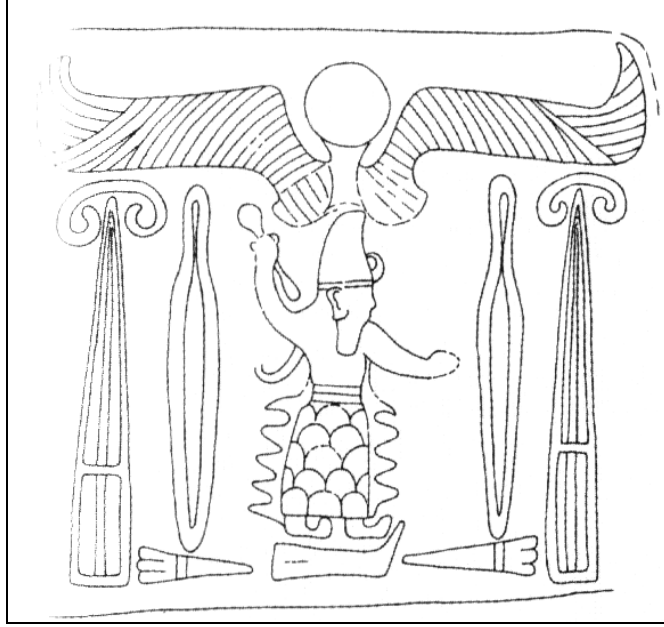

Resim 25: Yazılıkaya B Odası IV. Tudhialia ve Koruyucu Tanrısı Şarruma. Seeher 2002, 116

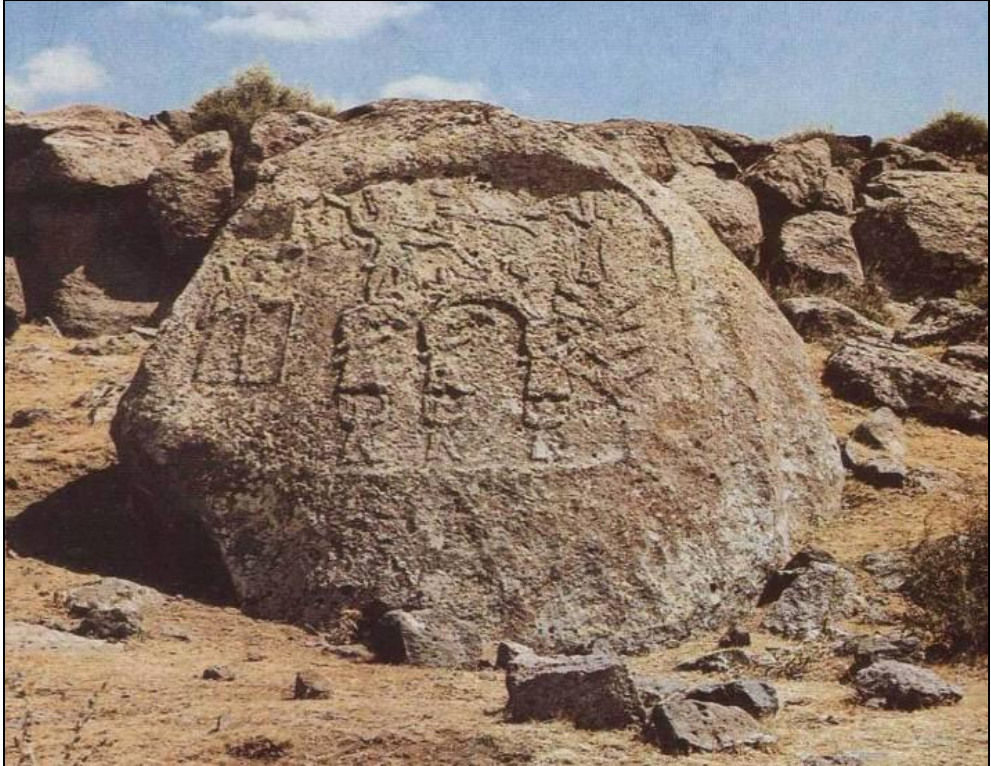

Resim 26: Yazılıkaya B Odası Kılıç Tanrı Nergal. Seeher 1999, 151

LEVHA XX

Resim 27: Yazılıkaya B Odası IV. Tudhaliya kartuşu. Seeher 1999, 151

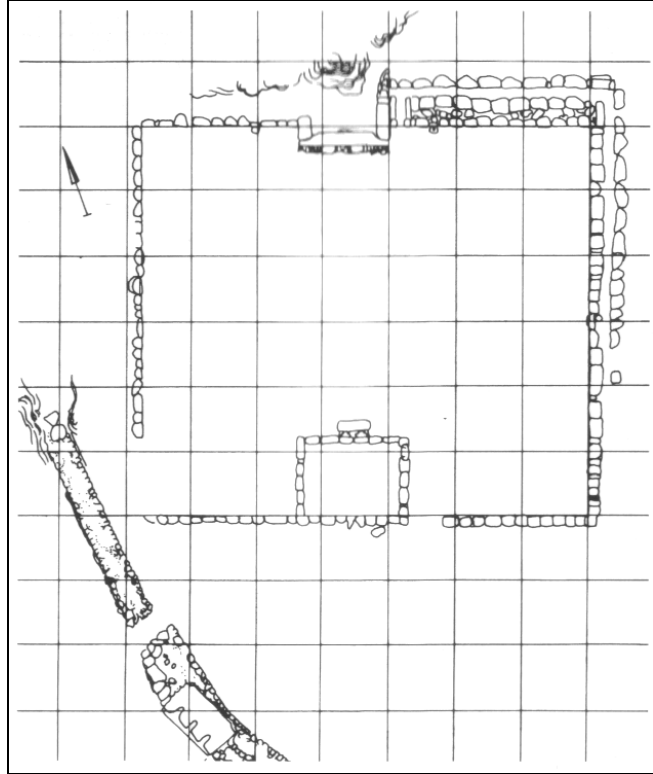

Resim 28: İmamkulu Kaya Anıtı. Darga 1992, 178

LEVHA XXI

Resim 29: Firaktin Kaya Anıtı. Dinçol 2004, 40

Resim 30: Eflatunpınar Anıtı Planı. Emre 2002, 223

LEVHA XXII

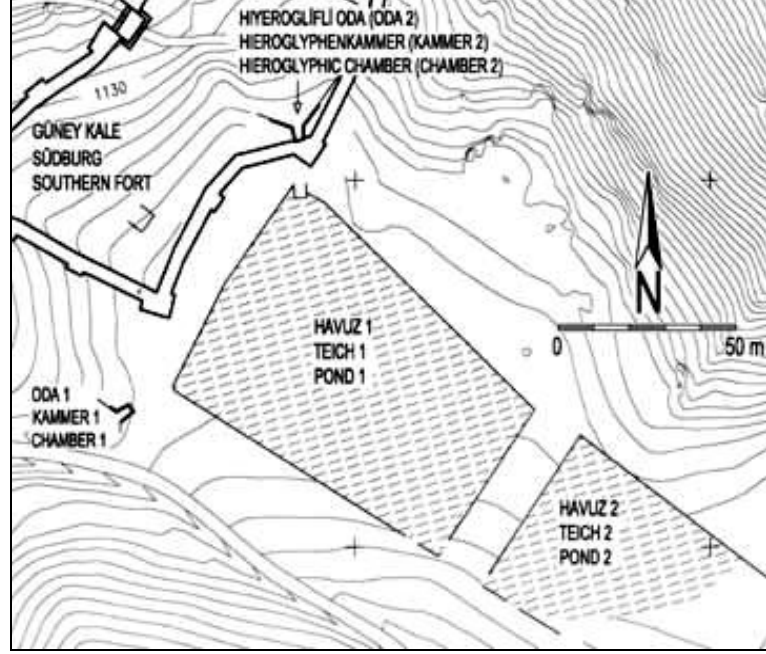

Resim 31: Eflatunpınar Anıtı, Ünal 2005, 230

Resim 32: Eflatunpınar Anıtı ve önünde bulunan kutsal havuz.

LEVHA XXIII

Resim 33: Hattuşa Kutsal Havuzların Planı. Seeher 1999, 82

Resim 34: Hattuşa 2 no.'lu Oda Güneş Tanrısı Kabartması. Seeher 1999, 8

ÖZGEÇMİŞ

SEVGÜL ÇİLİNGİR

Adres : 220/49 No:20 Sokak Buca İzmir

Gsm: (531) 400 24 31

Ev: (0232) 454 23 71

E-mail : sevgul.cilingir@ege.edu.tr

Kişisel Bilgiler

Uyruğu : T.C.

Doğum Yeri : KIRCAALI

Doğum Tarihi : 06/08/1987

Medeni Durumu : Bekar

Akademik Görevler

Ege Üniversitesi Turizm Rehberliği Bölümü Araştırma Görevlisi 2010-Devam ediyor.

Eğitim

Lisans 2005-2009 Ege Üniversitesi Turizm Rehberliği

Yüksek Lisans 2009- Ege Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı

Yabancı Dil

İngilizce : İyi derecede

Fransızca : Okuma ve anlama

Almanca : Okuma ve anlama

Ulusal Kongrelerde Sunulan Makaleler

Hititler'de Tapınak Kentleri, Tarih Öğrencileri Hatay'da Tarihi Tartışıyor Ulusal Sempozyumu, Hatay, 2010

Yayınlanmış Çevirileri

“Legal and Social Institutions of Hittites”, Harry A. Hoffner, Çev. Sevgül Çilingir
Hititler’de Sosyal ve Yasal Kurumlar’, Tarih Okulu Dergisi VI, İzmir, 2010, 221-242

Kitap İncelemeleri

İsmail GEZGİN, Antik Yunan ve Roma Sanatında Cinsellik ve Erotizm, İnceleyen:
Sevgül Çilingir, Tarih Okulu Dergisi VIII, İzmir, 179-183

Dergiler Dışında Yayınlanan Diğer Önemli Yayınları

Hititlerde Purulli(ya) Bayramı, Turofed Dergisi, Ocak 2011, 68-77

Arkeoloji ve Turizm, Turofed Dergisi, Aralık 2010, 52-73

ÖZET

Hitit İmparatorluğu, M.Ö. 17. yy'da İç Anadolu'da kurulmuş ve kendisinden önce bölgede etkili olan kent devletlerini tek bir güç altında toplayarak Anadolu'daki merkezi düzeni sağlamıştır. Kuruluşundan itibaren yayılmacı bir politika izleyen bu devlet için dinin ayrı bir önemi vardı. Tezimizin konusunu oluşturan Tapınak Kentleri ise, Hitit devletinin din anlayışının kilit bir noktasında yer almaktadır.

Hititler öncesinde Anadolu'da yaşayan Hatti kültüründe de var olan kimi kentlere daha fazla kutsiyet atfetme geleneği, Hitit devletinin kurulmasından sonra da devam etmiş ve bu kentlere pek çok ayrıcalık tanınmıştır. Tapınak kentlerinin sahip oldukları bu ayrıcalıklardan en önemlileri vergilerden ve orduya askeri birlik sağlamaktan muaf olmalarıdır. Bu kentlerdeki tapınak hem idari hem de dini merkez olarak kullanılıyor ve kentin yöneticisi aynı zamanda tapınağın rahipliği görevini de yerine getiriyordu.

Hitit halkı için tanrılarla iyi ilişkiler kurmak çok önemliydi. Kral ve kraliyet ailesi, tapınak kentlerine gelerek tanrılar adına düzenlenen çeşitli ritüelleri ve bayram törenlerini eksiksiz olarak yerine getiriyordu. Kazısı yapılmış tapınak kentlerinin başında, imparatorluğa başkentlik yapmış ve Fırtına Tanrısı ile eşi Güneş tanrıçasının yanında pek çok tanrının da tapınağına ev sahipliği yapan Hattuşa kenti gelmektedir. Bu kent için, tapınak kentlerinin başkenti benzetmesini yapmak yanlış olmayacaktır. Hititler, tanrılar dışında nehirlerle, pınarlara, dağlara ve yer altı sularına da tapınıyorlardı. Bunlar için açık alanlara çeşitli kutsal anıtlar dikmişlerdir. Bu açık alanlardaki kutsal yapıların en önemlisi kuşkusuz, Hitit panteonu hakkında oldukça detaylı bilgi veren Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'dır. Tüm bu bilgiler göz önüne alındığında, tapınak kentleri ve imparatorluğun çeşitli yerlerine dikilmiş kutsal anıtlar, Hitit insanının hayatının her aşamasında dinin etkili olduğunu kanıtlamaktadır.

ABSTRACT

The Hittite Empire was founded in Central Anatolia about 17th B.C. and kept the the order of the area by gathering the city states under one power. Religion is very important for the Hittites who followed an expansionist policy. The sacred cities, which is the main subject of our dissertation, play a key point in the perception of the religion in Hittite Empire.

The tradition of ascribing sacredness to some cities which existed in the culture of Hattians who lived in Anatolia before the Hittite Kingdom, continued after the foundation of the Hittite Empire and they bestowed some priviliges upon these cities. The most important priviliges were the exemption from taxes and the obligation of providing troops to the army during war. These sacred cities also had at least one temple and this building was being used as both administrative and religious centers. The governor of the city was also the chief priest.

For the Hittites, establishing good relations with the gods was very important. The king of the empire and the royal family were performing the rituals and holy festivals by coming to the sacred cities. In addition to being the capital of the empire, Hattusha was the head of the sacred cities which were excavated and had many tempels belonged to different gods. Hattusha had tempels dedicated to the Storm God and Sun Goddess and it will not be wrong to accept this city as the capital of the sacred cities. Hittites also worshipped springs, mountains and underground water sources and attributed some gods to these natural formations. They erected many sacred monuments on different parts of the kingdom. One of the most important of these sacred monuments is Yazilikaya Open Air Temple which gives detailed information about the Hittite Pantheon. When we consider all the information mentioned above, the sacred cities and monuments prove that for the Hittites, religion is the phenomenon which one can need at any time and place.